Nihat

Behram

Miras

EVEREST

ROMAN

NİHAT BEHRAM

1946, Kars doğumlu. İlk ve ortaöğrenimini Anadolu'nun çeşitli kentlerinde tamamladıktan sonra yüksek okulda gazetecilik öğrenimi gördü. Şimdiye kadar onu şiir olmak üzere toplam yirmi kitabı yayınlandı ve yapıtlarının bazıları çeşitli dillere çevrildi. 1969'dan sonraki yıllarda *Halkın Dostları*, *Militan* ve *Güney* dergilerini çıkaranlar arasında yer aldı. Yazdıklarından ötürü 12 Mart döneminde iki yıl tutuklu kaldı. 1970'li yıllarda bir süre gazetecilik yaptı. 12 Eylül döneminde Bakanlar Kurulu kararıyla TC vatandaşlığından çıkarıldı. Uzun yıllar yurtdışında yaşamak zorunda kaldı. On yedi yıllık siyasal sürgünlüğünden sonra 1996'da yurda dönebildi. Kitapları yurda dönüşünden sonra "Toplu Yapıtları" olarak yayınlandı.

Nihat Behram'ın diğer yapıtları şunlardır:

Darağacında Üç Fidan	(1976)	(belgesel anlatı)
Ser Verip Sır Vermeyen Yiğit	(1976)	(belgesel anlatı)
Gurbet	(1988)	(roman)
Kız Ali	(1991)	(roman)
Özlemin Dili Olsa	(1999)	(yazılar-söyleşiler)
Yılmaz Güney'le Yasaklı Yıllarımız	(1994)	(anı-anlatı)
Yalın Yürek	(1998)	(1969-1998 Toplu Şiirler)
Kundak	(2000)	(şiir)
Hayatımız Üstüne Şiirler		(Toplu şiirler 1 - 1967, 1979)
Ayrılık da Yakışıklıdır		(Toplu şiirler 2 - 1980, 1997)
İntikam Alır Gibi		(Toplu şiirler 3 - 1998, 2001)
Başkaldırı Şiirleri Antolojisi	(2001)	(şiir)
Göğsü Kınalı Serçe	(1976)	(çocuk)
Kuyruğu Zilli Tilki	(1976)	(çocuk)

NİHAT BEHRAM

Miras

§

Türkçe Edebiyat **59**

Miras
Nihat Behram

Kapak tasarım: Utku Lomlu
Kapak resmi: *Savaş Yetimleri, 1921*
Kâzım Karabekir Arşivi, Emre Yayınları
Dizgi: Çiğdem Dilbaz

© 2004, Nihat Behram
© 2004; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Everest Yayınları'na aittir.

1. Basım: Haziran 2004
ISBN: 975 - 289 - 153 - 5

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık
Tel: (212) 674 97 23
Fax: (212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
Genel Dağıtım: Alfa, Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00
e-posta: everest@alfakitap.com
www.everestyayinlari.com

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

Babamın anısıyla,
savaşların, kıyımların öksüz yetim çocuklarına...

MİRAS

1

"Babişko, seni bütün ömrümde hep acele yaparken gördüm!"

"Senin bütün ömrün daha ne ki yavruşum? Bekle, yavaş olduğum zamanları da göreceksin!"

"Olsun; yine de öyle! Hiç yavaşken, sakinken görmedim seni, hep acelen var gibi!"

"Sence acelecilik ne, sakinlik ne?"

"Yıldızlara bak, aydedeye, ağaçlara bak! Onlar acele etmiyor... Ömürleri uzun diye mi?"

"Ya kuşlar yavruşum? Onlar da hep uçarak gidiyorlar! Ya rüzgâr?"

"Babişko sen delisin! Kuş nasıl yavaş uçsun; rüzgâr nasıl beklesin...."

Bir şey daha söyleyecekti, fakat aynı şeyi benim de aklımdan geçirdiğimi düşünmüş olmalı ki vazgeçti. Bakışları, salın-

dığı halde kafesindeki tüneğine dönmüş bir kuşu anımsatıyordu. Uyku öncesindeydi ve son gücünü gözkapaklarında toplamaya çalışıyordu. Bütün çocuklarda olduğu gibi onun gövdesinde de, gerçeğin görüntüsünden düş kuyusu yönündeki kopuşa direnen ama gerçeğin düşlere akan ırmağında hemen sönüveren kıvılcımlar vardı. Az sonra uyku tüneline girip uzaklaşacaktı benden. Meltemin su yüzüne bıraktığı, dalgaya dönüşmeyen kıpırtılar gibi sakin bir uzaklaşmaydı bu. Sümbülleri açmış bir bahçenin kelebekleri, sümbül kokusu sinmiş çimenler arasında uçuşmaya çağırıyordu onu. Uykusu, büyümesinin umuduydu. Umut, yaşamla arasındaki dengeyi bularak taşımasını bilenlerde gülümser ve yanıltıcı değildir. *Yaşam* ve *umut* çocukların uykusunda kesişir. Düşlerinde uçarak büyüyen sadece çocuklardır. Umut, çıkarcı, uyumsuz bir alanda (sözgelimi şans oyunlarında) ona sığınanlar için, asık yüzlü ve yanıltıcıdır. Kendi yemişinden başka ağırlığı taşımak istemeyen incir dalı gibi birden kırılır. Şans oyunlarında, *oynayanlar* umuda sığındıkça yitirirken, umudun meyvesini işini umuda bırakmayan *oynatanlar* yer..

Umudun özelliklerinden sadece birini tanımlayabilmek için söylediğim bu sözlerin, kuşkusuz ki çok kişi için hiçbir anlamı yoktur. *Taklacı güvercinlerin, takla öncesinde kanatlarına dolan coşkun ses, çağlayanların köpüklerinden gelir!* diye başlasaydım, söylediklerimin aynı kişiler için yine hiçbir anlamı olmayacaktı. (Duyguyla söylediğim bu sözleri eğer birisi bilgiyle söyleseydi, belki, *Çocukların uykuya direnişleri, eğer sağlıksal başka bir nedeni yoksa, oynama isteklerinin daha yoğun olmasından kaynaklanır!* diyecekti. Ben yine duyguyla anlatmayı sürdüreceğim. İçimdeki duyguyu irkiltmemesi için, gücüm yeter ve kendimi gemleyebilirsem, böyle açıklamalar yapmaktan kaçınacağım. Zaten hiçbir şey *anlaşılması için açıklamasıyla birlikte dolaşan duygular* kadar iğrenç değildir.

Kısacası:) Kızımı *düş* ile *gerçek* arasındaki uyku tüneline doğru çağıran, sümbülleri yeni açmış bir bahçenin kelebekleriydi. Sümbül kokusu sinmiş çimenler arasında uçuşan kelebekler gibi kayıp gidiyordu gözleri. Hem susup uyusun istiyordum, hem hiç susmasın. (Ah, o günler ne kadar yalnızmışım!)

Hiç durmadan konuşmasını istediğim tek insan oydu. Bundan olacak, gün boyunca sesinden, cıvıltısından; uyuduğunda ise, düşündeki kıpırtısından izliyordum onu. Hangimizden kaynaklanırsa kaynaklansın, yanlışın acıtıcı, kandırıcı olmadığı tek insandı hayatımda. Kuşkusuz ki diğer çocuklardan hiçbir farkı yoktu, fakat benden yansıyan çizgilerinde sarındığım hava onu benim için farklı kılıyordu. İnsanın sığınağı sonunda yine kendisidir. Varlığıyla, yalnızlığıma (aklımda *yalnızlık* diye kalmış fakat belki de *çaresizlik* diye tanımlamalıyım) bir *sığınak*'mış gibi eklenmişti. (Sevinci fazla tanıyan bir insan olmasam da) hiçbir sevincin, onun dilinin çözüldüğü günlerdeki sevincimle boy ölçüşebileceğini sanmıyorum. İlkin: *hüznün* yabancısı olmayan bir *sevinçti*. (Aslında, *hüznün sırdaşı bir sevinçti* demeliydim. Fakat gerçeğin adını ansızın ve bire bir koymak çoğu zaman ürkütücüdür. Bu duygu, büyüme sürecinde sizi tanımamış hayvan gibidir; siz yaklaşmak isterken o ya kaçar ya da saldırır. *Güven* alışmanın ilk adımıdır. *Güven*in olmadığı yerde yeşeren *kuşku*'dur. *Kuşku* duyguların en tehlikeli güvesidir. Azmaya yatkındır. Hiçbir bilgi azmış kuşkuyu gemleyip, dizginleyemez. Kuşku, doğduğu rahmi bile zehirleyebilir! Onu yatıştırmaya bilgi dahil hiçbir şeyin gücü yetmez. Kuşkunun algılama yetisi, sadece kendi kanıtları için çalışır. Kendini kanıtlama arayışına kilitlenmiştir. *Kuşku*'nun panzehiri *güven*'dir. Güvenli bir tanım seçişim, belki de, *hüzne yatkın, hüzün arayan birisi* olduğum yönünde tam tersi bir izlenim doğmasını daha baştan engelleme içgüdümdür. Çünkü yanılgıdır ve her yanılgı gibi daha

büyük yanılgılara gebedir. Önyargılı olanlar ne düşünürse düşünsün, umurumda değil, fakat *sevincin* ve *hüznün* kesiştiği noktada, ruhumu içtenlikle soluyanların bir *yanılgılar çöplüğü*'nde eşelene eşelene dolaşmasını da istemiyorum..)

İçimi dolduran hüznü, *aslında hüzünden kaçmaya, ondan arınmaya çalışan biri olduğum* açıklamasıyla anlatmaya başlamak bana da aptalca geliyor, fakat yalnızlığımın nedeni de burada gizli: aptalları yani *kimin neyi, nasıl yorumlayacağını* hesaplamadan yaşamamda..

Yalnızlık ve *hüzün,* kuzunun peşindeki kurt ve sırtlan gibidir. Avlarının peşinde, parçalama tutkusunu birbirinden kaçırırcasına koşarlar. Yalnızlık ve hüznün pençesinde *çaresiz kalışın* içimdeki *uluma sesi*, açlığın daha da vahşileştirdiği kurt ve sırtlan sürülerini anımsatıyordu. Dostlarım, sığınıp çaresizliğimi onlarla bölüşemeyeceğim kadar uzağımdaydılar. Çevremdeki insanlarsa, sanki içimdeki ulumayı kışkırtmak için çevremdeydiler. Nefrete yatkın, hatta nefrete bulaşmış bir duygu vardı ilişkilerde. (İnsanlık değilse de) insanlar böylesi zamanlarda çevrede bir gürültü yumağına dönüşür. Bu yumağın en belirgin özelliği yapışkan olmasıdır. Bu sözü, *hayat değilse de yaşananlar sıkıntı vericiydi* diye daha kestirmeden söyleyebilirdim. Yaşarken *nefret* olarak nitelediğim o duygunun aslında *hüzün* olduğunu çok sonraları anladım. Çünkü ancak hüznün izleri böyle uzun süre taze kalabilirdi. Hüznün sevinçten, hatta küfür ve nefretten daha uzun ömürlü olduğunu söylemek bir keşif değil kuşkusuz. Evet, her değerli şey gibi sevinç de çok zor bulunan ve bulunması kadar korunması da emek gerektiren bir şeydir. Birkaç gram altın bulabilmek için koca bir dağı bağrının bin yarasından sızıp çıkan sularından süzer gibi, hüzün yumaklarından sevinç damıtıyordum. Buluyordum da, fakat bulduğum sevinçler ürkekti. Yaralıydı. Yaralı bir sevince sığınmak ise, bende

utanma duygusu doğuruyordu. Düşünmeyle kirlenmenin at başı yarıştığı bir çarkın içindeydim çünkü. Yaşamanın *kaçmak* ya da *öldürmek* diye iki yola açıldığı bir kavşaktaydım. İki yöne de ancak utancın adımlarıyla gidiliyordu. Bir üçüncü yol *akmaya, esmeye* ve *köklenmeye* sığınmaktı; yani *suya, rüzgâra* ve *toprağa. Doğanın katına yücelmek* de denebilir buna. Çünkü, ulaşabilen için, ırmağa ya da çiçeğe; kuşa ya da böceğe sığınmak yücelmektir. Sanıldığının tam tersine, bilinç doğadan uzaklaşmanın değil, doğaya dönüşün basamaklarıdır. Bilgi, doğanın insandaki yansımasıdır. Fakat bilgi, yücelme kadar düzeysizliğin de yuvasıdır. Yazık ki, bunu keşfeden de insandır. İnsandan başka hiçbir canlı o yuvayı düzeysizlik için kullanmamıştır. Söz gelimi, *kör inanç* ve *ihtiras* gibi iki karanlık kuyu, canlılar âlemine insan bilgisiyle kazılmıştır. Ne bataklık *körü körüne inanç*'tan daha tehlikelidir, ne de baldıran *ihtiras*'tan daha zehirli. Alınıp satılır olmanın, kendini satışa sunmanın *mucidi* de insandır. Hiçbir canlı, *besleme insan* kadar vahşi ve sinsi değildir. İnsan dışındaki canlılar için doymak, yuvaya, yuvada uykuya çekilmenin yoludur. Doyumsuz olan ve zevk için parçalama gezisine çıkan sadece insandır. Kurt ve sırtlan sürüsünden kaçan ceylanın insana sığındığı görülmemiştir. Bunun nedenini, yalnızlık ve hüzünden kaçarken insana sığınanlar bilirler. Bir üçüncü yol (evet acemice tekrarlıyorum: bir *üçüncü yol*:) insanın kendine sığınmasıydı. *Hayatın ve hayatının anlamını aramak için* kendine sığınmasıydı. Kendisi olup suya, rüzgâra ve toprağa sığınmasıydı. Doğrusu da budur. Çünkü, çimenin, gücünü sabah çiğinden alışı gibi, gözyaşı da uğultusunu ırmak sesinden alır. Tek kaynağı olmasa da, en önemlilerinden biridir. Ben kendi dilinden dinleyip tanığı olduğum bir şeyi anlatıyorum. Gözyaşıyla, yani ırmağınkine yakın bir uğultuyla, kıyısında kendimi aradığım bir gün, çakılın ve köpüğün dağdan deni-

ze kadar benimle *aynı dilde* inleyişinden söz ediyorum. Işıktandı seslenişleri; yelden ve yoncadandı; sudan ve alevdendi. Ana sesi gibi kuzuculdu, yâr sesi gibi baygın, kırılgan; düşler gibi avutucu..

İncecik bir ırmağın kıyısında duruyor:
'Neden çocuğum,' diyorum
'her şeyin acemisi sen oldun?'
Su ışıldıyor birden:
'Hey çocuk! Ben ki boylu boyunca
şu dağın acemisiyim,
yağmurun
ve rüzgârın...'
Derken
bir erik çiçeği düşüyor suya
yanılıp dalındaki kokuya
ve akıp gidiyor boşluğunda ırmağın..
(Ah, gelin olsa şu ırmak su yüzünde ağlarım...)
İncecik bir ırmağın kıyısında duruyor
sakayı dinliyorum,
usulca didikliyor içimi:
'Hey çocuk! Sudaki çiçek
aynası ömrümüzün,
bırak senin de gecelerin
gönlünün ırmağında süzülsün...'
Ve uzun saçlarını örtünüp
uyuyor yosun
dinleyip suyun uğultusunu..
(Ah, güvey olsam ırmağa doya doya ağlarım...)
İncecik bir ırmağın kıyısında duruyor
yüzümü arıyorum,
akşam oluyor.

Akşamla dereden uzaklaşıyor, kızıma doğru koşuyordum. Kızımın dili çözülüyordu, sesi demirle taşın arasındaki gibi, düşüyle dişleri arasında sözcük sözcük kıvılcımlanmaya başlamıştı. O kıvılcımlara sığınıp iç dünyama dönüyordum. Ruhumda cansız, kuru, kurumaya yüz tutan, pusmuş, sinmiş ne varsa tutuşup yanıyordu. Yaşamanın yolu gibiydi bu; dayatılan ve isteksiz adımlanan değil, içtenlikle ve soluk soluğa koşulan yolu gibiydi yaşamın. Kaçmanın, öldürmenin ya da teslim olmanın dışındaki yolu gibiydi. *Direnme* duygusuydu. Direnme duygusunun sevinci ararken köklendiğini, o arayışın emeğinde filizlendiğini öğreniyordum. Irmağın sesiyle bir bebeğin sesinin benzerliğinden öğreniyordum..

Sesinde çözülen (daha doğrusu: oluşmaya başlayan) sözcükler, bana kendim dahil her şeyi unutturuyordu. (*Yaşamı yaşadıklarımın önüne alıyordum!* desem daha doğru olurdu.) İçinde duruluğun gizi olan her şey, bulanıklığa karşı direniş ruhunun bir parçasıdır. Hem ırmağın suyunda, hem bebeğin sesinde bu gizin olduğunu söylemek istiyorum. Benzeri duyguyu, bataklıkta uçan bir kelebek ya da taşta açan bir çiçeğe bakarken de duyabilir insan. Demek ki, direniş gücünün beşiği *suçsuzluk* duygusuydu. Kızım beşiğinde bu duyguyla mışıl mışıl uyuyordu ve ben dünya ve yaşam hakkında bildiklerimden utanıyordum. Kuşkusuz ki utanmak utanç verici değildir. Tam tersi: utanç verici olan utanmayı bilmeyiştir. Utanışta hüzün gizlidir. Evet, hüzün duyuyordum. Çünkü bir sığınmaydı ve her sığınmada az ya da çok hüzün gizlidir. (Burada bir itirafta bulunmalıyım: anlatacaklarıma *Sığınma* adını koyarak başlamıştım. Bu adın duygusunu değil, fakat sesini atıp, duygusunu *Miras*'ta gizledim. Çünkü içimde *koruma* duygusunu *korunma* duygusuna baskın kılan şey, *miras* olarak devraldığım bir şeydi. Koruma duygum, benzeri bir yuvada benzeri bir yavruluk süreci geçirmişti. Olağandışı bir süreçti üstelik.

Taşa oyulmuş bir yuvaydı. Uçuruma kurulmuş bir yuvaydı. Dağlanmış bir yuvaydı. Bitirdiğim yerde utanarak başa dönüp, *Sığınma*'yı *Miras* olarak değiştirdim..)

Korkunun kapanı vardı içimde. Yemi özlemlerimdi. Özlemlerim aklıma düştüğü an uzanıp kapıyordu. Kapıyor ve zehirliyordu. Kavuşmazlık duygusuyla zehirliyordu. Kavuşamayacak olma kaygısı, ayrılığın en sinsi kapanıdır. Bu duygu, özlemin gölgesidir. Yapışıp peşi sıra dolaşır. Baktığı an bakanı kapan bir gölgedir. Özlemse zaten, ne gölgesiz yaşayabilir, ne peşi sıra sürüklediği gölgesine bakmadan. Babamın özlemini kapıyordu. Kardeşlerimin, arkadaşlarımın; dağların, bahçelerin özlemini kapıyordu. Çocukluk anılarımı bile kapıyordu. Kapıp zehirlemeye çalışıyordu. O ısırıp zehirledikçe, ben yarasını emip tükürüyordum. Yaşama geri almak için çırpınıyordum. *Yaşama sevinci* bir fidandı, fakat kül olmuş bir ormanda yanmaktan kurtulmuş bir fidandı. Filizleri olan bir fidandı üstelik. Her filizin saklısında bir çığlık gizlidir. Bu fidanın filizlerinde ormanın çığlığı gizliydi. *Acının* ve *umudun* kesiştiği noktada hem koyulaşmış, hem kuyulaşmış bir çığlıktı. Açgözlü bir çığlıktı. Bir yudum suyla çölde kalmış olmanın çığlığıydı. Özlem doyumsuzluğun bir parçasıdır. Bunu bilsem de, yine de *doyumsuz bir özlem içindeydim* demek istiyorum. Hayır, *açgözlülük* değildi; o duygu, *doyumsuzluk* diye nitelenmelidir. Çünkü, özlemle ancak doyumsuzluk kesişebilir. Neyi neden istediğini bilmeden isteyen insanların açgözlülüğünden ayrı bir duyguydu çünkü. Acımasızlıktan çok şefkate yatkın bir duyguydu. Sevgiden başka besini olmayan bir duyguydu. Tek çarem özlemekti ve onu yapıyordum. *Ne*'yini *nasıl*'ını düşünmeden özlüyordum. Delice özlüyordum. Doyumsuzluğumun açgözlülükle tek benzerliği de buradaydı. Doymak gibi bir ölçüm yoktu; kusarcasına özlüyordum; dahası: kanarcasına, yanarcasına özlüyordum. Soğukkanlılık

dahil, *soğuk* olan hiçbir şey yoktu bu doyumsuzlukta. Mektuplarda, kitaplarda (özellikle ders ve tarih kitaplarında -roman ve şiir kitapları da eklenebilir-), toplantılarda (özellikle politik toplantı ve nutuklarda), *merak* ve *bilgi* diye tanımlanıyordu, fakat bendeki sonucu *özlem* olan bir duyguydu. (*Her özlemin merakla, her merakın özlemle ve her ikisinin de bilgiyle ilintili olduğunu* söyleyerek kendimi aptallar ve bilgiçlerin -gerçi çoğu zaman aynı kişiliğin özellikleridir- salyalarından korumak istiyordum. Hem bilgisiz, hem -politikacılar ve onların sözcüsü medya gibi- her konuda fikir sahibi; hem ehliyetsiz, hem -şeyhler ve şıhlar gibi- direksiyon başında; hem acımasız, hem -silah üreticileri ve güdümlü parlamentoları gibi- insanlığın kaderini belirleyen yaratıklardan korunma duygusu masum bir korkudur zaten!)

Her *an*, arkasında bir önceki ânın öyküsünü taşır. Hiçbir durum yoktur ki bir önceki durumdan süzülüp gelmiş olmasın. Yaşadığım *özlemin* yoğunluğu, onu doğuran gerçekliğe olan *merakımı* kamçılıyordu. Merakın özlemle kesiştiği yerde *bilgi* bir gereksinim olarak kendini hissettirir. Anımsamaya, anlamaya çalıştıkça boşluğunu daha da yoğun hissettirir. Çünkü bilgi kendini sadece yokluğunda hissettirir. Bilgisiz kişi ya susar ya uydurur. Suskunluk da yalanın bir türüdür. Uydurmanın sesi, boş bir hamamdaki takunya gürültüsü gibi yankılanır. Gerçeğin kimliği vardır, yalansa olasılıklarla oyalanır. Çocukluk günlerimi düşünürken duyuyordum bu gürültüyü. Yani özlem beni çocukluğumun kimliğini aramaya çağırıyordu. Kamçısı meraktı. Merak sadece bir el feneridir. Geceyi ve ormanı bilmeyen insanın, o fenerle ne yolunu bulması olasıdır, ne geceyi ve ormanı tanımlaması. Özlemek insansal bir farklılıktır. İnsan kendini özlemleriyle tanımlar. Özlemlerim beni buna çağırıyordu. Hayatın gerçekliği olarak hayatımı tanımlamaya çağırıyordu. Babamın hayatındaki gizi anlamaya çağırı-

yordu. Geceyi ve ormanı tanımaya çağırıyordu. Değeri bilinmeyen her şey gibi anılar da aşınır. Kök verdiği toprak insanın hayatıdır. Ölümse o toprağın kurumasıdır. Merakın özlemle kesiştiği yerde yolum *bilgi*'ye çıkmıştı. Bu yol, insanların seslenerek birbirlerini ve yönlerini buldukları sisli bir yoldu. Babamla birbirimize sesleniyorduk. Sis altındaydık. Daha doğrusu, ben öyle görüyordum. Kavuşmak istiyorduk birbirimize. Daha doğrusu, kendi gerçeğimin tanımı onun tanımında gizliydi. İnsan bilgilendikçe, bilgi ise sese döndükçe kuvvetlenir. Seslenmenin bileğitaşı cesarettir. Nasıl ki *suskunluk* korkunun ve yalanın bir türüyse, *seslenmek* de bilginin, en azından bilgilenme isteğinin bir türüdür. (Kuru, kısır bir söz olarak kalıverecek kaygısına kapılmasaydım, *İnsan bilinciyle özler; özlemin en katışıksızı bilinciyle solunanıdır!* deyip geçecektim!)

Çocukluk günlerimin beşiği, Anadolu'nun bağrındaki bir çukurdu. Dört yanı dağlarla çevrili bir çukurdu. Dağların ötesini merak ediyordum. Düş merakın oynaşıdır. Dağların ötesini düşlüyordum. Kanatlarım olsun istiyordum. Merakın kanatlı olduğu duygusu aklımda demek ki o zamandan kalmış. Bu duygu güvercinlerle arkadaş kılmıştı beni. En yüksekte uçanlarının, rüzgârla gidip yağmurla dönenlerinin tutkunuydum. Güvercinlerim kümesin, çatının süsü değillerdi. Dağların ardına ilişkin düşlerimin kanatlarıydılar. O dağlar da çocukluğumda kaldı, o düşler de. Dağların ötesinde, gurbetin kuyusunda, dertlerin irisinde o yaşlar da çocukluğumda kaldı, o kuşlar da. Düş baygındır; uyanık olan düşüncedir. Düşlerimin koynunda babamla dolaşıyor, özlemiyle uyanıyordum. Kızımın diline *dede* sözcüğü düşeli beri, ben de *dede* diye çağırıyordum onu. Dilimde kavurucu bir tadı vardı bu çağırışın. Mahzundu, mazlumdu..

Unkel Peter'i de böylesi günlerde tanımıştım. İsviçre'nin Basel kentinde. Basel'in büyük caddelerinden biri üstünde,

sokak manavlığı yaptığım günlerde tanımıştım. Aile adı, Almanca'da *kiraz ağacı* anlamına gelen *Kirschenbaum*'du. Yani, bütün kurumlardan faturalar *Herr Peter Kirschenbaum* diye geliyordu evine. (Yazık ki *mektuplar* diyemiyorum, çünkü çeşitli yardım ve reklam kuruluşları ile kilise ve yakınlarından gelen noel kartları dışında, mektup aldığı dostu yoktu ve olmamıştı.) Almanca'da *amca* anlamına gelen *unkel* sözcüğünü ben eklemiştim adının önüne. Dilime, bir kuşun içgüdüsel ötüşüne benzer bir duyguyla düşmüştü. Böyle duyguları hemen algılayıp, açıklamasını en doğru yapanlar çocuklardır. Yaşlılar, sokak serserileri, belki psikolog ve sosyologlar ile bilgin ve sanatçıların da doğru saptamaları ve değişik açıklamaları olabilir. Çocukların, bilginlerin, sosyolog ve halkbilimcilerinin, ebelerin, doktorların, yeni evlilerin, çiftçilerin, çinicilerin, hava tahmincileri ve denizcilerin, doğacıların, yaşlıların ve kaybın bedelini bilen yaşlı serserilerin ses tonlarındaki *ihtimal, ihtiyat ve düş gücü*'nde ne kadar güzellik, alçakgönüllülük gizliyse, *körükörüne inanç* bağımlısı dinbazların, *ihtiras* tutkunu politikacıların ve *medyakolik* seçkin aydınlar zümresinin *bilgiçlik*'lerinde de o kadar sahtekârlık, yalan, küf ve irin gizlidir. (Bu da, *acının* tanımını arayan insanın onlardan uzak durmaya çalışması için yeterli bir nedendir!) Tasarımsız, kendiliğinden, yani içgüdüsel bir tepkiyle de olsa, onu doğuran duygu benim için son derece açıktı: her içgüdüsel davranış gibi, kendi varlığına doğru bir korunma tepkisiydi; dahası: bir savunmaydı. Adı *Unkel* diye düşmüştü dilime ve o andan sonra onu öyle çağırmıştım. Evet, *özlemin* dilimdeki tadı *acıydı*. Acının en korkuncu kanamayanıdır. Ruhum gövdemi, kıyıdaki kayaları döve döve öğüten denizin dalgaları gibi kamçılıyordu. Acının bin türünü tanıyan gövdem, bu acıya dar geliyordu. Bağırarak, küfrederek, kavga ederek ya da sevişerek soluklanmaya çalışmanın da yararı olmuyordu. İnsa-

nın gövdesi, sıkıntısı arttıkça genişleyen bir torba değildir çünkü. Tam tersine, *daralmak* gibi bir özelliğe sahiptir. İç boğuntusundan sıyrılmanın en kolay yollarından biri *unutmak* olsa gerek. Uyku unutmanın tünelidir. İnsan, ilaç içip uyuyabilir ve uyuduğu sürece unutabilir. Fakat sonunda -ölüm uykusuna yatanı hariç- insan kendi gerçeğine uyanır. Kuşkusuz ki, bütün korkak, miskin ve sinsi kaçaklar gibi, boğuntusundan uykuya doğru kaçanlar da, süresi dolan baygınlıkları geçince, bu kez daha aşılmaz bir çaresizlikle yüz yüze kalacaklardır. İntiharı seçmenin, baygınlığa kaçıştan daha zahmetsiz olması bundandır. (*Daha cesur* demedim, çünkü cesaretin yenilgiden çok mücadeleyle kan bağı olduğuna inanıyorum.) *Yaşamı seçiş* zahmetlidir, fakat *gerçeğin seçimi*'dir. Konu *ev ödevi* değil de *yaşam* olunca, zahmeti göze almanın *hamaratlık*'tan çok *cesaret*'le kan bağı vardır. Bilinenin aksine, rahatlık tembellikte gizli değildir; bir Azeri atasözünde söylendiği gibi, *rahatlık zahmette gizlidir!*

Kızımın gözkapakları, akşamları kapanan çiçeklerin yaprakları gibi usul usul örtüyordu gözlerini. O uykusundaki, ben uykusuzluğumdaki düşlerimize doğru uzaklaşıyorduk. Hiçbir şey uykusundaki çocuklar kadar yalansız değildir. Hiçbir aşk, hiçbir güç, bir bebeğin yalansız, saf uykusuyla yarışamaz. Düş çocuğun büyümesidir. Çocuklar düşlerinde kıpır kıpırdır. Düşleyen çocuğun kıpırtıları ışıltılıdır. Yaşama sevincimi kızımın düşlerine tutunarak koruyordum. Işığım oydu. Çocukluğumu o ışıkla arıyordum. Geceydi ve bir ormanın içinde yürüyordum. Babamın seslenişleriyle buluyordum yolumu. Irmağın çağıltısıyla sesleniyordu. Kızım, sesiyle yolumu aradığım ırmağın kıvıl kıvıl akan köpüklerine karışmış, yanı başımda mışıl mışıl uyuyordu. Düşlerinden beslenerek usul usul büyüyordu. O nazıyla düşlerine, ben sızıyla kendi yaşam gerçeğime dönüyordum..

Herkesin yitirdiği ya da yitirdiğini sandığı bir şeyleri aradığı günlerdi. Kimisi yitirdiği şeylerin farkında bile değildi. Kimisi ise, bulduğu bir başka şeyle, yitirdiklerini unutmaya çalışıyor, böylece, yani *unutarak* kendini avutuyordu. Herkesin, bir gün pişman olabileceğini düşünmeden bir şeyler yaptığı, bilerek pişmanlıklarını çoğalttığı, giderek *pişmanlığın* doğallık, sıradanlık kazandığı günlerdi. İnsanlık bir kez daha *pişmanlık* ve *sahtekârlığın* aynı soydan geldiğine tanık oluyordu. Şöyle ya da böyle, herkesin aşağılamaya ve aşağılanmaya kendini alıştırdığı günlerdi. İnsanlar zehre alışırcasına kandırma ve kandırılmaya alışıyordu; ezme ve ezilmeye, kirletme ve kirlenmeye. Herkesin birbirinin kaybından sevinç duyduğu günlerdi. Herkesin birbirini mutsuzluğun (*mutsuzluğunun* demek daha doğru) eşiğinde akrabası gibi beklediği; herkesin biraz yaptıkları ve yapamadıklarından pişmanlık öyküleri (güncel dilde söylenirse: *efsaneleri*) ürettiği; eski dost karşılaşmalarının sabun köpüğü (*kirli* diye pekiştirilmeli) gibi akıp (*kayıp* denirse *akış* incitilmemiş olur) gittiği günlerdi. En yeteneksiz kişilerin en sert ve en sinsi yöntemlerle (*sertlik* dozu politika ve mafya için, *sinsilik* dozu medya, özellikle görsel medya için yoğun) en tepelere tırmandığı günlerdi. Yoksul çığlığının zengin şovlarında şöhret basamağı olarak kullanıldığı günlerdi. İnsanlık kendisi ve yeryüzü hakkında, insanın ve toprağın düşmanlarınca alman kararların kölesiydi. Herkes biraz kendisi tarafından ve kendisi için yaratılmış yalanın parçası olmuştu. Umudu saklı tutabilmek, yaşanan gerçeğe kör ve sağır kalmaya göre ayarlanmıştı. İlişkilere aşırı mızmızlık sinmiş, mızmız olmayan *aşırı uç*'ta sayılıyordu. Herkesin (aşırı yalan, aşırı vahşet, aşırı zulüm, aşırı soygun, aşırı şehvet hariç) aşırı uçtan ürktüğü günlerdi. Herkesin, güncel modanın *keskinlik mi, korkaklık mı, suskunluk mu, gevezelik mi* olduğunu birbirini koklayarak bulduğu günlerdi. Tarih

bir kez daha ve en teknolojik donanımıyla, insanın kendi soyuna ve yaşadığı dünyaya karşı en açgözlü, en zorba saldırısına tanık oluyordu. Saldırı doymazlığında, yalan ve talanda hiçbir yaratığın insanla yarışamayacağına tanık olunduğu günlerdi. Machiavelli'nin, *Adalet ve ahlak, devlet adına çiğnenebilir; ülkü, araçları kutsal kılar!* görüşü bile, kendisini *devlet* sayan ve çiğnenmedik hiçbir insani değer bırakmayan bu yaratığın yaptıklarını yorumlamakta yetersiz kalmıştı. *İnsan* kendi sürüsü içinde mahzun, yaralı ve yapayalnızdı. Kendi soyuna karşı kendi canının telaşıyla uluyarak yaşıyordu. Sevdalarına fedakârca adananları hayasızca eleştirenlerin başını eski yoldaşları çekiyordu. *Ulusal onur* mafya sloganıydı. Futbol sahaları ve televizyon şovlarında alkışlandığı oranda mafyanın devlet yönetiminde itibarı artıyordu. Ülkedeki soygunun adı *fukara babalığı*, dünyaya yönelik adı *küresel adalet* olmuştu. Soyguna boyun eğmeyişin *cehalet* sayıldığı günlerdi. Televizyonların gece gündüz rengârenk zehir kustuğu, kusmuğuyla tatlı tatlı uyuşturduğu günlerdi. Medyayı kimyasal silah gibi kullanıyordu zalimler. İnsanlık düşebileceği en dibe son hızla düşüyordu. Safsata ve şımarıklığa seyircilik, yoksulun tek eğlencesiydi. Ekran, en ücra köşelere dek, ilaç ve sargı bezinden, su ve ekmekten daha hızlı ulaştırılmıştı. Halk, saltanat ve katliam seyrine bağımlı kılınmıştı. Yemek saatlerinin haber ve magazin programlarına göre ayarlandığı ve masaların televizyonu görecek şekilde kurulduğu günlerdi. Her şey zalimin malıydı. Mazlumun tek sığınağı tanrısıydı. O da, kendine sığınan mazlumdan çok zalimden yanaydı! Tanrı inancının gücünü bile, zorba, masuma karşı silah olarak kullanıyordu. Silahların en görünmez olanıydı; en ucuz, en sinsi, en kınsız yani en vahşisiydi. İnsanlığın manevi değerleri ve bu değerlerin savunucuları kederli bakışlarla birer birer eksiliyor, ortalığı medyatik şovlarda man-

tar gibi üreyen ucuz, yapay, *postmodern* tipler dolduruyordu. Afrika kanıyordu, Asya kanıyordu, Ortadoğu kanıyordu...yeryüzü kanıyordu; ağaç, kuş, ırmak, dağ kanıyordu; şarkı, türkü, şiir kanıyordu; kanamayı, medyanın sunduğu ve ekranda gördüğü biçim ve kadarıyla izleyen insan, kendi kanına kör, kendi çığlığına sağır kılınmıştı. Yemek saatlerinin ve uyku öncelerinin yeni fonu savaş ve katliam görüntüleriydi. On yedi yaşında bir gencin asılma haberinin etkisi on yedi dakika içinde siliniyordu. Herkesin hem oyuncu hem seyirci olduğu günlerdi. *Oyunu* katiller ve uyuşturucu tüccarları yönetiyordu; hırsızlar ve softalar; harisler ve sahtekârlar. Yönetene bulaşmadan her şeyin en keskinini söyleme becerisini gösterebilen *muhalif* bir *aydın türü* üretmişlerdi. Bu beslemelerin her biri vahşeti sıradanlaştırmanın uzmanıydı. İnsanlık tarihi bir kez daha, kendi kanıyla, kendi acısıyla beslenen canlıya tanık oluyordu. Tanrısal ve yönetsel güç bu canlının elindeydi. Tarih yorumculuğunun, yargıç ve yasa koyuculuğunun, ancak *asker ve polis, borsa ve banka, mafya ve medya*'nın belirlediği *gayri resmi* ölçüler oranında *resmen* var olabildiği günlerdi. *İnsan*, yarasını yalayarak iyileştirmeye çalışan kuzulu ceylan gibi mahzun, mazlum ve yapayalnızdı..

Yalnızlığı mıydı Unkel Peter'de ilgimi çeken, Haydar Dede'yi anımsatan görüntüsü ve yaşı mı; bir başına sürdürdüğü direnişi mi...bilemiyorum? Ona olan ilgimin ne zaman ve nasıl başladığını da anımsayamıyorum. Öyküsü basitçe: *Sokak manavlığı yaptığım günlerdi* ve *özlem duygusunun içgüdüsel tepkisiyle olmalı, adı unkel (yani amca) diye dilime düştü!* gibisinden açıklamalarla aklımda kalmış. Bu tanışıklığın eskilere ve uzun süreli bir ilişkiye dayanması zaten olanaksızdı. Çünkü, onu tanıdığım mekânın hayatımda uzun bir geçmişi yok-

tu. Üstelik o, kendisini böyle bir duyguyla izleyişimin farkında bile değildi. Yanında köpeği, her gün aynı saatte, aynı giysiler içinde, aynı köşeden görünüp, aynı mimik ve hareketlerle manav sergime doğru geliyor, onun için ayırdığım turpları alıp, cebinden çıkardığı bez torbasına yerleştiriyor; her günkü sözlerini yine aynı vurgular ve cümlelerle tekrarlıyordu: "Saatini durdur ve zamanı unut! Başka çaren yok! Geleceğin karanlığından kendini ancak unutarak kurtarabilirsin!" diyordu. Sonra da geçmişteki *aydınlık* günlerine ilişkin, (daha önce de birkaç kez anlattığı) bir anısını anlatıyordu. Ona göre *düş* yoktu, *anılar* vardı. "Bir gün her şeyin iyileşeceği, bu gidişin değişeceği düşüyle kandırma kendini; boşuna beklersin; bir gün bu şehir seni de yutacak! Düşler insanın kendi kendini kandırmasıdır, avutmasıdır! Düş yok, sadece yaşanmış ve artık yaşanamaz olmuş anılar var!" diyordu; ya da *benim anlamak istediğim biçimiyle* buna yakın bir şeylerdi söyledikleri..

Ona duyduğum ilginin nedeni belki onun bu özelliğiydi. Daha ilk gördüğüm günde ilgimi çekmişti. Sanki çok önceden tanıyormuşum duygusu çalkalanmıştı içimde. *Neden bu duygu beni sardı?* gibi sorularla uğraşacak vaktim yoktu. Ne tarihin, sosyolojinin ve politikanın kaydedeceği *derin* konulardan biriydi, ne de benim *derin* konulara ayıracak sabrım ve zamanım vardı! Aç kalmamak, kızımı aç bırakmamak (yani yavrulu bir canlı olmak) gibi sıradan bir sorunun içinde cebelleşiyordum. Renklerine sığınıp bir sokak manavı açmıştım. Çevredekilerce *sıradışı* görülse de *sıradan* bir Anadolu sokak manavıydı. *Sıradanlık* ve *sıradışılığın* bu doğal *kesişmesi*, ustalık ve acemilik duygusunu da birbirine kavuşturmuştu. Manavın, manavlığın ustasıydım, fakat iş kurup sürdürmenin acemisiydim. Birinde gizlenip diğerini denetliyordum. Tezgâhlara sıraladığım sebze ve meyveleri, Türkçe tekerlemeleri eşliğinde, Türkçe adlarıyla seslendiriyordum. (*Almanca adla-*

rını bilmemek gibi sıradan bir nedeni vardı bunun. O sıradanlık da sıradışı bir sonuçla kesişmişti. İlk sonucu kendim içindi: Sebze ve meyvelere en yakışan tekerleme ve adların Türkçe tekerleme ve adlar olduğunu anlamıştım. Zaten Almanca'nın manav tekerlemesi de yoktu. Almanca adlar sanki renklerini kaçırıyor, yapay duruyordu üstlerinde. Türkçe seslendirmenin sıcaklık taşıyan diğer sonucu: içinde yalanı, ihaneti taşımıyor oluşuydu. İçinde söyleşmenin, dertleşmenin, yardımlaşmanın oluşuydu. Bu duygu, yaptığım işi, bir iş olmanın ötesinde, korunağım, sığınağım kılmıştı..

Manav fikri, bir iş yapma zorunda olduğum, fakat ne yapacağımı bilemediğim günlerde düşmüştü aklıma. Sanki Haydar Dede fısıldamıştı kulağıma! Dertlenir kaygısıyla ona sorunlarımdan söz etmiyordum, fakat o sezgileriyle *özlemin, yalnızlığın, hüznün* ya da karşı karşıya olduğum kalleşliklerin ipuçlarını sesimden yakalayıp yardımıma yetişmeye çalışıyor, kendince öğütler veriyordu. *'Doğaya, renklere sığın yavrum; doğanın renkleri şahicidir, seni yarı yolda bırakmaz; köklenmiş, filizlenmiş toprağın, suyun, rüzgârın dostluğuyla sığın!'* öğüdü de bunlardan biriydi. Belki başka bir nedenle de söylemişti, fakat bilgece edilmiş bu sözler yolumu, iş kapımı aydınlatmıştı. Manav açmanın hazırlıklarına başlamıştım..

İlk işgününe, hüznün ve sevincin iç içe geçtiği, karmakarışık duygularla çıkmıştım. Gece yarısını az geçe girdiğim Basel Sebze ve Meyve Hali'nden, kasa kasa aldığım meyve ve sebzeleri yüklenip, sergimi açacağım duvar dibine taşımıştım. Gün doğmadan önce sergimi kurmuş, meyve ve sebzeleri dizmiştim. İlk müşterilerim, öğrenci oldukları anlaşılan iki gençti. Sergi önünden geçerken birer elma almışlardı. Manavı o gün açtığımı fark etmemişlerdi bile. Birinin anlattığına diğeri kahkahalarla gülüyordu. Şaka gibi gelip geçmişlerdi. Onları ilk müşterim saymamıştım. Daha sonra, orta yaşlarda bir kadın

gelmişti. Karşı binadaki doktor muayenehanelerinden birinde çalışıyordu. Kendi kendine 'Çok güzel...çok güzel!' diye söylenerek bir muz, bir elma seçip almıştı. İlk müşterim olması duygusuyla ücret almak istemeyişimi anlayamamıştı. Biraz da soğuk bir tavırla, tezgâhın üstüne 2 frank bırakıp gitmişti..

Direnmenin ve zorluklar karşısında ayakta durmamın başka yolu yoktu: para kazanmam gerekiyordu. Bunu yeşillere, morlara, turunculara sığınarak yapmaya çalışıyordum. Emeği dışında hiçbir olanağı olmayan bir aileydik. Kırsal kesimden gelenler gibi akraba, aşiret çevremiz yoktu. Çıplak tanımıyla: kimsesizdik. Yakın arkadaşlarım da bizden farklı değildi. Kızımız doğmuş ve kendisini doyurma, büyütme sorumluluğumuzu her şeyden daha önemli kılmıştı. Aşk dahil hiçbir şey, canlının yavrusunu doyurmasından daha önemli değildir. Kaderin kurusunda, yolların birisinde, özlemin sürüsünde, yurdum için, sevdalarım için, acılarım, umutlarım, düşlerim için çırpınıp durduğum günlerdi. Aç kalmamak, aç koymamak sorunu, *sıradan, kişisel bir sorun* sayılsa da, toklar için böyleydi. Benim için, çözümü en öncelikli olan sorun oydu. Gerçeklik, zaman konusunda düşler gibi hoşgörülü değildir. Hele canlının suya ve ekmeğe dayalı güncel gerçekliği, zaman konusunda en acımasız olanıdır. Çözümsüzlük, birkaç saat sonrasında kurt sürüleriyle bekler. Çaresiz kalınmış her saat açlığı, susuzluğu daha da kudurganlaşır. Yavrulu canlının en güçlü içgüdüsü, doyurma içgüdüsüdür. Kapı kapı dolaşıp iş aradığım günlerdi. Yabancısı olduğum bir diyardaydım ve bütün kapı kolları içerdeydi. Kapıyı açıp açmama kararı, kapıyı tıklatanın yüreği *içerdekilerce* uzun uzun dinledikten sonra veriliyordu. Acımasızlıkta, insanla -Tanrı dahil- kimse yarışamaz. (Öyle ya: Tanrı'yı da o yaratmıştır!) Kapıları tıklatmanın iki türü vardı. Biri gerçekten boyun eğmek, diğeri boyun eğer görünmekti. Kapılar, ikinci kesimdekilere daha

önce açılıyordu. Çünkü insanın yüreğini dinleyenler, *en sadık kapıkullarının boyun eğer görünenlerden devşirildiğini* biliyordu. Kimi hiç açılmamış, kimi açılır açılmaz kapanmış kapıların önünde dolaşıp iş aradığım günlerdi. Dünya, her zaman olduğu gibi yine bulanıktı. Dünyanın güncel sorunu bu kez, Irak'ın, önüne *yem* diye uzatılan Küveyt'i kapması ve kendisiyle birlikte çevresini de sömürgecilerin kapanına düşürmesiydi. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere bütün sülükler bu kanlı avın iştahıyla yalanıyordu. Dünya her zaman olduğu gibi yine bulanıktı, fakat yazık ki bu kez dünyayı değiştirme çabaları da bulanıktı. Daha da acısı, dağınıklık ve bulanıklık kanıksanmaya başlanmıştı. İnsanlığın sesini duyurmaya çalışan toplantılar, kutsal ayinlerin güçsüz iniltilerini anımsatıyordu. Bir avuç insandık ve teslim olmazlığın duygusuyla, eylemlerin birinden diğerine soluksuz koşup duruyorduk. Bu bir avuç insanın yaptığı da, yazık ki, Çehov'un *Vanya Dayı*'sında Vaynitski'nin söylediği gibi, *Akıllıların zaten çoktan bildiği, aptalları ise ilgilendirmeyen konularda havanda su dövme!* gibi bir şeydi..

Manav açma kararını da böyle bir toplantı sonunda vermiştim. Biri çevreci bir milletvekili, biri papaz, biri bilim adamı, üç konuşmacı vardı benden önce. Ben *yabancılar* adına konuşacaktım. Savaş karşıtı bir toplantıydı ve alkış sesi dışındaki gürültüye alışkın olmayan bir tiyatroda yapılıyordu. Söyleyeceğim şeyler belliydi. Sıramı beklerken, az sonra sahnede söyleyeceklerimi değil, güncel sorunlarımdaki belirsizliği düşünüyordum. Biri öfke, biri hüzün, iki taşın arasındaydım. Buğday tanesi gibi sıkışıp kalmıştım iki taşın arasında. Taşın ağırlığıyla sıramı bekliyordum. Bu kez, tanışı olduğum derenin dibindeydim. Dere usul usul akıyordu üstümden. Suyun sesiyle sıramı bekliyordum. İnildiyordu dere. İçimdeki bir oyuktan kaynamış da akıyordu sanki. Köpük köpüktü. Kö-

püklerinde kızımın sesi çınlıyordu. Kesik kesik çınlıyordu; sisliydi, acı çalığı bir sesti; kırgın ve kızgın bir sesti. Beni yardıma çağıran bir sesti. Hem taş gibi içime çöken, hem su gibi akıp giden bir sesti. Sıram gelince, hüznü ve öfkeyi gemsiz bıraktığım bir gürültüyle konuşmamı bitirip eve dönmüştüm. Kızım yanıyordu. Karım doktora götürüp getirmiş, ıslak bezlerle ateşini düşürmeye çalışıyordu. Tek kuruşsuz, tek tanışsız; hem ıssız, hem sabırsız kalakalmıştım başucunda. Ateşle kapıştığım, külle yarıştığım bir gündü. Yapışıp kalkmaz olmuş taştan, kuruyup akmaz olmuş yaştan, mıhlanıp çıkmaz olmuş pastan bir gündü. Küle kaptırmadan soluyup ateşten almam gerekiyordu onu. Ötesini berisini anımsamıyorum; rüzgârdı soluduğum...

İnim inim uykunda nasıl da yalnız
yanıyor yüzün yavrum,
yüreciğin kaşlarında tütüyor,
ellerin avcumda iki ateş damlası,
tutuşmuş rüyaların sesin duyulmaz,
kendi kollarımızdan başka saranımız yok bizim..
Yazım benim, güzüm benim,
yemin olmuş sözüm benim;
sana kuş bulmalıyım
sana düş bulmalıyım
gidip iş bulmalıyım..

Ana caddenin iki yanında, çoğunluğu kirli sarı ve gri sıvalı yüksek binalar vardı. Caddede tramvay rayları döşeliydi. Saniye sektirmeksizin tam zamanında gelip geçiyordu tramvaylar. Semtin insanları da aşağı yukarı aynıydı. Kural bozan bir olay olmadıkça -ki çoğunlukla olmazdı- düzenli çalışan bir makinenin parçaları gibi, kimin ne zaman hangi yandan ge-

lip ne yöne gideceği belliydi. Kısa zamanda, her birini özellikleriyle öğrenmiştim. Kimin neyi ne kadar aldığını, kimin *acelesi varmış gibi* davrandığını, kimin gerçekten acelesi olduğunu, kimin sadece konuşmak için geldiğini, kimin söylene söylene alacağını, kimin akıl danışıp, kimin akıl vereceğini öğrenmiştim. Binaların alt katlarında araba galerileri, butikler, çoğunlukla yaşlıların oturduğu kahveler, elektronik eşya marketleri, banka ve sigorta şubeleri vardı. Doktor muayenehaneleri ve diğer işyerleri genellikle üst katlardaydı. Üst katların pencere panjurları sürekli kapalıydı. Zemin katlarda büyük alışveriş marketleri ve otoparklar vardı. Manav tezgâhını bir binanın zemin kat kaldırımlarında açıyordum. Binanın girişi, sürekli açık duran bir ağız gibiydi. Caddeye bakıyordu. Her sabah, şafak sökmeden, sebze ve meyveleri resim yapar gibi tezgâha diziyor, içini renklerle dolduruyordum bu ağzın. Sebze, meyve ve salata kasalarını üst üste sıralıyor, rengârenk bir sergi açıyordum..

Unkel Peter, benzeyen ve benzemeyen yönleriyle, Haydar Dede'yi çağrıştırıyordu. Şöyle ya da böyle: onu gördüğümde özlemim depreşiyordu. İlgimi kendine kilitleyen bir şey vardı onda. Ne olduğunu tanımlayamadığım bir şeydi. *Tanımlarsam yavanlaşır* diye korktuğum bir şeydi. Tanımsızlığıyla güzeldi. Çünkü benzemeyen yanları Batıcı olmuyordu. Tanımlamak, benzeyen yanlarını yitirmek olabilirdi. Onu yitirmek istemiyordum. Her gün aynı saatte gelişi alışkanlığım olmuştu. Sebze ve Meyve Hali'ne yetişmek için gün ışımadan uyanışım, sergi kalaslarını sandıkların üstüne dizişim, tartıyı ayarlayışım, etiketleri yazışım gibi gündelik işlerimden, alışkanlıklarımdan birisi olmuştu onu beklemek. İşin doğal seyri içinde Unkel Peter'i de bekliyordum. Halde ilkin onun turplarını alıyordum. Sergiyi açtığımda, tezgâhın altına iki demet turp ayırıyordum. Gelmesinden az önce çıkarıp ayıklı-

yor, yeşil salataların arasına bırakıyordum. Yeşillerin arasında kırmızıdan kırmızıya gülümseyerek Unkel Peter'in geleceği köşeye bakıyorlardı..

İnsan eğer kendi duygusunu doğaya *sevgiyle* yükleyebilirse, doğa onu *sevgi*'yle yanıtlar. Turpların gülümseyişi zaten başka türlü açıklanamazdı. Büyük anne, küçük kardeş ya da aileden birisinin eve gelişindeki gecikmenin benzeri bir kaygıyı, Unkel Peter'in geliş saatlerinin aksamasında duyuyordum. (Abartmış olmamak için, *bu duyguyu sadece bir iki kez yaşadığımı* belirtmeliyim. Gerçi o da, çalıştığım süre içinde, geliş saatini sadece bir iki kez aksatmıştı!) Kim günün hangi saatinde geliyor, neyi ne kadar alıyor, nelerden haber verip nelerden haber soruyor, parasını sesli mi sayıyor sessiz mi... aşağı yukarı belliydi. Semtteki işyerlerinde çalışanlar, genellikle iş öncesinde ya da dinlenme saatlerinde gelip, tane hesabıyla elma ya da muz alıyorlardı. Hangi müşterinin her gün aynı meyveyi, hangisinin bir günden diğerine farklı meyveler aldığını öğrenmiştim. Kimin hangi yönden gelip hangi yöne gittiğini biliyordum. Herkes, neyi nereden ne kadar alacağını, nerede ne kadar zaman kalacağını bilerek dolaşıyordu. Kimi müşteri, alacağı şeyin parasını önceden elinde hazırlamış olarak uğrayıp geçiyordu. Tane hesabıyla alan müşteriler genellikle böyleydi. Yaşlılar ise, genellikle konuşmak gereksinimiyle kavrulmuş olarak çıkıyorlardı evlerinden. Kaç yere uğrayacaklarını ve hangi uğraklarında neler konuşacaklarını bilerek çıkıyorlardı! Her şeyin otomatik akışa bağlandığı büyük marketlerde konuşma olanakları sınırlıydı. Hiçbir şey almadan, konuşma gereksinimlerinin peşi sıra dolaşıp duranlar için bir işkenceydi bu.. Tezgâh önünde bazen birbirleriyle, bazen benimle konuşuyorlardı. Bu da olmasa, köpekleriyle konuşuyor ya da bir şeye takılıp söyleniyorlardı. *Dün patlıcanların olduğu köşede bugün neden biberlerin dizildiğini* so-

ruyorlardı sözgelimi! Ya da *karşı sokaktaki park yerinde park saati geçmiş iki oto olduğundan* yakınıyorlar; *akşam üstü yağmur yağacağı* haberini veriyorlardı! Hatta, o günkü gazeteler ve televizyonların hava tahminleri arasındaki çelişkiden heyecanla söz edenler bile vardı! Manavın olduğu köşe başında, sürekli canlı kalan ve sürekli değişen tek şey, kurduğum tezgâh ve üstüne dizdiğim renk cümbüşüydü. Her gün değişik ürünleri, değişik renk uyumlarıyla diziyordum. Durgun, kıpırtısız, gri bir duvarda, rengârenk açıvermiş bir çiçek, yolunu şaşırıp yas evine girivermiş rengârenk bir kelebek gibiydi manavım. (Kimi müşterilerin ürkütmek istemeyen bir duyguyla dokunup geçmeleri sanırım bundandı..)

Gelip gidenler arasında, benim için iki kişinin ayrıcalığı vardı. Biri kızımdı, diğeri Unkel Peter. Kızımın sabahları gittiği yuva, arka sokaklardan birindeydi. Öğlenleri koşarak geliyordu. Geldiğinde karnını doyurmak için yiyecek bir şeyler almış ya da hazırlamış oluyordum. Yemeğinden sonra, sergiden bir meyve seçiyordu. Aramızdaki anlaşma gereği, yemeğini bitirmesi durumunda, istediği meyveyi seçme özgürlüğü vardı. Sonra, bir süre çıraklık yaparak bana yardımcı oluyor ve saati gelince, arkadaşları için ceplerine meyve doldurup yuvasına dönüyordu. Geliş gidiş saatleri aksayacak olsa, telaşlanacağım sadece o ikisiydi. *Aksaklık* korkuyu doğurur; *korku*'nun bir yanında her zaman ölüm kaygısı saklıdır. Bu kaygı en çok da çocuklar ve yaşlıları beklerken ürkütücüdür..

Bir kezinde üst üste üç gün gelmemişti Unkel Peter. Ölüm kaygısı, kesinleşmesini istemediğimiz bir duygudur. Onu kesinleştirecek belirtilerden kaçarız. Bu kaçış, *avunma*'nın besinidir. Ben de öyle yapmıştım. İçimde gizliden gizliye *belki de ölmüştür* diye dolaşan *korku*'yu, üstüne giderek belirginleştirme yerine, bilinmezliğin bulanıklığında kalarak avuntumu beslemiştim. İnsani olan da buydu. Fakat *kötü habere olan eği-*

lim insanın bir özelliğidir. Meleklerin çobanı bile, yüreğinin bir yanında gizli gizli şeytanı besler. Şeytanın gerçekle benzeşen yanı avutucu olmamasıdır. Daha doğrusu, kendini avutan herkesin içinde, onu gerçeğe doğru çeken bir şeytan gizlidir. Şeytanın peşinde gerçeği aramaya çıkacağım üçüncü gün, neyse ki melek yüzlü bir kadın gelip Unkel Peter'in turplarını istemişti. Komşusuydu. O da yaşlıydı. *Yaşlı bir kadın meleği* ömrümde ilk kez o gün görmüştüm. Hem düş kırıklığıydı benim için, hem de kendime güvenimi artırmış, klasik melek resimlerine olan kuşkumu biraz daha pekiştirmişti! Üstelik, adının Frau Angela (yani Bayan Melek) olduğunu söylemişti yaşlı kadın. Adresini öğrenip, Unkel Peter'in turplarını kendim götürmüştüm. Evi anacaddeye açılan sokaklardan birinin içindeydi. Daracık bir sokaktı. Üç sokağın birbiriyle kesiştiği küçük bir alana bakıyordu. Alanda yaşlı bir ıhlamur ağacı vardı. Unkel Peter'in evi üç katlı bir evdi. Arkasında küçük bir bahçe vardı. İkisi elma, biri söğüt, biri kiraz olan dört ağaç vardı bahçede. Sokaktaki evler yan yana sıralanmış aynı düzen evlerdi. Evlerin giriş bölümleri çimenlikti..

Herrn Peter Kirchenbaum yazan zili çaldığımdan uzunca bir süre sonra Unkel Peter, kapıdaki zil üstü telefondan *kim olduğumu* sormuştu. *Manav* diye yanıtlamıştım, fakat o defalarca *Kim?* diye sormuş, ben defalarca *Manav, turplarınızı getirdim!* diye tekrarlamıştım. Sonunda anlamıştı ve *turpları posta kutusuna bırakıp gitmemi, parasını sonra getireceğini* söylemişti!

Uzun süre yaşamanın bir şans olduğunu söylemekle, *ancak şanslıların yaşlanabileceğini* söylemek aynı şeyi tanımlar. Fakat yine de uzun yaşamanın bir şans olduğunu söyleyen herkes, *yaşlılığın bir şans olduğu* söylenirken duraksar. Duraksama duygusunu kim nasıl açıklarsa açıklasın, sonuçta bu hüzünlü duraksamanın nedeni *ölüm* kaygısıdır. Ve yaşlıları,

şanslarından çok bu kaygıyla düşünürüz! Babama duyduğum özlemin de böyle bir kamçısı vardı. Şansının serinlettiği ruhumu kaygısı kamçılıyordu. İnsan korktuğu şeyi yine kendi içinde ekip büyütür. Ölüm kaygısı hiçbir zaman tekil yani bir başına dolaşmaz. İnsan, belli bir kişi için taşımaya başladığı kaygıyı, elinde olmadan benzeri başka insanlar için de taşımaya başlar. Çünkü kaygı bulaşıcıdır. Ve zaten ilkin taşıyana bulaşır. Yani insanın kendisi için kaygılanmadan bir başkası için ölüm kaygısı taşıması olası değildir. Sonra kurtulmaya çalışır ondan. Ölüm haberlerinde *ölenin yaşı* ilk sorulan sorulardan biridir. Unkel Peter'in gelmediği günlerde babam için de kaygılanmış, onu da arayamamıştım. Demek ki Unkel Peter'e duyduğum yakınlık, bu yanıyla da Haydar Dede'nin özleminden sıçramıştı..

Kızımı kendi sorunlarımın uzağında büyütmeye çalışıyordum. Sorduğunda, ona annemin ölümünü bile, sıradan bir şeymiş gibi soğukkanlı bir sesle anlatmıştım. Gerçi o bunu kavrayamamıştı. Babaannesinin *o doğmadan önce ölmüş olmasını* bir türlü anlayamamış ve sürekli, "Öldü ama nerede şimdi?" diye sormuştu. Ölüm *saklanma*'ydı onun için; geçici bir saklanmaydı. Ona göre insanlar saklambaç oynar gibi ölüyordu! Bir başka oyun başlayınca, gizlendikleri ölümden çıkıp geliyorlar, yine canlanıyorlardı. Çocuk oyunlarındaki ölümle gerçek ölümün aynı şey olmadığını, ona ürkütmeden anlatmaya çalışıyordum. O ise, annemin fotoğrafını gösterip, "Annen olmasa nasıl fotoğraf çektirir?" diye soruyordu..

Unkel Peter, kızımla karşılaşmıştı manavda. "Bu senin kızın mı?" diye sormuş, kıpırtısız bir yüzle uzun uzun süzmüştü sonra. Unkel Peter'in ilgisi, köpeğinin ilgisini de çekmişti kızıma. Sahibinin her davranışını izliyor, hangi davranışın ne zaman ne anlama geldiğini biliyordu. Bu bilgisini uyumlu tepkilerle gösteriyordu. Yaşlı bir köpekti ve her davranışını

-izinli bir davranış olarak- onaylatmak için sahibine bakıyordu. Onaylatırsa biraz abartıyor, uyarılırsa biraz mızırdanıyordu. Sahibinin ilgisini fırsat sayıp kızımın üstüne sıçramaya başlamış, Unkel Peter'in gecikmeyen uyarısıyla mızırdanıp yine eski yerine pısmıştı. Onlar giderken arkalarından uzun uzun bakmıştı kızım. Köpek, kendisine duyulan ilginin farkında olduğunu göstermek için, sık sık dönüp bakmış, kırık kırık mızırdanmıştı..

Aynı günün akşamında, yerli yersiz anımsayıp, "O köpekli adam Haydar Dede gibi!" demişti kızım. İçimdeki duyguyu okur gibi söylemişti. Hiçbir yanıt vermemiştim. Sessizliğim, bir şey söylemek istemeyişimden çok, düşündüklerimin hangisini söyleyeceğimi bilemeyişimdendi. O benden önce davranıp bir başka duygumu daha yankılandırmış, cıvıldar gibi, "Babişko kimse Haydar Dede'ye tam benzemez!" diye eklemişti. Bilmem ki neden önce benzetmiş, sonra bu benzetmeye karşı dipnot düşmüştü? Benim için yapmıştı sanki. Önce benzetip sonra bundan vazgeçmesinin nedenini sorduğumda, "Sen ona hep iyi davrandın; çünkü Haydar Dede'ye benzettin!" demiş, sonra, "Ama Haydar Dede'nin bastonu yok!" diye eklemişti. En saf bilgelik çocukların bilgeliğidir. Çocuklardaki bilgelik içgüdüseldir. Saflığı bundandır..

Unkel Peter'e yaşını sorduğumda, "Sen tahmin et!" demişti. *Yetmişli yaşlar* olabileceğini söylemiştim. Gururlanarak gülmüş, "Seksenli yaşlar!" diye eklemişti. Demek ki yaşları da Haydar Dede'yle aynıydı. Dünyanın ayrı uçlarında ve ayrı anlamlarıyla, fakat aynı yıllarda solumuşlardı çocukluklarını..

Ölüm kuyusunun kan ve ateşle kazıldığı günlerdi... 1912 Balkan Savaşları'nın ertesiydi. 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya Veliahtı öldürülmüştü. Almanya, *Yakın Doğu ve denizlerde yayılmacılık düşleri*'yle silahlan-

ma yarışı içindeydi. Bir *Yıldırım Savaşı*'yla *üç gün içinde* amacına ulaşıp, savaşı bitireceğine inanıyordu. Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'la *ittifak* kurmuştu. Sırbistan, Fransa, Rusya, Belçika, Büyük Britanya, Japonya, İtalya, Portekiz, ABD, Çin, Yunanistan *İtilaf* güçleriydi. Osmanlı Almanya ile gizli bir andlaşma imzalamış, gizli tetikçiliğe soyunmuştu. Boğazlardan geçirdiği Alınan savaş gemilerini maskelemişti. Cihat ilan etmişti. Cihatı Alman hayranlığına dayalı bir cihattı! Almanların *üç gün* hesabıyla başladıkları *Yıldırım Savaşı* dört yıl sürmüştü! Alman hayranı Enver, Aralık 1914'te Sarıkamış'ta dondurduğu 90 bin askerin üstünden kayıp Almanya'ya kaçmıştı. Ocak 1916'da beş gün içinde 30 bini Rus, 20 bini Osmanlı asker ölmüştü. Alman yayılmacılığının ateşlediği savaş, makineli tüfeklerin, şarjörlü otomatik silahların keşfedildiği; el bombaları ve alev makineleriyle sürdürülen acımasız bir savaştı. 22 Nisan 1915'te Langemarck'da, Almanlar insanlık tarihinde ilk kez zehirli gaz kullanıyordu. Rüzgârın ters yönde esmesiydi onları durduran! Bu kez tanklar keşfedilmişti. Bombaların uçaklarla gökten yağdırılabileceği keşfedilmişti. Kâşiflerin, en vahşi olanı keşfetmek için görevlendirildiği günlerdi. Silahların en korkuncunu, *psikolojik silahı* geliştirmeye başlamışlardı. Bu silahla sürdürülen savaş, karşı gücü içten yıkma savaşıydı. İnsan zekâsı, ihtiras ve kışkırtıcılığın kanlı diliyle yalanıyordu. Rusya, Osmanlı'ya karşı Ermenileri örgütlemişti. Ermeniler Rusya'ya yakın bölgelerde ayaklanmıştı. Muş, Bitlis ve Van'daki ayaklanmalar karşısında Osmanlı, *Ermenilerin Kapsamlı Sürgünü*'nü öngören *Tehcir Kanunu*'nu çıkarmıştı. Nisan 1915'te İstanbul'da tutuklamalar başlamıştı. 27 Mayıs 1915'te yayımlanan yasa 10 Haziran'da yürürlüğe girmiş, 28 Ağustos'ta bölge valiliklerine *Tehcir Harekâtı*'nı bildiren yazılar iletilmişti. Bu *kıyım* demekti. *Ölenin, kalanın hesabı tutulmasın*

demekti! Bölge bir cehenneme dönmüştü. Azınlık milliyetler konusunda Batı, özellikle Fransa ve İngiltere boş durmuyordu. Osmanlı kendi *Ermeni tebaasının Fransızlar, İngilizler ve özellikle Ruslar tarafından kışkırtıldığını* söylüyor, kendisi de Rusya'daki Tatarları kışkırtıyordu. Halife, Afrikalı Müslümanlara *cihat* çağrısı yapmıştı. Dünyayı cehenneme çeviren savaş sonunda Fransa, erkek nüfusunun yüzde 10'unu, Almanya yüzde 9.8'ini yitirmişti. Rusya 8 milyon, Osmanlı 600 bin ölü vermişti.

Kıyımlarda akan kanın, düşen canın hesabı ise ağızlara sığmıyordu. 1917'de, Lenin parıldayıp, çekmişti ülkesini savaştan. 15 Aralık 1917'de Osmanlı'yla dört haftalık ateşkes imzalamış, üç gün sonra Kafkasya'daki Çarlık ordusunu dağıtmıştı. Rusların çekildiği işgal bölgelerinde Ermeni taburları istilaya girişmişti. Desteklerini yitirip geri çekilmek zorunda kaldıkları bölgelerde, bu kez onlar, *ölenin kalanın hesabının tutulmadığı* kanlı bir kıyıma başlamışlardı. Osmanlı Kars'a kadar ilerlemiş, 4 Temmuz 1918'de Ermenilerle Batum'da andlaşma imzalanmıştı. Kan kokusu ve korkunun yeryüzünü sardığı günlerdi. Bebeklerin kurda kuşa yem olduğu günlerdi. Güçlü olanın güçsüzü kölesi saydığı günlerdi. Kendi kan gölü içinde batmıştı Çarlık; genç bir devrim parıldamıştı. ABD ve Japonya savaşın galipleri olarak güçlenmişlerdi. İsviçre güçlülerle *gizli flört* içinde *tarafsız* kalmıştı. Osmanlı İmparatorluğu çürümüş bir çınar gibi çökmeyi bekliyordu...

Evlerini çevreleyen ön bahçe çitinin kapısı önünde, yuvasından uçmaya hazırlanan şahin gibi kollarını iki yana açmış gerneşiyordu Peter. Omuz başlarını anca örten deri bir yelek giymişti çıplak tenine. Çit kapısını ayağıyla iteleyip kapatmıştı. Büyük çiftlik evinin ön tarafı ağaçlıktı. Çoğunluğu kayısı ve kiraz ağaçlarıydı. Evin yan kısmı samanlıktı. Samanlığın

arkası büyükbaş hayvanlara ayrılmıştı. Evin arka yakası öbek öbek bağlıktı. Evin yan yüzü kümesti ve kümesin az ilerisinde, çitle çevrili, domuzlar için bir bölüm vardı. Arka bahçedeki çardak altında ot balyaları yığılıydı. Traktörlerin durduğu garaj ve iş aletlerinin durduğu baraka da buradaydı. Evin mahzen katları, şarap yapımı için düzenlenmişti. Sıra sıra fıçılar ve kazanlar vardı..

Peter'in yüzü, kızarmaya başlamış elmayı andırıyordu. Dalgalı sarı saçları yanlardan alabros tıraşlıydı. Kalın adaleli boynunda mendil ve deri bir kordon sarılıydı. Sarmaşık gülle örtülü çardak kapısından çıkıp, pazara inen sokağa yöneldiğinde, yürüyüşü de hızlanmıştı. Önünden geçtiği bahçelerden kendisine seslenenlere kısa yanıtlar vererek pazara doğru yürüyordu. Bu konuşmalar genellikle,

"Peter, üzümleri ne zaman topluyorsunuz?"

"Peter, baban atları nallatmaya verdi mi?"

"Birazdan ben de ineceğim, kahvede görüşürüz!" türünden güncel sorular ya da şaka atışmalarıydı..

Peter, koşar adım yürüdüğü yol boyunca, kimiyle şarapların şişelenmesini, kimiyle ot işini, kimiyle fidanların aşılanma ya da gübre işini konuşuyordu. Kısa net cümlelerle anlaşıyordu herkes birbirleriyle. Sokağın açıldığı anayol pazara çıkıyordu. Ot yüklü at arabaları, atıyla ineğiyle giden köylüler vardı yollarda. Çoğunluk, bisikletli gençler ve oynayan çocuklardı. Peter onlarla da kısa sözcüklerle selamlaşıyor ya da şakalaşıyordu. Horozlardan, ineklerden, köpeklerden bir cümbüş korosu vardı sokağın. Her biri bir köşeden birbirine sesleniyordu. Kadınların, adamların, çocukların birbirine karışan sesleri, bağrışmalı, gülüşmeli bir gürültüler yumağı oluşturuyordu. Pazar yeri, çevresinde küçük küçük dükkânların olduğu bir meydandı. Birçok satıcı tezgâhı vardı ve her biri rengârenkti. Karşılıklı iki kahve, [illegible] biraevi ve postahane de pazar yerindeydi. Pazarın

arkasındaki sokaklarda küçük lokantalar ve bankalar vardı. Resmi kuruluşlar, polis merkezi ve kilise bu sokaklardaydı. Herkes birbirini tanıyor ve herkes birbiriyle konuşuyordu. Gençler yürüyerek, çocuklar oynayarak, kadınlar ve yaşlılar genellikle durarak birbirleriyle konuşuyorlardı... Peter, Pazar Yeri'ne dönecek köşeye vardığında soluklanmak için duruyordu...

Saat tam 15.45'te evinden çıkan Unkel Peter'in, manavın baktığı anayol köşesinde görünüp soluklanmak için durması, dokuz dakika sonrasına denk geliyordu. 15.54 tramvayı yukarı, 15.57 tramvayı aşağıya doğru geçiyordu. Unkel Peter'in gelişi, mutlaka bu araya denk düşüyordu. Köşeye geldiğinde duruyor, kafasını kaldırıp düşlerinin içinden manava doğru bakıyordu. Manavı gördüğü an düşlerinden gerçeğine doğru uyanıyordu. Yaşlılar çoğunlukla düşlerinden bakarlar dünyaya. En çok da o sırada uykuları basar ve uyuklamak isterler. Daha doğrusu uyanmamak! Unkel Peter'in bakışında da aynı duygu gizliydi. Uyku ile uyanıklık arasından; gerçekle düş arasından bakıyordu. Anıları içinde, ardı sıra sürüyerek getirdiği köpeği, sahibinin soluklanacağı yeri ve soluklanma süresini biliyordu. Unutsa bile, aşağıdan yukarı geçen 16.01 tramvayı onu uyaracaktı. Evlerinden çıkıp manava geldikleri süre içinde yanlarından geçen üçüncü tramvaydı çünkü. Öğrenmemesi mümkün değildi!

O gelmeden önce turplarını hazırlamış, ayıklayıp yeşillikler arasına çıkarmış oluyordum. Sadece turp alıyordu. Armut ve kayısı sorduğu da oluyordu, fakat başka bir şey sorması çok enderdi. Turpta, insanı uzun yaşatacak bir giz olduğuna inanıyordu. Köşede soluklanıyor, sonra bir adım daha atıyor ve düşünün dağıldığından, gerçeğe doğru uyanmaya başladığından emin olmak için yine manava bakıyordu. Emin olduktan sonra, doğal yürüyüşüyle (yani sağıyla soluyla ilgilenmeden, sadece yere bakarak) manav tezgâhıma doğru geli-

yordu. Manava yaklaşırken bastonuyla hafif bir işaret yapıyordu. Gelişinin selamı olarak bana mı yapıyordu, köpeği için mi bir işaretti, yoksa düşünden gerçeğine uyanışını bastonuyla mı kontrol ediyordu, bilemiyorum. Bildiğim tek şey, manav sergime yaklaşırken, her seferinde bastonuyla aynı yerde aynı işareti yapmasıydı. Köpeği de biliyordu bunu. Bilişi, daha bastonu kaldırmadan sakınma güdüsüyle geri çekilmesinden belliydi. Unkel Peter'in bunu unuttuğu hiç olmamıştı, fakat unutmuş bile olsa, bastonunu kaldırması gerektiğini eminim ki köpeği anımsatacaktı ona! Manava vardığında, düşünden tam uyanmış oluyordu. Anılarından canına (yani yaşam gerçeğine) ulaşır gibi ulaşıyordu turplarına. Dününden gününe varır gibi varıyordu. Grilerin, kirli sarıların, tramvay seslerinin, trafiğin, birbirini tanımayan insan kalabalığının, itiş kakışların, çelik ve motor gürültüsünün arasından, düşlerinin örtüsüne sarınmış olarak geçip, manava varıyor, renklerin içinde uyanıyordu..

Kaygı ve ***korku***'nun, *vazgeçilmez oluş* ve ***haz***'la yarıştığı bir duyguyla bekliyordum onu. Bende bağımlılık oluşturmuştu gelişi. Yokluğunu ve varlığını kendi belirleyen bir bağımlılıktı. Kendiliğinden bir bağımlılıktı. Kuşun ağaçta yuvalayışı gibi doğaldı. Şaşırtıcı değildi.

"İyi günler Unkel Peter!" diye karşılıyordum onu. O ise, her seferinde aynı ses tonuyla:

"Bana neden amca diyorsun?" diye soruyordu. Sonra, "Ben senin amcan mıyım?" sorusuna, sorudan çok çıkışma tonu yükleyerek, kendi kendine söyleniyordu.

"Haydar Dede'yi anımsatıyorsunuz, belki ondan!" diyordum.

"Senin deden kaç yaşında?" diye soruyordu bu kez.

"Dedem değil, babam! Dedem yok, hiç olmadı!"

"Neden dede diyorsun o zaman?" diye söyleniyordu. Her

sözünde, kendine doğru biraz daha uyanıyordu. Konuşurken, bastonunu sergi kasalarına dayıyor, turplarını özenle torbasına yerleştiriyordu. Köpeğinin kordonunu kasaların birine takıyor, pardesü düğmelerini bir bir açıp, iç cebinden cüzdanını çıkarıyor, bozuk para bölümünü açıyor ve kuruş kuruş turpların parasını ayırıyordu..

Söylediklerinin doğruluğunu, söylemeden önce sanki ilkin içinden geçirip süzüyordu. Bir süre sessizce baktıktan sonra konuşuyordu. Belki dişlerinin etkisi vardı bunda. Her cümle öncesinde diliyle takma dişlerini düzeltiyordu. Söyleyeceklerini süzme sürecini bu araya sığdırıyordu. Kimi zaman, tam bir şey söyleyecekken gırtlağını temizliyordu. Gırtlağını temizlemesi, konuşması kadar düşünmesinin de tikiydi. Yaşlılar düşlerinde de konuşurlar çünkü. Unkel Peter başladığı bazı cümleleri tamamlamıyordu. Belki doğruluğundan emin olmak istiyordu söyleyeceği şeyin. Düşünden mi geldiğini, gerçeğinden mi geldiğini tartıyordu. Ya da her yaşlıda olduğu gibi *konuşurken düşünmenin* bir sonucuydu. Söz gelimi, *elmayı çok sevdiğine ilişkin* "Her gün.." diye başlıyor, sonunu getirmiyordu. Cümlesinin yarısında, kendince bir şeyler düşünüp, tamamlamayı gereksiz buluyordu. Kendi kendine konuşmasının sonucu da olabilirdi. Konuşmak, yaşıyor olmanın belirtisidir. Bir yaşlının bu belirtiyi sürekli kontrol etmesinden daha doğal ne olabilir? Konuşmasıyla davranışlarının uyum içinde olmasına çalışıyordu. Çünkü yalan söylerken genellikle ikisi çelişir ve ele verir insanı. Kimi yalanı ele veren, yalancının ses tonudur; kimi yalanı ise yalancının rengi ele verir. Yüzünün kızarıvereceğinden korktuğu için mi yalan söylemiyordu, yoksa sesi titreyiverecek diye mi, bilmiyorum? Söylediği şeylerin doğru olmadığını düşünmüyordum, fakat nedense o, söylediklerine inanmadığımı sanıyordu. Bir şeyler söylemeye hazırlanırken, *önceki söyledikleri gibi yine inanmayacağımı* düşünüp söyle-

mekten vazgeçiyordu sanki. Ya da son derece basitti açıklaması: düşle gerçek arasında, beni koyabileceği bir yeri yoktu. Oysa yalanla doğrunun çakışması mümkün olmasa da, düşle gerçeğin çakışması mümkündü, fakat nedense Unkel Peter o noktayı bulamıyordu..

Manavın önünde kaldığı süre içinde, ikisi aşağıdan yukarı, üçü yukarıdan aşağı beş tramvay geçiyordu ana caddeden. Yani tamı tamına on sekiz dakika duruyordu manavın önünde. Saati olmasa da, ne kadar durduğunu, ona ve köpeğine geçen tramvaylar söylüyordu. Gitme vakti gelir gelmez, turplarını koyduğu torbasını koluna takıyor, cüzdanını cebine yerleştiriyor, ceket düğmelerini ilikliyor, hatta kendi ağzı dahil, açtığı her şeyi aynı hareketlerle yavaş yavaş kapatıp, düşlerine kapanmak üzere hazırlanıyordu. Bakışlarından hissediliyordu bu. Ayrılık öncesinin sözleri, düşlerine dönüşün uyarısı gibi dökülüyordu ağzından: "Burada kalacağını sanma; bu şehir seni de yutacak!" diyor, "Saatini durdur, zaman her şeyi yanlış gösteriyor; güzel olan gençlikte, geçmişte kaldı!" diye sürdürüyordu. Yaktığı kehribardan çam kokusu soluyarak, ruhundaki şeytanı kovduğuna inanan büyücünün ses tonuyla konuşuyordu. Konuşurken sık sık genzini temizliyor, soluğu gırtlağında, yıllarca çakılı durduğu tahtadan kerpetenle çekilen paslı çivi gibi cızırdıyordu. Sonra öksürüyor, yutkunarak öksürüğünü bastırmaya çalışıyordu. Ayrılma ânından birkaç saniye önce, köpeği de gitme hazırlıklarına başlıyor, tezgâhın altına serdiği ve artık toprağa karışmak için can atan gövdesini zorla topluyordu yerden. Bir iki gönülsüz titremeyle kendine gelip diriliyordu. Çoğunlukla o sıra kordonu yere düşüyordu ve yanlış yapmış olmanın utanç duygusu içinde, af dileyen bakışlarla sahibine yaltaklanıyordu. Unkel Peter, köpeğinin kordonunu koluna taktığında, düşlerine dönme hazırlığını tamamlamış oluyordu. Kaplumbağa kabuğuna çekilince

yürüyemez, fakat Unkel Peter yürüyordu. Düşlerine, yani kendine doğru çekilince, artık konuşulanları duymaz oluyordu. Şehrin kendine yapabileceği bir kötülük kalmıyordu. Geldiği yönün tersine doğru birkaç adım atıp duruyor, ileri doğru bakarak yönünden emin oluyor, emin olduğu oranda düş dünyasına bir kat daha çekiliyordu. İnsan sadece düşlerinde uçabilir. Unkel Peter, düşlerinde uçsa da, alt sokağın başındaki fırına doğru, yavaş yavaş sendeleyerek yürüyordu. Saralı bir düştü içine sığındığı. Sanki sağır ve dilsizlerin eğlendiği bir şölendi. Tuhaf bir homurtuyu birliğinde sürüklüyordu yürürken. Yukarı yoldan gelip, manav önünde verdiği molasından sonra, ikinci molasını alt sokak başındaki fırının önünde veriyordu. Torbasına tuzsuz ekmeğini koyup, bu kez kendisini arka yönden evine götürecek sokağa sapıyor, gözden yitiyordu. Ve artık, yanından sıyrılıp geçen patenli gencin, geçerken, "Önüne baksana be moruk!" diye bağırışını da; birden frene basmak zorunda kalmış şöförün, "Kafanı kaldır eski kutu, ezileceksin!" diye uyarışını da, komşu çiftlik evlerinden gelen çağırışlar olarak duyuyordu:

"Peter, budama işi bitti mi?"

"Peter, makasları, halatları ön bahçeye bıraktım!"

"Akşam çıkacaksan bana da seslen!"

Bu yol, Peter'in pazar yerinden çiftlik evlerine dönerken koşar adım geçtiği yoldu. Bir yanı koruluklara açılan bağlık yamaçlardı. Komşu bağlarda çalışanlarla konuşarak sürdürüyordu yürüyüşünü. Kimi bağların bakımından söz ediyor, kimi pazardan haber soruyor, kimi evdekilere selam söylüyordu. Bağlar arasında kendi evlerinin benzeri çiftlik evleri vardı ve her birinden korolar halinde horoz, kuzu, koyun, inek sesleri geliyordu. Zaman zaman, önünden geçtiği bir çiftlik evine girip, yapılan işe omuz vererek komşu çiftçilerle konuşuyordu. Yaşıtlarıyla boğuşur gibi şakalaşıp, kendinden yaşlı olanlarla el kol

işareti yapmakla yetiniyordu. İnek ya da at, hiçbir hayvanın yanından dokunmadan geçmiyordu. Sevecen fakat yoklar gibi dokunup, bizzat o hayvan hakkında bir şeyler söylüyordu. Çevredeki bütün hayvanları tanıyordu. Kimin horozunun hangi sesle öttüğünü, kişneyenin kimin atı olduğunu biliyordu. Doğanın sesleri saati gibiydi. Saate bakmadan, çevredeki seslere, günün yüksekliğine göre saati söyleyebilirdi. Eve dönüş yolu, samanlığın olduğu arka bahçelerine çıkıyordu. Çitin üstünden atlayarak giriyordu bahçeye. Girip, hemen işe koyuluyordu..

Unkel Peter, söylediğine göre, *saatini yirmi yıl önce durdurmuştu!* Yirmi yıldır saati yoktu. Evinde bile saate bakmadığını söylüyordu. Baksa da, kurulmayalı yirmi yıl olmuş bir duvar saatiydi bakacağı. Günden ve gelecekten çok, anılara ayarlı bir saatti. Bakanı günden çok düşlerinde derinleştiren bir saatti. On yıla yakındır büyük marketlere girmiyordu. Kimsenin kimseyi tanıyıp saydığı yoktu oralarda. Öyle söylüyordu. Her şey renksiz ve donuktu; herkes askeri düzen içinde sıralanıp, makine sesleri arasında birbirini ite kaka hırıldıyordu sadece. Geçmiş, taş ve demir arasında gömülmüştü. O güzelim çiftliklere sanki bina tohumu ekmişlerdi! Yeryüzünün kanatları gibi yamaçları saran o güzelim bağlar uçamaz olmuş, kat kat taşa dönüp, üst üste yığılmıştı. Yükselmeyi artık kanatlar değil katlar sağlıyordu. At arabaları uçup yitmiş, demir külçeler halinde otomobiller çökmüştü sokaklara. Solmayan renk kalmamıştı. Her renk solmuştu. Renkler demirle ve duvarla uyumlu renklerdi. Ağırdı, donuktu, solgundu. Gençliği de solmuştu Unkel Peter'in. Renkleri düşlerinde kalmıştı. Düşlerindeki renklerle soluk alıyordu. Soluyarak varıyordu evinin kapısına. Kapı önünde bırakıyordu köpeğinin kordonunu. Köpeğin tek özgürlük alanı orasıydı. Arkadaki küçük bahçeye koşup sağa sola işiyor, bir yer bulup sıçıyordu. Bahçede birkaç tur atıp, özgürlüğün tadını çıkarıyor, hat-

ta bunu bir iki kısık havlamayla çevreye duyuruyordu. Sonra Unkel Peter'in aralık bıraktığı kapıdan, isteksiz atıyormuş havası verdiği adımlarla eve giriyordu..

Unkel Peter köpeğiyle yalnız yaşıyordu. Günde bir kez ve hep aynı saatte çıkıyordu evinden. Her seferinde, aynı yol üstünde, aynı mesafe ve zaman diliminde, aynı işleri yapıyordu. Hem o, hem köpeği, gün boyunca çevrede olup biten her şeyin dakikası dakikasına farkındaydı. Sabah 07.05'te gazete dağıtan genç, posta kutularına gazeteleri koyuyordu. Köşe başındaki büfede çalışan kadın, posta kutularının açılıp kapanma sesiyle birlikte çıkıyordu evinden. Postacı motorununun dış kapı önünde durması 11.10'u geçmiyordu. 11.12'de, eğer taahhütlü paket ya da para getirmediyse postacının işi bitmiş, postacı motorunu çalıştırıp karşı sokağa geçmiş oluyordu. İşi uzasa bile, en fazla iki dakika uzuyordu. 11.49'da yaşlılarevi bakım aracıyla, üst kattaki yaşlı kadının öğle yemeğini getiriyorlardı. Anacaddeye bakan binalardaki işyerlerinin açılış kapanış zamanlarını, tramvayların kaçar dakika arayla yankılanacağını, yani her sesin hangi zaman diliminde hangi anlam taşıdığını hem Unkel Peter hem de köpeği biliyordu. Salı ve cuma sabahları çöp günüydü. Çöp toplama kamyonu, salı ve cuma günleri aynı saatte evlerinin önünde duruyordu. Kâğıt toplama, eski eşya toplama kamyonlarının günleri de farklıydı, sesleri de. Daha doğrusu, Unkel Peter ve köpeği biliyordu bu farkı. Üst kattaki, yan dairedeki komşularına kimlerin hangi saatte gelip gittiğini biliyorlardı. Bildikleri şeylerde zaman ve anlam bakımından bir *değişme* yani bir *aksama* olsa, bu *olağandışılığın* işaretiydi. Böyle durumlarda hem Unkel Peter'in davranışları, hem köpeğinin hırıltıları değişiyordu. Dış dünyadaki seslerin olağandışılığı, onları pencereden bakmaya çağırıyordu!

Saatini karısının ölümünden bir yıl sonra durdurmuştu.

Son on yedi yılında karısıyla yalnız yaşamışlardı. O zamanki köpekleri karısının ölümünden kısa bir süre sonra ölmüştü. Şimdiki üçüncü köpeğiydi. Büyük oğlu getirmişti bu köpeğini. İki oğlu bir kızı olduğunu söylüyordu Unkel Peter. Sorulduğunda böyle söylüyordu, fakat unuttuğu bir şeyden söz eder gibi söylüyordu. Çocukları birkaç kez evlenip boşanmışlardı. Bu soruların yanıtlarını düşünmeyi gereksiz bir yorgunluk sayıyordu. Birkaç torunu vardı! *Torun mu daha tatlı, çocuk mu?* diye sorduğumda, *bana aptal aptal sorular sorma* der gibi bakmıştı yüzüme. Belki hiçbir şey anlamadığı için öyle bakmıştı da ben öyle yorumlamıştım, bilemiyorum? Unkel Peter torunlarının ikisini hiç görmemişti ve görmek de istemiyordu. *Gördükleri de zaten bir işe yaramıyordu!* Çocukları varlıklıydı. Biri doktordu ve işi dışında hiç zamanı yoktu. Karısı da doktordu bu oğlunun. Aynı yerde çalışıyorlardı, fakat ayrı evlerde oturuyorlardı. İki yıl öncesine kadar, yürüyüşe çıktığında, onların evi yönünde yürüyordu Unkel Peter. Hatta evin daha ilerisine kadar yürüyüp, arka caddeden geri dönüyordu. Oğlunun evine uğramıyordu. Çünkü zaten kimse yoktu evde; ayrıca, yürüyüş sırasında bir yerde durup oturmak hem köpeği için, hem kendisi için yürüyüş amacına uygun değildi. Zaten bu oğlu, her yıl birkaç kez ona geliyordu. Özellikle Noel'de mutlaka arıyordu ve birlikte akşam yemeği yiyorlardı. Gündüzden karısıyla geliyor ve karı koca onlar pişiriyordu Noel yemeğini. Kızı banka ve borsa işleriyle uğraşıyordu. Zürih'te yaşıyordu ve seyrek de olsa telefonla arıyordu Unkel Peter'i.. Onun kaç çocuğu olduğunu bilmiyordu. Daha doğrusu, ilk çocuğundan sonra doğurup doğurmadığını bilmiyordu. İlk çocuğunu şimdiki kocasından önce, sevgilisinden doğurmuştu. Adam Afrikalı olduğu için çocuk da Afrikalı gibi siyahtı! Diğer oğlunu zaten uzun yıllardır görmemişti. Görmeyi de pek istemiyordu. Evli olup olmadı-

ğını, çocuğu olup olmadığını bilmiyordu. Bir keresinde düşüp ayağını kırmış, günlük işleri ve yürüyüşlerinde yardım etmesi için torunuyla anlaşmıştı. Gündelik bir ücret karşılığı anlaşmıştı. Fakat sağlık sigortasının yolladığı kişi, hem daha masrafsızdı, hem daha düzenliydi. Unkel Peter de torunundan vazgeçip onu seçmişti. Bu anısını anlatırken bile, *sanki ben aptal mıyım* der gibi kaşlarını çatarak sallıyordu başını!

Unkel Peter'in çocukluğu ve ilk gençliği üzüm bağlarında, kiraz bahçelerinde geçmişti. Tüm aile büyük çiftlik evinde oturuyordu. Domuzların yemlenmesinden üzümün toplanmasına, ineklerin sağılmasından bağların budanmasına dek herkesin yapması gereken, yapabileceği bir iş vardı. Bütün yamaçlar bağlıktı. Bağların yerinde evler türemişti birden. Herkesin birbirine tanış olduğu pazar yerinde koca koca binalar yükselmiş, daha da kötüsü: binaları, birbirini tanımaz, birbirine aldırmaz insanlar doldurmuştu. Karısı ölmüş de kurtulmuştu! Gerçi ölümü, acılarının dinmesi açısından iyi olmuştu. Kanserdi. Bir göğsünü aldırdıktan iki sene sonra ölmüştü. Karısının istediği gibi yapmış, cesedini yaktırıp küllerini akşamları yürüyüşe çıktıkları koruluğa serpmişti. O zamanki köpekleri, küllerinden bile tanımıştı karısını. Karısının ölümünden sonra saatini durdurmuştu Unkel Peter. Kim olursa olsun birisiyle bir şeyi paylaşma duygusunu yitirmişti zaten. Zamanı durduramayacağını anlar anlamaz saatini durdurmuştu! Bakmıyordu saate. Kilisenin çanları yetiyordu zamanın ayarına. Sonucunda ömrü kadar yaşayacaktı. Düşlerine dönüp kendine çekilmiş, anılarıyla örtünmüştü. Düşü anılara ayarlı bir düştü. Geleceksiz bir düştü. Yani kısır bir düştü. Kısacası düş değildi. Belki *korunma içgüdüsü*'yle bir *gizleniş*'ti. Anıları hem kabuğuydu hem kalkanı. Sakladığı tek şey: canıydı.. Manavın -ve belki ekmeğini aldığı fırının- önündeki uyanışı dışında, dünyayla ilişkisi yoktu. Gerçek,

gerçeği yansıtan seslerde gizliydi. Gözlerini kapayıp düşlerine çekildi mi, seslere istediği anlamı yükleyebiliyordu insan. Unkel Peter anılarını yüklüyordu. Anılarıyla doluydu. Anımsayacağı bir şeyi olmasa boşalıverecek bir torba gibiydi. Bunu biliyordu sanki. Bildiği fakat seslendirmeye korktuğu gerçeklerinden biri de buydu. Boşalması ölümü olurdu. Boşaldığı an, sudan çıkmış bir denizanasından farksız olurdu..

Gerçi her varlıklı kişi gibi onun da, ölümcül hastalıklar, ölümün pençesinde olmak ve yaşlılık gibi kimi durumlar hariç, tanrıya bir gereksinimi yoktu. Fakat o, gençliğinden beri inançlarına bağlıydı. Yaşlandıkça bu bağlılık daha da önem kazanmıştı. Çünkü artık her gün, bu dünyadan göçüp gidecek oluşunu çağrıştıran bir işaret yakalıyordu gövdesinde. Karısının ölümüne dek dünyaya açılan tek penceresi olan televizyona da artık -hava raporları dışında- eskisi kadar bakmıyordu. Canı ve gövdesi birbirinden ayrılmıştı ve o canının safında durup gövdesini izliyordu. Tek mutluluğu güvenlik içinde izliyor oluşuydu. Tanrı ve doktor iki dayanağıydı bu güvenin. Dünyada ne olursa olsun, o güvenlik içindeydi. Her sorunun çözümünü tanrıdan beklese de, sağlıkla ilgili sorunlarını doktoruna, gelirine giderine ilişkin sorunlarını bankacısına, bakımıyla ilgili sorunlarını sigortacısına...onaylattıyordu..

Sabaha karşı çalar saatin sesiyle uyanıyordum. Uyanır uyanmaz son hızla hazırlanıp, alacakaranlıkta sessizce çıkıyordum evden. Güz artık kışa dönmüştü. Sabahın, ayazdan bıçağıyla ışıdığı günlerdi. Kasaları yerleştirebilmek için arka koltuklarını söktürdüğüm otoyla halin yulunu tutuyordum. O saatte şehrin sokaklarında kimsecikler olmuyordu, fakat sebze ve meyve hali karınca yuvası gibi kaynıyordu. Kabzımallar çoğunlukla Fransız ve İtalyanlardı. Hali onlar denetliyordu. Fransız kabzımalların işçileri genellikle Kuzey Afrikalı Araplardı. Meyve ve sebze yüklü tırlar birbiri ardına hale

yük getiriyordu. Halde alan, satan, çalışan, yükleyen, indiren, kısacası herkes son derece hızlı ve seri yapıyordu işini. Beklemek, gün ışığına yakalanmaktı. Halden ekmek yiyenin kapanı günışığıydı. Hal, erken gidenin itibarlı olduğu, erken gidenin iyi malı bulduğu bir yerdi. En yoğun olduğu zaman 02-04 arasıydı. Bekleyen, işini yavaştan alan yitmeye, yitirmeye mahkûmdu. Alıcı otolarının biri gelip biri gidiyordu. Lokantalara, manavlara, marketlere, pazarlara mal taşıyanlarla doluydu hal. Gün ışımadan alıp gidiyordu herkes gereksinimini. Bir gün önceden hazırlamış oluyordum listemi. Sergimi kapattıktan sonra eksilen, tükenen malzemeleri saptıyordum. Alacaklarımı liste olarak hazırlıyor, o listeyle gidiyordum hale. İlkin bütün halin sebze meyve standlarını dolaşıyordum. *Ucuz*'la *iyi*'nin kesiştiği yerleri arıyordum. Doğal olan da budur, yani her alıcı aradığı şeyi en iyiyle en ucuzun kesiştiği yerde bulmak ister. Zamanı varsa, bulana kadar arar. Fakat yarışlar, doğal olana hoşgörülü değildir. Yarışlarda böyle bir zaman yoktur. Yarış, zaten yavaşlığı bağışlamadığı için yarıştır. Alışveriş sırasında, yanlış yaptığı yönünde kaygılanan insan, kaygının başladığı yerde yitirmeye de başlamıştır. İlk duygum (daha doğrusu *bilgim*) buydu. Yani yitirerek başlamıştım işime. Yarışta var olmak, yarışın kuralını öğrenmekten geçiyordu. Karınca yuvasındaki kaynaşmaya ayak uyduramayış, ezilmek demekti. İlkin: küçük alıcının önemsenmediği, baştan savıldığı, hatta azarlandığı bir yerdi hal. İkincisi: küçük alıcı, ayakta durabilmek için, en iyisini en ucuza bulmak zorundaydı. Kısacası: küçük alıcının, dışlanmayla var olma arasındaki sırat köprüsünde, bir an duraksamaksızın koşması gerekiyordu. Rengârenkti hal. Renkten renge meyveler, sebzeler arasında sadece bakmak ve dokunmak için saatlerce dolaşabilirdim. Fakat ticaret duyguya da hoşgörülü değildir! Koşmayanın yitirdiği bir yerdi hal. Durmayı, dalma-

yı, yanılmayı, küsmeyi bağışlamayan bir yerdi. Duyguya kapılmayı acımasızca cezalandıran bir yerdi. Elde kalacak bir mal, diken olup batıyordu çünkü. Seçtiğim, tarttırıp ödemesini yaptığım kasaları halden dışarı taşıyor, otomobile yüklüyordum. Mevsimlik salata, sebze ve meyveler alıyordum. Her birini, gün doğmadan birer birer sergime dizmiş oluyordum. Gün boyu sokak üstünde, açıkta çalışıyordum. Zorunlu kapama saati 18.30'du. Kapanıştan sonra kalan malı ayıklıyor, yine kasalara yerleştiriyordum. Kasaları, önünde sergi açtığım binanın mahzenine taşıdıktan sonra, manav açtığım kaldırımları temizliyordum. En az iki saatimi de bu işler alıyordu..

Kızım, çoğu zaman ben eve ulaşmadan uyumuş oluyordu. Direnip uyanık kalabilmişse, masalını anlatıyor, uykusuna uğurluyordum. Uykusuna düşmüşse, onun için seçtiğim kayısıların, kirazların, eriklerin en dirilerini, düşlerinden düşmüş gibi yatağının altına, yastığının yanına, çantasının içine saklayıp, kaşlarından, saçlarından ürkütmeden öpüyordum..

Büyük çoğunluğun yüzünden bezginliğin, inançsızlığın aktığı günlerdi. İyi yetişmiş zengin aile çocukları, artık, taraftarlarını yoksulların oluşturduğu küçük ve ödünsüz örgüt önderliğini seçmiyor, *asalet ve ayrıcalıklarını* medya, reklamcılık, turizm, banka ve holdinglerin kültür yöneticiliği, şirket danışmanlığı gibi işlerde değerlendiriyorlardı. *Gelecek* konusundaki teorileri bu kez *yaşanan günün* değerleriyle yer değiştirmişti. *Gelecek yoktu, gelecek yaşanandı* onlar için. *Hayat yaşayabildiğin kadardı.* Her şeyin inanılmaz bir hızla aktüel olup, inanılmaz bir hızla unutulduğu günlerdi. *İnsanlık* bir *düştü* ve yitirilmişti. Köksüz aydınların, kötü sanatçıların ve gazetecilerin sık sık darbe beklediği günlerdi. Herkesin biraz acıları kanıksadığı ya da acı çekiyor oluştan yakındığı günlerdi. Kimi, gerçekten odağınday-

dı acının ve sessizce yaşıyordu. Dünyaya sanki ölümün tanığı olarak geldiğimiz günlerdi. Yaşananları içine sindiremeyen herkesin *caniler*, *alçaklar* diye bağıracak birinin çıkmasını beklediği günlerdi. İnsanların birbirini, sadece itiraz etmek ya da sadece onaylamak duygusuyla dinlediği günlerdi. Darbelerde teslim olmuş örgüt liderlerinin yeniden toparlanmak ve yeniden lider olmak için yeni formüller aradığı günlerdi. Herkesin herkesi kandırdığı, kandırma yolları aradığı günlerdi. Şehirlerden, sokaklardan, aşklardan, sanki *dönüşü olacak da tekrar ve doyasıya soluyarak yaşayacakmışız* gibi koşarak geçtiğimiz; direniş bedelinin canla ödendiği günlerdi. Gün güne dönük, yeni gün düne dönük geliyordu. Herkesin gözlerinden bezginliğin, umutsuzluğun, korku ve inançsızlığın *ince ince* sızmaya başladığı günlerdi. Direnebilenler buz üstünde çırılçıplak kalmış gibi yalnızdı. Devletin ve polisin, *dal* ve *filizi* ayırmaya başladığı günlerdi. Yeşeren, açan, açmaya yüz tutan filizdi yolunan. *Filiz açmayan dal* olarak kalmak *günün aydını* olmaktı. Kan kandı, moda modaydı. Kan ve moda izleyiciliğinde hiç kimsenin soysuzlaşmış medya, özellikle görsel medyacılarla yarışamadığı günlerdi. Zalimin şefkat maskesiyle, döneğin kâhin edasıyla, mazlumun kader duasıyla dolaştığı günlerdi. Dünya kanıyordu. Dünyayı, bir gün öncesini unutturan ekrandan izliyordu insanlar. Kan damlacıkları, sabun kalıplarından yapılan magazin programlarının makyaj malzemesiydi. Kayıp gidiyordu. İnsan onurunun kan ağladığı günlerdi. *Eski* solcular, geçmişteki kıblelerinde, *yeni* dünya düzeni'nin yatırımcıları olarak dolaşıyorlardı. Esintisi karadan gelen denizlerin kıyıları durgundur; rüzgâr açıklardan karaya esmeye başlayınca dalgalar döver kıyıları. Eskiyle yeninin *kesişmesi* ile *çatışması* da böyledir. Her dönemde *en doğruyu söylüyor olmanın sesiyle* her konuya topaç olmuş *aynı takım*'dan adamlar, bu kez de, medyadan, zengin çocukla-

rının okuduğu kolejlere kadar *yeni dünya düzeni* diye fır dönüyorlardı. En sudan konularda en sudan adamların şöhret olduğu günlerdi. Yani sudan daha ucuzdu zehir...

Kızımdan saklıyordum hayatımı. Neden buralarda olduğumu, neden buraların diliyle konuşmadığımı, neden haberleri dinlerken öfke küpüne döndüğümü; çok özlediğim halde neden gidip sevdiklerimi göremediğimi saklıyordum. İşkencelerde sakat kalmış arkadaşlarıma o da rastlıyordu zaman zaman. Öykülerini saklıyordum. Gece yarıları gelen telefonları, kalkıp gittiğim yerleri saklıyordum. Mutsuzluğumu, meraklarımı, hınçlarımı saklıyordum. Daha doğrusu uzağında tutmaya çalışıyordum bütün bunların. Daha doğrusu, *bulacaksa kendi bulsun, acıyı benim itelememle tanımasın* diye düşünüyordum. Düşleri içinde büyüsün, doğal güzelliği içinle filizlensin istiyordum. Bu duygu mirasım gibiydi, "Yavrun gökyüzüne yakın büyüsün!" diyordu Haydar Dede, "Yıldızların ışığına, suyun ışıltısına, çağlayanın köpüğüne, tan yerine, gelinciğe, kuşlara, sevdalara, çiçeklere yakın büyüsün; karalar, yaralar uzak olsun ona; hayatının acıları yerli yersiz, sırlı sırsız bulaşmasın canına!" diyordu. *Dua* sesiyle söylüyordu bunları. Sesi dua sesiydi, fakat, meleği dallar, cenneti rüzgâr, *tanrısı* yeryüzüydü sanki. (*Sanki* belirtecinin ne gereği var şimdi burada? Yüreğinde alazlanan duanın, hayattan dürülüp yine hayata doğru süzüldüğü kesindi.) Kızım, kaderimin parçası olarak hasretin kucağına doğmuştu; *kaderimi gereğinden fazla bölüşmesin* istiyordum. Uykusuna dalıp, usulca uzaklaştığı düş tünelinde, tülden, ışıktan kanatlarıyla uçuyordu. Papatyanın, yağmurun dudaklarıyla soluyordu. Bütün bebekler Haydar Dede'nin *duasıyla* büyüsün istiyordum..

2

"Babişko yıldızlar nerede?"

"Bulutlara sarınıp saklanmışlar, onun için görünmüyorlar!"

"Yıldızların yorganı da bulutlar mı?"

"Haydi sen de yorganına sarın da uykuna saklan; soğuk bulamasın seni!"

"Aydede bazen görünüyor, ama yarısı!"

"Evet, aydede bazen büyüyor, bazen küçülüyor!"

"Ama ben sadece büyüyorum!"

"Yavruşum, sen de bazen uyuyor, bazen uyanıyorsun!"

"Aydede de uyurken mi büyüyor?"

"Sen onu düşünmediğin zaman...belki gündüzleri...belki..!"

"Ben uyurken büyüyorum! Çünkü uyanıkken yoruluyorum; çok yorulursa büyümez insan!"

"Ben de ay yusyuvarlak olunca uyuyamam!"

"İyi işte, o zaman hep benim yanımda kalırsın! Babişko aydede kimin dedesi!"

"Yıldızların yavruşum!"

"Haydar Dede de benim dedem!"

Bir dedem olmadı, yani *dede* duygusunu solumadım hiç; belki bu yüzden, onu *Haydar Dede* diye çağırmaktan mutluluk duyuyordum. Daha doğrusu, *dede* duygusu kızımın dilinde sesten söze düşeli beri, bu çağırışın ağzımdaki tadı benim için de vazgeçilmez olmuştu. Kendisini *baba* yerine birden *dede* diye çağırmaya başlamamı o da hiç garipsememişti. Kim bilir, belki bu çağırılışta, baba acısını yok eden ya da baba acısıyla çakışan bir tad bulmuştu. Çünkü ölümde ve doğumda, hem acıya çağıran, hem acıdan kaçıran bir duygu gizlidir. İnsan sadece var oluş ve yok oluşunda hayatla kesişir. Kızımın doğum haberini dağların, denizlerin ötesinden ilkin ona haber vermiştim. Titreyen sesinde uzaktan hissedilen ve bana kadar sıçrayan tuhaf bir ıslaklık vardı. Hem dipsiz bir açlığın sesiydi, hem dağlarcasına (aslında *ağlarcasına* demek istiyorum) bir doygunluğun. Yağmurdan ıslanmış gibiydi sesi. Yağmurda ıslanan kuru otların fısıltısı vardı sesinde. (Ne tuhaf, o gün yağmur yağıyordu!) "Yavrunuz analı babalı büyüsün!" olmuştu ilk dileği. Çocuk büyütmenin öneminden, acıları yüklemeden sevinçlerle beslemenin ustalığından sözetmişti. Aslında, sesinin titreyişlerinde bunlardan daha derin sözler gizliydi, fakat ben ancak bu kadarını duyabiliyordum. Zaten, uzakta olduğu ve konuşmak zorunda kaldığı için konuşuyordu. Onu anlamak için, bakışlarını, davranışlarını izlemek yeterliydi. Bakışların ve davranışların da dili

vardır. Kimi zaman sözlerden hareketle gözlerin anlamına varılır; kimi zaman insan insanı gözlerde tanımaya başlar. Haydar Dede'ninki böyleydi. Yaşamının acıları gülümseyişleri içinde gizliydi. Yaşlılığın bilgeliği ve doygunluğuyla derinleşmiş çocuksu gülümseyişi, yüzünün doğal süsüydü. *İnsan sadece çocukluğu ve yaşlılığında saf insandır* denir. O, ömrünün her dönemini çocukluğun ve yaşlılığın saflığıyla solumuştu. Sevinci ve özlemi her şeye baskın kılan bir ruhu vardı. Sevinç sesinde, yüzünde, bakışlarında bir anda maya tutuyordu. Yazık ki değerli şeyler, elde edilmek için acılarla beslenmeyi beklerler. Temiz kalabilmek direniş gerektiren bir şeydir. Direniş ruhunun bu boyutunu ondan öğrenmiştim sözgelimi. Onu özleyişin temiz kalmak gibi bir anlamı vardı. Yaşlanmaya karşı sürdürdüğü savaşında en güçlü silahı yaşam tutkusuydu. Sadece yaşlanmaya karşı değil, her duygusunun besiniydi yaşam tutkusu. (Birden geliverse de) ö*fkesi,* aynı hızda dinmeye yatkın bir öfkeydi. *Yaşam tutkusu* sızıp, öfkesini ılındırıyor, *bağışlama* duygusuna çeviriyordu. Yani öfkesi, insani bir hızla şefkate ulanıyordu. Yani öfkeyle şefkatin kesiştiği yerde şekillenmişti kişiliği. Korkuyla cesaretin, acıyla tutkunun, dağla dağın kesiştiği yerde; yani uçurumda..

Saatini ve çakısını, toprak ve gökyüzünü sevişindeki özenle seviyordu. Evinin bütün odaları çiçek doluydu. Sardunyadan menekşeye, nardan limona kadar çeşit çeşit, rengârenk çiçeklerdi. Tohumdan, tomurcuktan kendi ekmiş, kendi yetiştirmişti. Kuşluk vakti ya da gece alacasında -toprakla uğraşırken, zaman dahil her şeyi unutuyordu çünkü-, bir ucundan ince bir zincirle kemer askısına iliştirdiği çakısıyla, çiçeklerinin arasında dolaşıp duruyordu. Yaşamdan ayıklayacak, ölü ya da kurumaya yüz tutmuş bir şeyleri mutlaka buluyordu. Evinde olsun, evini çevreleyen bahçede olsun, bitkiler arasında dolaşırken, ruhunu arılarla, kelebeklerle değişiyordu sanki. Elleri el

değil de kelebek kanatlarıydı; o daldan o sürgüne, o yapraktan o çiçeğe konuyor, usul usul okşar gibi dolaşıyordu aralarında. Her biriyle kendi dilinde konuşarak dolaşıyordu. Kimi zaman azarlama tonuyla, kimi zaman şefkatli uyarılarla mırıldanıyordu. Toprakla uğraşırken, çağrılsa adını duymaz oluyordu. Kendi bahçesi ya da komşu evin bahçesi gibi bir ayrım gözetmiyordu. Çiçekler ve dallar onu çağırdığı zaman, gitmesinin önünde engel tanımıyordu. Kimin bahçesi olursa olsun, açıp kapısını giriyordu içeri. Sevda, ağır bastığı yerde korkuyu unutturur. Ölüme karşı ıslık çalarak yürüyen devrimciler de böyledir; bahar aylarında sevişmeye başlamış serçeler de. Aynı korkusuzluktu Haydar Dede'nin korkusuzluğu. Oysa çocuk gibi korkuyordu severken. İncitmenin korkusu, kumru gibi öte öte uçuyordu gözlerinde..

Hem cebinde saati vardı Haydar Dede'nin, hem kolunda. Cep saatini akşamları uyumadan önce yatağının baş ucuna asıyor, sabah uyandığında ilk işi, saatini kurmak ve o gün giyeceği pantolonunun kemer askısına iliştirmek oluyordu. Sonra tertemiz giyiniyordu. Onu tıraşsız, kravatsız görmek olası değildi. Ne postacı pasaklı görmüştü, ne kapı komşusu, ne de çocukları. Yakından tanımayan *el bebek gül bebek büyüdüğünü, dertsiz yassız olduğunu* sanırdı. Yakınmadan yaşıyordu; yaşamına ilişkin yakındığı bir şey yoktu hayatında. Oysa yakınmadan yaşama gücü, el bebek gül bebek bir geçmişten değil, dağlardan yüksek, denizlerden derin acıların mirasıydı ona. Görmüş geçirmiş insanlar, *yakınma*'nın bir *dertsiz maskesi* olduğunu bilirler. Haydar Dede yakınmadan yaşamıştı, yakınmadan yaşıyordu. Gördüklerinden çok görmek istediklerine ayarlıydı gözleri. Saatlere olan tutkusu bunun sonucuydu. Bir anısı sorulsa, en güzelinden başlıyordu anlatmaya. Sonra, mutluluk kuşunun yuvası olan dudağında kırılıveriyordu gülümseyişi. Tülden yuvasında mutluluğu tırnaklayıp,

o yuvaya kendi taştan ağırlığıyla yerleşmeye başlaması acının bir özelliğidir. Belli ki, onda da böyle oluyordu. Anıları irkilticiydi. *İrkiltici* olan *incitici* de olabilirdi. Bundan korkuyordu. İncitmek istemiyordu kimseyi. Acılı anısını sese dönmeden bastırıyordu içinde. Anılarına daldı mı, aklına gelen bir şeylerle irkiliyor, uyanmak istiyordu. Uyanmak ise, geleceğine açılan ışıktan kapısıydı. Sadece gelecekten söz ederken umutluydu. Umut gelecek düşünün kanatlarıydı dişleri arasında. Sevinçliyken, sesi yıldız ve yağmur ışıltısıyla doluyordu; bebek ve gelin gülüşünün ışıltısıyla doluyordu. Uyanıyor, uyanınca canlanıyordu..

Kızım dedesinden uzakta büyüyordu. Belli ki, kızımın büyüme hızına dokunamayış onu hüzünlendiriyordu. Bu hüznü, çiçeklerin büyüme hızına dokunarak dindirmeye çalışıyordu. Dokunamayışın boşluğu vardı ellerinde. Sadece ellerinde değil, sesinde de çınlıyordu bu boşluğun uğultusu. Teninde de çınlıyordu, nazında da. Yavru tavşanı, kuzuyu ya da eniği gören çocuğun içinde yangın başlar. Bakışından yüreğine düşen ateşin kıvılcımları bir anda ellerine sıçrar. Dokunma isteği, çocuğun ellerindeki kıvılcımdır. Haydar Dede'nin elleri o kıvılcımın yuvasıydı. Dokunma duygusunun boşluğunda yanıyordu. Karda kışta torununun yüzünü avuçlarıyla sarıp ısıtmak istiyordu; dokunarak, saçlarının uzama, gözlerinin büyüme hızıyla tanışmak istiyordu..

Kızım dedesinden uzakta büyüyordu ve bir bahar daha gelip geçmişti. Kiralayıp, önündeki duvara sebze ve meyve kasalarıyla manav sergimi açtığım dükkân el değiştirmişti. Dükkânın yeni sahibi, ana caddenin kirli sarı ve gri renkleriyle uyumlu bir işe hazırlanıyordu. Bilgisayar aksamı satan bir dükkân açacaktı. İlk önlemi, dükkânın caddeye bakan yüzündeki renkleri soldurmak olmuştu. Rengârenk köşem, tam da baharda solmuş, kurumuştu. Şehrin ana caddelerindeki ağaç-

lara dek her yanda, patlamaya hazır tomurcukların kımıltısı vardı. Çiçek açan dalda insan kendi çocukluğuna bakar. Çocukluğu insanın dinmeyen hasretidir. Soğuklara direnerek geçirdiğim kış aylarında, baharı bu duyguyla beklemiştim. Eriğin, çiçeğinde sertleşmeye başladığı günlerdi; kiraz taneleri kızarmaya, çilek olgunlaşmaya başlamıştı. İlk yerli turfanda meyveleri hale gelir gelmez kapacaktım! Kışın zararını bahar aylarında kapatacağımı, daha bol malzemeyle ve daha gerçekçi çalışarak sorunları aşacağımı düşünüyordum. Kış bitmişti fakat giderken manavımı da alıp gitmişti. Ne benim yeni bir yer açmaya birikimim vardı, ne de kimse *karın tokluğuna* çalışılan bir işe yatırım yapmaya yanaşıyordu. Unkel Peter, düşlerine biraz daha kenetlenmiş olarak, artık o köşeden de yere bakarak geçecekti. *Le Secret de la Vie* yani *Yaşamın Gizi* olan ilk adını *Unkel Peter'in Turpları* diye değiştirmeyi düşündüğüm sırada, *dijital elma*'lar kapıp gitmişti Unkel Peter'in turplarını! Sadece griydi o köşe artık. İki istasyon arasında açık unutulmuş radyo gibi sürekli cızırdıyordu..

İşsiz kalmanın hem yükü ağırdı, hem duygusu; üstelik, yapabileceğim başka bir iş yoktu. Kimi günler şafağın söktüğü saatlerde şehrin dışındaki bir mezbahaneye gidiyordum. Sahibi gurbetçi bir arkadaşımdı. *Bazı sorunların çözümü yönünde, hiç yoktansa bir iştir!* diye önermişti. Haftanın iki gününde kesim yapılıyordu mezbahanede. Gün ağarmadan kesimlerin yapılıp bitmiş olması gerekiyordu. Kesilen kuzu, koyun ve danalar, dükkânların açılma saatinden önce şehirdeki kasaplara, marketlere dağıtılıyordu. Özellikle, adak için kurban kesen bazı müşterilerse, kesim günlerinde sabah erkenden kendileri geliyordu. Alacakları hayvanı canlıyken seçip, gelenek ve inançlarına göre kendileri kesiyordu. Kimisi süslüyordu kesmeden önce, kimisi gözlerini bağlayıp yatırıyordu, kimisi ayakta vuruyordu bıçağı. Farklı inançta olanların kesim

sırasında okudukları dualar ve kurbana bıçağı vurma biçimleri birbirlerinden farklıydı. Kurbanlarını kesip, yüzüp parçaladıktan sonra, etlerini torbalara dolduruyor, alıp gidiyorlardı. İsviçre yasaları gereği, *keserek öldürmek* yasaktı. Hayvanların kafalarından tabancayla şoklanmaları gerekiyordu. Bir öldürme türü olan şoklama İslam geleneklerine aykırı olduğu için, şoklamayı hayvanı kestikten sonra yapıyordu kesimciler. Dualar eşliğinde bıçakla kesilip gövdeden ayrılmış kafalar bir köşeye yığılıyor, kesimlerden sonra tek tek şoklanıyordu. Baytarın *sağlık izin belgesi* vermek için denetime gelmesinden önce, kafalarda şoklama tabancasıyla yanık delikler açılmış oluyordu..

Kesim günlerinde, yeri göğü melemelerin acı uğultusu sarıyordu. Aşama aşamaydı melemeler. Kesimhaneye geliş yolunda, hayvanlar direniş tonuyla meliyordu. Keskindi melemeleri. Kesim için bekleyecekleri bölmelere indirildiklerinde sesleri kırılmaya başlıyor, direniş tonu acının tonuyla yer değiştiriyordu. Kesim için seçilmeye başladıklarında yakarışa dönüyordu bağırışları. Kan kokusu solundukça, korkunun dalga dalga bulandığı bir iniltiye dönüşüyordu. Kesilecekleri köşeye götürülürken, adımlarını kilitliyordu hayvanlar; sürüye sürüye götürüyorlardı. Kahrın iniltiyi kamçıladığı bir sesti çıkardıkları. Ayakları bağlanıp yıkıldıklarında inilti derinleşiyor, titreyişle buluşuyordu. Çelmelenip yere yıkılan hayvan tiril tiril titriyordu. Titreme melemelerde yankılanıyordu. Çaresiz kalışın lânetiyle sesi de titriyordu hayvanın. Kesicilerin dualarıyla birlikte, boynunda ileri geri dolanan bıçağın keskin soğukluğunu canında duyduğunda, çaresizliğin en mahzun sızlanışıyla direnmekten vazgeçip, kendini bırakıyor, *neden* diye sorar gibi bakıyordu çevresindekilere. Artık, *kesmeeeee* der gibi *mee.. e..eee..meee* bağrışları duyulmaz oluyordu. Kan olukları kaynar suyla köpük köpük yıkanırken, gün ağarmaya baş-

lıyordu. Bense *Elde bıçak dualar fısıldanıp/ alazlanmış boynu üç kez sıvazlanan kurbanın/ mahzun, yapayalnız, çaresiz bakışlarıyla...ayrılıktan süzülmüş bir şarkı gibi* evlerin, kasapların siparişlerini dağıtmaya çıkıyordum..

İşim bitince, kulaklarımda çimenlerin uğultusuyla bahçelere doğru gidiyordum. Rüzgâr tozdan ve çakıldan en pürüzlü diliyle yalasın da, kan kokusunu tenimden silsin istiyordum. Saçlarımın diplerine dek, kirpiklerime, gözevlerime, iliklerime dek sinmiş oluyordu kan kokusu. Kurudukça ekşiyen bir kokuydu. Çiçeğe, bebeğe sokulmayı engelleyen bir kokuydu; dokunduğu körpeliği solduran bir kokuydu. Dağlardan kopup kıvrım kıvrım akan, aktıkça dağı denize kavuşturan dereye koşuyordum. Acımla, nazımla, hızımla koşuyordum. Hasretin yasıyla koşuyordum. Konuşsun, anlasın, duysun istiyordum beni; duysun da sarsın, koynuna alsın; alsın da avutsun, soğutsun, dağıtsın istiyordum. Kanayıp akıyordum sanki. Kanadıkça yanıyordum sanki. Kıyısına gide gele, suyunu, köpüğünü dinlemeyi; suyunun, köpüğünün diliyle inlemeyi öğrenmiştim derenin. Dere sordukça soruyordu, ardı arkası kesilmiyordu sorusunun; her yanından yüreğimi sınıyor, kendinin kılmak, koynuna almak için yordukça yoruyordu: *Acıdaysan acının, özlemdeysen özlemin, hızdaysan hızın, nazdaysan nazın, yazdaysan yazın, buzdaysan buzun tanımıyla gel bana*! diye çağıldıyordu. *Yalanla değil, teninde diş diş izi kalanla gel bana*! diyordu. *Başka canda ayılmış da, büyüdükçe yolunmuş olanla değil, kökü sende olanla gel bana!* diyordu. *Senden önce döllenmiş de, dilden dile küllenmiş olanla değil, seni kendi canında kınsız bulanla gel!* diyordu. Sınav kapısı gibiydi dalgaları. Açılsın da, beni korkuların, merakların, uzakların koynunda sevinciyle sarsın diye, dönüp duruyordum dere boyunda. Yeri göğü soluya sayıklıya dönüyordum:

Süzülüp dağların durusundan
kıvrım kıvrım akıp giden derecik
ay altında ışıldayan köpüklerin
neyi iniler;
dalda filiz yarası mı tutuşan rüzgârla sularında
yürecikten yürecikten yuvasını gönülsemiş birisi mi uğuldar?

Ay tepede yusyuvarlak, ah, dolunay bu dolunay!
Kapılmış alazın büyüsüne
çevresinde ateşin
kendi küllerine doğru uçuşan kelebekler gibi
sevda sanıp ayazını soluduğum şu ömür
tansız duvaksız işte
tülsüz tüneksiz şimdi...

Üstelik, ne gece, suların yıldızlardan
yanık yanık
öpüşerek sağdığı
köpükler kadar hafif,
ne de düşler
tende hazan vaktini
yanıksız meleşir artık...

Ay tepede yusyuvarlak, ah, dolunay bu dolunay,
uyku tutmaz bir gece,
sayıklar gibi bir şiiri inceden ince
zehirden zehir,
hasretin koyusunda
dertlerin irisinde
dağların arasında
kın tanımaz huylarıyla öfkenin, bilenip
inadına

yaban mı yaban
bir başına
avaz avaz
döner de dönerim vay;
soludukça, beni böyle çaresiz
kıskıvrak nabzı kılan
sızıların ruhumdaki izini
ah, yanar da yanarım...

Ay altında tüte tüte
dağı denize katan
uzakları tutan derecik
beni de al koynuna;
üzgün yüzün pusuyla, tutsak saka sesiyle,
kozaların oyası, kurbanların süsüyle;
göçmen kuşun yarası, körpe sürgün kurusu,
ayrılığın sürüsü, ağıtların yasıyla
beni de al koynuna;
asmaların, yoncaların hızını
göğün dudaklarından
yağmurun tadıyla doymaksızın
emerken toprak,
gelinlerin nazıyla, kavuşmanın teziyle
beni de al koynuna, uyup gidelim;
dorukların buzunda rüzgârın ıslığını
duyup gidelim!

Dere boyundaki bahçelerden mezbahaneye bir daha geri dönmedim. Baharın kıştan kopup yaza döndüğü, tomurcukların gökle oynaştığı günlerdi. Yeni bir iş bulmuştum. Yeni işim bahçıvanlıktı. Ruhumu yatıştıran bir işti. Sevdiklerimden haber alır gibi çalışıyordum. Rüzgâra sığınıp çalışıyordum.

Haydar Dede, sanki oralarda bir yerde, kavak dallarının ardında, otlarda, sümbüllerin altında, sarmaşıkların arasında gizliydi. Gizlendiği yerden gözetliyor; ustası olduğu işte, rüzgârın ıslığıyla beni eğitiyor, yönlendiriyordu. Sırnaşı, sırdaşı olduğum renkler arasındaydım yine. Geceleri telefonla arayıp anlatıyordum ona. Daha doğrusu, telefon edip, ardı ardına sorular soruyordum. Boyun bükmüş tomurcuğun, yaralanmış sığırcığın huylarını soruyordum. Çocuk gibi heyecanlanıyor, telaşlanıyor, konuşmamız bitsin istemiyordu. Daha ilk telefonumda, çalıştığım bahçenin bitkilerini tek tek sormuştu. Bildiklerimi adlarıyla söylemiş, bilmediğim bitkileri tarif etmiştim. Çalıştığım bahçelerin değişik köşelerinden çektiğim fotoğrafları yollamıştım. Uzun mektuplar yazıyordu. Mektuplarında, türlerine göre çiçeklerin istediği bakımı, hangi böceğin ne huy taşıdığını, hangi dalın ne zaman, nasıl çiçeklendiğini uzun uzun anlatıyordu. Yaptığı resimlerle pekiştiriyordu anlattıklarını. Kırlarda, bayırlarda, tarlalarda onun yanında geçmişti çocukluğum. Çocukluğuma dönmüş gibi çalışıyordum. Kanmayan, kandırmayan bir işti. Toprağın, suyun ve rüzgârın düşünde durulanıp şekillenen bir işti. Baba işiydi. Baba mirasım gibi sığındığım bir işti. Dallardan, çimenlerden, kızımın büyüme hızına süt sağdığım bir işti. Evimize, diken olup yüreğe batar gibi, kan kokusuyla değil, derede akar gibi, can dokusuyla döndüğüm bir işti. Güllerin dirisini kurusundan; çitleri, çimenleri, dalları azanından, bozanından ayıklıyordum. Ne dal çimeni küstürmeliydi, ne çimen sarmaşığı. Ne kirpi yuvasız kalmalıydı, ne serçe cıvıltısız. Susuz olana su veriyor, küsküne kendi diliyle derdini soruyordum. Ürkek, şaşkın dolaştığım birkaç günün sonunda, bahçede hayat bulan ne varsa, tümüyle arkadaş olmuştum. Ot biçerken, kargalar, sığırcıklar dallardan inip, ardım sıra geliyorlardı. Karıncadan çekirgeye, otların altındaki âlemi bir telaştır alıyordu..

Başvuru giysileriyle aldığım çalışma kağıdımda *flüchtling - gastarbeiter / mülteci - konuk işçi* sayılsam da, toprağın, rüzgârın ve suyun giysileriyle çalıştığım bahçenin *yerli*'siydim. Yoldan biri geçse ürküp kaçan sincap, beni kendi âleminden biri sayıyordu..

Dökülen yaprakları bir köşede topluyor, çalı çırpıyla örüp kirpilere kış sığınağı hazırlıyordum. Her an yapılması gereken bir şeyler oluyordu bahçede. Fırtınadan ya da yağmurdan, soğuktan ya da güneşten sonra, yapılması gereken bir şeyler oluyordu. Kızım günün hangi saatinde, hangi bahçede çalıştığımı biliyordu. Çıkıp koşarak geliyordu bir köşeden. Kelebekler, arılar, solucanlar, kirpiler, sincaplar, kurbağalar, serçelerden biri gibi gelip karışıyordu bahçenin curcunasına. Sevinecek, korkacak, kovalayacak, kaçacak bir şeyler buluyor, bir o yana bir bu yana koşup duruyordu. Kimi kez ürkek, kimi kez şaşkın, kimi kez şakacıl çığlıklarla oynuyordu çevremde. Sonra, dallardan çiçeklerden yaptığım bir çelenk ya da kemerle koşarak eve dönüyordu. Hava kararmaya başlarken işim bitiyor, sulama hortumlarını, çim biçme aletlerini yerlerine taşıyıp, toplanıyordum. Torbalarımın birinde çimen yeşili giysilerim, ipler, bıçaklar, budama makası gibi çalışma malzemelerim oluyordu; diğerine ise, kızım ve karım için o gün bahçeden derlediklerimi dolduruyordum: mazı, kuşburnu, kozalak, fındık, kestane, kuş teleği, dal budağı, çiçek, pisipisi başağı... gibi şeylerdi onlar da. Geceden önce döndüğüm için, uyku öncesinde yakalıyordum kızımı. Uyumak için, arıyla karıncanın ya da tırtılla kelebeğin o gün yaptıklarını anlatmamı bekliyordu. Çünkü her gün, komik ya da acıklı, yaptıkları bir şeyler oluyordu *bahçe sakinlerinin*. Yarım kalmış, ertesi güne kalmış bir öykü oluyordu. İlkin kurbağayla uçuçböceğinin ya da sakayla isketenin ona yolladıklarını veriyordum. O da, ertesi gün onlara götürmem için hazırladığı ufalanmış ekmek ya da kuşye-

mi gibi yiyecekleri veriyordu. Sonra, o gün başımdan geçenleri, *hiçbirini unutmadan* bir bir anlatmaya başlıyordum. Hiç birini unutmadığımı defalarca söylesem de, o yine, "İyi düşün, sen unutkansın, bir şey kalmıştır unuttuğun!" diye tekrar soruyordu. Yuvadan düşen yavrusunu kurtarmam için çevremde uçuşan serçenin çırpınışını anlatıyordum; taşıyabileceğinden çok bal topladığı için yorgun düşüp kovanına gecikmiş arının korkusunu anlatıyordum; filizin yaprakla büyüme yarışını; yağmur damlasıyla öpüşen çimenin gülüşünü anlatıyordum. *Bahçeden haberler*'i dinlerken kırpışan gözlerinde, ışığını aydan almış papatyalar, *beyazın ruhu*'yla dans ediyordu. O dansın ritmiyle gözkapakları ağırlaşıyor, dalıp düşündeki vadisine süzülüyor, aydan beyaz uykusuna çekiliyordu..

Bahar gelmiş -balam benim- bahar gelmiş dayanmış
Dalda yaprak -bebeciğim- suda köpük uyanmış
Kuzulara özenmiş -kızım benim- körpe sesler dillenmiş
Ayışığında yanmış -yavrucuğum- onun için beyazmış

Bahar, gelin nazıyla sarınmıştı duvağını. Zerdaliden kiraza kadar bütün dallar çiçeklenmişti. Sincap yavruları, yaşlı kestane ağacındaki yuvalarından çıkıp, ürkek ürkek dünyaya bakmaya başlamışlardı. En ufak bir çıtırtıda, onları geri çeken bir mıknatıs vardı yuvalarında. Dalın gönlüne, anne sıcaklığıyla işlenmiş bir mıknatıstı. Kımıldayan her şeyin en çevik kaçışlarla kesiştiği bir mıknatıstı. Sığınanı koruyan, güvenli bir mıknatıstı. Ürküntülerini o mıknatısta dindirip, meraklarının ardı sıra tekrar çıkıyorlardı yuvalarından. Sincaplar büyüdükçe, en yüksek ağaçların en ince dallarına taşıyorlardı meraklarını. O yılın serçeleri ilk uçuşun korku ve sevinç ürpertisiyle bağrışıyordu. Su ılınmış, yonca çimlenmişti; taş bile uyanmıştı..

Yapılacak işler çizelgesinde *köküyle sökülüp atılması gere-*

kenler diye kayıtlı da olsalar, bahçedeki bitkilerin bir çoğunu yolup atmaya ne gönlüm varıyordu ne elim. Çitlerin efesi ısırganotunu da yolup atamıyordum, dudağında arıları ağırlayan ballıbabayı da. Çalıştığım bahçelerde ısırganotları, pisipisiler, yabani sarmaşıklar azdıkça, bahçenin sahipleri de azıyordu. *Herrn Gartner / Sayın Bahçıvan* diye çağırıyorlardı beni. *Çirkinlerini toplamazsanız bahçenin güzelliği kalmayacak, tarlaya dönecek!* diye uyarıyorlardı. Şöyle ya da böyle, sonunda, yaşlı *sahip*'lerimizle bahçenin arasını buluyordum. Hatta, evine döndüğü zamanlarda alışveriş torbasını üç kat taşıyarak yardımcı olduğum Frau Bürger (yani Bayan Vatandaş) bile, bir kezinde, hakkımdaki yakınmaları kibarca bana iletmişti. Frau Bürger'e, *Hitler'in bir dönemde toplumu sakatlardan, yaşlılardan, Yahudiler ve Araplar'dan, hatta, banker gibi zenginleri hariç, Alman olmayan herkesten temizlemeyi düşünmüş olduğunu* söylemiş, "Ah sevgili Frau Bürger," diye eklemiştim, "tanrıya binlerce kez şükürler olsun ki, Hitler gerçekleştiremedi düşündüklerini!" Frau Bürger, biraz da panikle, defalarca, *Haklısınız Herrn Gartner!* diye tekrarlamıştı. Onun bu denli korkmuş olmasından bu kez ben üzüntüye kapılıp, daha yumuşak bir sesle, "Biliyorum ki, siz böyle bir şey istemiyorsunuz benden, fakat Frau Bürger, benim o otları söküp atmamı isteyen kişiler, eğer bahçemizde ballıbabalar ve ısırganotları çiçeklenmezse, kelebeklerin de küsüp bahçemize uğramaz olacaklarını nereden bilebilirler? Böyle düşünceleri olan kişiler dışçiye gittiklerinde, oradaki o korkunç görünüşlü aletlerden bir kısmının sökülüp atılmasını neden istemiyorlar? Bir düşünün Frau Bürger, bahçemiz var ve kelebekler o bahçeye küsmüş! Ne kadar hazin bir görüntüsü olurdu bahçemizin! Sonra Frau Bürger, belki ikinci yaşamınıza kelebek olarak geleceksiniz, düşünün...aslında bunu düşünmenize bile gerek yok, ruhunuza en yakışan budur, ben eminim ki ikinci yaşa-

mınızda dünyaya kelebek olarak geleceksiniz! Tanrı aşkına söyleyin, ballıbabaları söküp atan birisi korkunç olmaz mıydı sizin için?" Ben böyle söyleyince, Frau Bürger'in korkuya dönük paniği, hayranlığa dönük bir şaşkınlıkla yer değiştirmişti. Bir şey söylemek istiyordu fakat ne söyleyeceğini bulamıyordu. Üstelik en konuşkanı da oydu apartmanın. Hatta onun için kapı komşusu, sadece bu sokağın değil, Basel'in, belki bütün İsviçre'nin, hatta dünyanın en konuşkan yaşlı kadını olduğunu düşünüyordu. Uyandığı andan uyuduğu âna kadar konuştuğunu söylüyordu. Bazen uykusunda bile duyuyordu onun konuştuğunu. Kalkıp kulaklarına tıkaç takmak zorunda kalıyordu. Radyodan, televizyondan fazla konuştuğunu söylüyordu. Radyoyu, televizyonu kapatabilirdiniz fakat Frau Bürger'in ağzını kapatamıyordunuz. Kapısını çalan reklamcılar bile, hiç konuşamadan sadece onu dinliyordu. Bir maçı anlatan spiker bile, maç süresinde onun kadar konuşamazdı. Konuşacak konu kalmamış gibi, apartmanın yönetim toplantısında *bahçenin tarlaya döndüğünü* de o söylemişti. Hatta bahçıvanın, *yolunması gereken ayrık otlarına özel itina gösterdiğini* söylemişti. Bir gün, dakika dakika penceresinden izlemiş, bahçıvan hakkında rapor tutmuştu! Bahçeye gelen arkadaşlarıyla yirmi altı dakika konuşmuştu bahçıvan! Çimenler üstünde çocukların oynamasına göz yummuş, hatta kendi de çocuklarla top oynamıştı! O bahçeyi sularken, karşı sokağın çocukları bile mayolarını giyip duş yapmaya gelmişti! Çocukların bağrışmaları yüzünden birçok yaşlı insan, ölümünü erkene alması için tanrıya yalvarır olmuştu! Kuşkusuz ki, kendisi gibi konuşkan olan komşusunun bana anlattıklarından Frau Bürger'e hiç söz etmemiştim. Aralarındaki sorun beni ilgilendirmiyordu. Ben içtenlikle, kendi düşüncelerimi söylemiştim. Frau Bürger, iki dilim elmalı kekle uğurlamıştı beni..

Böyle bir işte çalışmamı *aptallığıma* yoranlar da vardı,

kendime uygun daha iyi bir iş bulmam için akıl verenler de. Bu düşüncede olanlar genellikle yakın çevremdeki arkadaşlarımdı. Komik bir ücretle, çamurda, yağmurda, küreğin, tırmığın nasırıyla çalışmama bir anlam veremiyorlardı. Açıkçası acıyorlardı! Oysa, yaz boyunca bahçelerde, düğün evindeymişim gibi çalışmıştım..

Güzün hüznü indi sonra. Salkımsöğütten ardıça, kestaneden cevize, her biri ayrı soyda ayrı huyda ağaçlar, sıraya girip, dalının yaprağının kurusunu çimenlerin üstüne döktü. Doğanın sırdaşı *baba mirası* bir huyla: hüzünden ve sevinçten beslenen bir duyguyla çalışıyordum. Zaten doğada *ayrılık* hüznüyle *kavuşma* sevinci dört mevsim iç içeydi. Gidenin yerine körpesi geliyordu..

Benim ne kadar büyüdüğümü Haydar Dede'ye rüzgâr söylüyormuş! diyordu kızım. Dedesi, benimle ilgili haberleri kim bilir nerelerden alıyordu? Umudun besini gibi taşıdığı yüreğini, yavrularını düşünürken, kim bilir hangi kaygılar, hangi meraklarla yoruyordu. Bildim bileli *Cumhuriyet* gazetesinin okuruydu. Belliydi ki, yine her gün, bütün haber ve yazılarını okumadan bırakmıyordu elinden. Çünkü bu gazeteden kestiği kimi haber ve yazıları sürekli yolluyordu. Kararan her şey üzüntü, aydınlık her gelişme sevinçle dolduruyordu içini. Doğadaki canlının yaşamını, büyüme ve çoğalma içgüdüsü yönlendirir. Yavrusunu doyurmak için yemlenen kuş gibiydi o da. Zorluklar karşısında yakınmıyor, tam tersine, yüreği onu, *zorluğu aşma duygusuyla* kamçılıyordu. Onun kişiliğinin doğal bir tepki biçimiydi bu. Yuvasına, varlığına yönelen tehlikeye direnişi, tavşandan atmacaya kadar bütün canlıların tepkisiyle benzerlik taşıyordu. İnsan ancak kendi varlığının üst düzeyine çıktığı zaman *tekrar* doğayla bütünleşebilir. Bu, bilincin en üst düzeyidir. (Böyle söylemek zorundayım, çünkü: bilgisini *doğayla bütünleşme bilinci için* değil, doğayı tu-

tuklama, katletme silahı olarak kullanan insan bu bilinçten yoksundur. Bilgi, bilinçsizliğin elinde en vahşi silaha dönüşür. Bu silahı kullanan sadece insandır. Bilinçlenmediği, varlığını doğanın parçası olarak yüceltmediği sürece de vahşiliğini sürdürecektir. Toprakta başlayan hayatın, toprakta bittiğini bile bile. Evet:) Çoğunluk bu mertebeye *ancak* ölünce ulaşıyor. Haydar Dede ise, süzülmüş kişiliğiyle, buna yaşarken ulaşabilmiş (daha doğrusu, doğal yaşamı hep öyle olmuş) ender insanlardan biriydi. Doğasıydı bu onun, zorlamasız yaşam biçimiydi. İçgüdüsüydü. Duygusu, yavrusu için yem bulmaya çıkan kartalın, kurdun, sakanın içgüdüleriyle ikiz bir duyguydu. Havanın kar, kış, kıyamet ya da günlük güneşlik olması, doğadaki canlının yavrusuna yem arama içgüdüsünü etkilemez. Ne olursa olsun, yavrusuna yem arama yoluna düşer. Hiçbir şey onu bu yoldaki yolculuğundan geri çeviremez. Yavrulu canlının canı, yavrusunu doyurmaya, doyurup büyütmeye ayarlıdır. Haydar Dede'nin canı bu ayarda bir candı. Doğada abartı yoktur. Her canlı, doğallığı içinde, abartısız, kendi yaşam serüvenini yaşar. Ne sıkılır, ne övünür. (İnsan dışında...çünkü: insan dışında hiçbir canlı, yavrusunu beslerken, hangi zorluklarla o yemi bulup, hangi zorluklarla getirdiğini söyleyip başına kakmaz. Buza, fırtınaya aldırmadan çıktığı yaşam savaşından yuvasına dönen kurt, yavrusu için bulup yediği yemi yuvasında kusar ve yavrusu beslenirken o içgüdüsel doygunluğuyla yalanır.)

Mutluluğu böyle bir mutluluktu. Mutluluğu, canlıya özgü içgüdüsel doygunluğuydu. Karşılık gözetmeden vermekle ancak varılabilen bir mutluluktu. Doyurduğu zaman yüzüne ışık vuruyordu. Işığın diliyle yalanıyordu. Mutlu ettikçe mutlu olan insanın yüzündeki ışıltı *insani haz*'ın ışıltısıdır. İpek soyundandır. Yani kendine yapılmış zulmü bile bağışlayabilen bir inceliğin soyundandır. Yuvası olan kozası, kaynar suda ya-

sının örtüsüne dönüşen ipekböceğinin hüznü ipekte gizlidir. Hem mahzun, hem incedir. Kendini kaynar sudan süzmüş elde bile esinti bırakır. Varlığın paylaşımında kuyruğa girip sıra bekleyenlerin çoğu, yokluğun paylaşımında ortadan kaybolurlar. Mutluluğu paylaşmak kolaydır. Zor olan acının paylaşımıdır. Varlıktan pay isteme hesabı taşımadan yokluğu paylaşabilen kişi ancak, insan olmanın engin ufkunda dolaşabilir. Haydar Dede, en zorlu günlerde çevremizde bu ufukla dolaşmıştı. Bu ufukla sarmıştı bizi. Onun bu duygusu cezaevi günlerimizin de örtüsüydü. Aksatmadan her görüşüme gelen tek insandı. *Soğuk, sıcak* demeden, *uzak sapa, tehdit, küfür* demeden her görüş gününde gelip, görüş yerinin tel örtülerine yaslamıştı yüzünü. Ne kara kışı engel saymıştı, ne de gün boyu itilip, kakılıp, bekletilmeyi. Görüşme saatinde, geliş yolunun zorluklarından tek sözcükle olsun yakınmamıştı. Önemli olan kavuşmasıydı; kavuşma yolunda yaşadığı zorluklardan yakınmak gibi bir duygusu yoktu. Mutluluğunu karşısındakinin mutluluğundan sağıyordu. Gelirken bize getirdikleri, görüşmeci torbasındaki erzakla sınırlı değildi. Bir biçimini bulup, içimize, bir dahaki görüşe dek bizimle kalacak bir ruh iliştiriyordu. Onun bu *insan zarafeti* bizi insani duygularla doyururken, zorbalığın bekçiliğini yapanlar insani duygulara olan açlıklarından utanır oluyordu. O günlerimde *direniş ruhu* denen şeyi *ona layık olmak* diye tanımlıyordum. Söz vermiştim: daha sağlıklı, daha sağlam çıkıp, evimize dönecektim. O bakışıyla istemişti bu sözü benden, ben bakışımla vermiştim bu sözü ona. Bazı duygular söze döküldü mü yavanlaşır. Sözgelimi; en çok ve en kolay biçimde söze dökülüp, en çok ve en kolay biçimlerde yavanlaştırılan aşk duygusu böyledir. Sevgisi acısı gibiydi; sevinci hüznü, merakı müjdesi gibi..

Bir kezinde, beni yerin yedi kat dibindeki askeri hücrelerden gün ışığına çıkarıp, uzaktan göstermişlerdi ona. *Yavru-*

mu sağ görmeden şurdan şuraya gitmem; ya uzaktan bile olsa gösterirsiniz ya da ölümü kaldırırsınız burdan! diye direttiği için korkup, göstermek zorunda kalmışlardı. İpekten gülümseyişiyle uzaktan sarıp öpmüştü yaralarımdan. Zincire vurulup mahkemeye götürüldüğümüzde, onu ön sıralarda bizi bekler bulurduk. Duruşmalara, pırıl pırıl giyinmiş olarak, saatler öncesinden gelirdi. Konuşmamız yasaktı, fakat oturduğu yerden bakışlarıyla, bütün dava arkadaşlarımı, aynı baba sıcaklığıyla okşayarak izlerdi. Bakışını bir gelincik tarlasından almış gibiydi. Bir fırsatını bulup birimize dokunması, hepimize dokunması demekti. Bunu arkadaşlarım da hissetmişti. Bir fırsatını bulup, içimizden birimiz, tümümüz adına ona dokunuyordu. Biz onun kendi sürüsüydük, kendi kuzularıydık. Kurt kapanında kalmış, fırtınaya yakalanmış kendi kuzuları, kendi sürüsü. Her birimizde, yavrusu oluşumuzun acısını, yavrusunu korumanın duygusunu buluyordu. Eğilmiş, bükülmüş olarak kurtulmamızı değil, dimdik, onurumuzla belalardan sıyrılmamızı istiyordu..

Onurlu yaşamanın yolunu, halkının acılarına adanışta bulan insanların, sevdaları uğrunda, darağacına ıslık çalarak yürüdüğü günlerdi. Onurlu kalmakta direnenlerin ayaklarını bastıkları toprak *dağ ve zindan*'dı. 1959'da Küba'da ışıldayan *Che*'nin *arkadaşımız*, 1975'te *Devrimci Ordu*'nun komutanı olarak, ABD ve tüm dünya emperyalist güçlerini dize getirip Saygon'a giren *Ho*'nun *amcamız* olduğu günlerdi. Hükümdarların askeriyle, polisiyle kendi evlatlarını yiyen canavarlara döndüğü günlerdi. Kara, karanlık adamların kırbaç sesleri uğulduyordu şafağa kadar. Ne katleden kayda geçiyordu, ne katledilen. Yeni ve özgür bir hayat özleminin ateşe ve kana boğulduğu günlerdi. Ateşe ve kana boğulanlar, çıkarsız bir tutkunun şarkısını söylüyordu gö-

nülden. Solculuğun *vatana ihanet*, solcuların *vatan hainleri* sayılıp, cinayet timleri olarak yetiştirilen faşistlere hedef kılındığı günlerdi. Ülkenin en değerli evlatlarını katliamların hedefi kılanlar, emperyalist tekellerle ülkenin satış pazarlığını yapıyorlardı. İhanetlerle, bir kez daha karalanıyordu tarihin sayfaları. Tarihin sayfalarında, bir kez daha *canavar* tanımıyla anılıyordu insan. Anadolu topraklarında 1919'larda doğmaya başlayan *genç cumhuriyet*, ABD ve Batılı emperyalistlerin oyunlarıyla, daha çeyrek asır yaşamadan pusuya düşürülmüş, içerden ve dışardan kemirilmeye, çürütülmeye başlanmıştı. Türkiye 2. Dünya Savaşı'na girmemişti, fakat *girmiş de yenilmiş*'ten daha beter bir iş yapmış, *yol* diye *emperyalizmin işbirlikçiliğini* seçerek, kendini teslim edip, emperyalizmin iştahına sunmuştu. 1950'de DP'yle yönetimi ele geçiren emperyalizmin işbirlikçileri, despotizm, yalan ve talanla genç cumhuriyetin bütün kazanımlarını karartmıştı. Ülkenin aydınlık insanları göstermelik suçlamalarla toplanıp zincire vurulmuştu. Yurtseverlerin tepkileriyle sarsılan DP, darbeyle sahneden indirilmişti. O yıllarda başlayan yurtsever ve sosyalist içerikli aydınlanma kıpırtısı Anadolu'ya yayılmaya başlamıştı. Bunların en belirgini, Şubat 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi'ydi. Dünyada anti emperyalist bir ruhla yükselen hareketler, 1968'lerde, geniş halk, işçi ve öğrenci hareketleri olarak Anadolu'da yaygınlaşmıştı. Emperyalistler, yükselen halk hareketleri ve aydınlanma özlemine karşı yeniden karanlık hesaplar içine girmişler, kukla yönetimleriyle kanlı oyunlarına başlamışlardı. Yoksul ülkeler faşist darbeler ve katliamların kıskacına alınmıştı. Bu ülkelerden birisi de Türkiye'ydi. Camileri dolduran sakallı, sarıklı softalar devrimcilere karşı kışkırtılıyor, örgütleniyordu. Camilerden toplanıp silahlandırılan yobazlar güruhunun, işçi ve öğrencilerin üstüne saldırtıldığı *Kanlı Pazar* katliamı bunun örneklerinden biriydi. Kral-

lıklar ve feodalizm ideolojisine karşı, yaşamın bir döneminde öne atılmış olan burjuvazi, emperyalist doymazlığı keşfetmişti bir kere, doyması mümkün değildi artık. Bunun için her türden karanlıkla ittifak içindeydi. Arap krallarından tekke şeyhlerine kadar, feodalizm dönemi ideolojilerinden daha da geri unsurlar, *emperyalizmin tadını keşfetmiş burjuvazi*'yle ittifakın halkaları ve tetikçileriydi. Din softaları ve yobazlar, iktidarı belirleyecek güç olarak öne çıkarılıyordu. *Yükselme dinamiği* taşıyan işçi sınıfını ve halkı aptallar ve budalalar güruhu haline getirmenin, emperyalizmin tetikçisi kılmanın, devrimci özünden boşaltmanın yoluydu bu. Din yobazlığı, kanlı ve karanlık maskesi olmuştu yönetimin. Anadolu, Ortadoğu, Akdeniz, İstanbul Boğazı'na demirleyen ABD savaş filolarınca denetleniyordu. 12 Mart 1971'de ABD yanlısı faşist bir darbe yapılmış, yurtsever ve sosyalist güçlere karşı katliamlar başlatılmıştı. Emperyalizm, Küba Devrimi ve Vietnam Zaferi'nden kıvılcımlanan ateşi, dünyayı sarmadan söndürmek, öç almak istiyordu. Türün'den Pinochet'e kadar, işbirlikçilerini, tetikçilerini dünyanın her köşesinde seferber etmişti. Şili'de, gitarının sesiyle halkının acısını çınlatan Victor Jara'nın parmaklarını kırarak başlamışlardı halkın katliamına. Gözleri oyulmuş, cinsel organları kesilmiş yüzlerce devrimci uçaklardan okyanusa, köpekbalıklarına dökülmüştü. Anadolu toprağı, yine, ona en sevdalı gençlerinin kanıyla sulanıyordu. Nurhak Dağları'ndan Kızıldere'ye, İstanbul'dan Diyarbakır zindanlarına kadar, gencecik insanların delik deşik edilmiş cesetleri sergileniyordu. Kanın kurumadığı günlerdi..

Sabrını geleceğe olan inancıyla içine sindiriyor, sindirdiği yerde umudun ışığıyla besliyordu. Bu yaşama biçimi ona yabancı değildi. Acılardan böyle süzegelmişti kendi hayatını..

Daha aralık ayında *Saatli Maarif Takvimi*'ni cezaevine ge-

tırmiş oluyordu. Yaprak arkalarında özel günlerin belirtildiği ve bilge deyişlerin yer aldığı bir takvimdi. Kontrollerde birkaç yerinden ayrılmış ve yaprakları koparılmış da olsa, ulaşıyordu bize. Kır resimleri, kuş telekleri, midye ya da ağaç köklerinden yapılmış biblolar, resimler koyuyordu görüşmeci torbasına. Her biri, özene bezene kendi yaptığı, topraktan, deniz kıyısından toplayıp, özenle boyayıp, verniklediği şeylerdi. Boncuklar, ipler, boya tüpleri, fırça, kalem, kâğıt getiriyordu bize. İp getiriyordu, boncuk getiriyordu. Erik, çağla, nar getiriyordu. Geliyor ve aydınlık bir yüzle duruyordu tel örgünün öte yanında. Öfkeyle ya da yorgun, kızgın bir yüzle değil, çocuksu, muzip bir gülümsemeyle duruyordu. Yenilmezliği böyle sade ve narin bir duruşun içine gizleyebilişinin hem köklerine ineyim istiyordum, hem kaçıyordum bu duygudan..

Duyguları kişiliğine oturmuş duygulardı. Bizi öyle büyütmüştü. İlk farkına vardığımız andan beri böyleydi. Küçük ailemiz içinde de böyleydi, toplum karşısında da, bahçesinde uğraşırken de. Gizli bir anlaşma vardı sanki aramızda. O bizi geçmişinden uzak tutmak istiyordu. Biz de onu kendi hayatımızdan uzak tutmak, sakınmak istiyorduk. Bizim açımızdan sonuç başarısızlıktı. Acımızı bizden önce o soluyordu çünkü. Yaşamını yük kılmayan oydu. Kendi yaşamındaki acıların yükü dahil, hiçbir yükü taşımamızı istemiyordu. Sakınma işinde başarılı olan oydu. Acısını sağarak gizlediği dertlerini bulmak için beklememiz gerekiyordu. İnsan kişiliği de daldaki meyve gibidir. Çiçekte çocuk zekâsının narinliği, güzelliği parıldar. Gençliğinde canlı, alazlı, diri, fakat hamdır daha. Bazı şeyler bilgiyle edinilse de, çoğu şey yaşayarak edinilir. Kesilmiş daldaki nar çiçeği, nara durmaz bir daha. O hem bizi hayatın acılarından sakınmıştı, hem de kendi hayatının acılarını bizim hamlığımızdan. Çok sonraları anlamıştım bunu. Kızımın doğduğu yıllarda anlamıştım. Büyütme

sürecinde benim davranışlarımda yansıyan şey, dedesinin bizi büyütürken oya gibi gizlice içimize işlediği ruhuydu. Bu onun mirasıydı ve kızımı büyütürken, yani yaşadıkça fark ediyordum. O mirasın hasadını kendim için değil, kızım için topluyordum. Topladıkça olgunlaşıyordum. O duyguda kızım, *yeryüzünün tüm çocukları* oluyordu. Çiçekten kuzuya kadar *yeryüzünün tüm yavruları* oluyordu. İnsan olmanın duygusuyla doluyordum. Dişleye dişleye yerken değil, düşleye düşleye soluyarak doyuyordum..

Geçmişi sorulduğunda, *Geçmişte ne var ki yavrum, özlenmeyen şeyde anımsanmaya değer ne olabilir ki? Işık da umut da doğan, doğacak günde!* diyordu. Doğal, abartısız, yumuşacık bir sesle söylüyordu. Taşta biten çiçek doğallığıyla söylüyordu. Sesinde duyulan, taşın sertliği değil, çiçeğin zarafetiydi. Kök vermek için geçtiği zorluklardan yakınmıyor, ekşinmiyordu; filizi, sabah güneşinden sağdığı ışıkla gülümsüyordu. Kendi gücüyle, kendi açmıştı. Taşta açmıştı üstelik. Yapayalnız açmış, *çiçeklerden bir çiçek* olarak karışmıştı hayata. *Koparsalar yine açarım!* diye bağırmıyordu. Koparsalar yine açardı çünkü..

Dört kardeştik, fakat babamızı saymayı unuttuğumuz zaman dört kardeştik. Babamızı sürekli unutmuştuk, çünkü en mazlumumuz oydu. Mazlumun kaderi budur, yani: unutulmak. Bizden önce doğmuştu ve çocukluğu hiç olmamıştı. Daha doğrusu kanlı bir nehirde yitirmişti çocukluğunu. Biz doğduktan sonra bulmuştu. Bulmuş ve sessizce karışmıştı aramıza. Daha doğrusu karışmak istemişti fakat biz anlayamamış, aramıza almamıştık. Mahzunluğunda bunun anlamı gizliydi. Çünkü biz taraftık, o ise taraf tutmadan aramıza karışmak istemişti. Biz kapışmalarda taraftık. O ise, kapışmada her birimiz eşit kapalım istiyordu; kendini katmıyordu bölüşmeye. Söz konusu yemekse eğer, biz kapıştıktan sonra oturuyordu sofraya. Bir şey kalmışsa, kalanı kendisinin sayıyordu. Biz bazı şeylerimizi saklar-

dık birbirimizden. Sözgelimi, paramızı, giysilerimizi.. O hiçbir şeyini hiç kimseden saklamazdı. İşimize geleni elinden alır bölüşürdük. Ona kalanlar, bizim işimize yaramayanlardı. Daha doğrusu: yavrulu kuş gibi bir yerlerden bir şeyler bulup, kapışmamız için bize getirirdi. Tuhaf bir kardeşti!

Sarsıntısına tanık olduğum tek dönem annemizin ölümüydü. Annemiz sanki onun da annesiydi. Eşinin ardından annesine ağlar gibi ağlamıştı. *12 Mart Dönemi*'ni yurtdışında geçiren büyük oğlu sürgünden dönmüştü, ben cezaevinden çıkmıştım. Diğer iki kardeşimizin biri avukattı, diğeri doktor. Kanatlanıp, kendi yuvalarımıza doğru dağılmıştık. Bir gece yarısıydı. Kapı sesiyle uyanmıştım. Sanki yüreğiyle yumrukluyordu kapıyı. *Annemiz gitti yavrum, annemiz gitti!* diye inliyordu. Yine bahardı. Tomurcuğu don yemiş, vakitsiz solmuş bir dalın sesiyle inliyordu. O gece rüzgâr bile uğultusunu ona vermişti. Her şey uğultusunu ona vermişti. Benden uğultumu almaya gelmişti sanki. Ölüm, hemen yanı başında, yamacından kapmıştı eşini. Ölüm kapmamış da, kendisi kaptırmıştı sanki. Öyle inliyordu. Yavrusunu sırtlan kapmış ceylanın çaresiz koruma güdüleriyle inliyordu. Hiç olmazsa yavrusunun ölüsünü parçalamadan, sırtlanın dişlerinden geri alsın istiyordu. Canında bir umut kalsın istiyordu. Kendinde kalsın istiyordu. Öyle inliyordu. İnledikçe orasından burasından kendi canını da dişletiyordu sırtlana. Yavrusunu bıraksın da kendini alsın istiyordu. Öyle inliyordu. Yavrusu dışında hiçbir canlı, hiçbir şey için böyle inlemezdi. Eşi değil de, gün gün ömrünü yavrulamış düşüydü çünkü. Düşü değil de, bir bir yavrularını emzirdiği döşüydü çünkü. Öyle inliyordu..

Ana acısı ses olup yankılanan bir acıdır. En çok da yavru yüreğinde bulur yankısını. Anasını çaylak kapıp anasız kalmış serçe yavrusunun bağrışı, analı yavruların bağrışından farklıdır. Bahçenin her köşesinde hemen duyulur. Uğultuludur. Uğul-

tusu hem gecenin sisinden damlar, hem sabahın pusundan. Kardeşlerim, şafak sökmeden dökülüp gelmişti evlerinden. Babamız annemizin yanına uzanmış, elleri ellerinde, rüzgârdan, sudan ve topraktan başka kimsenin anlayamayacağı sözlerle inliyordu. O evde, o yuvada büyümüştük, fakat onları bir yatakta ilk kez görüyorduk. Uyudukları, sabahlara dek içten içe fısıl fısıl söyleştikleri, düşleştikleri, dertleştikleri, eşleştikleri yataklarını ilk kez açmışlardı bizlere. Onlar yataklarındayken, biz ilk kez girmiştik odalarına. Öyle zarif, öyle içtendi ki iniltisi, kimsenin eli kolu varmıyordu uzanıp birini ötekinin yanından almaya. Eşiyle konuşur gibi inliyordu. Yavrusunun yarasını yalayan karacanın dili gibi narindi dokunuşu. *Ölüme karşı koyuş*'un bir ırmağı olsaydı, o zarif dokunuşlardan süzülüp gelecekti mutlaka. *Soluksuz kalmasın, kalıp da solmasın* diye yüzünün örtüsünü açıp inliyordu. *Üşümesin, üşüyüp de solmasın diye* örtüp inliyordu. Dokunup acısını alıvermek, soğumadan sarıvermek için, ellerini usul usul ovup inliyordu. Dönüp geliversin diye nazına inliyordu. Şaka sayıp gülüversin diye yüzüne inliyordu. Eriyip yanacakmış gibi buzuna inliyordu. Bir ömür, içinde biriktirdiği ses dolup taşmış, taşan damlaların sözüyle damla damla inliyordu. Haksız bir ölümdü. Kendinden önce gelmiş olmakla zamansız bir ölümdü. Gelmiş de, bula bula gencecik eşini bulmuş insafsız bir ölümdü..

Anasız büyüdüğü için, anası kılmıştı eşini; kimsiz kimsesiz kalmış, canının yongası kılmıştı eşini; yersiz yurtsuz dolanmış, yöresi kılmıştı eşini; balasından balasına çoğaldığı yuvası kılmıştı eşini. Onu böyle alıp giden tanrı olamazdı. Çünkü tanrı ona eşini, kan içinde boğduğu çocukluğunun bir özrü gibi sunmuştu. O da kendine yapılanları unutmuştu. Üstelik inanmıştı. İnanmış ve çocukluğunda suçsuz yere çektirdiği acıları bile bağışlamıştı. Tanrı özrünü böyle geri alamazdı. Aldıysa da sağırdı, duyarsızdı, arsızdı. Ne günahkârın bedel ödediği ce-

hennemde böyle bir ceza vardı, ne de böyle bir cezayı yeryüzünde insana hak gören bir tanrı olabilirdi. Cehennemin dokuz kat dibinden, Araf Dağı'nın yedi kat tepesindeki yaylalara, oradan cennetin dokuz kat göğüne kadar, şair tanığı Vergilius'la birlikte dolaşmış olan Dante bile, ne böyle bir cezaya, ne böyle bir tanrıya rastlamıştı! Delacroix gelse, onun bile gücü yetmezdi indiği cehennemi resmetmeye. Ahıyla, intizarıyla inliyordu. İyleşmez yarasıyla, ağarmaz karasıyla inliyordu. Geçtiği ölümleri onunla unutmuştu; unutkanlığının kahrıyla inliyordu. Unutmaya çalışmanın yararı mı vardı; artık nasıl unuturdu? O böyle inlerken ölümle yaşam arasındaki mesafe yok oluyordu. Eşini toprağa verene dek soluksuz inlemişti..

Toprağın, suyun ve rüzgârın düzeni, insanın kurduğu toplumdan daha adildir. Toprak koynuna aldığı ölüyü, kim olursa olsun, aynı hızda çürütür. Bu eşitliği bozmaya çalışan, yine insandır. Ama bozamaz; isterse mezarı en pahalı mermerlerden yapılsın, toprağa düştü mü eşittir insan. Üstelik bu gerçek bir başka gerçeği de gizler içinde: ölümdeki unutulma hızı, dünyadan aldığına göre değil, dünyaya verdiğine göredir artık. Ölenlerimizin başucunda, *onların daha önceki ölülerimizin yanına gittiğini* düşünürüz. Yitirilenin bıraktığı acıyı bastırıp dindirmek için kendimizi avuturuz. Çünkü avunmak canlının gereksinimidir. Zaten insana tanrıyı yarattıran, bir yanıyla bu gereksinimdir. İnsan tanrıyı yaratırken bu harcı kullanmış, kendi kurduğu *binaya* avunmak için sığınmıştır. Ölülerimiz ardındaki acı, bir şeye *sığınıp* avuntusunu onaylatmamız gereken bir acıdır. Kuyusunda çaresiz kalınan bir acıdır. Kolları olmayan bir çaresizliktir. Sarmaktan çok sarılmanın açlığıyla sarsar yüreği. O çaresizlikte *sığınma* duygusu kendini hissettirir. Sığınacağımız şeyi o duygunun rehberliğinde ararız. Bulmanın kaçınılmaz olduğu bir arzuyla ararız. İnsanın bulduğu sığınak -adını kim ne koyarsa koysun- yine kendisidir. Babamız

için de böyleydi. Kuru toprak gibi göğsünü deşeliyen iniltilerini *tanrının rahmetiyle* dindirmiş, sonunda kendi gerçeğiyle başbaşa kalmıştı. Bu onun insani doygunluğu bulduğu kendi öz doğasına dönüşünün de yoluydu..

Dört kardeştik ve sıraya koymuştuk: acısı yatışana dek birimiz babamızın yanında duracaktık. Yitirilen şey kendini hissettirdiği zaman, boşluğunda çınıldar. Babamızın yüreği, yitirişlerin kuyusuydu. O kuyunun uğultusu, nerdeyse ruhunu sağır ediyordu. Biz bu acının acemisiydik. Çünkü ölümün boşluğu, düşünülerek bulunup tanımlanabilen bir şey değildir. O gelip kendini hissettirir. Annemizin boşluğunu bekleyecektik. Babamız kimsiz kimsesizdi zaten. Çocukları dışında hayatta yitirmediği hiçbir şey kalmamıştı. Bizse, küçük ailemizde ölüm duygusunu ilk kez yaşıyorduk. Babamız ustası, biz şaşkınıydık bu acının. Ustası olduğu için, toplanıp bütün yüküyle onun üstüne gelmişti acı. Çevresine, kanadı kırık kuşun gözleriyle bakınıyordu. Yalnızlığı kanatsız bir yalnızlıktı. Saati bir başka görevi daha yüklenmişti artık. Günden güne değil, her günün her saatinde mezarına gidip, eşinin yanında olmak istiyordu. Sanki birlikte ölmeliydiler, fakat eşi onu yavruları için evde bırakmıştı. Eşini ziyarete gideceği gün sabah erkenden, saatler öncesinden en temiz giysilerini seçmiş, kravatıyla, tıraşıyla hazırlanmış oluyordu. Çıkıp çiçek topluyordu bahçeden. Kimi içten, kimi dıştan bir şeyler konuşuyordu bahçede çiçeklerle. Dalıp her şeyi unutuyor, sonra eşinin kendini çağıran içindeki sesiyle irkilip uyanıyor: *geliyorum* der gibi eve bakınıyordu. *Geç kaldığı* telaşına kapılıp sık sık saatine bakıyor, kendisinin de *çocukça* bulduğu bu duygusunu hareketleriyle bize göstermek isitiyordu. Sisinden, dumanından kaçış yolu olmayan konuşmalarla gidiyorduk mezarlığa. Saatlerce kalsa, yapacak, söyleyecek bir şeyler buluyordu mezarlıkta. Toprağını temizliyor, otunu ayıklıyor, sonra oturup, uzun süre mırıldanıyordu eşinin başucunda. Söyledik-

leri dua değildi kesinlikle. Dua olsaydı, *duanın muhatabı* onun o acı uğultusu karşısında saklanacak yer arardı. Arar ve bulamazdı. Ortalıkta kalırdı. Ortalıkta olma durumu, varlıkla yokluğun tek göstergesidir. (Gerçi, tanrılar bir yerde saklıdır ve kimse bilmez o yeri. En bilgiç geçinenler, bu bilmeceyi: *Her yerde!* diye, en kolay yoldan, aptalca yanıtlarlar. *Kolay*'lığı tekrar olmasından, *aptal*'lığı ezber olmasındandır. Çünkü kutsal kitaplardaki yanıtın *ezber*'den *tekrar*'ıdır..)

Bir söyleşiydi eşinin başucunda yaptığı. Söyleni değildi. Yani bir başına söylenmiyordu, onunla söyleşiyordu. Buzlanır gibi, sızlanır gibi konuşuyor, sonra susup, nazlanır gibi, hazlanır gibi dinliyordu. Eşi ölmemişti, *hayır*, toprak olmak için değil, bir kahrın bedelini ödemek için oradaydı sanki. Toprağa değil, *hayır*, kalbine gömmüştü onu; tenine, gözyaşına gömmüştü. Rüzgâr, selviler arasında keman tınısıyla çınlıyordu. *Hayır,* rüzgâr değildi, eşiydi selviler arasında kemanıyla dolaşan. *Hayır,* mezarlıkta değillerdi. Karanlık gecelerde yine odasına çekilmiş, *Fikrimden geceler yatabilmirem/ Bu fikri başımdan atabilmirem* diye içli içli kemanını çalıyordu; o da salonda oturmuş eşini dinliyordu. Demek ki, kalbi çoktan beri sızlamaktaydı, keman çalarken de sızlamaktaydı! Onun için öyle içli içli çalıyordu. Bahçedeki köpek hissedip ulumuştu da o hissedememişti! Mutlaka, *kimse üzülmesin* diye saklamıştı kalbindeki sızıyı. Kendini suçlar gibi, taşlar gibi konuşuyor, sonra susup, öçler gibi, borçlar gibi dinliyordu. Yorgunluğa kurban vermişti onu. Biri de kendiydi bilmeden yoranların. Gece gündüz soluksuz çalışmış da ne olmuştu, gün görmeden göçüp gitmişti işte. Azaplanır gibi, yazıklanır gibi konuşuyor, sonra susup, sayıklanır gibi, ayıklanır gibi dinliyordu. Söyleyecek, sorup dinleyecek şeyi öyle çoktu ki, ne bir gün yeterdi buna, ne bir yıl, ne bir ömür. Onsuz geçen günlerinin haberleri için gelmişti sanki. O çağırdığı için gelmişti. Gelene dek her dakika

baktığı saatine, geldikten sonra bakmayı unutmuştu. Güzlenir gibi, kışlanır gibi konuşuyor, sonra susup, yazlanır gibi, baharlanır gibi dinliyordu. Bir elinde bıçağı, eşinin topraktan yatağı çevresindeki çalıların, otların arasında dolanıp duruyordu. Solanı, öleni; solmaya, ölmeye yüz tutanı bir bir ayıklıyordu. Sadece eşinin canıydı ölümden ayıklayamadığı. Ona yanıyordu..

Sabahları uyanınca anacanım
Ne de güzel yüzü varmış,
Tadı gibi yediğim ilk çağlanın
Ne de güzel özü varmış

Gün boyunca dertten derde izi varmış
Yüreğinde sızı varmış
Kuzu gibi melediğim ilk kucağın
Ne de üzgün dizi varmış

Kimi bıçak kimi gülle çalınacak sazı varmış,
Büyüsünde dal kurusu süründüğüm
Yağmurunda çiçek çiçek yürüdüğüm
Ne de süzgün güzü varmış
Kini varmış, acılara kini varmış,
Bir sevinci bin allah'a değişmeyen dini varmış
Uğul uğul gecelerde
Ne de yorgun teni varmış

Sarbehayat, oğul oğul sürgünlere göçü varmış
Görbehayat, sevinmeye suçu varmış
Duybehayat, anacanım çağırıyor
Albehayat, alınacak öcü varmış

Dedesi Tağı Bey, Azerbaycanlı Sultan Bey'in oğluydu. Sultan Bey'in büyük dedesi, 1831 tarihli taş baskısı *Nahçıvan* -

Tebriz / Botalulseyyahe adlı yazmalarda, *Behrambeyoğlu* olarak anılmaktadır. Babası Yusuf Bey, Tağı Bey ile Mahi Hanım'ın yedi çocuğundan biriydi. Kızılzakir Köyü'nden Bala Bey kızı Zehra Hanım ile evliydi. Yusuf Bey'le Zehra Hanım'ın üç çocukları olmuştu. Abbas, Haydar ve Reşit'ti adları. Beş bin metreyi aşkın doruğunda Nuh Peygamber'i ağırladığına inanılan ve halk dilinde *dağların şahı* diye anılan Ağrı Dağı eteklerindeki Sürmeli Çukuru'nda yaşıyorlardı. Oğuzlar'ın *arkadaki dağ* anlamında *Ar Kuri*, Araplar'ın *Cebelül'l Haris*, Farslar'ın *Küh-i Nuh*, Ermeniler'in ve Batı'nın *Masis Dağı* ve Ararat, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde ve Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sında *Kül-i Argı*, Marco Polo'nun *Akdağ* diye çağırdığı Ağrı Dağı gerçekten de halkın dilindeki gibi *dağların şahı*'dır. Yine halk dilinde *Sürmeli Çukuru* diye anılan Iğdır Ovası'ndan Aras Nehri akıp geçer. Ağrı'nın kuzeybatı eteklerindeki *Sürmeli Kalesi, Karakale* gibi isimlerle anılan Surp-Mari'nin, Tufan'dan sonra, Nuh'un oğulları tarafından kurulduğuna ve akarsularıyla, bağlarıyla bu kalenin, zamanında ovanın en ünlü şehri olduğuna inanılır. Kuru toprak üstüne kurulmuştur. Kalenin yıkıldığı 16. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük depremden sonra ahalinin ovaya indiği söylenir. Büyük Ağrı ve doruğu dört bin metreyi aşkın Elegez, içine Tuzluca ve Iğdır'ı alan Iğdır Ovası'nın iki omzudur. Aras Nehri, aktığı bölgeyi, kaynaklardan, derelerden çaylardan, ırmaklardan kollarıyla bir elin parmakları gibi avuçlar. Iğdır Ovası, bu *yaylalar diyarı*'na, pamuğuyla, yeliyle, güneşiyle kanatlanmış da, Akdeniz'den gelin gelmiş gibidir. Dört yanını karakış da sarsa, Sürmeli Çukuru'nda rüzgâr ılıman eser. Onun için bu ova, tarih boyunca yörenin kışlama yeri olagelmiştir. Bu ovada kışlayanlar, Pasinler'in serin yaylalarında yazlarlar..

Yunus'tan Fuzuli'ye, Dede Korkut'tan Evliya Çelebi'ye dek, halk dilinde, sözlere, türkülere destanlara *Yukarı Eller* di-

ye işlenegelen bu bölge, Anadolu'nun kuzeydoğu bölgesidir. *Yukarı Eller,* Aras ve Kür, Çoruh ve yukarı Fırat-Murat ırmaklarıyla çevrilidir. Karadeniz, Hazar ve Basra'ya dökülen ırmakları, kar tutan, geçit vermez sıradağları, kışlakları, yazlakları, yüksek yaylaları, ovalarıyla, yeryüzünün sihirli bir parçasıdır. Sihri içinde sihir gizlidir. Sihrini aramaya çıkan, yeni bir sihrin içinde bulur kendini. Kuzeyindeki Yalnızçam Dağları'ndan Aladağ'a, *dağların şahı* Ağrı'dan Allahüekber Dağları'na dek, ayrı bir dili vardır bu bölgenin. *Rüzgârca*'dır bu dil. Bu doruklarda *rüzgârca* konuşulur. Bu dilin, karca, ırmakça, kayaca, dorukça, yaylaca, şahince, arıca, otlakça, yazca, baharca, kekikçe gibi sayısız ağızları vardır. Tendürek ve Ardahan'ı Çoruh'tan ayıran, Yalnızçam Dağları arasındaki Eleşkert, Kars ve Ardahan Yaylalarıdır. Tendürek ile Yalnızçam Dağları arasındaki Ağrı ve Allahüekber Dağları'nda, Erzurum'a doğru sadece üç dar geçit bulunur. Tarih boyu, *Üç Kapılar* diye anılakullanılagelmiştir bu geçitler. En işlekleri Eleşkert'tir. Sonra Kars Düzü, sonra Ardahan gelir. Halk, *Kapı Yaylalar* diye çağırır onları. Yukarı Eller'de Köroğlu'nun, Kerem ile Aslı'nın, Ferhat ile Şirin'in sesleri yankılanır. Azerisi, Karapapağı, Terekemesi, Kürdü, Rumu, Türkmeni, Ermenisi, Acemiyle nice kültür nice duygu harmanıdır *Yukarı Eller*..

Yazık ki, insan eli değen harmanın hasadından, sadece umudun, sevincin ve doyumun ışığı değil, korkunun, acının ve mutsuzluğun karası da kalır. Bu topraklar, yüzyıllardır kanın da aynası olagelmiştir. İyileştikçe kabuğu koparılıp, deşile deşile sürekli kanatılan yarası olagelmiştir yeryüzünün. Savaşlarla, kıyımlarla, yüzlerce yıllık geçmişi, acının dipsiz kuyusu olagelmiştir. Günlerin ne getireceği ise, yüzlerce yıldır hep aynı, yani: belli belirsiz kalmıştır!

Türkiye içindeki bölümüyle, batıdan doğuya seksen, güneyden kuzeye kırk kilometre olan Sürmeli Çukuru, deniz-

den sekiz yüz metre yüksekliktedir. Buna rağmen rüzgârı ılıman eser. Büyük ve Küçük Ağrı Dağları'nın Aras Nehri'yle sihirli sözleşmesidir bu. Iğdır Ovası'nda toprak, Çukurova'nın ikizi bir duyguyla sarınır bu rüzgârı. Düzündeki *koçbaşlı Akkoyunlu mezar taşları*'ndan, doruğundaki *Nuhun Gemisi*'ne dek bölgedeki nice büyülü söylenceyi bu rüzgâr doğurmuştur. Şahinlerin, doğanların yuvasında doğurmuştur. Aras'ın çağıltısından, kekik ve reyhan kokusundan emzirmiştir. Çünkü, başka yoldan bu güne dek kalamazlardı..

Yusuf Bey'in büyük dedesi olan ve Osmanlı Tahrir Defterleri'nde *Behrambeyoğulları,* Rus çarlığı Bölge Tahrir Defterleri'nde *Behrambekof* diye kaydı bulunan Behram Bey, her iki yönetim döneminde de uçbeyliği yapmıştı. Dili Osmanlı Türkçesi ile Doğu-Batı Oğuzcası harmanı Azeri Türkçesi idi. Yusuf Bey, Behram Bey'in üçüncü göbekten torunuydu. Dördü erkek, ikisi kız, yedi kardeştiler. Dava vekilliği yapmaktaydı. İlkin, bütün kardeşler aileleriyle birlikte Iğdır'ın Baharlı Mahallesi'nde yaşamaktaydılar. Evleri yanaşık düzende kurulmuş evlerdi. Daha sonra Yusuf Bey, ailesini toplayıp Iğdır'dan taşınmıştı. *Iğdır'da her an bir şey oluverecekmiş* gibi bir kaygı vardı içinde. Kurtuluş Savaşı öncesi yıllardı ve Iğdır, Çarlık Rusyası'nın yönetimi altındaydı..

Yangın sonrası dumanların köz üstünde tüttüğü günlerdi. Yamaçlar, tarlalar çürümüş ceset kokuyordu. Kanla bulanmış ırmakların durulmadığı günlerdi. Birinci Dünya Savaşı silindir gibi ezip geçmişti yeryüzünü. Osmanlı da silindirin altında kalmıştı. Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesine önayak olup, ülkesini acımasız bir savaşa sokanlardan Alman hayranı Talat Paşa, bir gün bir Ermeni kurşunuyla can vereceğini hiç aklına getirmeden, bir Alman zırhlısıyla Almanya'ya kaçmıştı. *İhtiras,* politikacının hem avına

uzattığı oltanın ucundaki, hem de kendine uzatılan oltanın ucundaki yemdir. *Yanlışta direniş* bir başladı mı, hazindir sonu. Ölülerin içinde yüzse de *siyasi ihtiras* yitirmez umudunu. Ölene kadar yaşadıkları zikzaklarla Talat'ın hayatı da Enver'in hayatı da sadece iki örneğidir bunun. *İhanet* düşmanın koynunda doğar. İhanetin, doğduğu koyunda yeniden ve yeniden şekillendiği günlerdi. 1914-18 arasındaki I. Dünya Savaşı'na Osmanlı üç milyon asker seferber etmişti. Halkbilimci emekli öğretim görevlisi *Adlı Ayter Bey*'in çığlık sesiyle, içinde büyüdüğü ortama, çocukluğunun geçtiği o yıllara ve Sarıkamış'a ilişkin anlattıkları yürek parçalayıcıdır: *Ocak'la birlikte Soğanlı Dağlarının doruklarına sis çöker, havalar soğur, göçmen kuşlar yiter, yeşil çam ormanları kar altında kış uykusuna hazırlanırdı. Dereler donar, kar doğayı beyaz yorganıyla örterdi. Yollar kapanır, değirmenci Molakan Dros'un üç atlı zankasından başka yollarda kimseciklere rastlanmazdı. Yenigazi'nin köy kahvesinde toplanan yaşlı köylüler sigaralarını tüttürürken Karakış (Aralık) kara gider/ Zemheri (Ocak) kuru gider/ Gücük (Şubat) azdır, Mart yazdır... diyerek kendilerini avuturlardı. Onların bu atışmasını bir başkası yanıtlardı: Mart'ta merek (ot, saman kileri)/ Abrel'de (Nisan) yarı gerek/ Mayıs'ta da onbeş bağ ot gerek... diyerek altı ay süreyle kar altında ulaşım ve iletişimden yoksun yaşanacağını, önlem almanın gerekli olduğunu vurgulayordu. Kışları eksi 25-30 dereceye düşen doğanın acımasız gerçekleri karşısında metanetlerini asla yitirmeyen bu köylüler bilge, arif insanlardı... Tüm uyarılara karşın söz dinlemeyen Enver ile bacanağı Hafız Hakkı, 1914'te on gün içinde, bu buz tutmuş dağlara 120 bin askerimizi cehenneme sürer gibi sürmüştü. III. Ordu'yu tümüyle yok etmişti. Enver, Rusların elinden Kars ve Sarıkamış'ı kurtaracağım diye, Allahuekber ve Soğanlı dağlarında 90 bin askerin düşmana tek kurşun atmadan donmasına neden olmuştu. Germonofil (koyu bir Al-*

man hayranı) olan Enver bu katliamın baş sorumlularındandır... Aralarında Kâzım Orbay'ın da bulunduğu bir kesif kolu bölgeyi dolaşırken, Yenigazi Köyü'nün Dağıstan göçmeni köylüleleri "Askeri sakın buraya vurmayın, burdan kimseyi sağ çıkaramazsınız!" diye uyardığı halde, Enver hiçbir uyarıya kulak asmamış, ihtirasları yolunda bildiğini okumayı sürdürmüştü. Molakan komlarında (Kurt Deresi) Hızır Boğazı'nda Enver'e yol göstererek kılavuzluk eden dedem Maksut Kılıç ile büyük amcam Tahir Yargıç ve diğer yaşlılardan dinlediğim olaylar, inanılmaz boyutlarıyla, ömrüm boyunca yüreğimde çınlayagelmiştir... En ayrıntılı bilgiler, Enver'in en yakınında olmuş ve onu en iyi tanıyan, onun Kurmay Başkanı Yarb. Köprülülü Şerif Bey'in *Sarıkamış Harekâtı* adlı eserinde bulunuyor: *Enver cahildir, Enver bir haris-i şöhret, bir mariz-i hayaldir (hastalıklı bir hayalet, hırslı bir şöhret delisidir) ... Enver'i sırtını sıvazlayarak kullanan Alman generalleri Bronsart ve Feldeman da Enver ile birlikte kaçmışlardı. Kaçarayak ettikleri söz daha da küstahçaydı: Alles verloren ausser die Ehre (Onurlarından başka her şey kayboldu)!* Osmanlı'da İslamcılık siyasetine yönelip, halifeliği güçlendiren II. Abdülhamit karanlığı sonrasında, V. Mehmet ve sonra VI. Mehmet tahta getirilmişti. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros'un ülkede ferahlık yaratacağı sanılıyordu. *Savaşın bittiği, barış günlerinin başladığı* havasına kapılınmıştı. Aç kurdun, yakaladığı avını parçalamadan bıraktığı görülmemiştir... Bu andlaşma hükümlerince Osmanlı her şeyiyle galip devletlerin kontrolüne alınıyor, daha sonra parçalanıp işgal ediliyordu. 11. madde hükmünce Osmanlı, Güneybatı Kafkasya bölgesinden geri çekiliyordu. Lenin'in önderliğindeki 1917 Devrimi'yle bölgedeki Çar Ordusu dağılmıştı. Sovvetler bölgede barışçı bir çözüm arayışındaydı. Merkezinde Kars'ın durduğu bölgede bir otorite boşluğu vardı. Kars ilinin merkezde olması sa-

dece coğrafi bir görüntü değildi. Kars, yüzlerce yıllık tarihi geçmişiyle Türkmenlerden, Malakanlara, Ermenilere, Azerilere, Terekeme-Karapapaklara, Rumlara kadar; Katolik'e Ortadoks'a, Alevi'den Caferilere, Hanefilere kadar, değişik ulus ve dinlerden toplumların uyum içinde yaşadığı bir kentti. Bir yanda Çarlık diğer yanda Osmanlı, iki imparatorluk da ona sahip olmak için savaşagelmiş, buna rağmen Kars bu kimliğini koruyabilmiş bir ildi. Kardeşlik, dostluk ve hoşgörü beşiği bir ildi. Rusya'da halk arasında yükselen Bolşevik düşünce, bu bölgedeki Rus ordusu içinde etkiliydi. Önemli bir bölümüyle Kars'ta yaşayan Malakan halkı arasında Sovyetler'de yükselen düşünceler etkili olmuş, destek bulmuştu. Malakanlar üretken ve inançları gereği *savaşta dahi insan öldürmeye karşı* olan, barışçıl bir halktı. Çar 1. Nikola zamanında ibadetleri, hatta çalışma, seyahat, yerleşme hakları dahi yasaklanan Malakanlara, 1830'lardan sonra sadece Kafkasya'da yerleşebilme izni verilmişti. Tiflis, Erivan, Gence, Erzurum ve Kars'a kadar gelmişlerdi. Hıristiyan ve dinlerine çok bağlı olan Malakanlar, inançları gereği askerliği *zalimlik* sayıyor ve reddediyorlardı. Bu yapıları ve tarihleri boyunca gördükleri baskılar, 1917 Devrimi'ne ve onun getirdiği özgürlüklere sempati duymalarına kaynaklık ediyordu. Hıristiyan olmalarına rağmen, hem barışçıl hem üretken yapıları nedeniyle Kars ve yerleştikleri diğer illerin Müslüman halkıyla kaynaşmışlardı. Kars '17 Devrimi'ni sınırdan solumuştu. Yüzyılların barışçıl ve hoşgörülü Kars halkı, bu kardeşlik havasının simgesi olarak da Güneybatı Kafkasya'nın merkezindeydi. Bütün bölgelerini temsilen Kars'ta toplanan 131 halk delegesi, anayasasını hazırlayarak 17-18 Ocak 1919'da *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Cumhuriyesi*'nin bağımsızlık başvurusunu yapmış, 25 Mart 1919'da resmen dünyaya duyurmuştu. *Cumhur, cumhuriyet, anayasa, vatandaş, demokrat* gibi kavram-

lar ilk kez bu illerde dile geliyordu. Padişahlık döneminde padişahsız atılan ilk adımdı. Kars bu anlamıyla da bölgenin merkezindeydi. Türkmen, Rum, Azeri, Ermeni, Malakan, Terekeme, her biri bir yanından omuz vermişti bu oluşuma. Toplumcu bir kimliği vardı. Bölgede ayrı hesaplar peşinde koşan ve bu oluşuma diş bileyen İngiliz emperyalistleri Güneybatı Kafkasya Cumhuriyet Hükümeti'ni toplantıya çağırmıştı. Bir pusu toplantıydı bu. Hükümet üyeleri bu toplantı akabinde tutuklanmıştı. Yeryüzünün en kısa ömürlü cumhuriyeti olarak 12 Nisan'da özü itibariyle yıkılmış, İngilizler'in kullanımına kalmıştı. İngilizlerin isteği, bölgedeki ulusal ve dinsel uyum havasını bozmaktı. *Ermenilerin bölgede iskânı* ağırlıklı bir plan peşindeydiler. Sovyetler'e karşı Kafkasya'da kendi denetimlerinde bir bölge oluşturmak istiyorlardı. Kuzeybatı Kafkas Cumhuriyet Hükümeti içindeki iki eğilimden biri buydu. İngilizlerin diğer eğilimdeki kişileri tutuklamasıyla yönetime onlar egemen olmuş, İngilizlerin planlarını uygulamaya başlamışlardı. Planın gereği olarak Ermeni patriği ile işbirliği içindelerdi. Bölgede ulusal ve dinsel ağırlığı Ermeni yapısına çevirmek istiyorlardı. Ermeni milliyetçiliği alabildiğine kışkırtılıyordu. Ermeni milliyetçisi örgütlerin kurulmasına destek veriliyordu. Planlarının uygulanması sürecinde direnen unsurlar kanlı bir biçimde temizlenecekti. Hıristiyan olmalarına rağmen, bağlı oldukları tarikat inançlarının gereği, *askerliği zalimlik sayıp* reddetmeleri, *savaşta dahi insan öldürülmesine karşı olmaları* Malakanları bile bu tehditlerin hedefi kılmıştı. Yeryüzünün kanla yeniden çizildiği günlerdi. Osmanlı'nın parçalanıp bölüşüleceği günlerdi. Almanya'nın düşmesi, Rusya'nın aradan çekilmesiyle Osmanlı toprakları İngiliz, Fransız ve İtalyanlara kalmıştı. Bu paylaşmanın taslağı olan Sevr'de, Rumların Yunanistan ile, Ermenilerin Ermenistan ile bağlantısı kuruluyordu. Ve

sonra: Boğazlar işgal edildi. Savaş gemilerine el konuldu. Demiryolları *galiplerin* denetimine alındı. İngilizler Musul'u, Kilis'i, Antep'i; Fransızlar Mersin'i, Adana'yı; Yunanlılar, İngilizlerin desteği ve Fransa ve ABD'nin onayıyla İzmir'i işgal ettiler. *Savaş sonrasında yeni siyasal düzenin temelleri* olarak, Wilson'un hazırladığı *14 İlke* de esas olarak, adı *Osmanlı* olan *yemin* paylaşımını böyle düzenliyordu. Kurdun kanlı dişleriyle dolandığı, yaralı ceylanın kendi yarasını yaladığı günlerdi. Ölümle yaşamın kesiştiği günlerdi. Özene bezene ekilmemişti tohum, bıçkı bıçkı kesilen daldan düşmüştü toprağa. Ya yeşerip genç bir fidan olacaktı, ya çürüyüp yok olacaktı. Kimi, Osmanlı gibi teslimiyet ve çürümenin yolunu seçmişti. Kimi, genç cumhuriyetçiler gibi diklene diklene yeşerip varolmanın yolunu. İki yolun Anadolu'da kesiştiği günlerdi..

Yusuf Bey'in büyük oğlu Abbas, komşuları testi imalatçısı Agop Usta'nın oğluyla aynı okula gidiyordu. Köydeki tek okul bu Ermeni okuluydu. Abbas'ın küçüğü olan Haydar, 1920'de daha okul yaşında değildi. Bir önceki yılın güz aylarında gelmişlerdi Küllük'e. *Koç katma* şenliklerinin yapıldığı Ekim'in son günleriydi. Rengârenk boyanmış koçların, elmalarla şekerlerle süslenip, şenlik havasında sürüye katıldığı günlerdi. Zehra Hanım da kuzuluydu. Doğurdu doğuracaktı. Abbas, Ermeni komşuları Agop Usta'nın çocuğundan duymuştu. Arkadaşı, Abbas'ı, *kaçıp kurtulmaları* için uyarmıştı. Abbas, evde babasına, "Savaş daha bitmemiş, buralara doğru geliyormuş!" demişti. Yusuf Bey hiçbir şey söylememiş, kaygılı kaygılı bakmıştı yalnız. Kaygısı, bölgedeki korkulu bekleyişin, üstüne kan kokusu sinmiş örtüsüydü. Iğdır'daki kardeşlerini düşünüyordu. Benzeri haberler Iğdır'da daha yoğundu. Dünya Savaşı'nın azgınlaştığı yıllarda, iç vilayetlerdeki baskınlar, ayaklanmalar ve sonrasındaki *kapsamlı Ermeni sürgün ve*

kıyımları dağda taşta insan iniltisiyle yankılanmış, *Yukarı Eller*'i insan mezbahasına çevirmişti. Akbabanın gagasından, çakalın dişlerinden insan kanı damlamıştı. Tarladaki ekinin tadı bile ekşimişti insan kanı içmekten. Bölgedeki yaşamın, üstüne kan kokusu sinmiş bir kaygı örtüsünün altında olması bundandı. Birçok Ermeni aile toplanıp Hazar boylarına doğru gitmişti. Kim ne yapacağını bilmiyordu. Herkes şaşkındı..

Kardeşleri, *isyanların, savaşların bittiği, artık büyük kıyımların olmayacağı, olsa da oralara ulaşmayacağı* düşüncesiyle Iğdır'dan ayrılmamışlardı, fakat Yusuf Bey, çocukları için kaygılanmış, *daha salim olacağı düşüncesiyle* Iğdır'dan ayrılıp, Tuzluca yolu üstündeki Küllük Köyü'ne taşınmıştı. Şir Ali Ağa'dan kiraladıkları evleri, köyün ileri gelenlerinden İsmail Bey'in eviyle karşı karşıyaydı. Kırmızı taştan, özene bezene yapılmış bir evdi. Köyün gösterişli evlerinden biriydi. Yusuf Bey'le İsmail Bey'in birbirine bakan evleri arasından su arkı geçiyordu. Bütün köyün arazisi bu arktan sulanıyordu. Hırçın, durulmaz bir suyu vardı arkın. Suyunda Ağrı eteklerinin rüzgârlı kokusuyla Sürmeli Çukuru'nun yumuşak toprağı bulamaç olmuş da akıyordu. Sürekli hırçın ve bulanıktı. Ark, çocukların oyun alanlarından biriydi. Bağrış çağrış atlayıp çıkıyorlardı içine. Ark boyunca sıralanmış evler genellikle kırmızı taştan yapılmış evlerdi. Arka yüzleri bahçelere bakıyordu. Balkonları bu yüzdeydi. Yusuf Bey'in bahçesinde kayısı, elma, armut, kiraz gibi birçok meyve ağacı vardı. Balkonu asma sarmış, çardak biçiminde bahçeye doğru uzanmıştı. Çatısında güvercinler yuvalanmıştı. Çatının örtüsü güvercin gurultusuydu. Gece gündüz sürekli, bağırdan bağırdan üveymekteydi güvercinler. Sabahtan ateşi verilip balkona konulan sarı Rus semaver, közlenmiş ateşinde akşama dek fokurduyordu. Balkonda semaver, çatıda güvercinler gün boyu gurultuyla söyleşip karşılıklı dem çekiyordu. Haydar, kendini güvercinlerin sa-

hibi sayıyordu. Daha doğrusu, güvercinlerin kendisi için yaratılmış olduğuna inanıyordu. Sabah uyanır uyanmaz, annesinin yağ sürüp yemesi için verdiği ekmeğini ufalayıp güvercinlere serpiyordu. Balkondaki sedirlerin üstünde kadife yastıklar vardı. Uzunlu kısalı renk renk yastıklardı. Çocukların oyuncaklarından biri de bu yastıklardı. Gün boyu sedirlerin üstünde atlayıp zıplıyorlardı. Dünyaları oyun oynamaktı. Ne kadar yerlerse yesinler, oynamadıkları gün aç kalan sadece çocuklardır; daha doğrusu: bütün canlıların yavruları..

Haydar'ın güvercinler için taşıdığı inancı Abbas, komşuları İsmail Bey'in kısrağı için taşıyordu. Kafkas atlarının en güzeli olan Kabardin cinsi bir kısraktı. Adını Demirbulut koymuştu sahibi. Sadece Küllük'ün hatta Kafkasya'nın değil, dünyanın en güzel atıydı Demirbulut. Yeni taylamıştı. Abbas günde on kere gidip baksa doymuyordu o taya bakmaya. Yusuf Bey, İsmail Bey'den söz almıştı: tay Abbas'ın tayıydı. Onun olacaktı. Haydar nasıl gece gündüz güvercinleri düşünüyorsa, Abbas da Demirbulut'un tayını düşünüyordu. Demirbulut'un o tayı kendisi için doğurduğuna inanıyordu. O tayı, en karlı, dumanlı gününde Ağrı'nın doruğuna ulaşmanın, en köpüklü en hırçın gününde Aras'ı aşmanın düşlerinde büyütüyordu. Duman koymuştu adını zaten. O da *Demirduman* diye çağıracaktı onu. Yalçın dağların, coşkun ırmakların atıydı çünkü Kafkas atı. Düzde, çukurda külçe gibi dursa da, yükseldikçe hafifliyordu. Bulutların ikiziydi. Dumanların ikiziydi. Böğrünün iki yanında, rüzgârdan kanatları saklıydı. Aşılmaz dağlar onun nefesinde sönüp hafifliyor, düze dönüyordu. Kendi de yükseldikçe hafifliyordu. Kartal ruhuyla yükseliyordu çünkü. Düzde koşar gibi tırmanıyordu. Süzülür gibi yükseliyordu. Dünyanın en güçlü atıydı. Dağ dumanını solumuş da böyle güçlenmişti. Doruklara doğru çekilen karı adım adım izlemiş de, kar altı çayırlarında otlamış da böyle

güçlenmişti. Köroğlu'nun atı *Kırat*'ın *deniz köpüğünden doğup, abıhayat içmesi* rivayet olsa bile, Kafkas atının dağların dumanından doğduğu, dorukların buzundan içtiği gerçekti. Gerçi Köroğlu'nun atıyla aynı soydan olmasa bile, aynı huydandı. Rahvanına, tırısına, inciğine, sağrısına kadar her şeyi rüzgârdan sağılmıştı. Dağlar için rüzgârdan ve kayalardan sağılmış da gelmişti ona. En sisli, en kara gecelerde bile yolunu yönünü bulabilen bir attı. Rüzgâr geceleri yolunu nasıl bulursa, o da öyle buluyordu. Timsahın dişi gibi keskin kayalıklarda bile tökezlemeden tırmanabilen bir attı. Toynakları en sert kayadan daha sert olduğu için nal istemeyen bir attı. Düzde öyle fiyakasız, mahzun, melul bakışına dudak bükenleri, dağlara tırmanırken utandıran bir attı. Tayını tuzdan çok buz yalatarak büyüten başka bir at tanımamıştı yeryüzü. Sahibine ondan daha tutkun, daha sadık bir at gören olmamıştı daha. Fırtınanın, kasırganın, buzulların kapısını Kafkas atı gibi açabilen başka at yoktu. Gövdesi çelikten çevik, kiraz dalından esnekti. Dağların ardındaki kurdu kuşu duyacak denli keskin ve her an tetikte duran kulaklara sadece o sahipti. Güçlü bilekleri, arka kaslarının orak biçimi dünyada başka hiçbir atta yoktu. Üstünlüğünü göstermeye bu bile yeterdi. Rengini, huyunu, değerini kehribardan, safirden almış bir attı. Hele koyu dorusu ve karasıysa, dünyada hiçbir at, dağların 1500 metreden daha yukarısında onunla aşık atamazdı. Diğerleri en fazla 2 bin metrede, torba yoğurdu gibi kesilirken, o sahibini 5 bin metreye, hem de en dumanlı uçurumlardan, korkutmadan, incitmeden şahin gibi geçirip ulaştırırdı. Çalsınlar ya da yeryüzü yarılsın da sahibini yitirmiş olsun, kaçıp gelen, aşıp gelen, gelip evini, sahibini bulabilen tek attı. Ana içgüdüsü ondan daha güçlü olan canlı yoktu yeryüzünde. Öyle güçlüydü ki, kısrakları yirmisinde bile doğurabilirdi. Doğurduğu tayını hem sütüyle hem dağların kokusuyla emzirirdi.

En karanlık, en puslu, en buzlu, en aşılmaz yollarda yolunu nasıl bulabildiğini daha kimsenin çözemediği bir attı. Her cins atın üstüne konuşmanın bir sonu vardı, onun üstüne konuşmanın sonu yoktu. Nasıl olsundu, her kayanın, her uçurumun, her doruğun, her rüzgârın onun için anlatacağı bir öykü vardı. Bir kezinde at bilgeleri kapanıp, yedi gün yedi gece onun hakkında konuşmuş, her biri bir köşede baygın düşmüş, konuşmayı bitirmişlerdi ki, Kafkas atı dışarda kişneyip gelen fırtınayı haber vermiş, kapanıp yedi gün yedi gece daha konuşmuşlardı! Onun yarış pisti üç beş yüz metrelik, çitlerle çevrilmiş, çiçeklerle süslenmiş çayırlar değil, uçurumlarla yarılmış, yalçın kayaların uğuldadığı aşılmaz dağ doruklarıydı. Dünyanın hiçbir atı onunla dağlarda güç yarışına cesaret edemezdi. En büyük sarayları olan en büyük imparatorların atları bile cesaret edemezdi. Etmiş de ne olmuştu: bir kezinde inanmamış da, dünyanın en ünlü atçıları en seçkin atlarını onunla yarışa yollamışlardı. 3 bin kilometre sürecekti yarış. Yolları, dağları, dereleri aşacaktı yarışan atlar. Atların çoğu, Kafkasya Dağları'nın güllesini görünce daha başta mızırdanmış, korku nöbetlerine, karın ağrısına, mide bulantısına, baş dönmesine yakalanmıştı. Cesaret edenler de birkaç yüz kilometre sonra dökülmeye başlamıştı. Kimi bir uçurumun yamacında, kimi bir nehrin kıyısında korkup geri kaçmıştı. Kimi susuzluktan kurumuş, kimi yorgunluktan çatlamıştı. Kimi yükseklerde soluksuz kalmış, kimi kurt sesinden paniklemişti. Bir oydu bitiren yarışı. Üstelik son saatlerini dörtnala koşarak bitirmişti. Diğerleri, sadece oburlukta yarışa çağırabilirlerdi onu; korkuda, panikte, yorgunlukta, sünepelikte, sadakatsizlikte, uykuda yarışa çağırabilirlerdi! Bu türden yarışlarda en sonda kalan attı! Çünkü tokgözlüydü, korkusuzdu, sadıktı, güçlüydü. O isterdi ki bunlarda yarışsınlar kendisiyle. Özenmesine bütün atlar ona özeniyordu da, dağlar (hele Kafkas

Dağları) ona özeneni, *nal çakılırken atı görüp ayağını uzatan kurbağaya* benzetiyordu. Yüzyıllardır hangi coğrafyaya hangi imparator geldiyse, gözünü Kafkasya Dağları'nın bu demir güllesine, bu kanatlı kaya parçasına dikmişti. En gözde birliklerin en gözde komutanları, altlarında bir Kafkas güllesi olsun istiyordu. Onun üstünde yol alanlar daha emin çıkıyorlardı sefere. Altında bir Kafkas güllesi olmadı mı, imparatorların karıları bile, sefere çıkan kocalarının ardından iki gözü iki çeşme ağlıyordu! Keşke böyle güçlü olmaz olaydı! Ah ki ah, gücünü kefeni gibi taşıyordu. Her savaş öncesinde Rus Çarı, dağlardan tayını, kulununu, kısrağını, aygırını toplatıp götürüyordu. Keşke bu güç onda olmaz olsaydı da, süngülenmiş, deşilmiş göğüslerden akan kanıyla çayırlar yanıp solmasaydı. Hele ki, gücünü savaşa eklemek için Osmanlı'dan Rus'a kadar, toplaya toplaya soyunu sopunu kurutmuşlardı! Hele ki, onun yokluğunda Kafkas yaylalarının karı gözyaşı olup akmış, körpe çayırlar inim inim inleyerek onun boşluğunu sızıldanmıştı. Fransız İmparatoru da istemişti bu attan, İngiliz Kralı da. Sonunda aygırlarını Batı'ya götürüp, orada üretmeye başlamışlardı. Götürmesine götürmüşlerdi de, Kafkasya Dağları'nı götürecek halleri yoktu ya! Kafkasya'nın uçurumları, buzulları, rüzgârı olmasa o nasıl soluyacaktı? Götürüldüğü yerde kendi gibi dölü de küsmüştü bu uçurum sultanının; Pony'e dönmüştü. O, Kafkasya dağlarının doğurduğu bir attı çünkü. Besini o dağların eriyen buzulunda yeşeren çayırlardı. Abbas, gidip Demirbulut'un sağrısını sıvazladıkça, içi rüzgârlanıyordu. Küllük'te Demirbulut'un tayını Yusuf Bey'in Abbas'a alacağını bilmeyen kalmamıştı. Yeni gelinler bile bebelerini, *Büyü de senin de Abbas gibi tayın olsun!* diye avutuyordu! Demirbulut da biliyordu. Bilmese zaten, onu tayının yanına bırakmazdı. Abbas bahçeye girdiğinde Demirbulut hüzünlü hüzünlü bakıyordu Abbas'a; başını uzatıp,

boynunu omzunu kokluyordu. *Bensiz uzaklara gitme, dağlara çıkma* der gibi kokluyordu..

Kayısı dallarında çiçeğin zerdaliye ulandığı aylardı. Bahar, Sürmeli Çukuru'nda Akdeniz'in havasını soluyordu. Sadece Kafkas yaylalarında baharın müjdecisi olarak açan *uzunboyunlu çuha* yamaçları rengârenk sarmıştı. Daha şubat ayından evlerde bahar temizliği başlamıştı. Martın ilk çarşambası, ilk cemrenin toprağa düştüğü *yalancı çerşembe*'ydi. *Doğrucu çerşembe*'de, cemre suya, *Ahır Çarşamba*'da toprağa düşmüştü. Yani hava da uyanmıştı, su da, toprak da. Fars takvimine göre yılın son haftasındaki çarşamba Nevruz'a denk geliyordu. Martın 20. ve 21. günleriydi. Azerisiyle, Kürdüyle, Türkmeniyle, Nevruz kutlamaları yöre halkının bir geleneğiydi. Mart boyunca, salıyı çarşambaya bağlayan geceler, Nevruz'un duygusuyla işlenmişti. Yeni yeşeren buğdaydan *semeniler* yapılmıştı. Yaşlılar çocuklara, *'Ekininizi yaş gördüm/ duzsuz bişen aş gördüm' hele balacan bu nedir?* Diye semeni bilmeceleri sormaya başlamışlardı. Semeni yapılan evlerde kadınların söylediği şarkılar çınlıyordu: *Semeni al meni/ semeni sahla meni/ gülüş dolur dudağıma semeni/ bizim eller ohuyur bu nağmeni/ semeni ay semeni sahla meni/ düzerim dört yanına nergisi yasemini/ men el çehsem senin kimi güzelden/ safların bezeyisen ezelden/ yaraşırsan otağlara semeni..* Nevruz toprağa, emeğe olan sevgi ve bağlılığın da gürleştiği gündü. Aşık sazlarının telinde, Azerbaycanlı *Hatayi* çınlıyordu: *Kış bitti yine bahar geldi/ Gül bitti ve lâlezar geldi/ Kuşlar hamısı figâna düştü/ Eşk odu yine bu cana düştü!* Tam da öyleydi, gül gonca gonca, kuşlar bağrış bağrıştı; cana aşk ateşi düşmüştü. Aras boylarındaki şenliklerde gençler kızlı erkekli *ayşat* oynuyorlardı. Oyunda kızların hareketlerine Aras'ın dalgalanışları, erkeklerinkine ise girdapları yansıyordu. Iğdır Ovası'nın pamuğu gibi yumuşak, Ağrı Dağı'nın kayaları gibi sert hareketler

bu oyunun örgüsüydü. O yıl kırgın, kırık, ürkek de olsa, ne Nevruz onlarsız kalmıştı, ne onlar Nevruz'suz. Kulakları hep kapıda bekler bir tedirginlikle de olsa, bahara baharın duygusuyla girmişlerdi. O ay bir kardeşi doğmuştu Haydar'ın. Reşit koymuşlardı adını. Kuzular melese de gülüyordu, kapılar gıcırdasa da. Sadece acıkınca ağlıyordu. Reşit'in doğumu bile Yusuf Bey'in düşünceli halini silmeye yetmemişti. Yusuf Bey bir süredir eve geç gelmeye başlamıştı. Erken gelse bile, gece yarıları çıkıp gidiyordu. Babalarını az görür olmuştu çocuklar. Analarının yüzündeki kaygı örtüsü kalınlaştıkça kalınlaşmıştı. Yaşlılar suskun bakışlarla izliyordu yeri göğü. Kuşların uçuşlarına, köpeklerin ulumalarına sis çökmüştü. Bir çocuklardı her şeyi oyuna alan. Onlar için bahar, bahar oyunlarıyla birlikte gelmişti. Çocuklar çatal dallı, kiremitli, toplu, körpe erikli bahar oyunlarından başkasını düşünmüyordu. Dallar ve çocuklardı sadece mevsimi yaşayanlar. Bu oyunların birinde, Yusuf Bey'in balkonunda sedirden sedire yastık atlarıyla zıplarken üstüne devrilen semaver Haydar'ın baldırını haşlamıştı. Acı acı ağlayışı o gün başlamıştı. Sanki acısı hiç dinmeyecek bir yara yapışmıştı tenine. Her şey o yarada yalanıyordu. Sudan güneşe kadar, tülden gülüşe kadar ne dokunsa o yarada yalanıyordu. Baharın yazla sırnaştığı günlerdi. Başakları kızarmaya başlamış ekin tarlalarının esen yeldeki hışırtısı köye kadar geliyor, çocukların ıslığıyla buluşuyordu. Belki, ilkokul yaşındaki Abbas biraz seziyordu evlerine sinen kaygıyı, fakat ne baldırındaki yaranın iyileşmesinden başka düşü olmayan ve daha beş yaşına yeni değmiş Haydar'ın haberi vardı o kaygıdan, ne de yeni doğmuş Reşit'in. Ne de Sürmeli Çukuru'ndaki yaşıtlarının. Yusuf Bey, geç de olsa eve geliyor, fakat gelince eskisi gibi çocuklarının ceplerine leblebi, şeker doldurmak yerine, kaygılı bakışlarla bir köşeye çekilip, eşiyle kesik kesik, kuru bir sesle, Iğdır ve yöresindeki Oba,

Hoşhaber, Yaycı gibi köylerdeki olaylar hakkında konuşuyordu. Önceki yılın kıyımları tekrar dilden dile dolaşır olmuştu. Ermeniler geri çekilirken Kağızman'ın Çarşı Mahallesi'nde topladıkları yüzlerce kişiyi süngüden geçirmişti. Süngülenenler arasında Âşık Hıfzı da vardı. Göğsünde süngü yarasıyla *Ecel duzağını açamaz mısın/ Acıp da içinden kaçamaz mısın/ Azat eyleseler uçamaz mısın/ Kırık mı kanadın kolların hanı/ Sen de Hıfzı gibi tezden uyandın/ Uyandın da daşyastığa dayandın/ Aslı Hanım gibi kavruldun yandın/ Yeller mi savurdu küllerin hanı* diye inleyip kalmıştı bir duvarın dibinde. Haziran ayının son günleriydi ki, bu kez Yusuf Bey eve yıkılmış bir şekilde, *Iğdır'da kalan kardeşlerinin öldürüldüğü* haberiyle gelmişti. Haber eşinin boğazında çaklanmış, ses olup yırtılmıştı. Abbas da başlamıştı anasıyla ağlamaya. Haydar ne *ölümü* anlayabilmişti, ne kimin kimi niye *öldürdüğünü*. Bir anladığı, Iğdır'daki amcalarını artık göremeyeceğiydi. Ölümün *bir daha görmemek olduğunu* ilk söylediklerinde, kendisinin kör olacağını sanmıştı! Demek ki sadece ölen kör oluyor, bir daha göremiyordu. Ve zaten, göremeyen birisini görmenin anlaşılır olması çocuklar için güçtür. Haydar onun için ne amcalarının ölümlerini anlayabilmişti, ne de artık onları hiç göremeyeceğini. Onları kimin niye öldürdüğünüyse nasıl bilebilirdi; bilse bile bu *büyük işleri*'ni nasıl anlayabilirdi?

Böyle bir günde çalınmıştı kapıları. Sabaha karşıydı. O derece gürültüyle çalınmıştı ki, her biri yatağından korkuyla fırlamıştı. İsmail Bey'di gelen. Arkasında birkaç kişi daha vardı. Elleri, omuzları silahlıydı. Yusuf Bey'e bir şeyler söylemiş ve hemen gitmişlerdi. Yusuf Bey içeri girip eşine, "Beklenen oldu Zehra! Ermeniler köyü sarmışlar! Biz, çoluk çocuğun ve yaşlıların köyden uzaklaşabilmeleri için, kuşatmayı kırmaya, katliama gelenlerle savaşmaya gidiyoruz!" demişti. Aceleyle tüfeğini almış, beline, omzuna fişekliğini sarınmıştı. Bala Bey

kızı Zehra Hanım, kucağında üç aylık bebeği, tiril tiril titriyordu. "Balam, oyalanmaya, vedalaşmaya, acılanmaya vakit yok; ortalık ışımadan köyün boşalması gerekli; gün ağarırken basarlar köyü! Sen çocukları al, köyün dağa bakan yanından kaçanlara karış! Sağ kalırsam gelir sizi bulurum; kalmazsam çocuklar sana, sen de Allah'a emanet olun, haydi selametle!" demiş, dönüp birer birer yüzlerine son kez bakmış, çıkıp gitmişti. Aralarındaki kapı boşluktu artık. Babaları gitmişti. Babaları gitmiş, boşluğu kalmıştı. Gün ışısa bile kararan bir boşluktu. Gün geçtikçe karanlığı daha da koyulaşacak bir boşluktu. Babaları gitmiş, boşluğu kalmıştı. Bakanın içine düştüğü bir boşluktu. Ağlamanın, bağırmanın, çağırmanın duyulmaz olduğu bir boşluktu. Akan kanın kurumaz olduğu bir boşluktu. Yaraların onulmaz olduğu bir boşluktu. Babaları gitmiş, boşluğu kalmıştı. Bala Bey kızının ciğerine dolanan bir boşluktu. Abbas'ın yüreğinde dalanan bir boşluktu. Haydar'ın baldırındaki yarada yalanan bir boşluktu. Reşit'in zaten ne bu dünyadan haberi vardı, ne de ömründeki ilk yazın kanadığından..

Balabey kızı Zehra Hanım, kucağında bir dalıp bir ağlayan uyku sersemi bebeğiyle, ateşe düşmüş kediye, kapana yakalanmış tavşana dönmüştü evin içinde. Pervaneye dönmüştü. Divaneye dönmüştü. Duvardan duvara, camdan cama koşup durmuş, sonra Abbas'ın kolundan tutup, "Abbas, balam, al Haydar'ı, kaçanlara karış!" demişti. "Korkmayın, biz atanla gelir sizi buluruz! Kardeşinin elini bırakma sakın; daha çok küçük, kurda kusa vem olur!" demişti. "Ben evde atanı bekleyeceğim; bu bebekle bana ilişen olmaz! Siz canınızı kurtarın; nerede olsanız gelir sizi buluruz!" demişti. Demiş ve kolundan tuttuğu Abbas'ı Haydar'la el ele tutuşturup, itercesine kapıdan dışarı çıkarmış, alacakaranlığa salmıştı. Bir çift yavru kuş gibi salmıştı karanlığa. Daha kanatları teleklenmemiş bir çift güvercindi karanlığa saldığı yavruları. Yuvaları ateş al-

mış da salmıştı. Kalsalar yanacaklar diye salmıştı. Karanlık boşluk da olsa, içindeki belirsizlikte ateşten çok umut saklıydı. Kalsalar yanacakları kesindi, fakat boşluğa düşerken tutunacak bir şeyler bulabilirlerdi belki. Daha yavrularını uçurma vakti değildi, fakat ana yüreğiyle yavrularını boşluğa salmıştı. Sadece tüyü bile çıkmamış yavrusunu bağrına bastırıp, eşini beklemeye başlamıştı. Nasıl olsa yavrulu cana vahşi hayvan bile dokunmazdı. Yavrusunun canına sığınarak kalmıştı evde. Avcının insafına sığınıp kaçmayan ceylan gibi kalmıştı. Eşinden ayrılınca uçamayan balaban gibi kalmıştı evde..

Köyü insan uğultusu sarmıştı. Dalga dalga yükseliyordu bağrışmalar. Bağrışma dalgalarının dövdüğü duvar yine insan canıydı. Bağrışmalara, çınlayan tüfek sesleri karışmıştı. Alacakaranlıkta kıvılcımları düşüyordu havaya. Kuru barut kokusu, kanda nemlenmeye başlamıştı. Sadece insanlar ve silahlar değil, köyün bütün hayvanları bağrışıyordu. Sadece çocuklar ve çocuklu analar değil, yavrulu yavrusuz kuşlar da dökülmüştü yuvalarından. Buzağılar, kuzular da dökülmüştü. Canlı olan her şey bağrışıyordu. Gülden güneşe kadar her şey canlıydı. Her şey bağrışıyordu. Yer gök bağrışıyordu. Abbas, "Anacan sen de gel, babam bizi bulur, sen de gel!" diye çaresiz bir umutla inlediyse de, onca bağrış arasında ne *anacanı* duyabilirdi sesini, ne de duysa bile bir anlamı kalmıştı. Boşluğa düşmüştü bir kez. Tek umudu, düştüğü boşlukta tutunacak bir şey bulabilmekti. İlk tuttuğu şey, kardeşinin eliydi. Tutunup kurtulmak için değil, tutup kurtarmak içindi o da. Haydar'ı elinden tutmuş, karanlığa karışmıştı. Yamaçlara doğru kaçıyordu insanlar. Aralarına karışmıştı onların. Dalından kopup sele düşen yaprak gibi karışmıştı kaçışanların arasına. Akarsuyun yönü derinliklerdir; ürkmüş kuşun yönüyse yüksekliklerdir. İnsan yüreği kuşların da yuvasıdır, ırmakların da. Sevinçlerde de öyledir, acılarda da. Kavuşmalarda da öyledir,

ayrılıklarda da. Şahlanışlarda da öyledir, korkularda da. Öbek öbek dağlara kaçanların yüreğini korku sarmıştı. Hem içine girip saklanacak derin bir kuytu arıyorlardı, hem yükseklerin ulaşılmazlığına doğru tırmanıyorlardı. Hem korkunun akarsuyuydu yürekleri, hem dalları silkelenmiş kuşlardı...

Günün ışımasıyla birlikte köy silah seslerine boğulmuştu. İçlerine kurt dalmış da her birisi bir tarafa dağılmış kuzular gibi kaçışıyordu insanlar. Devrilen semaverden baldırı yanalıberi Haydar'ın evden ilk çıkışıydı bu. Ve son çıkışı. Abbas'ın, sabahları uyanınca uzaktan bakıp bakıp büyüsüne kapıldığı dağlara doğru ilk koşuşuydu bu. Kalabalığa karışmış, koşuyorlardı. Yaşlılar, kadınlar, çocuklar canlarını dişlerine takmış, köyün sarılmamış dağlık yönünden Ağrı'nın eteklerine yönelmişlerdi. Ata ocağından, baba sıcağından, ana kucağından düşmüş de kaçıyorlardı. Bebelerin dağlara ilk çıkışlarıydı bu, dedelerin duman sarmış evlerine son bakışlarıydı. *Kim ölür, kim kalır; bu yolun geriye dönüşü var mıdır; sağ kalıp dönebilen anasını, babasını, yuvasını bir daha bulabilir mi*...gibi soruları ne soran vardı, ne düşünen. Sadece kaçıyorlardı..

Kurtulma ve yaşama içgüdüsü, bir noktadan sonra, *korku* dahil tüm duyguları bastırır. Canın doğasıdır bu. *Ürküntü* korunma içgüdüsünün ilk tepkisidir. Çoğu zaman *korku*'ya ulanır. Korku, canın kendini saran belaya karşı korunma içgüdüsünün ürküntüde durulmuş tepkisidir. *Yaşama* ve *korunma* içgüdüsünün kesiştiği kavşak, iki yola ayrılır. Biri *teslimiyet*'tir, diğeri *direniş*. Teslimiyetin candaki yaşama içgüdüsüyle kan bağı yoktur. Canda ürese de, acımayan tırnak ucu gibi ölüdür. Teslimiyet, korkunun çıkmaz sokağıdır. Yaşama içgüdüsünün doğası: *canı saran beladan kurtulma tepkisi*'dir. Bu tepki, korku dahil tüm duyguları bastırır. Kartalın pençesini yemiş kirpide de böyledir bu, zincire vurulmuş kölede de..

Kaçıyorlardı, çünkü: güçsüz olmanın tek sığınağıydı kaç-

mak. *Köylerinin sarıldığı ve katliam olacağı* haberini aldıklarında yaşadıkları ürküntü ***korkuya*** akmıştı. Sevinçleri de korkuya akmıştı, umutları da korkuya akmıştı. Tasaları, merakları, panikleri korkuya akmıştı. Vedaları, sedaları korkuya akmıştı. Solukları da ilikleri de korkuya akmıştı. Korku, bin derenin birleştiği bir ırmak olmuştu içlerinde. Kimi kez genişleyip dalga dalga akıyor, kimi kez çağlayana dönüp köpükleniyordu. Korku, kurtulup yaşama içgüdülerini kamçılıyordu. Canları dişlerinde, kırım kırım kaçıyorlardı. Cesetler vardı kaçtıkları yolda. Yaralılar vardı. İnlemekten adım atamaz olmuş, yol üstünde yığılıp kalmışlar vardı. Kucağını yitirmiş bebekler vardı. Koşabilenler, sadece kaçıyordu. Gelinlerin kocaları, anaların oğulları köyde kalmıştı. Danaları, kuzuları köyde kalmıştı. Bağları bahçeleri köyde kalmıştı. Bir canlarıydı kendileriyle olan. Ölümdü arkalarından kovalayan. Bir yanlarını ölüme bırakmış, kaçıyorlardı. Nereye varacaklarını bilmeden kaçıyorlardı. Bir an önce yükseklere varabilmek için, güvercinler gibi kanatları yoktu. Sürüne sürüne kaçıyorlardı. Önlerine çıkacak taşı, dumanı düşünmeden kaçıyorlardı. Korku açlığı, susuzluğu, üşümeyi, uykusuzluğu unutturmuştu. Açgözlü bir korkuydu. Geride kalanlar için taşıdıkları meraktan besleniyordu içlerinde. Tasalarından besleniyordu. Acılarından besleniyordu. İçleri bin yerinden yaralıydı her birinin. Her yara bin dere olmuş akıyordu içlerinde. Bin yara bin dere olmuş, kanıyordu. Korku, o dereden içiyordu suyunu. Yaralarının kırbacıyla dövüne dövüne kaçıyorlardı. *Yuvasını, yurdunu, atasını, balasını bırakmış da kaçar olmuş* duygusuyla, dövüne dövüne kaçıyorlardı. Kurtulmak için kendi canları dışındaki her şeyi unutmaları gerekiyordu. Bir gözleri köydeydi, bir kökleri köydeydi; bir yanını kapana kaptırmış can, nasıl unutabilirdi kapanı?

Niçin kaçıyorlardı, nereye kaçıyorlardı, yollardaki ölüler kimdi, kim öldürmüştü, neden öldürmüşlerdi; durup neden

bakmıyordu kimse; ne anlatıyordu herkes birbirine, niye bir o yana bir bu yana kaçışıyorlardı; ne kadar kaçacaklardı, eve ne zaman döneceklerdi, babası annesi nerdeydi, ne olmuştu da herkes bağrışıyordu? Haydar, bu sorulardan hiçbirinin yanıtını bulamayacak kadar küçüktü. Ne ona bir şey soran vardı, ne o kimseye bir şey sorabiliyordu. Sanki o hiç yoktu! Sıkı sıkı elinden tutmuş, bir o yana bir bu yana kaçırıp duruyordu Abbas onu. Gerisi yoktu. Daha bir gün önce, her söze yetişip bir şey söylüyor, ne söylese herkes onu dinliyordu. Evin en bilmişi oydu! Biri bir şey sorsa, yanıtına gülmeyen yoktu. İsteyince uzanıp da alamadığı bir şey yoktu. Daha bir gün önce, zerdali yemekten ekşinmiş ağzıyla güvercinlerini ıslıklıyor, anasına *ayağı iyileşir iyileşmez köyün öbür ucuna güvercin uçurmaya gideceğini* söylüyordu. Herkesten sakladığı başka düşleri de vardı: Tel arabasını bahçenin arkasındaki kümese saklamıştı; iyileşince tekerleklerine ip saracaktı. Komşularının sarı köpeği yavrulamıştı, biraz büyüyünce kahverengi benekleri olan yavruyu eve alacaktı. Adını Uçar koyacağını da kimseye söylememişti. Düşleri yüreğinde saklıydı. Sakladığı yerde yitirmişti bütün düşlerini..

Saatlerce o yönde bu yönde gidebildikleri kadar gitmişler, sığınabilecek bir köy, korunaklı bir yer aramışlardı. Güçleri tükenene dek koşarak ya da koşar adım gidiyorlar, güçlerinin tükendiği yerde bir kaya dibinde ya da bir çukurda soluklanıyorlardı. Ağlamaktan sesi kurumuştu Haydar'ın. Ağlaması durmuştu, kuru bir hırıltıydı boğazındaki. Düğüm düğüm tıkanmış bir hırıltıydı. Ağlama duygusu, ıslanıp ağlayışa dönüşemeyecek kadar kurumuştu. Baldırındaki yarasıydı sadece kurumayan. Cıvık cıvık sulanmış, köpürmüştü yarası. Bir yaşlının öğüdüyle, Abbas zaman zaman gömleğinden bir parça bez yırtıp ya da bulduğu bir paçavrayı yakarak külüyle kardeşinin sulanmış yarasını kurutmaya çalışıyordu. Sonra yine

elinden tutup, kaçışan bir topluluğa katılıyorlardı. Bu topluluklar kimi zaman çevre köylerden yeni katılanlarla kalabalıklaşıyordu. Kimi zaman ise, değişik yönlere doğru iki üç kola ayrılıyorlardı. Herkes bir diğerinden akıl bekliyordu. Herkes birbirine akıl veriyordu. Kim hangi yolun en emin yön olduğunu bilmiyordu. Herkes birbirine hangi köyün, hangi dağın daha emin olduğu konusunda bir şeyler söylüyordu. Herkesin, geldiği yönden taşıyıp getirdiği bir vahşet öyküsü, gittiği yöne kaçırdığı bir canı vardı. Babasız anasız kalmış çocuklarsa, içgüdüleriyle o yana bu yana kaçışanlara katılıp gidiyordu..

Öbek öbek kaçışan insanların arasında günlerce gecelerce yol gittiler böyle. Bitkin düştükleri yerde, kaya diplerinde, mağaralarda, koruluklarda birbirlerine sığınıp uyukluyorlardı. Gece bastığında, canlarında yalanan kurtların, çakalların ulumalarından, tenlerinde yalanan soğuk dağ dumanından korunmak için birbirlerine sığınıp gün ışığını bekliyorlardı. Açlıklarını, susuzluklarını yollarda topladıkları otlarla, ekili arazilerden yoldukları başaklarla, ağaçların yapraklarıyla, tomurcuğuyla, meyvesiyle bastırıyorlardı..

Abbas, sürekli çevrede dolaşıp, gelenin gidenin arasında anasını, babasını arıyordu. En azından haber soracak bir tanıdık arıyordu. Günlerce sürmüştü kaçışları. Günler sonra, Abbas ve Haydar'ın içlerinde olduğu topluluk Ekerek Köyü'ne varmıştı. Yöre köylerinden kaçışanlar Ekerek'te toplanıyordu. Ekerek, Tuzluca'ya bağlı bir köydü. Bu köyde toplanmışlardı, fakat kalabalıkta herkes birbirine *Ermenilerin bu köyü de basıp kendilerini kılıçtan geçireceğini* söylüyordu. Canlarında yalanan korkunun rüzgârı dinmemişti. Herkes birbirine ağlaşa bağrışa kalanlardan, ölenlerden haber soruyordu. Herkesin soracak, anlatacak sonu gelmez bir şeyi vardı. Köye sığınanların ardı arkası kesilmiyordu. Köyde toplananlar çoğaldıkça, köyün göğe vuran uğultusu da çoğalıyor-

du. Bağrışmalar, ağlayışlar, iniltiler, ağıtlar dağda taşta yankılanıyordu. Sadece insanlar değildi bağıran. Hayvanlar da sürekli bağırıyordu. Köpekler havlama ile uluma arası bağırıp duruyordu. Büyükbaş küçükbaş, yavrulu yavrusuz, kanatlı kanatsız bütün hayvanlar bağrışıyordu. Kaçış yolları ceset yiyen kuşlarla dolmuştu. Sırtlanlar, çakallar, kaptı kapacak kadar yakınlara inmişti. Yaşlının, yaralının, zayıfın, bebeğin, körpenin, güçsüzün kargalar bile farkındaydı. Sürüler halinde bağrış bağrış bir o yana bir bu yana havalanıyorlardı..

Ekerek Köyü'nde oluşlarının üçüncü günüydü. Abbas ve Haydar bir evin hayvan ağılına sığınmışlardı. Gece basınca, ağılın bir köşesinde birbirlerine sarılıp uyuyorlardı. Gün doğunca Abbas, köye yeni gelenlerden haber sormaya, yiyecek bir şeyler bulmaya çıkıyordu. Bir tutam buğday başağı, bir parça ekmek, kuşburnu, böğürtlen, asma yaprağı gibi bir şeyleri bulup buluşturup yemesi için getiriyordu Haydar'a..

Babalarından, analarından ilk haberi de, sığındıklarının üçüncü gününde bu köyde almışlardı. Kendi köyleri Küllük'ten Ekerek'e yeni bir insan topluluğu gelmişti. Köydekiler yeni gelenlerin çevresine toplanmıştı. Abbas da koşmuştu yanlarına. Çevresini köylülerin sardığı adamlardan biri, atının eğerinden tutmuş, soluklana soluklana anlatıyor, çevresindekiler kulak kesilmiş onu dinliyordu. Abbas atı görür görmez tanımıştı. Daha doğrusu at görüp tanımıştı Abbas'ı. Mahzun bakışlarıyla uzaktan süzmüştü Abbas'ı. Demirbulut'tu. Tayına Abbas'ın gönül verdiği Demirbulut'tu. Abbas köylüleri yarıp Demirbulut'un yanına yaklaşmıştı. Anasını, babasını bulacakmış gibi yaklaşmıştı. Abbas yanına sokulurken Demirbulut acı bir inleme sesi çıkarmıştı. Demirbulut'u eğerinden tutan adam Abbas'la Haydar'ı o sırada görmüştü. Görür görmez de, "Siz Yusuf Bey'in oğulları değil misiniz?" diye sormuştu. Uzun boylu bir adamdı. Başında Yusuf Bey'inkine

benzer siyah bir papak vardı. Abbas ve Haydar, kendilerini babalarının adıyla çağıran birini görünce, yeniden doğmuş gibi sevinmişlerdi. Babalarını analarını buluverecek oluşlarının ışığı gibiydi adam. Fakat sorusunu sorar sormaz yüzü kararmıştı adamın. Işıksız mağara gibi kararmıştı. Yıldızsız gece gibi kararmıştı. Sonra olduğu yerde duvarın dibine, Haydar'ın boyuyla eşit kalacak biçimde çömelmişti. Çömelmiş ve kalpağını başından çıkarıp iki eli arasına almış, ovuşturmaya başlamıştı. Abbas da çömelmişti adamın yanına. Çömelmek istediğinden değil, dizlerinin bağı çözüldü diye çömelmişti. Düşer gibi çömelmişti. Adamın, babasından anasından haber vermesi uzadıkça uzadı diye çömelmişti. Demirbulut yine aynı sesle inlemiş, acıyla huysuzlanmıştı. Koklar gibi başını o yana bu yana çevirmiş, Abbas'a uzatmıştı. Sonra adam, "Yavrum!" diye sarılmıştı Abbas'a, "Çok ağır da olsa, gerçeği bilmende yarar var. Baban Yusuf Bey, İsmail Bey'le birlikte öldürüldüler. Onları Küllük'te Değirmen Suyu kenarında gömdüm!" diye üzgün bir sesle konuşmaya başlamış, elleri arasında ovuşturduğu papağı Abbas'a uzatarak, "Bu senin atanın papağıdır. Belki bir yakınını, hısmını, balasını bulurum da veririm diye aldım! Atanın hatırasıdır!" diyerek papağı Abbas'a vermişti. Abbas'ın kuruyan dilini yine o ıslatmıştı. Yanındaki su kabından tasına su indirip bir yudum su içirmiş, "Şimdi sen kardeşine hem ağabey, hem ata, hem anasın yavrum! Artık onun her şeyi sensin. Sakın zayıf olma, elini bırakma kardeşinin!" demişti. Sonra, söylemekle söylememek arasında duralayıp, "Her şeyi iyice öğren, gerçeği bil ki, geriye doğru değil yavrum, ileriye bak diye söylüyorum: ananız, Bala Bey kızı Zehra Hanım'ın cesedini de gördüm. Kucağında balasıyla köy çıkışında kurşunlanmış, süngülenmişti. Yüzüğü, bileziği için ellerini kesmişlerdi! Nur yüzüyle bakıyordu. Atan da, anan da nur içinde yatsınlar!" diye eklemişti. De-

mirbulut, kırık bir kişneme sesi çıkarmıştı. Adam sağrısını sıvazlamıştı atın. "Bu da rahmetli İsmail Bey'in atı!" diye mırıldanmıştı. "O olmasa ben de Ermeni'nin eline düşmüştüm, buralara ulaşamazdım!" demişti. İsmail Bey'i öldürmüşler ama atını ele geçirememişlerdi. Öldürenleri savurmuş kaçmıştı. Sahibinin çevresinde kişnemiş durmuştu. Alıp sahibini dağlara kaçmak istemişti. Sahibi yetişebilse, yaralı da olsa alıp kaçıracaktı dağlara. Kafkasya dağlarının doruklarında kimse tutamazdı onu, kimse ulaşamazdı. Sonra gelip, sahibini gömen adamın yanında durmuştu. Acı acı kişnemişti. Onu alıp kaçırmıştı. Adam Demirbulut'un boynunu sıvazlayıp, "Herkesin yuvasını damını yağmaladılar, tavuğuna tayına varana dek aldı gittiler!" diye söylenmişti kendi kendine. Sonra da iki kardeşi omuzlarından sıvazlayıp, babalarının papağıyla yalnız bırakmış, kalkıp gitmişti. Demirbulut kırık bir sesle kişnemişti giderken. Sesi Abbas'ın sesine iliklenmişti. O sanki olacakları sezmişti de, onun için tayını sevmeye gittiği günlerde Abbas'a öyle hüzünlü hüzünlü bakmıştı. Sezmişti de onun için, *bensiz dağlara çıkma* der gibi Abbas'ı omzundan, boynundan koklayıp uyarmıştı. Dağların kokusuyla büyüttüğü tayını uyarır gibi uyarmıştı Abbas'ı. Demirbulut'un tayıymış gibi hıçkırmaya başlamıştı Abbas, titremeye başlamıştı. Üşüdüğü için değil, yandığı için titriyordu. Yandığı için değil de, kandığı için titriyordu. Hem donuyor, hem yanıyordu. İçinde ateşten ve buzdan bir yara kanıyordu. Titremesini tutamıyordu Abbas. Kaygan bir titremeydi. Kaydıkça gövdesi de kayganlaşmıştı. Gövdesini tutamıyordu Abbas. Birden Haydar'a sarılıp ağlamaya başlamıştı. Sarılması sanki düşmemek için bir sarılmaydı. Kayıp gitmemek için bir sarılmaydı. Haydar, ne adamın niye kalkıp gittiğini anlayabilmişti, ne de onları babasına anasına niye götürmediğini; ne babasını anasını onlara niye getirmediğini anlayabilmişti, ne de

babasının kalpağını niye kaybettiğini; ne anasının Reşit'le niye köyün çıkışında süngülediklerini anlayabilmişti, ne de Abbas'ın niye titreye titreye ağladığını. Yaşlı bir kadın yanlarına gelip, bir iki dilim kete, bir iki yudum içecek vermişti. Şerbet gibi bir suydu. Abbas, Haydar'ın dışında hiçbir şeyi tutamıyordu. Haydar almıştı kadının verdiği yiyecekleri. Çöktükleri duvarın dibinde karanlık basana dek öylece kalakalmışlardı. Abbas'ın titreyişleri, gücünü de alıp gitmişti. Bu kez kapanıp o düşmüştü Haydar'ın kucağında uykuya. Yüzündeki gözyaşları uyurken kurumuştu..

İki gün daha o köyde kalmışlardı. O iki günün sonrasında, Ekerek köyünde de bağrış çağrış bir çalkalanma başlamıştı. Köyde toplananlar, rüzgâr yemiş kuru yapraklar gibi savruluyordu. *Köyün basılacağı* haberi gelmişti; herkes bir yana dağılıyordu. Anafor oluğuna kapılmış serçe sürüsünden farkı yoktu insanların. Küçük öbekler halinde toplaşıp toplaşıp dağılıyorlardı. Köye sığınmış olanların çoğunluğu yaşlılar, kadın ve çocuklardı. Günlerce Ağrı Dağı'nın eteklerindeki köyler arasında kaçışıp durmuşlardı. Gün doğunca yerde gökte çatırdayan top tüfek seslerinden ne kadar uzaklaşırlarsa o kadar güvende sayıyorlardı kendilerini. Kurda kuşa değilse de, insandan gelecek tehlikeye karşı en güvenli zaman geceydi. Çünkü geceleri, öldürme hırsının dişleri değilse de gözleri kördü. Karanlık basınca, insan elinden gelecek ölüm uzaklaşmış oluyordu onlardan. Hangi geçidin ufuğa açıldığını, hangi dağın aşılır olduğunu, hangi uçurumun geçilir, hangi düzün koşulur olduğunu herkes birbirine soruyordu. Bir bilen çıksa, takılıp ardı sıra gidiyorlardı. Canlarından başka toplayacak bir şeyleri yoktu. O da zaten içlerinde top top olmuştu. Kuşlar, çocukların ilk, yaşlıların son bilgisidir. Aradaki zaman kuşlara özenmenin unutulduğu zamandır. Çocuklar ilk, yaşlılar son bilgilerinin düşüyle uçup gitmek istiyorlardı ora-

lardan. Uçup gidip, ölümden uzak bir yerlere konmak istiyorlardı. Fakat ne korkularının kanatları vardı, ne de acılarının kolları. Sadece dişleri vardı. Korkuları, dişleriyle tutunuyordu canlarına. Diş diş olmuş canlarıyla yine yollara düşmüşlerdi..

Ekerek köyünden kaçanlara, Haydar'ın elinden tutup, Abbas da katılmıştı. Yine günlerce hiç bırakmamak üzere tutmuştu kardeşinin elini. Artık dayanamayacak denli bitkin düşmüşlerdi. Ayakları şişmiş, su toplamıştı. Ne üstlerinde üstlük vardı, ne başlarında başlık. Babasının kalpağını mintanı altında, Haydar'ın çıplak sırtına sarmıştı Abbas. Buldukları bezleri, paçavraları başlarına ayaklarına sarıyorlardı. Çıplak bağırlarında kaburgaları tek tek sayılacak denli zayıf düşmüşlerdi. Göç yolunda kuş değillerdi; *nereye hangi yoldan ne zaman gidilir, hangi düze ne zaman nasıl inilir* bilmiyorlardı..

Bir şafak vaktinde, geceledikleri tepeden düze inmişlerdi. İndikleri yer, Kiti köyü ile Tuzluca yolu üzerindeydi. *Eşek Düzü* dedikleri, çakıllar ve dikenli bitkilerle örtülü bir düzlüktü. Çevrede birçok ceset vardı. Kiminin başı kesilmişti. Çoğu süngülenerek öldürülmüştü. Gövdelerindeki yaralardan belli oluyordu bu. Cesetler çırçıplak soyulmuştu. İndikleri düzlük korkularını daha da dalamıştı. Eşek Düzü'nün dikenleri, ısırganotları sanki onlar için ordaydı. Farelerin, çıyanların, yılanların hışırtısıyla kımıldıyordu cesetler. Kargaların sesleri boğuk boğuktu. İçi yağ dolu bir teneke yuvarlanıyordu sanki içlerinde. Çocuklar istese de, ağlama duygusu kurumuş gırtlaklarında sese dönmüyordu. Yaşlılar anlaşılmaz sözlerle uğulduyordu. Kendilerine kurtarıcı gördükleri orta yaştakiler ne derse onu yapıyorlardı.. Eşek Düzü'nde dikenli çalıların diplerinde sinip, bir süre soluklanmışlardı. Düzlüğün tepeye bakan yüzündeki gözcüler *uzaktan atlıların geldiği* haberiyle inmişti yanlarına. Bir uğultudur başlamıştı yi-

ne içlerinde. Uğultu paniğe dönüşmüştü. Paniğin saatinde zaman sadece saniyeyle ölçülür. Sözü dinlenenler, *gelenlerin Ermeniler olduğunu, iki yandan geldiklerini* söylemiş, *toplanıp Kiti köyüne doğru kaçmalarını* duyurmuştu. Kiti Köyü'ne doğru kaçarlarken, bu kez *yollarının kesildiği* duyurulmuştu. Kaçacak tek yönleri kalmıştı, o da Aras yönüydü..

Aras mağrur bir nehirdir. Yukarı Eller yeryüzünün avcuysa eğer, o avcun en kalın çizgisi Aras Nehri'dir. Bir kolu Pasinler'i, Palandöken Dağları'nı, bir kolu Bingöl Dağları'nı yalanıp gelir. Allahüekber Dağları'yla Karasu Aras Dağları arasından yönlenip gelir. Tuzluca'nın oralarda Arpaçay'la birleşir. Arpaçay'ın bir kolunu, Allahüekber Dağları'nın karlı rüzgârlardan doğurduğu söylenir. Kars'ı dolanırken Karslı onu *Kars Çayı* diye çağırır. Karahan Suyu ise Kafkasya'dan akıp gelir. Arpaçay'ın iki kolu Alacadağ'la Alagöz Dağı arasında birbirine kavuşur. Birbirine kavuştuğu yerde, bu kez de Aras'la kavuşmak için dalgalanır. Tuzluca'ya varmadan Arpaçay'la Aras da kavuşur birbirine. İç içe girip Sürmeli Çukuru'na doğru akarlar. Ağrı Dağı eteklerinde Iğdır Ovası'ndan geçerken ferahlar, genişlenir, dağlardan süzülüp gelen çaylarla derinlenir. Derinleşe gürleşe Hazar'a kadar akıp gider. Aras engin bir nehirdir. Kiminin etekleri dumanlı, kiminin dorukları aşılmaz; kimi kartal yuvası, kimi yayla yayla durakli, kırk dağdan kaynayıp gelmiş su akar Aras'ın yatağında. Aras, kırk duvağı kırk dağda dokunmuş gelinidir yeryüzünün. Kırk kat duvağı kırk kat kekik kokar, kaya kokar, kar kokar, kayısı kokar, reyhan kokar, merze kokar, bal kokar. Baharları kırk dağın sekiz ay buzda kalmış karı eridi mi, Aras coştukça coşar. Aras yoldaş bir nehirdir. O ister ki yatağında cümle cihan dost yaşasın; kokusunda cümle cihan aşk yaşasın. Aras üzgün bir nehirdir. Yeryüzünde hiçbir nehrin suyu Aras'ınki kadar kana bulanmamıştır. O, yüzyıllardır acı, sızı

taşımadan akmak için direnir, bir bakar ki yine kan var kıyısında, zulüm var, katliam var; kendi suyu zehir olur Aras'a, acılara bulanır. Aras kırgın bir nehirdir, yorgun bir nehirdir. Yine de baharın sabrıyla akar..

İnsanlar, Eşek Düzü'nde harlanmış, öbek öbek Aras'a yönelmişlerdi. Kaçabilen kaçıyordu, kaçamayan sürünerek, uzaklaşabildiği kadar uzaklaşmaya çalışıyor, saklanacak bir yer arıyordu. Saklanacak bir yer yoktu Eşek Düzü'nde. Ermenilerin, yakaladıkları kişileri soyduklarını, varsa küpesini bileziğini alıp, sonra süngüleyip, kurşunlayıp öldürdüklerini duymuşlardı. Savaşların, kıyımların üstüne, geçmişte dinlediklerinden farkı yoktu başlarına gelenlerin. Tek farkı, kaçırdıkları şeyin kendi canları olmasıydı. Çocukların geçmişi de yoktu. Savaşlara, kıyımlara ilişkin duydukları ilk şeyi yaşıyorlardı. Atlı Ermeniler kaçışan kalabalığa yaklaşmış, geride kalanları toplamaya, çevirip Eşek Düzü'ne geri sürmeye başlamışlardı. Aras Nehri'ne varabilenler, yüzme bilsinler bilmesinler, kendilerini Aras'a bırakıyorlardı. Yüzme bilenler için, karşıya geçmek kurtulabilmek için bir umuttu. Bilmeyen de süngü ucunda gelmesi kesin olan ölüme karşı, suda akıp gitmenin umuduna sığınmıştı. Kurtulma içgüdüleriyle insanlar birbiri ardı sıra kendilerini Aras'a atıyordu. Atlı Ermeniler, bir kısım insanı yakalayıp çevirmişti. Nehre dökülenlere uzaktan kurşun sıkıyorlardı. Suya dökülmeden çevirmek istiyorlardı. Kurşuna hedef olmadan karşı yakaya çıkabilenler, Aras'ın öte yakasındaki Hacı Bayram köyüne doğru koşuyorlardı. Abbas'la Haydar da Aras'a atlayanlar arasındaydı. Abbas yüzme biliyordu. Küllük'teki evlerinin önünden geçen arkta en iyi yüzen oydu. Fakat yorgundu, bitkindi, yüzmeye değil yürümeye bile gücü yoktu. Canını kurtarmaktan çok kardeşini kurtarma duygusuyla atmıştı kendini suya. O duyguyla canlanmıştı suda. Bırakmamıştı kardeşinin elini. Bırak-

sa akıp gidecekti Haydar. Gücü bitti bitecekti. Birlikte bata çıka akıp gidiyorlardı.. Bu kez imdatlarına kendi köylerinden, Hacı Şirali Ağa'nın oğlu yetişmişti. Boğulmaktan onun yardımıyla kurtulup karşı kıyıya varabilmişti Haydar. Şirali Ağa'nın oğlu, Haydar'ı yakalamıştı kolundan. Abbas o zaman bırakmış, kendi yüzerek karşıya geçmişti. Hacı Şirali Ağa, köylerinde yakın komşularıydı. Oğlu, Yusuf Bey'in en sevdiği gençlerdendi. Bu ikinci kurtarışıydı Haydar'ı. Balkonlarında devrilen semaverden baldırının haşlandığı gün de ağlama sesine koşarak ilk yetişen oydu. Acılarından süzülerek büyüyordu Haydar. Kendileri uçup gitse de, izleri kişiliğini oluşturacak duygularla büyüyordu. Yokluğun sisinden süzülüyordu yaşama umudu..

Aras'ı geçebilenler, Hacı Bayram köyüne sığınmışlardı. Fakat bu köyde de korku ve telaş egemendi. Bir kısım köylü önceden toplanıp gitmişti zaten. Yörede olup bitenlere ilişkin tüyler ürpertici olaylar anlatılıyordu. Yamaçlarda tüten dumanın gökteki izi, kanın da iziydi onlar için. Uzaktan duyulan her silah sesi canlarında yankılanıyordu. Kalanlarda korku egemendi. Bir kısım köylü, *ortalığın durulmaya başladığını, Ermenilerin çekildiklerini, baskıncıların o çekilenler olduğunu, artık geri gelmeyeceklerini* söylüyordu. *Köyden çıkarlarsa tuzağa düşeceklerini, yollarda çeteler olduğunu* düşünüyorlardı. Abbas ve Haydar, bir süre o köyde kalmıştı. Köyde herkes sefil bir durumdaydı, fakat en azından yiyecek bir şeyler ve geceleri girip uyuyacak bir kuytu bulabiliyorlardı..

Sonunda, basılacağı haberi o köye de ulaşmıştı. Haber, uykuda gelen yer sarsıntısı gibi yankılanmıştı. İnsan bağrışması gibi değil, toprak kayması gibi yankılanmıştı. Bu kez o yakadan, geldikleri yöne, tekrar Aras'a sürülmüşlerdi. Yazın bittiği, soğukların ısırmaya başladığı günlerdi. Şişmiş, parça parça patlamış ayakları iyileşmeden yine kaçış yoluna düşmüşlerdi. Kir

içindelerdi. Kat kat olmuştu tenlerinde kir. Evlerinden ayrılalı beri, su tenlerine sadece Aras'ta değmişti. Giysileri, evlerinden ayrıldıkları günkü mintan, pantolon ve köylerde verdikleri bir iki çaputtu. Dertlerine bir de gecelerin ısıran serinliği eklenmişti. Soğuk sabaha doğru dişlerini gösteriyordu. Abbas yorgun, bitkin düşmüştü. Yerli yersiz titreme nöbetleri tutuyordu. Sürekli öksürüyordu. Bir deri bir kemik kalmıştı. Kardeşi olmasa, kaçmaktan vazgeçip bir köşeye yığılacak, uyanmamak üzere uyuyacaktı. Fakat son anda, son bir güçle doğruluyor, kardeşinin elinden tutuyordu. Yine öyle olmuştu. Doğrulup kardeşinin elinden tutmuş, Hacı Bayram köyünden ayrılan bir topluluğa katılmıştı. Topluluğu yönlendirenler öyle söylemişti: Aras Nehri boyunca Arpaçay'a doğru kaçıyorlardı. Arpaçay'ın Aras'la kesiştiği Tuzluca yakınlarında yine yolları kesilmişti. O yöndeki köyleri basan Ermenilerin halkı süngüden geçirdiği haberini almışlardı. Bir insan topluluğu o bölgeden kendilerine doğru kaçıyordu. Kıyım korkusuyla köylerinden sürülüp kaçan iki insan topluluğunun buluştuğu Ergüder, Arpaçay'la Aras'ın da buluştuğu yerdi. Bu kez Arpaçay'dan diğer yakaya geçmişlerdi. Geçip Tuzluca'nın dağlarına doğru kaçmaya başlamışlardı. Sığınacak bir yer arıyorlardı. Her gördükleri köye hemen yaklaşmıyorlardı. Iğdır'dan Kars'a kadar her yerde Ermenilerin köyleri bastığı söyleniyordu. Kaçanlara yeni katılan herkes geldiği yerden bir baskın öyküsüyle geliyordu. Iğdır'dan gelenler Abbak ve Yağcı köylerinin yakılıp yıkıldığını, ahalisinin öldürüldüğünü söylemişti. Tuzluca'da, Oluklu, Çilhane ve Hacı Halil köylerinde insanların evlere doldurulup katledildikleri anlatılıyordu. Ağbaba'da, Zerduşad' da, Süregel'de, Çıldır'da erkeklerin öldürüldüğü, kadınların toplanıp götürüldüğü söyleniyordu. Oba köyünde köylülerin tandır evlerine doldurulup, bacasından gazyağı dökülerek yakıldıkları anlatılıyordu. Sarıkamış'ta, Karakurt'ta olanlar da farklı değil-

di. Gümrü'den kaçıp gelen göçmenlerin Ahallek'te öldürüldükleri duyulmuştu. Şahtahtı'nda, Zengezur'da, Nahçıvan'da Serdarabad'da, Yukarı-Aşağı Katırlı ve Köseler köylerinde Ermeni baskınlarında birçok insan öldürülmüştü. Aralık yöresinde, toplanan çocukların Aras'a atıldığı, nehrin çocuk cesetleriyle aktığı söyleniyordu. Herkes bir şey anlatıyordu. Herkes ölülerinin feryadıyla tutuşmuş, anlattıkça anlatıyordu. Kaçtıkları yol üstünde bir köy gördüklerinde, uzağında sinip havayı kokluyorlardı. Uçan kuşu, kaçan iti gözlüyorlardı. Uçan kuşun gagasında, kaçan kurdun pençesinde, esen yelin kokusunda kan kokusu izliyorlardı. Kan kokusu aldıkları an uzaklaşıyorlardı. Tuzluca dağlarında, o yöne bu yöne kaçışları, buldukları korunaklı yerlerde sığınıp soluklanışları, yine yollara düşüp kaçışları günlerce sürmüştü. Sonunda vardıkları yer, Kağızman Tuzluca yolu üstündeki Pernavut ilçesiydi..

Pernavut, yüksek dağlarla çevrili, içerik, korunaklı bir yerdi. 1920 güzünün artık kışa döndüğü haftalardı. İlçeye sığınmış binlerce insan açlık, sefalet, salgın hastalıklar, korku ve yüreklerinde biriken acılarıyla savaşarak hayatta kalmaya çalışıyordu. Bağrışmalar dinmişti. Bağrışmalar iniltilerle örtünüp uykuya çekilmişti. Bitkinliğin, açlığın, hastalığın pençesinde can çekişenlerin iniltileriydi duyulan. Bebekler bile bağırarak ağlayamıyordu. Ölümün pençesindeki bebekler bile sadece inildiyordu. Ölüleri deşeleyen kargalar, fareler, akbabalar, sırtlanlar, sinekler...den başka hiçbir canlının gücü kalmamıştı. Pernavut sokaklarında çaresiz dolaşan insanlardan ikisi de onlardı..

Pernavut'ta Cimşit Bey'i bulmuşlardı. İnsanlar birbirlerine başlarından geçenleri anlatıyor, ölenden kalandan haber veriyor, haber soruyordu. Abbas ve Haydar rüzgâra, yağmura karşı korunaklı bir kuytuya sığınmıştı. Soranlara, kim olduğunu, nerden geldiğini, atasının, anasının kim, köyünün hangi köy olduğunu onlar da söylüyordu. Cimşit Bey'le rastlaşmaları bu

haberleşmelerin sonucuydu. Cimşit Bey, Yusuf Bey'in Iğdır'da öldürülen ağabeyi Abo Bey'in kayınbiraderiydi. Abo Bey, Abbas ve Haydar'ın büyük amcalarıydı. Cimşit Bey, Abbas ve Haydar'ı, sığındıkları kuytudan alıp kendi evine götürmüştü. Karınlarını doyurmuş, üst baş vermişti. Abbas'ın bir deri bir kemik zayıflığı, tiril tiril tireyen haline bakıp, belki hastalığının kendi evine bulaşacağından korkmuştu. Evlerinin yanında tandır evi vardı. Yatmaları için toprak tabanlı tandır evinin bir köşesinde yer göstermişti. Yattıkları yer, tandırın iki metre uzağında, kuru ot serili çukurdu. Bahardan beri ilk kez o gün doymuşlar ve hiç uyanmamak istercesine uykuya düşmüşlerdi..

Pernavut'ta kaldıkları günlerde Haydar biraz dirilmişti, fakat Abbas daha kötüye gider olmuştu. Titremeleri, iniltileri, ateş nöbetleri sıklaşmıştı. Tandır evindeki çukurda, kuru otların üstünde yattığı yerde kalıyor, kalkmak istemiyordu. İstese de kalkamıyordu. Titreme nöbetleri gelince uyanır gibi oluyor fakat uyanamıyordu. Ateşe düşmüştü fakat ateşi içinde titriyordu. Ne altındaki kuru ot, ne üstündeki telis ısıtabiliyordu onu. Sanki Kafkaslar'ın Bazardüzü Dağları'ndan, Thisar Buzulu kayıp gelmiş, Abbasın göğsüne yerleşmişti. Ateşlerin içinde, tiril tiril donup gidiyordu. Bir yudum su için yanıyordu, fakat isteyecek gücü de yoktu, doğrulup içecek gücü de. Gözleri her gün biraz daha çukurlarına çekiliyordu. Kemikleri biraz daha dışarı fırlıyordu. Dudakları biraz daha kuruyup soluyordu. İncelmiş derisi yırtılsa, ateş fışkıracaktı canından. Haydar'ı tutan eli gevşemiş, çözülüp gitmişti. Bu kez Haydar'dı onun elini tutan. *Uyansın* diye tutuyordu önceleri. Titreme nöbetlerinden, yemesiz içmesiz uyuyup kalışından korkar olmuştu. Bu kez Haydar, babasının kalpağını, üşümesin diye Abbas'ın göğsüne sarmıştı. Aras'tan geçtikleri gün bile Haydar bu kadar korkmamıştı. Dağlarda kurtların uluduğu gün bile bu kadar korkmamıştı. Kafası kesik adam-

ları gördüğü gün bile daha fazla korkmamıştı. Hepsini unutmuş, sadece Abbas'ı düşünüyordu. Düşündükçe korkuyordu. *Abbas uyansın, uyanıp yine elini tutsun* istiyordu. Uyanıp elini tutsun diye, sıkı sıkı tutuyordu Abbas'ın elini. *Elime tutun, hayatta kal, kimsemiz yok, kimsiz kimsesiz bırakma beni* der gibi tutuyordu Abbas'ın elini. Aras'a döküldükleri gün Abbas da ona aynı şeyleri aynı sesle söylemişti. Abbas'a söyledikleri Abbas'tan öğrendikleriydi. Ses tonuna varıncaya dek aynıydı. Onun sesiyle söylüyordu. Uçurumdan geçerken Abbas'ın kendisine söylediği şeyleri söylüyordu; ölüler arasından geçerken Abbas'ın kendisine söylediği hızda söylüyordu. Sonra dışarı çıkıyor, kalabalığa karışıp yamaçlarda efelek, yemlik, kuş ekmeği, pırpırın gibi bitki ve yemişlerden ne bulsa toplayıp dönüyordu. Abbas'ın açlıktan öleceğini sanıyordu. İkide bir Cimşit Bey'e koşuyor, ağlayarak, *Abbas'ın çok hasta olduğunu, bir türlü uyanmadığını* söylüyordu. Cimşit Bey, "Yemesi gerekli; iyileşmesi için yiyip içmesi gerekli!" diye yanıtlıyordu. Çaresizdi Haydar, şaşkındı..

Köy meydanında bazen eli silahlı adamlar, deve, koyun, kuzu gibi hayvanları kesip parçalayıp, etlerini orada satıyorlardı. Parası olanlar et alıyordu o adamlardan. Parası olmayanlar yanlarına yanaşamıyor, uzaktan seyrediyordu. Çoğunluk sefalet içindeydi. Doğadan başka kimsecikleri yoktu. Tarlalarda kalan ürün artıklarını, mantar, ayva, kenger gibi bulabildikleri meyve ve bitkileri topluyorlardı. Yakalayabilenler keklik, tavşan gibi hayvanları yakalamaya çalışıyordu. Taşla sopayla çayırlarda, korularda dolaşıyorlardı. Haydar sokaklara yalnız çıkmaya başlamıştı. Abbas'ı yattığı yerde bırakıp, ona yiyecek bir şeyler bulmaya çıkıyordu. Birilerini çağırma duygusuyla tandır evinden çıkıp koşuyor, kimsesi olmadığını anlayıp geri dönüyordu. Her dönüşünde biraz daha derin uykuda buluyordu ağabeyini. Biraz daha erimiş buluyordu.

Yattığı yerde ateşler içinde eriyip gidiyordu Abbas. Kar güneşte nasıl erirse öyle eriyip gidiyordu. Buz ateşte nasıl erirse öyle eriyip gidiyordu..

Yine böyle bir gündü; ağabeyine yiyecek bir şeyler bulmuş, koşarak tandır evine dönmüştü Haydar. Yaşlı bir kadının verdiği bir iki dilim kete ile bir tas hengeli Abbas'a yetiştirmişti. Abbas uyuyordu. Dokunmuş, elini tutup uyandırmak istemişti. Uyansın da, getirdiklerini yesin istemişti. Abbas'ın elini tutmuş ve sevinmişti. Artık eli ateş gibi değildi, yanmıyordu. *Abbas iyileşiyor* diye sevinecekken, gözlerine takılıp kalmıştı. Abbas'ın yarı açık gözleri donup gitmişti. Sanki üşüye üşüye donup gitmişti. Titreye titreye titremez olmuştu. Kolları, kalkmayacak denli ağırlaşmıştı. Ayaklarını karnına çekmiş, öylece soğumuştu; çekip gitmişti Abbas. Hiçbir şey söylemeden çekip gitmişti. Çekip gideceğini söylemeden çekip gitmişti. Belki söylemek istemişti de gücü kalmamıştı söylemeye. Neyi nasıl yapması gerektiğini söyleyememişti Haydar'a. Gitmişti. Yoktu..

Haydar daha beşine değmeden bir dağ yamacında, koskoca bir dünyada, rüzgârın ve toprağın avcunda; açlığın, acının ve yokluğun içinde, ailesinin son canı ağabeyisinin başucunda bir başına kalmıştı. Ya oturup hiç kalkmamacasına o da yanına uzanacaktı ağabeyisinin, ya da hiç oturmamak üzere kalkacak, dışarı çıkacak, uzaklaşacaktı. İçgüdüleri dışarı çağırmıştı onu. Yılanın kaptığı yavrusuna dönüp dönüp bakarak ölümden uzaklaşan sincap gibi, içgüdüleri dışarı çağırmıştı onu. Belki Abbas, yarım açık gözleriyle, *Git, uzaklaş ölümün ürpertisinden!* diyerek dışarı göndermişti onu; belki de dallardaki yapraklar, *Gel, bize sarın, rüzgâra bırak kendini!* diye dışarı çağırmıştı. Bilemiyordu. Korkusu dışarı mı itmişti, dışarı mı çağırmıştı bilemiyordu. Gücünü nerden bulduğunu bilemiyordu. Üşümesin diye Abbas'ın bağrına sardığı babası-

nın kalpağına dokunarak okşamıştı. Bir o kalpaktı yumuşak olan. Ağabeyi kalpağa rağmen soğumuştu. Okşamış okşamış, ağabeyinin göğsünde bırakmıştı kalpağı. Çıkmıştı ve bir daha dönmemişti tandır evine..

Çocuklar kendilerini ve yakınlarını ölümsüz sanırlar. Onun için, çocukların ölümü ve ölümle göz göze gelmiş çocukların bakışları, acının en derin kuyularıdır. Pernavut'un sokaklarında, kendi kuyusunun uğultusuyla yapayalnız kalmıştı Haydar. Pernavut'un girişinde, hayvanların sulandığı bir yalak vardı; yalağın arka yüzünü sık çalılar sarmıştı. Bazı çocuklar bu çalıların dibine sığınmıştı. Gidip o çocukların arasına karışmıştı. Kendi soluklarıyla ısınmaya çalışan kimsesiz çocuklardı. Büzülmüşler, mintanları içinde soluyorlardı. İçlerinde sönmeye başlamış ateşin son közleriyle tenlerini ısıtmaya çalışıyorlardı. Herkes kendi yarasını yalanıyordu. Kupkuruydu dudakları Haydar'ın, çatlaktı, uçuk uçuktu. Ayaklarında, omzunda, karnında çıkan yaralarda kurtçuk gibi bir şeyler dolaşıyordu.Yaşlı bir nine onu çekip almıştı çalıların dibinden; alıp evlerinin samanlığına götürmüş, yaralarını yıkayıp temizlemiş, yonca kokulu yeşil bir yağla sıvamış, bezle sarmıştı. Üç çocuk daha vardı samanlıkta. Biri, tıpkı Abbas gibi hiç uyanmadan yatıyordu bir köşede. Haydar o gece onlarla birlikte uyumuştu. Adı Gülizar'dı yaşlı ninenin. Torunları onu öyle çağırıyordu. Sabah erkenden gelmişti yine samanlığa. Arkasından torunları da gelmişti. Büyücek bir tasla evelik aşı getirmişti çocuklara. Torunları da yufka ekmeği getirmişti. Gülizar Nine, çocuklarla hiç konuşmuyordu. Sürekli kendi kendine konuşuyordu. Sürekli beddua ve dua ediyordu. "Boynu kırılasıcalar, bunca uşağın günahı ne?" diyordu, "Yarabbi sen koru anasız, atasız bu uşakları!" diyordu. Gündüz samanlığın yola bakan yüzünde, kapı dibine oturup gelen geçeni seyrediyor, kimi insan toplulukları ge-

çerken kalkıp, "Aşağıların ocahları hele ganlıdır?" diye, ölenlerden, kalanlardan haber soruyor, sonra, "Çoh gan gedir.. çoh can gedir!" diye dizlerini döverek yüksek sesle sürdürüyordu söylenmesini. Geçenler, ölenleri gömmeye götürüyorlardı. Dağlarda kuşatma altında kalmış olmaktan, aylarca yabani otlar yemekten, açlık ve sefaletten hastalıklar çıkmıştı. Salgın hastalıklar kırıyordu insanları. Mezarlık, Gülizar Nine'nin Haydar'ı bulduğu çalılıkların gerisindeydi. Haydar, sanki Abbas'ı beklemek için içgüdüleriyle gitmişti oraya. Soğuyup kaldığı yerde Abbas'ı bulup götürmüşler miydi, bilmiyordu. Kime neyi nasıl sorması gerekir, onu da bilmiyordu. Abbas yattığı yerde öylece kalmış da kurumuş muydu. Bilmiyordu. O yana gitmeye de korkuyordu, o yandan gelen birine bir şey sormaya da. Abbas aklına düşse, yediği içtiği boğazından geçmiyordu. Ağlayamıyordu bile..

Birkaç gün sonra, bir sabah ayazında ne olduysa olmuş, bağrışma sesleriyle onlar da uyanıp, samanlıktan dışarı çıkmışlardı. Ermeniler'in Pernavut'a geldiği söyleniyordu. İnsanlar dağa doğru kaçışmaya başlamıştı. Gülizar Nine, samanlıktaki diğer çocuklarla birlikte Haydar'ı da kaçanların arasına katmış, arkalarından, "Uşaklara göz kulak olasınız, kurda kuşa yem etmeyesiniz!" diye bağırmıştı. Kendisi gidemeyecek kadar yaşlıydı. Samanlığının önünde çökmüş, gelenin geçenin ardından dövünerek dualar okuyordu. Sürüklenmiş gidiyorlardı. Her birisi kendi ayakları üstünde durmak zorunda olan çocuklardan biriydi. Sırtında bir mintanı vardı, ayakları yalındı. Kaçışanlar arasında hastalar, sakatlar vardı, koşamayacak denli yaşlılar vardı. Hava kararana dek sürmüştü bu kaçışma. Çukurluk bir yerde durmuşlardı. Çevre karlıydı. Pernavut'tan kaçanlar öbek öbek gelip toplanmıştı. Uzaklardan silah sesleri hâlâ duyuluyordu. Sığındıkları yer iki tepe arasındaydı. İki tepenin arasından bir dağ deresi geçiyordu. Suyu donmuştu

derenin. Herkese çalı çırpı toplamasını söylemişlerdi. Haydar da çalı çırpı toplamaya çıkmıştı. Topladıkları çalı çırpıyı getirip, yakılan ateşin yanına koyuyorlardı. Orada birkaç saat soluklanıp, dağı bilenlerin ardına düşmüşlerdi yine. Bir dağ köyüne ulaşmışlardı. Kağızman'la Karaköse arasındaki, eskilerin *Çemiçetov* dedikleri Cuma Çayı'ydı burası. Yükseklerde bir dağ köyüydü. O gün orada gecelemişler, sabah alacasıyla, o köyün halkını da alarak yine yollara düşmüşlerdi. Soğuk, diğer bütün dertleri sindirmeye başlamıştı. Zımparadan daha pürüzlüydü soğuğun dili. Buzdan daha yapışkandı. Kırbaçtan daha sızlatıcıydı. Yeryüzündeki tek varlıkları canlarıydı. Canlarının tek örtüsü tenleriydi. Ölümden kaçış yolunda soğuk, onların bu tek varlıklarını kapanına düşürmeye çalışıyordu. Köse Dağı-Ağrı Dağı silsilesini oluşturan Şahyolu Dağları'nı, yaylalarını aşıyorlardı. Bir an olsun durmaya, duraksamaya vakit yoktu. Duraksamak, ya kaçtıkları *süngülerin ucunda* ya da fırsatını bekleyen *soğuğun dilinde* donarak ölümü seçmekti. Ayrıca, üçerli beşerli dolaşan silahlı soygun çeteleri vardı dağlarda. Kendilerine sığınacak bir yer bulmak için çil yavrusu gibi dağılmış insanların yollarını kesiyor, takılarını, paralarını, hatta yiyecek ve giyeceklerini alıyorlardı. Hatta hasta ve yorgun yaşlıları, yürüyemez olmuş küçük çocukları ve yiyeceklerini yükledikleri atlarını bile alıyorlardı. Bunların inançları, tutkuları din, ulus falan değildi. Felaketlerde ortaya çıkan kefen hırsızlarıydı. Doyunca inlerine çekilen kurtlardan, kendine ilişmeyeni ısırmayan yılandan daha tehlikeliydiler. Bu koşullarda günlerce yürümüşlerdi Şahyolu dağlarında. Dağları, dağlardaki geçitleri bilenler *Dayanın Karaköse'ye az kaldı!* diye uyarıp moral veriyorlardı. Sonunda, yanmış, yıkılmış evleriyle Karaköse (Ağrı) görünmüştü uzaklardan..

Karaköse'de herkes bir yana dağılmıştı. Herkes kendine sığınacak bir yer bulma telaşına düşmüştü. 1914-1918'deki is-

yanlar, ayaklanmalar ve bunların bastırılmaları sürecinde yaşanan kıyımlar, Anadolu'nun en yüksek yaylalarında kurulmuş bu ilçeyi kan, ateş ve külden bir kuyuya çevirmişti. Tendürek, Ağrı, Karadağ, Aladağ ve Süphan dağlarının birbirine dolanmasıyla yaptıkları yüzüğün yayla taşıydı Karaköse. Yüksekler-den bakıyordu Anadolu'ya. Daha önce *Şorbulak* adıyla anılan ilçenin, Ermenilerce, kara taştan yapılmış kiliseden esinlenerek Karakilise diye değiştirilen adı, Nisan 1918'de Kâzım Karabekir ordularının gelmesinden sonra, yöredeki Köse Dağı'nın esiniyle Karaköse olarak bir kez daha değiştirilmişti. Daha doğudaki bölgelerden kaçanların, ***artık emin*** diye duyup geldikleri yerlerden biriydi Karaköse. Yönetimin Ruslardan Türklere 1918'de geçmiş olmasına rağmen, savaş ve kıyımların izleri ilçenin görüntüsünde hâlâ egemendi. Yanmış yıkılmış evler, önceki yıllarda yaşananların, isten ve külden örtüleriyle bakışan hayaletleriydi. Karaköse'ye gelenler, özellikle de içlerindeki çocuklar, yanmış, yıkılmış, sahipsiz bu ev iskeletlerine sığınıyorlardı. Savaşlarda kıyımlarda yok olmuş ya da göç ettirilmiş insanların evleriydi. Büyük çoğunluğu Ermeni evleriydi. Kim bilir nice yuvalar da buralarda yıkılmış, nice kan akmış, nice çocuk öksüz, yetim kalmıştı. Kim bilir nerelere kaçmıştı sağ kalanlar. Hangi dağların doruklarında hangi buzlu rüzgârın, hangi buzlu süngünün donmuş yarasıyla dolanmıştı. Keşke yeryüzünde çocuk olacaklarına, gökyüzünde yıldız olsalardı. Yıldız olsalardı da, yeryüzünü bölüşemeyip birbirini boğazlayanlar onlara ulaşamasaydı..

Çocuklar, köylülerin hayvanları için bu evlerde sakladıkları ot yığınları içine giriyorlardı. Haydar da bu öksüz, yetim, kimsesiz çocuklardan biriydi. Kuşlar gibi yuvalanıyorlardı ot yığınlarında. Açıkta kalmak donmak demekti; ilçenin sokaklarına kadar inen kurtlara yem olmak demekti. 1921'in kışıydı. Diğer çocuklar gibi o da yanık, yıkık evlerden kömürleş-

miş odun parçaları topluyor, bunları kuru üzüm, iğde, üvez, leblebi, ekmek, meyve, pestil gibi yiyeceklerle değiştiriyordu. Her gün neyi ne kadar toplarsa karşılığında ne alabileceğini öğrenmişti. Daha altı yaşına varmamış kollarının gücüyle karakıştan sıyrılmaya çalışıyordu..

Evinden ayrıldıkları geceden beri aynı mintan, aynı don, aynı pantolon vardı üstünde. Bir yerde birisi bir şey verse ya da giyecek bir şey bulsa, eskisini yine atmıyor, bulduğunu eskisinin üstüne giyiyordu. Kaçış yollarında ölenlerin ya da yol üstünde gördükleri ölülerin elbiselerini çıkardıktan sonra gömüyorlardı. Bu giysileri çocuklara, hastalara, yaşlılara, üstü başı en perişan olanlara veriyorlardı. Haydar'ın da bu yolla edindiği bir hırkası ve yün çorapları vardı. Bol da gelseler, kanlı ve yırtık pırtık da olsalar, giyecek bir şeylerdi. Bulduğu paçavraları bile saklıyordu. Bir kısmını söküp iplerini alıyor, bir kısmını yattığı yere götürüyordu. Yanık, yıkık evlere sığınmış olan kimsesiz çocuklar kir, yara bere içindelerdi. Üstlerine sinen kan kokusunu hiçbir rüzgâr, hiçbir gün ışığı tenlerinden alamıyordu. Belki *günün birinde insanlar görür de insanlık adına utanırlar* umuduyla, rüzgâr ve gün ışığı bilinçli olarak durulamıyordu tenlerini bu çocukların. Bit, pire sarmıştı her yanlarını; yaraları cerahat bağlamıştı. Yaşça daha büyük olan diğer çocukların arkalarına takılıp, Murat Çayı'na iniyorlardı. Orada soyunup yıkanıyor, giysilerini yıkayıp bitlerini kırıyorlardı. Koruluklarda çalısakızı, kuşburnu gibi bitkiler toplayıp yiyorlardı. Üşümemek için sürekli koşuyorlardı. Koşmak, sefaletin kamçısı olan soğuktan kurtulma yollarından birisiydi..

Kutsal kitapta, *İnsan eşrefi mahlukattır!* diye buyurmuşlar; yani: *İnsan yaratıkların en şereflisidir!* diye. Yeryüzüne çocuk tanrısı olarak gelmiş ve Aras boylarında doğan çocuklarla buluşup, yeryüzündeki zulme karşı masallarla başkaldırmış Samed Behrengi'yi Aras Nehri'nde boğanlar mı yaratık-

ların en şereflisidir? Dağlarda, ovalarda kendi yemleri için insanları birbirine boğazlatan, onca yavruyu anasız, babasız, yuvasız, yetim, öksüz bırakanlar mı yaratıkların en şereflisidir? Dağların dumanı insan kanıyla yalanırken, saraylarında götlerini parfümle silip, sütle yıkanan kırallar, şahlar, başkanlar, çarlar, padişahlar mı yaratıkların en şereflisidir; ibadethanelerinde hükümdarlarını kutsayan, zulümlere fetva çıkaran tanrının elçileri mi yeryüzünün en şerefli yaratıklarıdır? Hangi canavar, insan *kadar* vahşileşmiştir? (Aptallar için açıklamam gerekli: *daha fazla* demiyorum, *kadar* diyorum. *Kadar* ile *daha fazla* arasında bir milyon yıllık bir uçurum olduğunu bilerek böyle söylüyorum!) Yaşamak ve büyümek için soluk almak, doğan çocuğun tek tutkusudur. *Kutsal inanç* ve *düşünceler*, büyüme ortamlarında *büyükler* tarafından onların körpe beyinlerine enjekte edilir. Damarına eroin enjekte eden insan sadece kendini öldürür; çocukların körpe beyinlerini *kutsal* inançlarla zehirleyenler ise insanlığı öldürmektedir. Hiçbir düşünce ve hiçbir inanç, çocukların yaşama, büyüme haklarından daha kutsal değildir. *Şeref* kavramını yaratıp, içini dilediği anlamla dolduran insanla *şerefsizlik* yarışına çıkan yine insandır..

Haydar, 1921'in ilk aylarında kışın en zorlu günlerini, Karaköse sokaklarında geçirmişti. Bir önceki kışın deneyiyle, bulduğu telisleri, paçavraları, geceleri sığınıp uyuduğu evde biriktiriyordu. Zaman zaman, toplayıp bir köşesine kömürleşmiş odunları yığdığı başka evlerde gecelediği de oluyordu. Kendi topladıklarını başkasının almaması için, kendi malının bekçiliğini yapıyordu. Kömürleşmiş odun toplayan çocukların en iyi müşterileri demircilerdi..

Haydar'ın, demirci dükkânına kömürleşmiş odun götürdüğü bir gündü. Yakılmış bir evden kömürleşmiş odun doldurduğu torbasını sırtlayıp yola çıkmıştı. Daha altı yaşına

değmemişti ama on yaşındaki bir çocuğun taşıyabileceği bir yüktü sırtındaki. Dura dinlene gidiyordu. O böyle giderken karşısına çıkan biri genç iki kadın yolunu kesmişti. Haydar'ın ilk tepkisi, torbasını bırakıp kaçmaya yekinmek olmuştu. Kömürünü topladığı evin sahipleri sanmıştı kadınları. Kadınlardan genç olanı, atılıp kolundan tutmuştu. Korkuyla çırpınmış, kurtulup kaçmaya çalışmıştı. Korkunun en olmadık yerlerde gelip kendini bulmasına alışkındı. Daha doğrusu, *korku* çoktan onun içinde yuva tutmuştu. Sadece zaman zaman uyuyor, zaman zaman uyanıyordu. Uyanır uyanmaz da *burdayım* diyordu! Korku, bazen saatlerce uyuyordu içinde, fakat günlerce, haftalarca, aylarca uyumadığı da oluyordu. Sanki korku onun için, yani çocuklar için yaratılmıştı. İnsan alışkını olduğu şeyin korkusunu yenmeye, en azından unutmaya alıştırır kendisini. Korkunun birçoğunu böyle alt etmişti. Küllük'teki evlerinin balkonuna düştüğü zaman korktuğu böceklerden artık korkmuyordu sözgelimi. Ölü görmekten de korkmuyordu. Fakat *hırsız* diye yakalanmaktan korkuyordu. Üstelik hırsız değildi. Aylardır yaptığı işti. Demirci ona, *topladıkça getir* demişti. Sadece o değil, başka çocuklar da topluyordu. Üstelik, yanmış evlerden odun toplamasının kimseye bir zararı yoktu. Kendini savunma gerekçeleri yıldırım gibi akıyordu aklından. Yine de korkudan tirtir titriyordu. Kadın kolundan tutmuş bırakmıyordu. İki kadın kendi aralarında Kürtçe bir şeyler konuşuyorlardı. Kolundan tutan kadın, "Zorlama kendini yavrum, kolunu bacağını inciteceksin!" demişti. Haydar'ı yatıştırmaya çalışıp, yumuşak bir sesle, "Biz seninle kötülük için değil, iyilik için ilgilendik!" demişti. Kadın böyle yumuşak konuşunca, Haydar kurtulup kaçma çırpınışından vazgeçmişti. Kadınların yaşlı olanı Türkçe konuşmuyordu. Kadınlar kendi aralarında Kürtçe konuşuyorlar, sonra genç olanı Haydar'la konuşuyordu. Uzun uzun

nereli olduğunu, nereden geldiğini, buralarda kimi kimsesi olup olmadığını sormuşlardı. Haydar ayrıntıya fazla girmeden, kendini koruma duygusunu elden bırakmadan yanıtlamıştı kadınları. Kimi kimsesi olmadığını, babasının, anasının öldürüldüğünü, kardeşinin yolda öldüğünü, Iğdır'dan geldiğini söylemişti. O böyle anlatınca, kadınlardan yaşlı olanı yere çömelmiş, dizlerini döven hareketlerle ve acımaklı bir sesle, kendi kendine bir şeyler söylemişti. Sonra Haydar'a, "Sen güzel ve güçlü bir çocuksun; öksüz, yetim, kimsiz kimsesiz kaybolur gidersin, bize oğul olur musun?" diye sormuştu..

Sefil, perişan, ana baba kucağına hasret bir çocuktu. Yanmış odun parçaları topladığı bir ev yıkıntısında, birkaç gün önce, üstüne yıkılan kalasların arasında sıkışmıştı. Ayağına paslı büyük bir çivi batmıştı. Ağlama sesine gelen bir adam onu kalasların altından kurtarmış, ayağına giren çiviyi çekip çıkarmıştı. Ayağı şişmişti, iltihap toplamıştı. Üstüne basamıyordu. Kadınlara onu sanki içgüdüleri çekmişti. Hiç geçmediği bir yoldu o yol. O gün nedense ordan geçeceği tutmuştu. Bilmediği o yola girme öncesinde, korkuya kapılmış olmasına rağmen korkusu onu itmemiş, tam tersi kendine çekmişti. Kendini korku mıknatısının çeken yüzüne kaptırmıştı. Yapışır gibi girmişti sokağa. Kürt kadınlar yolunu kesene kadar, acıyan ayağıyla dura dinlene yürümüştü. Kadınlara inanmıştı Haydar. İçi yanmış odun dolu torbasını orda bırakıp, kadınların peşi sıra yürüyüp gitmişti..

Kadınların onu götürdüğü eve ve evdekilere kısa sürede ısınmıştı. Karnı doymuştu. Temizlenmişti. Temiz mintan, temiz pantolon giyinmişti. Evin hem çocuğu olmuştu, hem çalışanlarından biri. Buzağılarla oynuyordu, inekleri damdan çıkarıp sürüye katıyordu, sürüden dönüşlerinde dama sokuyordu. Çarşıya yollasalar gidiyor, tarlaya çağırsalar geliyordu. Gür sakallı bir adamdı evin sahibi. Bembeyazdı sakalları. Ka-

dınlardan yaşlı olanının kocasıydı. Kadınların Haydar'ı eve getirdikleri gün, ilkin hanımıyla Kürtçe konuşmuş, sonra Haydar'a, "Oğlum sen kimin oğlusun, nereden geldin buralara, bildiğin kimin kimsen yok mu; adını sanını anımsadığın köyün, yurdun, kimin kimsen yok mu?" diye sormuştu. Haydar, yaşadıklarından, anasından, babasından, köyünden, kardeşinden anımsayabildiği her şeyi anlatmıştı. Beyaz gür sakallı adam, aldığı yanıtlardan sonra Haydar'ı kucaklayıp hüngür hüngür ağlamıştı. Gözyaşlarıyla ıslanmış sakalını sıvazlayıp bir köşeye oturmuş, ev halkına: "Bu çocuk, Iğdırlı Yusuf Bey'in oğludur. Bunun babası, amcaları, Abo Bey, Behlul Bey, Hasan ve Hüseyin Beyler, Iğdır'ın beyleridir. Sofraları herkese açık büyük insanlardı. Kan oldu döküldüler. Vah vah, onların oğlu böyle mi olacaktı, yuvaları böyle yanıp yıkılacak mıydı, uşakları böyle öksüz, yetim, evsiz, yurtsuz mu kalacaktı!" diye konuşmuştu. Sonra Haydar'a dönüp, "Oğlum benim adım Dellal Hamza'dır. Bu da oğlum Kâmil'dir. Bu kızımdır, bu hanımımdır. Şimdi bir oğlum da sen oldun. Ben Iğdır'a gidip, kimin kimsen kalmış mı araştıracağım!" demişti. Kendi kendine söylenerek, evde, hayvan damında, bahçede bir süre dolanmış, sonra çekip çarşıya gitmişti. O kışı Karaköse'de, o evde geçirmişti Haydar. Kar erimeye, dağ taş ılınmaya başlamıştı..

Dünyanın bir ucundan bir ucuna sarsıldığı günlerdi. Sarsıntılarda yıkılmış harabelerin altından, çığlıklar kadar haykırışların da duyulduğu günlerdi. İstanbul'da kimileri ABD'nin gözüne girmeye çalışıyor, kurtuluş yolunu bu işbirliğinde arıyor, Wilson'a mektuplar yazıyor, *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* gibi dernekler kuruyor; emperyalist güçlere yaltaklanmayı kendi can, taht ve mülklerinin güvenliği sayıyordu. Mazlum Anadolu halkının aç, susuz, savaş ve kıyım-

larda çökmüş, yaralı, umutsuz olduğu günlerdi. Anadolu halkının gerçek evlatları huzursuzdu, öfkeliydi. Bu ceylan yavrusu yurdun, canavarların dişleri arasında çırpınıp duruşunu içlerine sindiremiyorlardı. Huzursuzlukları, direniş ruhunun da kamçısıydı. Osmanlı gemisinin çürüdüğü, bordasının yosun tutup ufalandığı, *kaptan* diye ortada dolaşanların, emperyalist tekellerin dümeninde iş aradığı günlerdi. Onların huzursuzluğu ise, oyunu bozacak olanların direniş ruhuydu. Direnişçileri yerinde inceleyip rapor etmesi için, Kemal Bey adında bir subayı 9. Kolordu müfettişi olarak Kuzeydoğu Anadolu'ya yollamışlardı. Karakışın bahara kıvılcımlandığı günlerdi. Müfettiş Kemal Bey, Osmanlı'nın müfettişi olarak bindiği vapurdan Samsun'a, içinde kurtuluş duygusunun kıvılcımlarıyla inmişti. İnmiş ve Mustafa Kemal olmaya doğru yürümeye başlamıştı. Onun Samsun'a inmesinden daha birkaç ay öncesinde Kars'ta, Güneybatı Kafkasya halklarının cumhuriyet girişimleri, İngiliz emperyalizminin hesaplarıyla yıkılmıştı. Müfettiş Kemal Bey'e Osmanlı'nın verdiği görevlerden biri de bu yöndeydi. Özellikle Kars ili ve Güneybatı Kafkasya halkları arasında yaygınlaşan *cumhuriyet, demokrasi* gibi anlayışların ve Bolşevik eğilimi olduğu sanılan Malakanlarm, yerinde rapor edilmesiydi. Büyük çoğunluğun korktuğu, kaçtığı, saklandığı, düşmana sığındığı, umutsuzluk yaydığı günlerdi. *Kaderin değiştirilebileceğini* söyleyen sadece bir avuç insandı. 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da *Şarki Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyeti*'ni toplamışlardı. Bu kongreye Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin, İngilizlerin elinden kurtulup bölgeye dağılmış cumhuriyetçi üyeleri de katılmış ve Mustafa Kemal'e destek vermişti. İstanbul müfettişini geri çağırmıştı. Tarihin ve insan kaderinin, zorlu ve ödünsüz bir koşunun adımlarıyla değiştirildiği günlerdi. ABD mandacılığına karşı, bu kez Eylül'de Sivas'ta toplanmışlardı. 15-16 Mart

1920'de, galip devletler İstanbul'u resmen işgal etmişti. Zafere giden yolun, her türlü ihanet ve engele karşın cesaretle ileri atılmaktan geçtiği günlerdi. Padişah IV. Mehmet Meclis'i kapatmış, Mustafa Kemal ise 23 Nisan 1920'de TBMM'ni toplamıştı. Damat Ferit, Hilafet Ordusu ve Harb Divanı kurmuş, TBMM'nde toplanan komutanlara Haziran 1920'de, gıyaplarında ölüm cezası vermişti. Başbakanlığa gelme sayısında Demirel'in bile yarışamayacağı Damat Ferit, bir kez daha sadrazamlığa getirilmişti. Kuvayi Milliye'ye karşı *Kuvayı İnzibatiye*'yi kuran, ulusal mücadele önderleri hakkında *Eşkıyalık Fetvası* yayınlatan Damat Ferit, 10 Ağustos 1920'de Sevr'i imzaladıktan iki yıl sonra, gönüllü kapıkulluğunu yaptığı Batı'ya kaçmıştı. Umudun, onu direniş simgesi kılanlar tarafından korkusuzca taşındığı günlerdi. TBMM, Osmanlı'ya dayatılan kölelik andlaşması Sevr'i, 18 Temmuz 1920'de reddedip, Misakı Milli'yi kabul etmişti. Genç cumhuriyetçileri, genç Sovyetler destekliyordu. Lenin, emperyalizmin insanlığa kader diye dayattığı köleliği değiştirmeye, halkların zincirlerini kırmaya çalışıyordu. Kendi sınırında emperyalizmin tetikçisi bir iktidar değil, ulusal kurtuluşçu, bağımsızlıkçı, anti emperyalist cumhuriyetçiler olsun istiyordu. Anadolu'da yanan ateş, sadece işgalci, yağmacı emperyalizme karşı bir kurtuluş savaşı değil, hilafet ve saltanat yönetimine dayanan Osmanlı sistemine karşı bir halk hareketiydi. Halk eğitimsiz ve örgütsüzdü fakat tarih, Anadolu halkının sağduyuyla bu devrimci yükselişteki gücüne tanık oluyordu. Emperyalizm, özellikle ABD'li emperyalist güçler, genç Sovyetler'e, özellikle tüm dünya halklarını etkileyen önderleri Lenin'e diş biliyor, içte ve dışta her türlü provokasyona giriyordu. Lenin, Anadolu ve dünyadaki anti emperyalist yükselişi desteklerken, emperyalist güçler bu körpe insanlık ideallerinin *törör ve cinayet odakları olduğunu* söylüyor, sansasyonel provokasyonlar

yapıyordu. Bir fabrikanın *veznedarı ve bekçisini öldürdükleri* suçlamasıyla, 1920'de suçsuz iki devrimci, Sacco ve Vanzetti tutuklanıp, sansasyonel bir biçimde öldürülmüşlerdi. Provokasyonlarm sadece biriydi bu. İhanetin, halk düşmanlığının, emperyalizme teslimiyet ruhunun mayalandığı günlerdi. İstanbul 10 Ağustos'ta Sevr'i imzalamıştı. Anadolu'yu emperyalist güçlere sunanlar, imza töreninden sonra, uşakları ve mücevheratıyla efendilerinin gemilerine binip kaçmışlardı. "İdeallerinizi gerçekleştiremiyorsanız, gerçeğinizi idealleştirin" demişti Enver. *İdeallerini gerçekleştiremediği* Anadolu'dan, arkasında yüz bin ölü bırakarak Almanya'ya kaçıp, bu kez *gerçeğini idealleştirme* yollarına düşen Enver, Bolşevik Devrimi'yle ilişki kurma çırpınışından Lenin'i yıkma çırpınışlarına kadar savrulup durmuş, *idealleştirdiği gerçeği* bir dağ yamacında Bolşeviklere karşı savaşırken bir Bolşevik kurşunuyla vurulmak olmuştu! Anadolu topraklarında ise, ideallerin gerçekleştirilmesi yolunda, direnişin yükseldiği günlerdi. Halklar da dağlar gibidir. Kıpırtısız ve hantal gibi dururlar, fakat dağları soluyanlar, içlerinin ateş dolu olduğunu bilirler. Kıvılcımlanmaya başlayan dağ, artık gücünü ufuktan sağar. Anadolu dağlarının kıvılcımlanmaya başladığı günlerdi. Dağlarını canlarıyla soluyanlar vardı. İnsanların ağızlarında kıvılcımlarla dolaştığı günlerdi. Yedi devlet yedi bin koldan Anadolu'yu işgal etmişti. Özgürlük tutkusu ve halkın güveni dışında silahı olmayan bir avuç insanın bir an durmaksızın koşturduğu günlerdi. Canları dişlerinde koşanları düşmanca seyrediyordu hainler. Aydınlık olan iki sıcak bakıştan biri, Anadolu halkının yorgun, yaralı bakışlarıydı. Anadolu halkı, yaşama umuduna son çarenin cumhuriyetçilerde olduğunu sağduyusuyla görmüştü. Buydu gözlerinde okunan. İkinci bakışta ise, Lenin'in halklara yakışan onurlu duruşu vardı. Bir onlar istiyordu koşanların hedefe ulaşmasını. Bir onlar gö-

rebiliyordu, başlayan koşuyla birkaç yılda nerelere varılacağını. Kâzım Karabekir, Eylül 1920'de Sarıkamış ve Kars'ı kurtarmıştı. Ermenilerle 2 Aralık 1920'de Gümrü Andlaşması imzalanmıştı. Bu andlaşmanm 10. maddesi gereği, Ermeniler Sevr ile kendilerine verilen Doğu Anadolu bölgelerinden çekiliyorlardı. Andlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Ermenistan Taşnak hükümeti Kızıl Ordu'nun denetimine girmişti. Ermeniler, belirlenen sınırlara çekilirken kanlı köy baskınlarıyla çekiliyorlardı. 16 Mart 1921'de SSCB ile Moskova Andlaşması imzalanmış, Türkiye-Ermenistan sınırı çizilmişti. Erivan'ın Sürmeli kazası Türkiye'ye, Nahçıvan, tümüyle Ordubad, Sarur, bir kesimiyle Darelgez Azerbaycan'a veriliyordu. Erivan-Ermenistan'ın başkenti oluyordu. Ermeni, Azeri ve Gürcülerden oluşan Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri'yle, 13 Ekim 1921'de Kars Andlaşması imzalanmış, bu bölgelerde güvenlik sağlanmıştı. 20 Ocak 1921'de Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla Anayasa hazırlanmıştı. 1921'in Ocak ayı, Cumhuriyet Tarihi ve Kurtuluş Savaşı'nın en önemli ayıdır. Kendi tarihinde, karanlık güçlerle aydınlık güçlerin kesiştiği aydır. Cumhuriyet Ordusu'nun batı bölgelerdeki işgal güçlerine karşı Mustafa Kemal komutasında girişeceği büyük savaşa hazırlandığı günlerde, Anadolu'daki özgürlükçü, aydınlık yükseliş kendi yatağında bir nehir gibi akıyordu, fakat sellerin molozlarıyla, taşıyla çamuruyla akıyordu. Mustafa Kemal'in, "İslamcı, padişahçı, halifeci ama aynı zamanda bağımsızlıkçı" diye tanımladığı unsurlar da vardı bu akışın içinde. Üstelik bu unsurlar, işgalci emperyalist güçlerden çok, anti emperyalist savaşın gerçek temsilcilerine diş biliyor, her türlü provokasyon ve karanlık çalışmaları sürdürüyorlardı. Bu unsurların sözcülerinden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, aynı günlerde Meclis'te, *Anadolu'yu tehdit eden asıl tehlikenin Bolşevik tehlike olduğunu* söylüyor ve şöyle devam ediyordu: "Bizim

komünizm tehlikesine karşı kendisine başvurduğumuz Kâzım Karabekir, bize yeterince destek olmadığı gibi, *Belki efendiler garip gelecektir sözüm, benim kanaatime göre İslamiyet'le Sosyalizm arasında pek az fark vardır!* diye yanıtladı bizi!"... Hüseyin Avni gibi gericiler Kurtuluş Savaşı'nın kazanabileceği aydınlık ufka pusu kuruyor, karanlığı körüklüyordu. Çünkü, "Sosyalistlerin olmadığı bir kurtuluş savaşının, dün Almanya'ya, İngiltere'ye satıldığı gibi, yarın ABD'ye satılabileceğini" söyleyen, yani devrimci temeline oturtulmayan özgürlükçülüğün emperyalizme karşı uzun süre *dayanamayacağına* işaret eden genç bir adam, Bakû'den Kars'a gelmiş, Kars'ta 2 Ocak'ta Ali Fuat Cebesoy'la, 11 Ocak'ta Kâzım Karabekir Paşa'yla görüşmüş, Mustafa Kemal'le görüşmeyi bekliyordu. Bu görüşmenin Ankara'da olacağı söylenmişti. Düşü, Anadolu'daki komünistlerin birliğini sağlamak ve bu birliği özgürlük mücadelesi içinde harmanlamaktı. "Anadolu'da sürdürülen Ulusal Kurtuluş Savaşı, emperyalizme karşı bir savaştır!" diyordu. Kars'ın aydınlık güçleri, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını bağırlarına basmıştı. Anadolu'nun işçi sınıfı ve buna dayalı sosyalist güçleri çok zayıf da olsa, bu düş gerçeğin düşüydü. Lenin'in ufkunda şekillenen bir düştü. Hilafetçi, dinci, padişahçı olanların düşü gibi karanlık değildi. Aydınlığın düşüydü. Bağımsızlık ruhuna, ilk anti emperyalist savaşa ve özgürlükçü ruha yakışan bir düştü. Genç cumhuriyetin gerçek, antiemperyalist temellerine harç taşıyabilecek bir düştü. Ocak 1921 günleri bütün aydınlık güçlerin iki ateş arasında kaldığı günlerdi. İslamcı, padişahçı unsurların Mustafa Kemal'i büyük savaşın eşiğinde *Bolşevik tehlike!* fetvalarıyla bunalttığı günlerdi. Kâzım Karabekir Paşa gibi bir insana bile *Bolşevikleştiği* söylenerek bayrak açıldığı günlerdi. Kars'a, fırtınalı bir ömürden süzülüp inmişti Suphi. Osmanlı'yı 1. Dünya Savaşı'na sokanları lanetlediği için *hain*

olarak zincirlenip Sinop'a sürülmüş, Sinop'tan Rusya'ya kaçmıştı. 1917 Şubat Devrimi öncesi günleriydi Rusya'nın. Bu kez savaş suçlusu olarak orada tutuklanıp Sibirya'ya sürülmüştü. Kudüs'ün, Şam'ın, Erzurum'un, İstanbul'un, Paris'in öğrencilik yıllarından, siyaset ve hukuk okumuş olarak yetişip çıkmıştı. Moskova'ya Lenin'in Ekim Devrimi'nden sonra dönebilmişti. Lenin Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen ilk Rus, Suphi ise Lenin'i destekleyen ilk Türk'tü. Bu duygusunun yüküyle ülkesine dönmüş, Kars'a gelmişti. Kars'a geliş yolu üstünde, Bakû'de kalmış, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'ne yardım yetkisiyle ilk gözlemciyi gönderen Sultan Galiyev'le görüşmüştü. Kars'tan Ankara'ya gitme yolu üstünde Erzurum'a geldiğinde, padişahçı, hilafetçi, dinci ve ırkçı unsurların, özellikle gericiliğin elebaşılarından Erzurum Valisi Deli Hamit'in kışkırttığı çapulcular, Suphi ve arkadaşlarına dişlerini göstermeye başlamışlardı. Bir pusuya düşürüleceğini anlamıştı Suphi. Pusu dönüş yolunda, Karadeniz'deydi. Hayatını fırtına gibi yaşamıştı Suphi; mezarı denizler, mezartaşı rüzgâr oldu! 28 Ocak 1921'de boğularak denize atıldığında 38 yaşındaydı. Bu, TBMM döneminin ilk *faili meçhul* cinayetiydi. İlk *politik toplu kıyım* Karadeniz'de *onbeşlerin* kıyımıydı. 1921 Ocak ayının TBMM kayıtları aydınlanmamış, anlaşılır kılınmamış sorularla doludur. Kesin olan ve anlaşılması gereken tek şey: genç cumhuriyetin kendi elleriyle kendi bağrında kanı kurumayacak bir yara açmış olmasıdır. O yaradan damlayan kan rüzgârına karışmıştır, fakat, yara karardıkça kararmış, ülkesine gelirken söylediklerinde Suphi'yi doğrulayan bir iniltiye dönmüştür: "Sosyalistlerin olmadığı bir kurtuluş savaşı, dün Almanya'ya İngiltere'ye olduğu gibi, yarın ABD'ye satılabilir!" Politikacının üstünde taşığı kimlikteki fotoğraf, sadece başarının pozitif fotoğrafıdır. Başarısızlık negatif fotoğraflarda bulanık bırakılır. İsteyen iste-

diğine benzetir fotoğraftakini. İlk anti emperyalist savaşın genç cumhuriyet yılları da, negatif fotoğraflarda iz sürüp gerçeği bulacak tarihçisini hâlâ beklemektedir. Suphi ve yoldaşlarına, Karadeniz'de Cumhuriyet Tarihi'nin ilk *faili meçhul, toplu politik kıyımı* tetikçi katillerce uygulanırken, rüzgâr Karadeniz açıklarından kıyıya esiyordu. Rüzgârın sınırı yoktur; rüzgâr yönünü, gücünü topraktan, dağlardan, denizlerden ve gökyüzünden alır. Tohum da böyledir. Aydınlığa çıkma savaşının en güçlü silahlarından biri ışıktır. Kanlı, yosunlu, kapkara taşlarla örülen o pencere, ışığa açılan bir pencereydi. Ve genç cumhuriyetin ilk meclisi, bu cinayeti örtmekle, faili meçhullerin devlet işi olarak *tekrarlanabilirliği ve olabilirliğine* yazık ki kapı aralamıştı. Bu aralıktan girecek ve girdikçe yerleşecek olan da benzerleriydi. Yani *faili meçhuller tarihi*'nin kanlı karanlık sayfaları, Suphi ve arkadaşlarının katliyle, Ocak 1921'in son günlerinde yazılmaya başlanmıştı. Aynı Ocak ayında, Malakanlar Kars'ı terkediyordu. Kars'ın bu ışıltılı, üretken, hoşgörülü halkı, kendilerine yapılan, *Ya 20 Ocak gününe dek askere yazılacaksınız ya da Kars'ı terkedeceksiniz!* uyarısı karşısında, *savaş ve askerliği günah saymaları* nedeniyle, Kars'ı terketmek zorunda kalmışlardı. Gelin olmuş kızlarını, mallarını, evlerini ve *izlerini* bırakarak, Kars'tan Rusya, Batı ülkeleri, ABD, Kanada, Avusturalya gibi çeşitli diyarlara göç edip dağılmışlardı. İngiliz kışkırtmasının güdümündeki Ermenilerin bölgede Müslüman Türk, Türkmen, Azeri, Karapapak köylerine uyguladıkları baskın ve kanlı kıyımlar, bölge halkı arasında, diğer ulusal yapı ve dinlere karşı bir tepkiye de neden olmuştu. Gerici, dinci, şoven güçler kuşkusuz ki, halkın bu duygusunu, kendi kaplarına akıtmak istiyordu. Yazık ki Malakanlar bunun kurbanı olmuş, Anadolu topraklarının bir rengi silinmişti. Kurtuluş Savaşı'nın alevlendiği günlerdi. Bağımsızlık bir düş olmaktan çıkıp tohum olarak düş-

müştü toprağa. Mustafa Kemal komutasında 22 gün süren Sakarya Savaşı sonunda, Sakarya Irmağı'nın doğusunda Yunanlı işgal gücü kalmamıştı. 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlamış, 9 Eylül'de İzmir kurtarılmıştı. 23 Ekim özgürlüğün tarihiydi. 30 Ekim 1922'de TBMM, birbirinin zehriyle beslenen *hilafet ve saltanatı* birbirinden koparıp, saltanatı kaldırmıştı. Mehmet VI, yani Vahdettin, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri'ne sığınıp, bir İngiliz savaş gemisiyle kaçmıştı. O, son Osmanlı padişahı, kaçışı ise padişahlığın sonuydu. 24 Temmuz 1923'te Lozan imzalanmıştı, 23 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmişti. 3 Mart 1924'te laiklik ilkesine dayalı olarak Hilafet kaldırılıp, son halife Abdülmecit Efendi ve Osmanlı Hanedanının kalan dökümtüleri kovulup sınırdışı edilmişti. Aynı yıl eğitim ve öğretimde laiklik ilkesi benimsenmiş, Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbeler kapatılmıştı. 26 Aralık 26'da uluslararası saat ve takvim uygulanmasına başlanmıştı. 10 Nisan 1928'de Anayasa'dan *devletin dini islamdır* cümlesi çıkarılmış, 1 Kasım 1928'de Arapça eski yazıdan Latin alfabesine geçilmişti. 24 Mayıs 1928'de uluslararası rakamlar, 26 Mart 1931'de uluslararası ölçüler alınmıştı. Ocak 1932'de camilerde ezanın Türkçe okunmasına karar verilmişti. Aynı yıl, Halk Evleri kurulup örgütlenmişti. 21 Haziran 1934'te Soyadı Yasası çıkarılmış, 5 Aralık 1934'de kadına seçme, seçilme hakkı tanınmıştı. Cumhuriyetçilerin durmaksızın sürdürdükleri koşu, birkaç yılda Anadolu dağlarını kendi aydınlık göğüyle örtmeye başlamıştı. *Üstünde güneş batmaz imparatorluk* olarak tanımlanmayı *övüncü* sayan, insanlık tarihinin en azgın emperyalizm odağı İngiltere başta olmak üzere bütün emperyalist güçler, ihtişamlı oldukları 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken, beklemedikleri bir şok yaşamışlardı. İlk darbeyi Sovyet halkı ve önderleri Lenin'den yemişler, daha kendilerini toparlayamadan Anadolu halkı ikinci

darbeyi indirmişti. En büyük sömürge Hindistan kaynıyordu. Afrika kıpırdanıyor, Çin doğruluyordu. Belli ki 20. yüzyıl emperyalizmin üstüne kâbus gibi çökecekti. Devrimlerin yapılabilir, ulusal bağımsızlıkların kazanılabilir, en mazlum ve silahsız halkların bile en zalim güçleri yenebilirliği, işçi sınıfının gücü, halkın sağduyusu ve dünyaya yaygınlaşma eğilimi, daha 20. yüzyılın başında emperyalizmin kara düşü olmaya başlamıştı..

1921'in yazıydı. Haydar'ın, Karaköse'de karakış günlerini geçirdiği Dellal Hamza'nın evinde karnı doymuş, yüreği dışındaki yaraları bir derece iyileşmişti. İnsanlar arasında eskisi gibi kaçma, göçme paniği, kıyım olayları yoktu ama herkesin konuştuğu yine aynı konulardı. Herkes birbirine savaşlar ve sonuçlarından söz ediyordu. Anadolu'nun diğer yerlerindeki savaşlara asker toplanıyordu. Sürekli asker toplama çağrıları yapılıyordu. Yaşlı genç birçok insan bu savaşlara gönüllü gitmek için başvuruyordu. Bir başka haberse, savaş ve kıyımlar sonrasında öksüz, yetim, kimsesiz kalmış çocukların toplandığı yönündeydi. Haydar bunu, kaçanın yaşama şansı bulduğu ve halkın *kaça-kaç günleri* adını verdiği günlerde kendisi gibi öksüz, yetim, kimsesiz kalmış arkadaşı Ali *Ayrım*'dan öğrenmişti. Savaşlarda annesi, babası ölmüş, kimsesiz kalmış çocukları jandarma topluyordu. Böyle çocukların karakollara başvurması isteniyordu. Ali, gidip başvurmak istiyordu, fakat yalnız gitmeye korkuyordu. Haydar'a *birlikte gitmelerini* söylüyordu. Aralarında bunu konuşuyorlar, çevrelerinde bu konudaki konuşmaları dinliyorlardı. Yetimlerin toplanması, Kâzım Karabekir Paşa'nın duyurusu olarak bölgedeki illere iletilmişti. Genç cumhuriyet, savaş yetimlerinin toplanması çabasına halkın yardımcı olmasını istiyordu. Dellal Hamza, yanlarında bir çocuk olduğunu, o güne dek bakı-

mını üstlendiklerini bildirmişti. Evde Haydar'a, "Oğlum, gelir de seni alırlarsa korkma, onlar cumhuriyet askerleri, çocukları okutup büyütmek, yurda faydalı insanlar yapmak için alırlar!" demişti..

Birkaç gün sonra bir bekçi gelerek Haydar'ı almış, karakola götürmüştü. Karakolda elli kadar çocuk toplamışlardı. Tümü aynı kaderin gözyaşı damlalarıydı. Benzeri acılardan canlarını rastlantılarla sıyırabilmiş, sağ kalabilmiş öksüz, yetim kimsesiz çocuklardı. Küllük köyü değirmeninde Yusuf Bey'le birlikte öldürülen İsmail Bey'in oğlu da oradaydı. O Haydar'dan bir iki yaş büyüktü. Babaları aynı yerde öldürülen iki çocuk değil de, aynı yaradan damlamış iki kan damlasıydılar. Yan yana düşüp birleşmişlerdi. Konuşacak hem çok şeyleri vardı, hem hiçbir şeyleri yoktu. Yaşadıkları her şey birbirinin aynısıydı. Damladıkları yerdeki kuruma hızları da aynıydı, kök tutup büyüme hızları da. Geceyi karakolda geçirmişler, tüfenkli iki jandarma nezaretinde sabah erkenden yaya olarak yola çıkarılmışlardı. Karakoldan karakola teslim edilerek sürüyordu yürüyüşleri. Küçük olanlar kendilerini nereye götürdüklerini, götürdükleri yerde ne olacaklarını bilmiyorlardı. Daha büyüklerin *mektebe götürüldükleri* gibi açıklamalarından, bu kavramları ilk kez duydukları için bir şey anlayamıyorlar, *mektep nedir, neresidir, ne yapılır* diye sorup, korkuyla mızırdanıyorlardı. Dağ yollarına tırmanıyor, düzlüklere iniyor, karakoldan karakola teslim edilerek sürekli götürülüyorlardı. Her karakolda yeni katılımlar oluyor, sayıları sürekli çoğalıyordu. Yine yorgun düşmüşler, yine ayakları şişmiş, yarılmış, su toplayıp patlamıştı. Ama aç, susuz kalmıyorlardı. Vardıkları karakollarda, karakol avlusu ya da bir alanda yakılan ateşin çevresinde, askerlerin verdiği somun ve çorbadan oluşan karavanalarını yiyip uyuyarak sabahlıyorlardı. Askerler, kendi battaniyelerini çocuklarla paylaşıyordu. İki üç ço-

cuğa bir battaniye düşüyordu. Kağızman Dağları'nı aşmış, Köteğ'e ulaşmışlardı. Sonra günlerce patika yollardan yürüyerek 3 bin metreden yüksek Aladağ'ı aşıp Soğanlı Dağı eteğindeki Karakurut'a ulaşmışlardı. Bu konak yerinden sonra, karakoldan karakola günlerce yürüyerek Sarıkamış'a ulaşmışlardı. Orman içindeki askeri kışlaya teslim edildiklerinde, yaz bitmiş, güz günleri başlamıştı..

Sarıkamış'ta bir *çocuk şehri* kurmak, Kâzım Karabekir Paşa'nın düşlerinden biriydi. Zaten Sarıkamış'ı çocuk yaştaki gönüllü gençlerden kurduğu bir orduyla geri almıştı. Kâzım Karabekir Paşa bir konuşmasında, "Kimileri, fakir ailelerin çok çocuklu olmasını sefaletin sebebi görüyormuş! Bu türden sözler kulağıma geldiğinde esef duyuyorum. Zengin ya da fakir, çocuk sahibi olmak bir ailenin en doğal haklarındandır. Çocuklar bakımsız ve sefil kalmışsa, bu ailelerin değil, devletin görevini yapmadığını gösterir!" diyordu. 1920'de bu konudaki düşüncelerini Mustafa Kemal'e bildirmiş, dârüleytâmların açılıp yaygınlaşmasını sağlamıştı. Sık sık çevre il ve ilçelere, özellikle Sarıkamış'a gelip, çift atlı paytonuyla dolaşıyor, toplanan çocuklarla bizzat ilgileniyordu. Mondros Mütarekesi sırasında Sadrazam Ahmet İzzet Genel Kurmay Başkanlığı önerdiği zaman bunu reddedip Anadolu'da Mustafa Kemal'le birlikte kalmayı seçen Kâzım Karabekir Paşa, "Hayatta hayli başarılarım var, ama beni en mutlu edeni, binlerce yoksul çocuğun hayat ve geleceğini kurtarmak oldu!" diyordu. Sarıkamış'taki kışlada, değişik yaşlarda 4 bin dolayında çocuk toplanmıştı. Haydar'ın olduğu topluluk getirildiğinde, kışla daha önceden getirilmiş çocuklarla doluydu. Önce gelmiş olanlar bölgeye alışkındı. Gidip ormanda, çevrede dolaşıyorlardı. Sarıkamış dağları, kurduyla kuşuyla insan ölüsüne doymuş dağlardı. Canın kaskatı kesildiği dağlardı. Enver'in Allahüekber ve Soğanlı Dağları'nda 90 bin askeri

donduruşunun üstünden ancak yedi yıl geçmişti. Acının acıda ürüdüğü dağlardı. Bu dağların eteklerinde toplanan çocukların her biri, savaşların, kıyımların ortasında rastlantılarla hayatta kalabilmiş her kesimden çocuklardı. Osmanlı'nın Ermeni'yi, Ermeni'nin Türk'ü kestiği kıyımların kan gölünde yaşayabilmek için çırpınmış öksüz yetim çocuklardı. Ölüme direnip hayatta kalabilmek ilk yaşam deneyleri, korku ilk duyguları, ölüm ilk bilgileriydi..

Acı gelip insanın içine yerleştiği zaman onu en bencil duygular, en saldırgan davranışlar ve en sağır bakışlarla donatır. Haydar da acılardan süzülüp gelmişti fakat acı, uluyacak in bulup içine yerleşememişti. Acıyı sızısı gibi sarınmıştı. Hayatta kalabilmenin derisi gibi sarınmıştı. Yara bere içindeydi o deri, sızım sızımdı, fakat yaşama sevincinin diliyle yalandıkça iyileşen yaralardı. Haydar'ınki doygunluktu yani. Acının değil, yaşıyor olabilmenin doygunluğuydu. İçindeki yaşama arzusu, yavrusuydu aynı zamanda. Yaşama arzusunu yavrusunu doyuruşun duygusuyla koruyordu. Doğal içgüdüsüydü bu. Kandırılsa da kandırmayı bilmiyordu. Doyacağından fazlasını istemiyordu. Yaşamına gözdağı olmadıkça, hiçbir şeye karşı kavgacı değildi. Canına yönelik gözdağını ise ânında sezip, yaşamını sürdürme tepkisinin yaylarında geriliyordu. İçgüdüleriyle geriliyordu. İçindeki yaşama arzusunu doyurup büyütmenin içgüdüleriyle geriliyordu. Kışlaya getirilişlerinden bir süre sonra, Haydar'ın olduğu gruptaki çocukları boylarına poslarına göre ayırıp saflandırmışlardı. Bir kısım çocuğun Erzurum'a gönderileceği duyurulmuştu. Haydar bunların arasındaydı..

1922'de, *dekovil* dedikleri bir trenle Erzurum'a getirilen çocuklar, Çırçır Mahallesi, Yoncalık Kışlası'nda toplanmışlardı. Çocuklar bu kışlada bir kez daha boylarına, büyüklüklerine göre saflandırılmışlardı. Büyük olanlarının zanaat ve işgücü kollarında eğitim ve çalışmaya gönderileceği söylenmişti.

Zaman zaman bazı çocuklar korkuya kapılıp kaçıyorsa da, çoğunluk sessizce kaderlerini bekliyordu. Karınlarının doyması, giysi ve barınak bulmuş olmaları nedeniyle itiraz edecek bir şeyleri kalmamıştı. Her birinin daha önce yaşadığı acılar ve korkunun etkisi, içlerinde hâlâ taptazeydi ve duydukları korkudan kuvvetliydi. Kaçsalar da gidecek bir yerleri yoktu. Az ve yavan da olsa, orada ekmekleri vardı. Savaşlardan bitap düşmüş insanların boğazlarından artırdıklarını yiyorlardı. Kendisini yaşadığı acıların sisine koyuverse dalıp gitmeyecek kimse yoktu. Üstlerindeki kan kokusu tazeydi. Her biri anasını, babasını, yakınlarını yitirmenin acısıyla yüklüydü. Toplandıkları kışlada eğitilmeye başlamışlardı. İlk eğitimleri Kurtuluş Savaşı üstüneydi. Eğitmenler çocuklara, Anadolu'yu istila edenlerden kurtarmak için savaş verildiğini, bu savaşın özgürlük savaşı olduğunu, Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir gibi paşaların önderliğinde yürütüldüğünü, artık Osmanlı'nın bittiğini, yakında Anadolu halkının düşmanları yenip, özgürlüğüne kavuşacağını anlatıyorlardı. Kâzım Karabekir Paşa'nın öncülüğüyle Yoncalık Ülya Kışlası'nda toplanan çocukların yüreğine, bir ömür içlerinden sıcaklığı silinmeyecek bir duygu işlenmişti. *Kurtuluş Savaşı* ve *cumhuriyet* sözcüklerini, *Mustafa Kemal* adını sıcağı sıcağına ilk kez burada duyup, *cumhuriyet* ve *özgürlük* düşlerini çocuk yüreklerinde besleyip büyütmeye burada başlamışlardı. Eğitmenlerine, ömürleri boyunca cumhuriyetin neferi, nöbetçisi olma sözü vermişlerdi. Genç cumhuriyet onlarla birlikte büyüyordu. Politikaya atılıp soysuzlaşan bir kesimi dışında, genç cumhuriyetin ilkelerine bir ömür bağlı kalacak bir kuşaktı yetişen..

Yoncalık Ülya Kışlası'nda bir heyetçe çocukların yaş ve kimlik saptaması yapılmıştı. Belirlenen kimlikler, Yoncalık Ülya Mahallesi adına düzenlenmişti. Yaşları ve yakınlarını anımsayamayan en küçüklerin yaşları bu heyetçe saptanmıştı.

Çocuklara askeri bir düzen içinde bakılıyordu. Okul müdürleri subaydı. Çocuklar bölüklere, takımlara ayrılmışlardı. Okulda marangozluk, kunduracılık, terzilik, demircilik gibi değişik eğitim ve çalışma dalları vardı. Çocuklar iş atölyelerinde ustaların denetiminde çalıştırılıyorlardı. Yeni kesilip yıkanmış yün topaklarının kokusu sinmişti tenlerine. Kösele ve demir tozu birbirine karışmıştı kirpiklerinde. Üretilen çorap, gömlek, kazak, kalpak, eldiven gibi çamaşırlar; at eyerleri, koşum takımları, nal, mıh gibi gereçler, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı sürdüren birliklere gönderiliyordu. Kurtuluş Savaşı'nın malzemeleri, acıların seyriyle derinleşegelmiş çocuk gözleriyle işleniyordu..

Kışlaya geldiklerinde, çocuklara ayakkabı olarak takunya dağıtılmıştı. Çocuk başına günde bir somun ve dört kişiye bir karavana veriliyordu. Karavanada birkaç parça patates ve birkaç parça et olabiliyordu. Çalışma saatleri dışında okul eğitimi alıyorlardı. Okulun adı *K 9 Sanayi Gürbüzler Mektebi* idi. Müdürü Nusret Bey, Atölye Müdürü Emin Bey'di. Kâzım Karabekir Paşa sık sık geliyordu okula. Sahne oyunlarından şarkı korolarına, atölye derslerinden yemekhaneye kadar her tarafı bizzat denetliyordu. Ders kitaplarının adı *Anadolu Yavrusu* idi. Kitabın içinde, yurt sevgisinden doğa sevgisine kadar birçok konu vardı. Okulun öğretmenleri yedek subaylardı. Çoğu askeri giysileriyle geliyordu. İlk dönemlerinde, yoksunluktan, kâğıt, kalem, kitap verilememişti çocuklara. Kâğıtları beyinleri ve yürekleriydi; kalemleri kulakları ve gözleriydi. Pürdikkat dinliyorlardı öğretmenlerini. Daha sonraki aylarda, çocuklara kalem ve kâğıt da dağıtılmıştı. İlkin, *yersiz ve boşuna harcamadan kullanmaları* öğretilmiş, sonra kâğıt ve kalemleri dağıtılmıştı. Kâğıtlarını, kalemlerini son milimine dek değerlendiriyorlardı. En küçük kâğıt parçasını bile buruşturulup atmıyorlardı. Atmak gibi bir kavramları yoktu.

Aydınlanma gereçleri, tenekeden yapılmış idare lambası, çam çırası ve mumdu. Birlikte oynamayı, birlikte çalışmayı, birlikte büyümeyi ve bölüşmeyi öğreniyorlardı..

Okul adının *Öksüzler Yurdu* olarak değiştirildiği yıl, Haydar ikinci sınıftaydı. *Para cüzdanı* ve *şapka* kavramları ile ilk kez o yıl karşılaşmıştı. Öğretmenlerden birinin cüzdanı kaybolmuştu. Öğretmen, *cüzdanının çalınmış olabileceğini* düşünüyordu. Takım Çavuşu'nun *Bunlardan biridir!* diye ihbar edip, adlarını öğretmene verdiği öksüz çocuklardan biri de Haydar'dı. O güne dek adını bile duymadığı bir şeydi cüzdan. Neyle suçlandığını bilmeden dayak yiyordu. Para cüzdanının ne olduğunu bile bilmiyordu. Dayaktan kurtulmak için istedikleri şeyi kabullenmişti. O kabullenmişti, fakat aynı gün öğretmen cüzdanını yitirdiği yerde bulmuştu. Bu kez de Haydar'a *neden yalan söylediğini* sormuştu öğretmeni! Sonra, "Böyle bir durumda bile kalsan, yalan söylememelisin!" diye öğüt vermişti. *Asıl yalan söyleyenin Takım Çavuşu olduğunu* söylemişti Haydar. Onun bu gözükara tutumu, Takım Çavuşu'nu kendine daha fazla düşman kılmıştı. Aklına yatmayan şeye boyun eğmemek, yalan ve iftiraya karşı katıksız nefret, bir ömür silinmeyecek biçimde o günlerde sinmişti içine..

Kendi üretimiyle ilk kez para kazanması da o günlere rastlıyordu. Kalem bulduğunda aklına ilk gelen resim yapmaktı. Baktığı, sevdiği, düşündüğü, düşlediği, anımsadığı her şeyin resmini yapmak istiyordu. Bir şeyin resmini yaptığında, sanki o şeyi kendinin kılıyordu. Bir yanı mavi, bir yanı kırmızı kalem verilmişti çocuklara. Büyük gül resimleri çizip boyamıştı. Esnaftan biri resmi kendisine satmasını istemişti. "Dükkânıma asacağım!" demişti. Çocuklar kimi zaman gidip esnafa yardım ediyorlar, eşya, yük taşıyorlardı. Erzurum esnafı bu öksüz çocuklara harçlık vererek yardımcı oluyordu. Haydar, resmini yüz paraya satmıştı. Kazandığı ilk paraydı. Parasını

renkli kalem ve kâğıt almaya harcamıştı. Bir ömür içinde taşıyacağı bir tutkuyla almıştı. Kendi parasıyla aldığı bu malzemeyle yaptığı ikinci resim ise bir şapka resmiydi. Büyük bir gururla yapmıştı resmi, büyük bir cesaretle yapmıştı. Öğretmeni kutlamıştı resmi görünce. Alıp okul duvarına astırmıştı. Genç cumhuriyetin aydınlığa doğru attığı adımlarından birinin daha, genelgesiyle birlikte Erzurum'a ulaştığı günlerdi. *Bundan böyle fes ve takkenin yerine şapka giyilecek* deniyordu bu kararda. 1925 güzünün kışa döndüğü aylardı. Erzurum'da şapkayı ilk giyenler, Öksüzler Yurdu'nun öğretmenleri ve öğrencileriydi. Muallim Zakir Şakrak Bey, bütün çocukları toplayıp, Ankara'dan gelen kararı duyurmuş ve şapkayı ilkin kendi başına koymuş, tüm ahaliyi *şapka giymeye* çağırmıştı. Bu olay aynı gün Erzurum'da yankılanmıştı. Dinci ve gerici çevreler homurdanmaya başlamış, bu homurtular Ankara'nın şapka kararına karşı isyan boyutlarına ulaşmıştı. *Fesi atıp şapka giyenlerin kâfir oldukları ve öldürülmelerinin vacip olduğu* söyleniyordu. Softalar, Öksüzler Yurdu'nun öğretmenlerini hedef olarak gösteriyordu. İrtica yanlılarının gösterileri taşlı sopalı, silahlı saldırılara kadar varmıştı. Softalar, şapkalı bir öğretmeni linç etmeye kalkmışlar, şapkayla sokaklarda gezen öksüz yetim çocukları dövmüşlerdi. Öksüzler Yurdu, olası saldırılara karşı askerce gözetim ve koruma altına alınmıştı. Nice ölümlerden geçip gelmiş, her birisi aileleri dahil her şeyini ölüme kaptırmış çocukları yeniden ölüm korkusu sarmıştı. Haydar o günlerde çizmişti şapka resmini. Mustafa Kemal'in Kastamonu'da çekilen fotoğrafındaki şapkaydı. Yaptığı resim, softaların gözdağına karşı direniş duygusunun içindeki yuvasıydı. Karanlıkta taşıdığı el feneriydi. Yuvarlanıp geldiği ölümlerden intikam alır gibi çizmişti. Gül resmi gibi, götürüp satmak istememişti. İlkin, softaların ölüm gözdağına aldırmadan şapka giyen öğretmenine gös-

termişti. Silahı gibi göstermişti. Korkusuyla ısıttığı duygusuna, yaptığı resimle su verip çeliğe dönüştürmüştü. Genç cumhuriyetle birlikte büyüyordu artık..

O yıl okulun askeri kimliği kaldırılmıştı. *Maarif Vekâleti*'ne devredilip sivilleştirilmişti. Atölyeler okuldan ayırılmış, atölyelerdeki makineler ve malzemeler iş ocaklarına devredilmişti. Atölyelerde yetişip ustalaşan büyük çocuklar, iş ocaklarına dağıtılmıştı. Çocukların bir kısmı okuldan ayrılıp şehirdeki terzi, marangoz, demirci gibi işkollarında çalışmaya başlayarak hayata atılmışlardı. Daha küçük yaştaki öksüz, yetim çocukların eğitimleri, sivil okul düzeninde sürdürülmeye başlanmıştı. Okulun adı ilkin *Darülitam* daha sonra *Şehiryatı* olarak değiştirilmişti. Haydar 1928'de, yani on üç yaşında *Şehiryatı*'ndan mezun olmuştu..

Şehiryatı'nın müdürü Murat Bey, *Sarı Murat* lakabıyla anılıyordu. Erzurum Lisesi Müdürü ise Murat Uraz Bey'di. Özellikle bu iki eğitimci, öksüz, yetim, kimsesiz çocukların eğitimlerini sürdürmeleri, yetişip kendileri kurtarmaları için çalışan insanlardı. Onların ilgi ve yardımıyla bir kısım başarılı öğrenci *Muallim Mektebi*'ne, bir kısım öğrenci ise Erzurum Lisesi'nin orta kısmına yerleştirilmişti. Savaş ve kıyımlarda, canları dışında her şeylerini yitirmiş çocuklar, savaş yorgunu yoksul Anadolu halkının şefkatiyle, genç cumhuriyetin ilk öğrencileri olarak okuyorlardı. Genç cumhuriyet onlara *leyli meccani*, yani para ödemeden yatılı okuyabilme olanağı sağlamıştı. Haydar, Erzurum Lisesi'nin orta kısmına parasız yatılı olarak kaydı yapılan öğrencilerden biriydi. Kaydının yapıldığı gün, bir hazine bulmuşcasına sevinmişti. Girişinde durmuş, uzun bir tünele bakıyordu sanki. Çıkış ucunda göz kamaştırıcı aydınlığı olan bir tüneldi. O gün bir tünel resmi yapıp bu duygusunu herkesle bölüşmek istemişti. *Cumhuriyet Treni* koymuştu resminin adını. Resimde tren görünmü-

yordu, sadece tünel görünüyordu. Tren kendisiydi. Kendisi gibi olanlardı. Okuma isteği, içinde böyle bir duygu seliydi. Bu isteği, genç cumhuriyet ve savaş yorgunu yoksul halkın şefkatinde yankı buluyordu. Bu yankı, *sahipsizlik acısı*'nı dindiriyordu. O günkü sevinci, ömrünce karşılığını vermeye çalışacağı bir borçluluk duyguysuyla yer etmişti içinde. Borç olarak *şefkati* almıştı. Yoksul Anadolu halkından almıştı *şefkati* borç olarak. Okuyup, tamamlayacağı eğitimiyle ödemek üzere almıştı. Kaydının yapıldığı gün, okul yatakhanesindeki yatağında battaniyesine sarılıp ağlamıştı. Herkesten saklanarak ağlamıştı. *Anası, babası, hiç olmazsa Abbas görebilmiş olsaydı bu günü* diye içlenerek ağlamıştı. Duygusunu bölüşeceği kimsesi yoktu hayatta. Ertesi gün kendisine verilen kitap ve defterinin kimlik bölümüne adı ve kimliğini: *yoksul Anadolu, onun fedakâr halkı ve cumhuriyetin çocuğu Haydar* diye yazmıştı. Bu duyguyla kimsesizlik acısını yeniyordu. Yemin eder gibi yeniyordu. Bu yemin, aynı zamanda, ona bu duyguyu yaşatanlara çıkarsız bir bağlılık yeminiydi..

Genç cumhuriyet aydınlığa doğru bir adım daha atmış ve bu adıma ilişkin karar Anadolu'daki okullara iletilmişti. Kararın Ankara'dan Erzurum'a ulaştığı gün Haydar, ortaokul 2. sınıftaydı. Kararda, *Bundan böyle eski Arapça harfler yerine yeni Latin harfleriyle yazıp okunacak!* deniyordu. Genç cumhuriyetin bu körpe kararını, daha öğretmeni anlatırken, bilgisiyle olmasa da duygusuyla oturduğu yerden alkışlamaya başlamıştı. Onun bu tutumu öğretmenini heyecanlandırmıştı. Yeni alfabeyi anında benimsemiş ve kısa zamanda çözmüştü. Öğrenciler birkaç gün içinde yeni harflerle yazmaya başlamışlardı. Fakat, Arap alfabesi olan eski yazıyla yazılmış ders kitapları değişmemişti. Öğretmeni, *yurdun yoksulluğu nedeniyle kitap basımının zaman alacağını, bir süre daha dersleri eski harflerle yazılmış kitaplardan okuyacaklarını* söylemişti.

Bütün Anadolu'da, yeni olan herşeyi ilk benimseyenler bu çocuklardı. Yeni olanı benimsemek, karanlık geçmişlerini aşmanın basamaklarıydı onlar için. Bu onların susuzluk duygularıydı. Açlık duygularıydı. Kimsesizlik duygularıydı. Yeni olanda doydukları, sarındıkları bir şeyler vardı ve onu hemen buluyorlardı. Aranmadan, dolanmadan buluyorlardı. Buluyor ve ekşinmeden, yüksünmeden sarınıyorlardı. Ancak güçlü olanın hayatta kalabildiği yıllardı. En azla doymayı, en inceyle soğuktan korunmayı bilmenin gerektiği yıllardı. Körpe canlarını yırtarak, içlerinden sökülüp çıkan öksürük sesleri, yattıkları yatakhanenin *doğal* gürültüsüydü. Ciğerleri, kayalıklardan yuvarlanan boş teneke gibi takırdıyordu canlarında. Haydar'ın ranzasına bitişik ranzada altlı üstlü iki kardeş yatıyordu. Osman ve Davut'tu adları. Haydar'ınkiyle benzer bir kaderden süzülüp gelmişlerdi. Ölümlerden, kıyımlardan kaçış yoluna Sarıkamış'tan düşmüşlerdi. Canları dışında her şeylerini yitirmiş iki kardeşti. Osman kemik vereminin pençesindeydi; bir türlü iyileşemiyordu. Kardeşi onu kurtarmak için çaresizlik içinde çırpınıyordu. Haydar, onlara bakarken, dağlarda geçen günlerini, Abbas'ı, onun kendisi için çırpınışlarını anımsıyordu. Geceleri hâlâ o günlerin hıçkırıklarıyla uyanıyordu. Her uyanışında Davut'u Osman'ın başucunda görüyordu. Ortaokul 2. sınıfı okudukları yılın son günleriydi. Bir sabah uyandıklarında, yatağında sessiz, soluksuz bulmuşlardı Osman'ı. Öksürmüyordu artık. Kıpırdamıyordu, inlemiyordu. Abbas gibi soğumuş, erimiş gitmişti. Kardeşinin ölümünden sonra Davut ne duyar ne görür olmuştu. Günlerce, yemeden içmeden, kör sağır dolaşmıştı çevrede. Sonra onu da kimseler görmez olmuştu. Acısının sürüdüğü bir bilinmeze doğru çekip gitmişti..

Direnmenin ve hayatta kalmanın, yarı yolda düşmemenin silahını kendi içinde bulmuş, zorluklardan güçlü çıkmıştı

Haydar. Bileği bükülmez derecede güçlüydü. Resim yeteneği yanına güreş gücünü eklemişti. Öğretmenleri, okulun büyük holündeki giriş sütunları üstüne yapılması düşünülen *Sakarya'ya Doğru* tablosunu ona yaptırmışlardı. Bu görev, gece gündüz yorulmaksızın çalışacak denli enerji ve güç toplamıştı içinde. Kendi köklerine doğru iz sürmeye başlaması da bu yıllarına dayanıyordu. O günlerine dek, nereli olduğu, kimlerden olduğu, neler yaşadığı gibi konuları ancak soru sorulduğu zamanlarda ve anımsayabildiği kadarıyla kısa yanıtlarla açıklıyordu. 14 yaşını tamamladığı günlerinde, içinden dışından geçmişini aramaya başlamıştı. Kimi arkadaşları, hiç ummadıkları zamanlarda, hiç ummadıkları yakınlarını buluyorlardı. Böylesi durumlar çocukların tümüne bir umut ışığı oluyordu. Umut, söndüğü sanıldığı anda üstüne atılan bir parça kâğıtla parlayıveren bir közdür. Tükenmeyen bir düştür. Birbirini besleyen iki kardeştir *düş* ve *umut*. İkisi de sadece insan yüreğinde canlanır ve besini yine insan yüreğidir. Beslendiği oranda var olurlar; var olup güçlendikleri oranda tüketirler. İnsan dışındaki yaratık, insandan daha gerçekçidir. İnsan dışında hiçbir canlı, *düşündüğü için suyun ya da otun var olduğunu* aklından geçirmez. Gereksinimi olan şeyi gereksinim duyduğu oranda arar; varsa görür, gördüğü an ulaşır. İnsan dışındaki yaratık, korkusunda da sevincinde de insandan daha gerçekçidir. Sonunda Haydar da bir insandı ve içindeki *düş / umut* ikizini yüreğiyle besliyordu. Besleyip büyütüyordu. Sınıf arkadaşı Iğdırlı Bayram bir gün, "Iğdırlılar sürgünden gelmişler, Gölbaşı'ndaki kahvedeler, onlara senden söz ettim, görmek istiyorlar!" demişti. Demiş ve içindeki *düş / umut ikizini* uyandırmıştı, közünü alevlendirmişti Haydar'ın..

Bayram'la birlikte Gölbaşı'ndaki kahveye gitmiş, Iğdır'dan gelenleri bulmuştu. Tanıdığı kimse yoktu içlerinde. Tanımasına olanak yoktu zaten. Küllük'ten ölüme yuvarlan-

dığında küçücük bir çocuktu. Ölüm korkusu, anımsama yetisini tümüyle silmişti. Kahveden ayrılacaklardı ki, sürgünden dönen Iğdırlılar'dan biri, "Hele biraz oturun, dincelin, günorta oldu, birazdan Beyler Bey gelir, bir de ona danışın, o bilir!" demişti. Bir süre sonra gelmişti Beyler Bey. Ak saçlı, kısa boylu, tıknaz, geniş omuzlu biriydi. Herkesi topluca selamlamış, kahvedekilerin açılıp gösterdikleri yere oturmuştu. Oturduktan sonra, bu kez herkesle teker teker selamlaşmıştı. Biraz nefes almıştı ki, Haydar'a beklemesini söyleyen adam Beyler Bey'e, "Bu uşak, Ermeni mezalliminden sonra Iğdır'daki ailesinden sağ kalan olup olmadığını soruyor!" diyerek Haydar'ı göstermişti..

Beyler Bey, ilkin bir şey dememiş, dikkatle Haydar'ı süzmüştü. Kendi hafızasında Haydar'ın yüzünün izlerini aramıştı. Bakışı böyle bir bakıştı. Kısa bir süre sonra, "Balam senin atan kimdir?" diye sormuştu. *Yusuf Bey* yanıtını alınca, adam ilkin şaşalamış, sonra anasının, amcalarının adlarını birer birer sormuştu. Haydar'ın yanıtları karşısında Beyler Bey, iki eliyle kendi göğsünü döverek çevresindekilere, "Abo Bey'in, Yusuf Bey'in bütün sülalesinin yok olduğunu duymuştuk, demek ki bir yavrusu sağ kalıp!" diyerek, Haydar'a sarılıp ağlamıştı. Gözyaşı kimi hassas gövdeler için bulaşıcıdır. Bulaşacağı yeri buldu mu en hızlı bulaşan odur zaten. Hiçbir şey gözyaşının bulaşma hızıyla yarışamaz. Hassas gövdelerin gözevlerindeki bentler, kendilerini yıkacak titreyişe hazırlıklıdır. Bentlerini devirme işinde, gözyaşı ırmak suyundan daha güçlü, ışıktan daha hızlıdır. Beyler Bey'in gözyaşı Haydar'a bulaşmış, o da başlamıştı ağlamaya. Bu ağlama korkudan, acıdan beslenen bir ağlama değildi. Dinsin istemiyordu. Kendi isteğiyle kendi yüreğinden beslenen bir ağlamaydı. Sevincin acıdan öç aldığı bir ağlamaydı. Saran, ısıtan bir ağlamaydı. Sığınağı olan bir ağlamaydı. Beyler Bey'in ağlayışında, Hay-

dar'ı saran, koklayan, ana baba şefkati veren bir sıcaklık vardı. Adam hep ağlasın istiyordu Haydar. Hiç yitirmek istemiyordu bulduğu düşü. Kendi de bunun için ağlıyordu. Umudunu değil fakat düşünü korumak için ağlıyordu. O ağlamasa kendi de ağlayamayacaktı sanki. Düşünden uyanmış gibi olacaktı. Düşünü yitirecekti. Kuruyacaktı. İnsan, bulmak istediği şeyi en kolay düşlerken bulabilir. Düş, bulmanın en kestirme yoludur. Haydar düşteydi ve bulmaya, buluşmaya başlamıştı. Gözleriyle olmasa da gözyaşlarıyla aralamıştı aradıklarının kapısını. Damla damla buluyordu yitirdiklerini. Buluyor ve emiyordu düşlerinden. Ağladıkça buldukları çoğalıyordu. Beyler Bey, "Demek Yusuf Bey'in ocağı sönmemiş, bir ışığı kalmış, ah ki ah, şükürler olsun!" diye hem konuşmasını sürdürmüştü, hem dövünmesini. Haydar'ın gözlerinden boncuk boncuk yuvarlanan gözyaşları, acının ve sevincin midyesinde incileşiyordu. Hem acının karartısıyla, hem sevincin pırıltısıyla incileşiyordu. Ağlıyordu fakat ağlama sesi çıkarmadan ağlıyordu. Yüzünün tek kıpırtısı inciden gözyaşlarıydı. Kahvedekiler de etkilenmişti. Beyler Bey, çıkarıp on lira uzatmıştı Haydar'a. Haydar almak istemeyince, "Al balam, biz özge değil kohumuz! Iğdır'da yakının, kimin kimsen sağ kalmışsa haberdardar edeceğim, sana haber getireceğim!" demişti..

Beyler Bey'in verdiği on lirayı canının güvenlik zırhı gibi saklamıştı koynunda Haydar. Duyguları ona, *bulduğu izin peşini bırakmamasını*; *Beyler Bey ile karşılaştığı günün gözyaşı yüzünde kurumadan, bulduğu izin peşini kovalamasını* söylüyordu. Hem ürküyordu düşünden, hem düşünü derinleştirmekten kendini alamıyordu. Düşü, canlandığı yerde, yani yüreğinde büyüsün istiyordu. İsterse yiyip bitirsin yüreğini, yeter ki büyüyüp elle tutulur, gözle görülür olsun istiyordu. Ürküyordu çünkü düşü, uzanınca tutamadığı bir boşluk-

tu içinde. Fakat her gece yatağında o boşluğa uzanmadan edemiyordu. İstemediği zamanda bile düşü onu kendine çekiyordu. Tünelin ağzındaki ışık gibi çekiyordu. *Düş*, kendi ikizi *umut*'la gezinirken böyledir. Yoruldukları yerde birbirinden güç alarak büyümelerini sürdürürler. Sonunda Iğdır'a gitmeye karar vermişti. Zaten, Beyler Bey'in verdiği on lirayı bunun için saklamıştı. Yığınla gereksinimine karşın, başka hiçbir şeye harcamadan saklaması bunun içindi. Arkadaşı Bayram'la sadece düşlerini değil, cesaretlerini de birleştirmiş, Iğdır'a gitmeye, gidip kimi kimseleri kalmışsa onları bulmaya karar vermişlerdi. Beyler Bey, *Ermenilerin öldürdüğü amcası Abo Bey'in kızı Dilara Hanım'ın sağ olduğunu* söylemişti. En azından onu bulabilirdi. Erzurum'la Iğdır arasında yük taşıyan kamyonculara sorup, sonunda onları ucuza götürecek bir kamyoncu bulmuşlardı. Binecekleri kamyon çimento torbalarıyla yüklü bir kamyondu. Kamyonun şöförü, Bayram ve Haydar'ı, çimento dolu torba yığınları arasında yer açıp, en arkada bir köşeye yerleştirmişti. Arka kapağı kapamış, yükünü çadır beziyle örtmüş, iplerle bağlayıp hareket etmişti. Tekerleri dolma lastikli bir kamyondu. Kamyon ne kadar ağır olursa olsun, Haydar'la Bayram'ın yürekleri kuş gibi hafifti içlerinde. Daha doğrusu yürekleri kanatları olmuştu, onları uçuruyordu. Kendi kararlarıyla kendileri için uçuyorlardı. Kan içinde taş gibi yuvarlanıp uzaklaştıkları yerlere uçarak dönüyorlardı. Canlarının izini süreceklerdi. Hiçbir şey bulamasalar bile, bunun duygusu yeterdi. Yuvalarına doğru uçuyorlardı..

Iğdır'a vardıklarında gecenin geç saatiydi. Kamyonda sabahlayıp, Beyler Bey'ine sabah gitmeyi düşünmüşlerdi. Fakat daha Beyler Bey'in evini sordukları ilk kişi, *Siz Beğlerbey'ini de Iğdır'ı da kepaze mi etmek istiyorsunuz; konuk sokakta sabahlar mı?* diye azarlamıştı onları. Hatta alıp kendi evine götürmek istemişti. Sonra, Beyler Bey'in evini tarif etmiş, *doğ-*

ru hareketin ilkin gidip ona görünmek olduğunu söylemişti. Kime sorsalar, Beyler Bey'i tanıyordu. Sorup soruşturup Beyler Bey'in evini bulmuşlardı. Eve vardıklarından bir süre sonra Beyler Bey, Bayram'ın akrabası Gulam Nağdeli'ye haber yollamış, gece geç saatte akrabaları gelip Bayram'ı almışlardı. Haydar, o gece Beyler Bey'in evinde kalmıştı. Beyler Bey, gün ağarmadan kalkıp gitmişti. Haydar, yarı uyur yarı uyanık, düşü içinde sabahı bekliyordu. İçi dışı, gözü kulağı kapıdaydı. Bayram gibi kendisi için de bir gelen olur mu diye bekliyordu. Gün yükselip öğlene varmamıştı ki, tığ inceliğinde, zayıf uzun boylu bir adam gelip, kapıdan, "Yusuf Bey'in oğlu gelmiş, hardadır?" diye seslenmişti. Haydar'ın eli ayağı dolaşmıştı. Abbas'ın sızım sızım ölüme gittiği gündeki gibi eli ayağı dolanmıştı. O gün de aynı öyle, ne yapması gerektiğini bilememişti. Geleni tanımış olsa, belki o denli telaşlanıp içi içini yemeyecekti. Kim bilir, belki tam tersiydi! Bilmiyordu, bilmek de istemiyordu. Bilgisi bulanmıştı..

Telaş ânı böyledir. İnanılanın aksine, soğukkanlı olma telkinlerinin hiçbir yararı yoktur. İnsan *hele ki kendi kendini* hiç yatıştıramaz böyle anlarda. Telaş selinde, telaşı doğuran nedene tutunup, batmadan akıp gitmeyi başarmak yatışmanın tek yoludur. Beyler Bey'in kapısını çalan kişi içeriyi süzmüş, Haydar'ı görmüştü. Ona yönelmiş, sarılıp kucaklamıştı. Haydar, gelen adamın kim olduğunu, adını sanını bilmiyordu, fakat bir yakınını bulma duygusuyla kendini içindeki sele bırakmıştı. Tığ inceliğindeki, zayıf, uzun boylu adam kucaklarken Haydar'ın kemikleri çıtırdamış, Beyler Bey'in hanımı, "Muhtar Bey, onca mezallimde ölmeyip sağ kurtulmuş uşağı öldürmek mi istersen?" diye takılmıştı..

Büyük amcası Abdullah Bey'in yanma alıp oğlu gibi büyüttüğü ve daha sonra kızıyla evlendirdiği Muhtar Bey, Haydar'ı alıp kendi evine götürmüştü. Bir tarafında meyve ağaç-

ları vardı evlerinin, bir tarafı bağlıktı. Büyücek bir bahçe içindeydi. Evin az ilerisinde bir tandır evi vardı. Üç dört kadın tandır başında oturmuş, yufka açıyor, lavaş denen tandır ekmeği pişiriyorlardı. Muhtar Bey, Haydar'ı arkasında gizleyerek girmişti bahçeye. Kadınlara doğru uzaktan, "Petro bak, sana kimi getirdim!" diye seslenmişti. O böyle seslenince, kadınlar ayağa kalkıp onlara doğru gelmişti. Ufak yüzlü, minyon yapılı olanı, sevinçle çiçeklenmiş güleryüzüyle öne çıkıp, uzun uzun Haydar'a bakmıştı. Sapından yeni sıyrılmış yonca yaprakları vardı bakışında. Öyle körpeydi. Evlenmiş kadındı ama bebek yüzüyle bakmıştı. Bakışı sarmaşık huylu bir bakıştı. Ana sıcağıyla sararak bakmıştı. Eleğinde gördüğü altın taneciklerini, kumundan çamurundan eleyen altın arayıcısının özeniyle bakmıştı. Bakışı, gökkuşağının renklerini taşıyan bir bakıştı. Dudağında kıpırtıya dönmeden, kendi sessizliğinde çırpınıp durmuştu bakışları. Haydar'ın yüreği, yuvasından düşmüş yavru kuş gibi çırpınmıştı o bakışların avcunda. Tiril tiril titriyordu. Herkes, her şey sessizdi. Meyve ağaçlarında hışırdayan rüzgâr, dallarda cıvıldayan kuşlar ve tandır ateşinin çıtırtısı dışında her şey sessizdi. Yine Muhtar Bey bozmuştu sessizliği; birkaç kez üst üste, "Petro iyi bak, dikkatli bak hele, tanımadın mı? Bebekliğini, anasını, atasını düşünerek bak; hele babanı düşünerek bak; kaşına, gözüne bak, tanımadın mı?" diye soruyordu..

Kadın, Haydar'ı uzun uzun süzüp, sonra da "Vallah tanımadım, emmicanî, ne bilim!" diye yanıtlamıştı Muhtar Bey'i. Muhtar Bey eşini *Petro* diye çağırıyordu. Onu komşularından *Tilan* diye çağıranlar da vardı. O da Muhtar Bey'e *Emicanî, emmioğlu* diye sesleniyordu. Özgün adı Dilara'ydı. O, kim olduğunu bilemeden Haydar'a bakınırken, bu kez Muhtar Bey, "Amcan Yusuf Bey'in oğlu Haydarcan! İşte sana onu getirdim!" demişti..

Muhtar Bey sözünü bitirmeden Petra elini eteğini döve döve Haydar'a sarılmış, bir yandan ağlamaya başlamış, bir yandan "Vay bacın sana kurban olsun, tanrıya şükürler olsun, Yusuf amcamın nesli kurumamış, neslimiz kurumamış!" diye tekrarlayıp durmuştu. Bulduğu *amca kızı,* ölümler denizinde kanlı dalgalarla boğuşarak vardığı ilk *akraba kıyısı*'ydı Haydar'ın. Amcakızı için de aynısıydı. Baba yanından kimsesi sağ kalmamıştı. Bulduğu bir Haydar'dı. Öyle bir duyguyla dolmuştu ikisi de. O duygunun kollarıyla sarılmışlardı birbirlerine. Ağlaşmaları, bağrışmaları duyan konu komşu da toplanmıştı Muhtar Bey'in bahçesine. Haydar, köyden şehre azdırılmış kedi şaşkınlığıyla seyre dalmıştı çevresini. Üstüne göçen tünelde ölmüş de dirilmiş gibiydi. Söndü diye bıraktığı közde, esmiş de tutuşmuş gibiydi..

Okulunun açılmasından bir gün öncesine dek, amcakızının evinde kalmıştı. Amcakızı anlatmış, o dinlemiş; o anlatmış, amcakızı dizlerini eteklerini döve döve dinlemişti. Babasını, anasını, hele hele Abbas'ın öyle kayıp gidişini anlatırken, Muhtar Bey, acısını almak ister gibi uzanıp uzanıp dokunmuştu Haydar'a. *Keşke elinin gücü olsaydı da, söküp alsaydı o acıyı kökünden* diyen bir duyguyla dokunmuştu Haydar'a. Abbas gibi dokunmuştu. Anası atası gibi dokunmuştu. Tümünün merhametini kendinde toplayıp dokunmuştu. Kahrede kahrede dokunmuştu. Ah ede ede dokunup, kendini tutamadığı anlarda çıkıp gitmişti evden. Amca kızı, aç kaldığı günlerinin yarasını sarmak ister gibi yemekler hazırlamıştı Haydar'a. Üstüne toz düşse, bitlendiği günlerinin acısını çıkarmak ister gibi, tekrar tekrar yıkamıştı mintanını. Öksüz yetim kalışının öcünü almak ister gibi, sağından soluna geçerken de sarılmıştı Haydar'a, solundan sağına geçerken de. Anası, halası, bacısı olmuştu; bozbaşından hengeline, taş köftesinden borç çorbasına ne istese onu pişirmişti. Böyle böy-

le, okuluna döneceği gün gelip çatmıştı. Biletini Muhtar Bey almış, Erzurum'a uğurlamıştı..

Yemeğini okulda yiyor, okulda yatıp kalkıyordu, fakat diğer giderlerini karşılaması için çalışması gerekiyordu. Ağırını hafifini, azını çoğunu gözetmeden her işte çalışıyordu. Çalışmak zorunda kalışı okulunu aksatmaya başlamıştı. Bazen nakliye kamyonlarından yük taşıma işlerinde çalışıyordu; bazen meyve toplama, ambar temizliği, inşaat gibi işlerde çalışıyordu. Okuldaki öğrencilerin çoğunluğu Erzurumluydu. Gündüzcü öğrencilerdi. Bir bölüm öğrenci ise paralı yatılıydı. Paralı yatılı öğrenciler olanaklı ailelerin çocuklarıydı. Ak pak giysileri olan çocuklardı. Kimisi Erzurumlu varlıklı esnafin çocuklarıydı. Haydar, birçok öğrenciye, *eski elbiselerini kendisine getirmeleri durumunda satabileceğini* söylemişti. Öğrencilerin getirdiği eski elbiselerini alıp, okuldan çıktığı günlerde satmak için, Çifte Minareler semtindeki bit pazarına götürüyordu. Eski elbisesini sattığı öğrenciye parasını ödedikten sonra, bir miktar da kendisine kalıyordu. Çalıştığı işlerde kazandığı parayla ucu ucuna zorunlu masraflarını karşılıyor, artanıyla resim kâğıdı, boya, fırça ve kitap alıyordu..

Ortaokulu bitirip liseye başladığında 1932'ydi. Yine *Maarif Vekâleti*'nin yoksul, kimsesiz çocuklara tanıdığı hak ve bazı öğretmenlerinin yardımıyla lise eğitiminde de parasız yatılı okuma olanağı bulmuştu. Sporun güreş, gülle atma gibi dallarındaki başarısı nedeniyle spor öğretmeni; merakı ve başarısı nedeniyle tarih, tabiat derslerinin öğretmenleri tarafından seviliyor ve destekleniyordu. Kimi öğretmenler ise genç cumhuriyete bağlı kişilikleriyle, onun gibi öğrencilere sorunlarında arka çıkıyorlardı. Boş zamanlarında yaptığı üç şey resim, spor ve kitap okumaktı. Ağır sporlara olan merakı korunma içgüdülerinin bir sonucuydu. Spor yaptıkça güçleniyor, güçlendikçe kendini daha güvenli hissediyordu. Gü-

cünde, tek başına yaşamını sürdürebilmenin güvenini buluyordu. Güçlü yapısı nedeniyle çevresindekiler *karakütük* adını takmıştı ona. Yakın arkadaşları ise *Dara Haydar* diye çağırıyorlardı..

Lise ikinci sınıfa başladığı yıl, çelmelenip yeni bir karanlığın içine düştüğü yıl olmuştu. Çalışma zorunluğu ve kitaplara olan merakı bazı öğretmenlere koz vermişti sanki. *Derslerini aksattığı* homurtusuyla başlayan söylentiler, *parasız yatılı okumaya hakkı olmadığı* homurtularına kadar yükselmişti. Sonunda bu hakkı alınmıştı elinden. Parasız yatılı hakkının olmaması, eğitiminin yarım kalması demekti. Aç susuz kalması demekti. Sokakta kalması demekti. Okul hademeleri ve gece nöbetçisi öğretmenleri acıyıp, bir süre daha geceleri yatakhanede barınmasına göz yummuşlardı, fakat sonunda onlar da korkmuştu. Aç kalmamak için çalışmak zorundaydı. Yukarı Mumcu Mahallesi'nde yol inşaatları vardı. Şehiriçi yolların yapımı için eski mezarlar sökülüyordu. Amele ve gece bekçisi aradıklarını duymuştu. Mezarlık kazımı olduğu için insanların çalışmak istemedikleri bir işti. O işte çalışanların *çarpılacağı* söyleniyordu. İnsanlar korkuyordu. Ancak mecbur kalanlar çalışıyordu. Onların da kimisi korku altında, kimisi softaların tehditleri altında çalışıyordu. Haydar'ın başka çaresi yoktu. Çalışmak için başvurmuştu. 50 kuruş yevmiye ile yol inşaatlarında çalışmaya başlamış, böylece okuluyla ilişkisi tümüyle kesilmişti. Geceleri amele çadırlarında yatıyordu. Yatarken, gözleri açık, tavşan uykusunda yatması gerekiyordu. Uyuması yasaktı. Öğleden sonra amele olarak çalışıyor, geceleri ise malzemeleri bekliyordu. Bu kayıtla almışlardı işe. Ancak sabah, diğer ameleler geldikten sonra birkaç saat uyuma hakkı vardı. Her gününde, her gecesinde ayrı kâbus yaşadığı bir işti. Kimi gün, uykusunda babasını çıkarıyordu mezarından; kimi gün, kaldırdığı taşın altından kardeşinin

kemiği çıkıyordu. İşin onca yorucu olmasına karşın iştahını bile yitirmiş, yemekten içmekten kesilmişti. Uykuda bile insanı dişleyen bir işti. Sanki beyninde bir teneke vardı ve birileri bir çiviyle sürekli bu tenekeyi çiziktiriyordu. Gece gündüz beyninde sürekli cızırdayan bir işti. Sanki çalışmak ve para kazanmak için değil de, okuma umudunu gömmek için başlamıştı o işe. Sanki geçmişini unutmak için değil de, günün her ânında tekrar tekrar, mezar mezar geçmiş acılarını anmak için başlamıştı o işe. İçinde yürüdüğü tünel bu kez çökmüştü üstüne. Ne ışık kalmıştı, ne pırıltı. Hele geceleri ameleler gidince, sadece ölülerin kemik uğultusu kalıyordu toprakta. Gece yarılarında hayalet kılığına girmiş softalar dolaşıyordu çevrede. Korkutup kaçırmak için geliyorlardı. Uzaklardan beyaz çarşaflar içinde geçiyorlar, borular içinden boğuk seslerle bağırışıyorlardı. Haydar, iki gece bekçisinden biriydi. Diğeri orta yaşlarda bir ameleydi. Kurban'dı adı. Çıldırlıydı. Aleviydi. Sadece gece bekçisi olarak çalışıyordu. Korkusunu göstermiyordu ama sürekli dua mırıldanıyordu. Ara sıra bağırarak küfür ediyor, ardından yine dua mırıldanıyordu. Gündüzleri çalışmayıp evine gittiği için, acıyıp, Haydar'ın uyuklamasına göz yumuyordu..

Tabiat Dersi öğretmeni Hüsamettin Bey'in gelip inşaat çadırında onu bulduğu gece, çadırın bir köşesinde uyuyordu Haydar. Rüyasında, karanlık bir mezarın içindeydi. Kaygan bir mezardı. Çok derinlerden ölüler aşağı çağırıyorlardı onu. Ne olduğunu bilmediği bir şeye tutunmuş, derinlere doğru düşmemek için çırpınıyordu. Gücü bitti bitecek bir noktadaydı. Umudu bitti bitecek bir noktadaydı. Ölüler, *Tutunduğun yarasaları bırakmazsan çarpılıp onlardan biri olacaksın, bırak kendini, bize karış!* diye bağrışıyordu aşağıdan. Dipsiz bir mezardı. Ter içindeydi; teri, kaynadıkça köpüren bir terdi. Çırpındıkça kendi teri içinde boğuluyordu. Haşla-

nıyordu. Çıldırlı Kurban'ın dürtüşüyle irkilip, korku içinde uyanmıştı. Uyanır uyanmaz, kendini uyandıran amelenin arkasında duran Tabiat Dersi öğretmeni Hüsamettin Bey'i görmüştü. Uyandığına inanamamış, bir kez daha çırpınmıştı. Hüsamettin Bey yanına çömelip, omzundan tutup yatıştırmıştı. Halini, hatırını sormuştu. Sonra doğrulup, *okulunu bırakmamasını, eğitimini sürdürmesini* söylemişti. "Haydar yavrum, senden bunu istemeye geldim!" demişti. "Sen bu mukaddes yurdun her şeyini yitirmiş öz evladısın, senin nasıl okumak arzusuyla yanıp tutuştuğunu biliyorum, çalışkan olduğunu biliyorum; tembel olsan bu mezarlıklarda çalışır mısın?" demişti. "Sen anasını babasını ölümlere vermiş bir çocuksun, ölülerin içinde nasıl çalışırsın?" demişti. İki eliyle yanaklarını avuçlamış, "Seni ben okutacağım, sakın okulunu terk etme, okuma azim ve umudunu sakın yitirme, okul açılınca gelip sırana otur; derslerini aksattığını söyleyerek ya da başka nedenle sana kanca takan öğretmenlerin derslerinden yeni bir hak sağlanır; ben seni kimlerin ve neden parasız yatılıdan attırdığını biliyorum; gerekirse bizzat Maarif Vekâleti'ne dilekçe yazarım!" demişti. Öğretmenin avuçları yanaklarından hiç ayrılmasın istemişti Haydar. Çıkmaya çalıştıkça kayıp dibine düştüğü o sabun kazanından, kendini çekip alan o avuçlar yanaklarından hiç ayrılmasın istemişti. Hüsamettin Bey avuçlarını çekecekken bu kez Haydar öne uzatmıştı başını. Öğretmeni hissetmiş, daha sıkı avuçlamıştı Haydar'ın yanaklarını. Hüsamettin Bey birkaç dakika daha durmuş, fakat hiçbir şey söylememişti. Giderken, "Okulda görüşürüz yavrum!" demişti sadece. Genç cumhuriyetin öğretmeni gidince, Haydar'ın gırtlağında düğümlenen sesi, hıçkıra hıçkıra ağlayışa çözülmüştü. Tabiat Dersi öğretmeni Hüsamettin Bey'e, *Tabiat bilimini okuyacağım, senin gibi tabiatçı olacağım!* diye söz veriyordu ağlarken. *Senin şefkatine ve insan sev-*

gine, çocuk sevgine, eğitim aşkına lâyık olacağım! diye söz veriyordu. *Hiçbir şey okulumu bitirmemi, bu tünelde yürümemi engelleyemeyecek!* diye söz veriyordu. Doğrulmuştu, ayakları kaymıyordu.. Gün ışıyana dek Çıldırlı Kurban'la beklemiş, günün ilk ışığıyla birlikte bir daha dönmemek üzere çıkmıştı mezarlıktan, okuluna doğru yürümüştü. Fırtınalı bir geceydi. Fakat kuru yaprak gibi değil, yeni açmış filiz gibi dalına yapışıktı yüreği. Yüzüyle öğretmeninin avuçlarından sağdığı şefkatin gücüyle yürümüştü..

Sadece Hüsamettin Bey değil, okul arkadaşları da onun okuyamaz duruma düşmesine üzülmüştü. Hatta okul müdürünün hademesi olan Mehmet Efendi, en fazla üzülenlerden biriydi. Ermenilerin kıyımlarını yaşamış bir adamdı. Bir kardeşini ve babasını yitirmişti. Haydar'ı ayrıca seviyordu. Evinde kete yapılsa, kesekâğıdına bir parça sarıp Haydar'a getiriyordu. Nurettin Şazi isimli öğretmenin müdüre yazdığı yazıdan, hem Haydar'ı hem Hüsamettin Bey'i gizlice Mehmet Efendi haberdar etmişti. Nurettin Şazi, İstanbullu bir yakınının çocuğuna *Erzurum'da parasız yatılı okuyup lise diploması alabilmesi için torpil* arıyordu. Kontenjan açmak için kurban olarak, kimsesi olmayan Haydar'ı seçmişti. Haydar'ın parasız yatılı hakkını yitirmesinin hemen ardından, boşalan yere yakınının çocuğunu önermişti. Yazısı bu isteğini dile getiriyordu. Hüsamettin Bey olayın peşini bırakmamıştı. Maarif Vekâleti'ne bir dilekçeyle başvurmuş, Haydar'ın parasız yatılı hakkını geri almıştı. 1935'te Erzurum Lisesi'ni bitirmiş ve adaleli omuzlarına artık dar gelse de, son iki yıldır hiç değiştirmeden giydiği ceketinin koyun cebine diplomasını özenle yerleştirmişti. Sadece mevsim değil, ömrü de bahardı! Yirmili yaşlarına *Merhaba!* diyordu..

Amacı büyük şehre, Ankara ya da İstanbul'a gidip eğitimini sürdürmek, üniversite okumaktı. Duyguları onu, içindeki

resim tutkusunun yönünde *güzel sanatlar* eğitimine çağırıyordu; bir yanında ise, Hüsamettin Bey'e verdiği sözün çağrısı vardı: *Ziraat ve ormancılık* gibi doğa bilimlerinden birinde eğitim almak istiyordu. Sonuçta duygunun besini düşlerdir. Ve düşler duygu oburudur. Beslenmekte dur durak bilmezler. Çünkü sınır tanımazlar. Başlarına buyrukturlar. Düşlerinde yıldızlarla da sevişebilir insan, deniz diplerindeki mercanlarla da. Sonunda gerçek kendini usul usul duyurmaya başlar. Sabahın ilk ışıklarının günü haber verişi gibi, gerçeklik usul usul kendi varlığından haberdar eder. Uyanmasını bilen insan, düşüyle gerçeğin kesiştiği yolu bulabilir. Bilmeyen, düş kurmayı sürdürür. Sürdürür fakat, belki çarparak, belki irkilerek uyanacağı ve gerçekle yüz yüze kalacağı bir an mutlaka gelecektir. Haydar için de böyleydi. Düşleri içinde dolanıp durmuş ve gerçekliğinin sesiyle uyanmaya başlamıştı. Düğmelerini artık ilikleyemediği ceketinin, omuzlarını sarmaya yetmemesini dert etmiyordu, fakat koyun cebinde taşıdığı diplomasının onu alıp düşlerine uçurmaya yetmeyişine içten içe kahroluyordu. Yaşaması için karnının doyması ve kalacak bir yer bulması gerekiyordu. Yardım isteyebileceği kimsesi yoktu. Tek yakını olan Muhtar Bey ve amcakızıydı. Onlar da ancak ucu ucuna geçinebilen insanlardı. Onlardan yardım istemesi sadece üzüntü doğuracaktı. Haydar'ın, bir büyük şehre gidebilecek kadar bile parası yoktu. Tek gücü kendi kollarıydı. Başka hiçbir şeyi yoktu. Doymak için çalışması gerekiyordu. Sadece doymak için değil, düşlerinin kanatlarını bulmak için de çalışması gerekiyordu. *Büyük* şehre gitmenin düşüyle yine *küçük* işler aramaya başlamıştı kendine. Buydu gerçeği..

Yakılmış yıkılmış Ermeni evlerinde geçirdiği çocukluğunun Karaköse'sine gitmiş, bir esnafın yanında bir süre çalışıp, biraz para kazanarak yine Erzurum'a dönmüştü. Kayseri'ye

tayin olan eski Lise Müdürü Hüsnü Irkıl Ata Bey'in Erzurum'da olduğunu duymuştu. Erzurum'da toprağa verdiği oğlu için gelmişti. Hüsnü Irkıl Ata Bey öğrencilerinin sorunlarıyla yakından ilgilenen bir eğitimciydi. Liseyi bitirip diplomasını aldığı gün kendisine, *Sakın tahsilini yarım bırakma, yüksek tahsilin için bir zorluğun olursa beni haberdar et!* demişti. Müdürünü bulup konuşmuştu. Hüsnü Ata Bey, genç yaşında yitirdiği oğlunun acısıyla yıkılmıştı. Yine de Haydar'la konuşmuş, *Kayseri'ye gelirse yardımcı olabileceğini* söylemişti..

1935 yılının Eylül ayıydı. Öğretmeninin ardından Kayseri'ye gitmişti Haydar. Hüsnü Ata Bey'in yardımlarıyla Cumhuriyet İlkokulu'nda yardımcı öğretmenlik bulmuştu. İlk girdiği sınıf, ilkokul birinci sınıftı. Kayseri'de, Hüsnü Ata Bey dışında tanıdığı kimse yoktu. Sadece tanıdığı değil, parası da yoktu. Kimseden bir şey isteyemiyordu. İlk aylığını alana dek dişini sıkması gerekiyordu. Yine Hüsnü Ata Bey'in aracılığıyla Cumhuriyet Oteli'nde bir oda tutmuştu. Maaşını aldığında ödeyecekti ücretini. Giysileri, lise sıralarından beri aynı giysilerdi. Eski, daracık ve kirliydiler. Donunu, atletini yıkayacak olsa, kuruyana dek giysilerini iç çamaşırsız giyiniyordu. Üstündeki giysilerle öğretmenler odasına girmeye utanıyordu. Ders aralarında ya sınıfta kalıyordu ya da koridorda, bahçede yalnız dolaşıyordu. Derslerde minik öğrencilerin önüne, görüntüsünün ezikliğiyle çıkıyordu. Bir ömür pırıl pırıl olma düşünü, o utanç duygusunda gizliyordu. Sabırsızlıkla ilk maaşını alacağı günü bekliyordu. İlk işi mintan, pantolon, ceket ve bir şapka almak olacaktı. Yemeyip içmeyip bunu yapacaktı. Üstelik, ömrünün sonuna kadar bunu yapacaktı. Para kazanmaya başladıktan sonra kimse onu kirli, paslı pasaklı göremeyecekti. Tertemiz giyinecekti. Koridorda bir başına dolaştığı bir gün, öğretmenlerden Cavidan Hanım, "Haydar Bey neden muallimler odasına gelmiyorsunuz!" diye sormuş-

tu. Genç cumhuriyetin yetiştirdiği bir bayan öğretmendi. Soru gibi sormamıştı, nedenini bildiği bir sorunu aşabilmesi yönünde yardımcı olma duyguyla sormuştu. *Gelmenizi engelleyen hiçbir neden yok* der gibi sormuştu. *Sizin aydınlık yüzünüz, yenilikçi düşünceleriniz önemli, giysileriniz değil* der gibi sormuştu. Hiçbir şey demeden bakmıştı Cavidan Hanım'ın yüzüne. Sınıfındaki minik öğrencilerin derslerinde kendisine baktığı gibi bakmıştı. Yine Cavidan Hanım olmuştu sessizliği bozan: "Biliyorum ki, bu söylediklerim size yeterli olmayacak. Duygunuzu anlıyorum. Ben de aynılarını yaşadım. Şimdi bana anlamsız geliyor yaşadığım o eziklik, fakat yaşarken buna ulaşamıyor insan. Belki de doğrusu odur!" demiş, sonra da Kaledibi'ndeki Erzurumlu Terzi Cabbar Usta'dan söz etmiş, "Sıkılmanıza hiç gerek yok, çok iyi bir insandır, hemşehrimizdir, gidin, mutlaka size yardımcı olacaktır!" diye eklemişti..

Cabbar Usta'ya taksitle bir takım elbise ve bir fötr şapka ısmarlamıştı. Cabbar Usta ölçülerini alırken öyle heyecanlanmıştı ki, hemen ertesi sabaha biteceğini bilse, sabaha dek dükkânda bekleyecekti. Onun bu heyecanını gören terzi, genç öğretmenin siparişini diğer işlerinden öne almıştı. Ay sonunda 29 lira 29 kuruş olan ilk maaşıyla hem otel taksidini, hem Cabbar Usta'nın taksidini ödemişti. İlk kez Erzurum'da Öksüzler Yurdu'nda Muallim Zakir Şakrak Bey'in başında ve Mustafa Kemal'in fotoğrafında görüp resmini yaptığı, düşünü kurduğu fötr şapkayı terziden aldığı gün, sanki şapkasını değil de kanatlarını almıştı. Almış ve bir ömür çıkarmama duygusuyla koymuştu başına. O gün Kayseri sokaklarında herkesin kendisine bakıp özendiğini düşünerek dolanıp durmuştu. Bir tanıdık görse, şapkasını hafifçe çıkarıp, hafifçe başını eğerek selam verecekti. Şapkasıyla vereceği selam, çiçekle dolduracaktı içini..

Maarif Müdürü Hüsnü Ata Bey, bir süre sonra Kayseri Etiler Okulu'na öğretmen olarak göndermişti onu. Bu okulda ilkokul 5. sınıfı okutmuştu. Okumak arzusuyla çırpınan öğrencilerine karşı içi şefkatle doluydu. Hiçbir öğrencinin hiçbir davranışından rahatsızlık duymuyor, her birini ayrı bir duyguyla seviyordu. Kendini yokluğun, yoksulluğun içinden çekip almış öğretmenlerine borcunu öder gibi seviyordu. Bir öğrencisi vardı ki, onu bir başka seviyordu. *Sakarya* idi bu çocuğun adı. Sanki maskotuydu. Nereye gitse arkasından geliyor, ardı sıra dolaşıyordu. *Bir iş çıksa da o işte yardım etse* duygusuyla izliyordu öğretmenini..

Etiler Okulu, Kayseri'nin kenar semtinde, metruk bir kilisenin ön cephesiydi. Ermenilerin yaptığı bir kiliseydi. Dört tarafı duvarla çevrili bir avlu içindeydi. Kilisenin sokağa bakan ön cephesindeki odalar okulun derslikleri olarak kullanılıyordu. Ana kapı kiliseyi çevreleyen duvarların sokağa bakan yüzündeydi. Bu kapıdan dersliklere giriliyordu. Dersliklerin arkasından itibaren yıkıktı kilise. Harabe halinde bahçenin ortasına yığılmıştı. Arka cephede, kilisenin yıkıntılarına bakan bir müştemilat vardı. Birer pencereli üst üste iki odaydı. Odalar süprüntüler ve molozlarla doluydu. Haydar, izin verilmesi durumunda bu odalardan birinde kalabileceğini düşünmüş, düşüncesini öğretmen arkadaşları ve Okul Müdürü'ne açmıştı. Onun bu önerisi tümünü şaşkınlığa uğratmıştı. "Senin için pek iyi olmaz, bu mahallede halk buranın okul olmasından bile korkmuştu! Daha çok gençsin, yazık olur sana, gece burda kimse kalamaz, aklını kaçırırsın!" diye uyarmışlardı. Daha önce okulda kalmak isteyen *Reşat Bey adlı bir muallimin delirdiğini* söylemişlerdi. Korkularının nedeni, kilise binası olmasıydı, fakat o bundan niye korktuklarını anlayamıyor, tam tersini düşünüyordu. Kilisenin yıkılmış olmasını da, bahçenin molozlar ve çerçöp içinde terkedilmiş olma-

sını da anlayamıyordu. İkisini de üzüntü verici buluyordu. Bu yıkıntılardan korkmalarını ise hiç anlayamıyordu. Başkaları korkabilirdi ama onun öyle bir duygusu yoktu. Çocukluk günlerinin, bir başına ortalarda kaldığı günlerin sığınaklarıydı böyle yerler. İzin vermeleri durumunda, arkadaki iki odayı temizleyip içinde kalabilecek duruma getirecekti. Israrı karşısında Okul Müdürü, Maarif Müdürlüğü'ne başvurmasını söylemişti. O da gidip başvurmuştu. Hem izin almıştı, hem de Maarif Müdürlüğü Yatakhanesi'nden emaneten bir yatak edinmişti. Yıkılmış kilisenin arka cephesindeki odalardan üsttekini kendine hazırlayacaktı. Üst odaya çıkmak için ilkin molozlar ve çerçöp doldurulmuş alt odanın temizlenmesi gerekiyordu. Okul hademesi yardım isteğine *Hayır!* demiyordu fakat okul saatinden sonra bir bahanesini bulup ortalardan kayboluyordu. Okul saatinden sonra orada kimse kalmıyordu. Yapılacak işi söyleyince kimse amele olarak çalışmaya gelmiyordu. Kimisi, *Geceleri orda evliyalar dolaşıyor!* diyordu; kimisi, *gece orda kalanın çarpıldığından* söz ediyordu! Sonunda kendi girişmişti işe. Sabah akşam gelip öğretmenine *bir ihtiyacı olup olmadığını, bir şey aldırıp aldırtmayacağını* soran öğrencisi Sakarya vardı yanında. Ezik, ürkek, içine kapanık sessiz bir çocuktu. Bağlılığını, öğretmeninde gördüğü şefkatte şekillendirmişti. Sakarya, *ailesinin Ermeni olduğunu* söylemişti. Çevresinde ürkerek büyümüş bir çocuk, gelip öğretmeninde bulduğu şefkatte yuvalanmıştı. İçgüdüleri, Sakarya'ya daha da şefkatli olmaya çekmişti onu..

Odayı temizlemiş, camının, kapısının takılıp çakılması gibi öncelikli onarımlarını yapmış, yatağını odasına çıkarmıştı. Sandıklardan masa ve dolap yapmıştı kendisine. Cumhuriyet Oteli'nden çıkmıştı. Otele verdiği parayı biriktirmeyi düşünüyordu. Odasında ilk kalacağı geceydi ve okulda hademeden öğretmenlere kadar herkes kaygılı gözlerle onu izliyor-

du. Hiçbir şey söylemeseler de, onların kaygıyla kendisini izleyişleri ister istemez onu da etkiliyordu. Okul saatinden sonra herkes çekip gitmiş, Kayseri'nin bir kenar mahallesinde, dört yanı duvarla çevrili yıkık kilise binasının avlusundaki odada bir başına kalmıştı. Zifiri karanlıktı. Gece ıssız ve sessizdi. Gaz lambasının ışığında resim yaparak, yazıyla çiziyle bir süre oyalanıp yatmıştı. Gürültülerle uyandığında geceyarısıydı. Bahçeye taşlar atılıyordu. Kaldığı odanın duvarı koca koca taşlarla dövülüyordu. Çevreden tuhaf sesler geliyordu. Birileri dışarda, *Muallim Haydar..Muallim Haydar* diye boğuk seslerle bağrışıyordu. İster istemez ürpermişti. Küçük penceresinden var gücüyle *Ulan eşşekoğlu eşşekler!* diye bağırmıştı. Bağırdıkça kendi sesine sığınmıştı. Kendi sesiyle korunmuştu. Gün ışıyana dek dışarının seslerini içerden bağırarak karşılamıştı. Gün ışır ışımaz odasından inip dersliklere gitmişti. Okula ilk gelen hademe, "Hayırdır Muallim Bey, yüzünüz sapsarı?" diye sormuştu. Su vermişti. Öğretmenler de benzeri sorularla süzmüşlerdi onu. Hiçbirine gece yaşadığı olaylardan söz etmemiş, soruları *üşütmüş olduğunu* söyleyerek geçiştirmişti. Herkesin sandığının aksine, geceleri odada kalmaktan vazgeçmemişti. Gündüzden katığını, suyunu alıp, karanlık basmadan odasına çekiliyordu. Kaldığı üç gün boyunca her gece sürmüştü ilk gecede olanlar. Üçüncü gün öğrencisi Sakarya, ürkek ürkek, *neden dersliklerin olduğu bölümün sonundaki küçük odada kalmadığını* sormuştu. Geceleri olanların farkında bir sesle sormuştu. Sonra, *kendisinin bu kilisede vaftiz olduğunu* söylemişti. *Arkadaki odaların altından mahalleye giden bir tünel olduğunu* söylemişti. *Onu korkutup kaçır*mak *isteyenlerin geceleri o tünelden kilisenin bahçesine geldiklerini* söylemişti. *Eskiden oralarda çok kişilerin öldüğünü* söylemişti. *Hıristiyanların da Müslümanların da kilisede kimsenin kalmasını istemediğini* söylemişti. *Ders-*

liklerin olduğu bölmedeki küçük odada eskiden ekmek yapıldığını, o odanın daha emin olduğunu söylemişti. *Babasının selamını* söylemişti bir de. Tümünü kimsenin duymayacağı bir sesle söylemişti. Dördüncü gün yatağını dersliklerin olduğu bölmedeki küçük odaya taşımıştı. Gelip korkutan olmamıştı bir daha. Okulun tatil olduğu güne dek orada kalmış, sonra yine otele geçmişti..

Kayseri'deki en yakın dostu, Veli Bey'di. *Erzurum Muallimler Mektebi*'nden gelmişti Veli Bey. Karslıydı. Eğitimini sürdürmesi, üniversiteye gitmesi için onu cesaretlendiriyor, destekliyordu. *Arayı uzatıp soğutmamasını* söylüyordu. "Her yer kendi yurdumuz, fakat buralarda bir olanak bulman çok zor; en fazla böyle kalırsın; sonuçta sen Karslısın; yüksek tahsil için oralarda bir destek, bir olanak bulma şansın daha fazla. Birkaç yıl sonra bu şansın körelir!" diyordu. Sonunda, kendi giderken, Veli Bey onu da götürmüştü Kars'a. Birkaç gün Veli Bey'in konuğu olarak kaldıktan sonra, *belki bir olanak bulurum* umuduyla Iğdır'a, baba beldesine geçmişti. Kendisini *kardeşcan* diye çağıran amcakızına, Muhtar Bey'lere gitmişti..

Maçı Hala'yı da Iğdır'a o gidişinde bulmuştu. Maçı Hala seksen yaşını aşkın bir kadındı. Ağzı dualı, güngörmüş bir kadındı. Amca kızından *Maçı Hala ile kendi annesi Bala Bey kızı Zehra Hanım'ın teyze çocukları olduğunu* öğrenmişti. Her gün onun yanına gidiyor, elini öpüp anlattıklarını dinliyor, duasını alıyor, anasına babasına ilişkin sorular soruyordu. Armut ağaçlarıyla çevrili bir evde oturuyordu Maçı Hala. Her seferinde, "Zehra sağ olaydı da seni göreydi, yazık!" diye başlıyordu konuşmaya. Sesinin tok, güngörmüş havası konuştukça kırılıyor, belli bir tonda incelip ağlama sesine dönüşüyordu. Ağlamaya başlaması, *oturduğu yerden toplanıp kalkması* demekti. Oturduğu yerden kalkınca, başındaki yazma-

sıyla ağzını yüzünü silerek odasına giriyor, karyolasının altındaki sepeti çıkarıyor, sepetteki *malaça* armutlarından alıp Haydar'ın ceplerine koyuyordu. Bunları yaparken gözleri kurumuş, içi yatışmış, kendine gelmiş oluyordu. Sonra da "Hadi işine gücüne yetiş!" deyip konuğunu uğurluyordu..

Maçı Hala'nın ziyaretine geldiği böyle bir günde görmüştü *kemanlı kızın* resmini. Maçı Hala bahçede, armut ağacının altına serdiği kilimin üstünde oturmuş, kendine konuk gelmiş iki kadınla konuşuyordu. Onları rahatsız etmemek için *sonra uğrarım* der gibi bir işaretle dönüp gidecekti ki, Maçı Hala bu kez kendi kalkmamış, "Odadaki sepetten bir iki armut al, öyle git!" diye seslenmişti. Maçı Hala'nın odasına girdiğinde gözüne takılan ilk şey o resimdi. Duvara asılı resimlerden biriydi. İnce, dal gibi bir kızın resmiydi. Gülümsüyordu. Başında geniş bir şapka, elinde kemanı vardı. Çiçekli bir dal gibi tutuyordu kemanını. Dalıp gitmişti fotoğrafın önünde. Odaya niye geldiğini de unutmuştu, nereye gideceğini de. Ta ki, odanın kapısında Maçı Hala'nın sesini duyduğu zaman kendine gelmişti. Maçı Hala, Haydar evden çıkmayınca meraklanmış, kalkıp gelmişti. Gelmiş ve onu öyle dalgın dalgın resme bakarken bulmuştu. Sonra da, "Haydarcan, kimdir o, tanıyor musun?" diye sormuştu. Kurduğu düşten Maçı Hala'nın sesiyle uyanmıştı Haydar. Düşün örtüsünden soyunmuş, utancın örtüsünü sarınmıştı. Maçı Hala, onun hangi düşlere daldığını, neden öyle kızardığını hemen anlamış, fakat anlamamazlıktan gelip, "Balam, o kemanlı kız bizim öz kohumumuzdur, özümüzden biridir!" diye sürdürmüştü sözünü. Sonra da, "Gel hele!" diye kolundan tutup bahçeye çıkarmış, armut ağacının altında oturan konuklarının yanına götürmüş, "Az önce size sözünü danıştığım Haydar işte budur; Abo Bey'in kardeşi Yusuf Bey'in, Bala Bey kızı Zehra Hanım'ın oğludur!" diye onlara tanıtmıştı. Daha

sonra da Haydar'a, "Bunlar da, duvarda fotoğrafını gördüğün İsmet'in annesi Gonca Teyzen ile, İsmet'in büyüğü, Gonca Hanım'ın büyük kızı Lalezer'dir!" diye tanıtmıştı. Sonra, "Hele gel otur, soluklan, dincel!" deyip, armut ağacının altına serili kilime yastık bırakmış, semaverden bardağına çay doldurmuştu. Fotoğraftaki kemanlı, geniş şapkalı kızın adının *İsmet* olduğunu o konuşmada öğrenmişti..

Dorukları 4 bin metreyi aşan derin vadilerle yarılmış Kuzey ve Güney Kafkas sıradağları arasındaki *Yukarı Eller,* Aras'ın oluğundan soluk alıyordu. Aras'ın oluğu, yörenin soluk borusuydu. Aras'ın kıyısında yürüyordu Haydar. İçinde Kafkasya dağlarının ağırlığıyla yürüyordu. Aras'ın oluğundan soluk alarak yürüyordu. Düşleri de akıp gidiyordu Aras'la birlikte. Koca Kafkas dağları sığmıştı da içine, onca dert, onca bela sığmıştı da, yüreği sığmıyordu. Aras olmasa, yalım yalım akan suya bakmasa soluk alamayacaktı sanki; boğulacaktı. Ne Kafkas dağlarıydı, ne Sürmeli Çukuru, bir oydu öyle akıp giden. Yüreği düğüm düğüm tıkanıp kalmıştı içinde. Bir Aras'tı bunu anlayan. Rivayete göre, Allah'ın ilk yaratılan ve ilk aldatılan kulları olan Âdem ile Havva, Cennet'ten kovulmadan önce, Ağrı Dağı'nın kuzeyinde, Aras Nehri kıyısında yaşamışlardı. (Kuran'a göre, Allah, Havva'yı, *künyesi: Ebül beşer* yani insanlığın babası; *lakabı: Safiyy-ullah* yani Allah'ın seçtiği olan ve *alnında Muhammet'in nurunu taşıyan* Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratmıştı. Bakara Suresi'ne göre *İblis* yani şeytan hariç, bütün meleklerin önünde secde durduğu Âdem'in, Tevrat'ın tefsirinde *Havva tarafından*; Kuran'ın tefsirinde ise *hem Âdem hem Havva'nın şeytan tarafından* aldatıldığı söylenmişti. *Elmayı tanrının bilgisi ve izniyle yediler!* görüşünden, *Elmayı yemeyip de yılanı mı yiyeceklerdi?* sorusuna; *Üremenin sevap olduğu* bakışından, *Şeytanı bu işe tanrı görevlendirdi!* inancına kadar değişik yorumlar

olmasına rağmen, kutsal kitaplar Havva Anamız ile Âdem Babamız'ın, yasak meyveyi koparıp yemeden önce, Ağrı Dağı'nın eteğindeki bu cennet parçasında yaşamış olduklarında hemfikirdi.) Yine bir başka rivayet oydu ki, Âdem ile Havva şeytanın sözüyle yasak meyveyi yiyip (Araf suresi hükmünce: şeytanla birlikte) cennetten kovulduktan sonra, Ağrı Dağı'nın güneyindeki Ereni (irem) bahçelerine inmişler, insanoğlu buradan çoğalıp yeryüzüne dağılmıştı. Âdem'in *Serendip* yani Seylan, Havva'nın *Cidde*'ye indiği yönündeki kimi Hıristiyan inançlarına rağmen, birlikte indikleri mekânın İrem Bahçeleri olduğunda kutsal kitaplar hemfikirdi. Zaten ayrı mekânlara inselerdi, yirmi kez dişili erkekli ikiz çocuk yapmaları nasıl mümkün olurdu? Tevrat ve İncil yani *Kitab-ı Mukaddes*'te anlatılan *Nuh Tufanı*'nda adı geçen Ararat da işte bu Ağrı Dağı'dır. Sadece Kitab-ı Mukaddes'te değil, Kur'an-ı Kerim'in Hüd, Kamer ve Mü'minler surelerinde anlatılan Nuh Tufanı'nda da aynı mekâna işaret edilir. Hüd Suresi'nin 44. ayetinde adı geçen ve Hazreti Nuh'un gemisini demirlediği dağın Ağrı Dağı olduğu söylenmektedir. Yani ki, İncil olsun, Tevrat ya da Kuran olsun, kutsal kitaplardaki inanca göre, Havva Anamız ve Âdem Babamız'ın, kovulmadan önce yalnız yaşadıkları (ya da: kovulduktan sonra yaşayıp insan olarak çoğaldıkları) cennet parçası, Aras Nehri'nin yalayıp geçtiği Ağrı Dağı'nın etekleriydi. Kutsal kitaplarda *cennet* diye nitelenen bu belde, kendi gerçeğini yazık ki kanla sulayagelmişti. Tarih boyunca kanla sulanmış bu cennet'te, *elma*yı en son, Batılı emperyalistler doğulu Ermeni milliyetçiliğine sunmuştu! 1920 tarihi, Ağrı Dağı'nın eteklerindeki son katliamın tarihiydi. 1099'da Fransız Papaz Godetroi, kendini *İsa'nın mezarına sahip ve koruyucu* ilan edip, inandığı kitapta gösterilen *birlikte ve kardeşçe yaşamanın yolu*nda değil, *ihtirasın kanlı yolu*'nda yürüyerek, kurduğu Haçlı or-

dusuyla Kudüs'ü alıp, bütün Müslüman ve Yahudilerin kafalarını kestirmişti. Papaz Godetroi'nin Kudüs'te yaptığı katliamdan bin yıl sonraydı Iğdır halkının Ağrı Dağı'nın eteklerindeki cennette yaşadıkları. İnsanoğlu uygarlaştıkça vahşileşen bir yaratık olduğu için, *insanların birbirlerine kıyımları ne zaman biter ya da biter mi* bilinmez fakat Ağrı Dağı eteğindeki son kan tufanı, Haydar'ın yaşadığı tufandı. Buralarda tutulmuştu Haydar tufana. Anaları babaları kesilmiş çocuklar, çil yavrusu gibi dağılmıştı yuvalarından. Ne Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması, ne de Nuh'un yaşadığı Tufan bundan daha beterdi. İnsan elinde insan kanı vardı çünkü. Çocuklar, analarının babalarının kanı içinde kaçışıp durmuşlardı Ağrı'nın eteklerinde. Aras, yeniden Haydar'a kucak açmış, yeniden çağırmıştı kendine. İşte gelmiş kıyısında yürüyordu. Aras dalga dalga akıp gidiyordu yüreğinde. Kafkas vadileri gibi, Haydar da onun oluğundan soluk alıyordu. Dağlardan süzdüğü derelerle çoğala çoğala akıp gidiyordu Aras. Doğduğu Bingöl Dağları'nın kuzeyindeki yamaçlardan Tekman, Pasinler, Horasan havzalarının sularını toplamış, Karakurt Boğazı'ndan geçip, Zaraphane Deresi'ni almış akıp geliyordu. Yolu boyunca güneyindeki dağlardan Demirkapı, Kaput, Todan, Kağızman, Yarımcalar, Çayyeri derelerini; kuzeyinden Kötek, Abdullah, Tuzlu, Azathan derelerini almış akıp geliyordu. Aladağ'ın, Balıklı Dağı'nın, Kapı Dağı'nın, Yaylıca Dağı'nın, Kazıkkıran Dağları'nın, Akdağ'ın sularını süzmüş, akıp geliyordu. Çıldır Suyu'nun, Sarı Su'yun, Çığlıkhan Deresi'nin, Kars Çayı'nın, Darboğaz Deresi'nin, Çoban Dere'nin, Karanlık Dere'nin, Kilis Deresi'nin, Güvercin Deresi'nin, Bulanık Su'yun, Durusu'yun, Melik Deresi'nin, Morpet Deresinin, Murpin Deresi'nin sularını almış, akıp gidiyordu. Kağızman çukurundan geçmiş de, Tuzluca'nın oralarda Kars'tan beri akıp gelen Arpaçay'a kavuşmuş, süzülüp

gidiyordu. Durak Dağ'ın, Zor Dağ'ın, Pamuk Dağ'ın, Küçük Ağrı'nın, hele ki Büyük Ağrı Dağı'nın dumanıyla, karıyla, pınarıyla akıp gidiyordu Aras. Haydar'sa bütün bu dağlara, bütün bu dağların yamaçlarına yayılmış acılarından süzülüp gelmişti. Gelmiş de Aras'ın kıyısında yürüyordu. Cennetinden kovulmuş da gelmişti; ya da kovulduğu cennetine gelmişti. Çocukluk düşlerinden soyulmuş da gelmişti; ya da soyulduğu çocukluk düşlerine gelmişti. Anasından, yuvasından yolunmuş da gelmişti; ya da anasından, yuvasından yolunduğu illerine gelmişti. Dorukların buzuyla, içinde ılına ılına akıp gidiyordu Aras. Yeri göğe kavuşturan bir duyguyla akıp gidiyordu. Geçmişinin inadına akıp gidiyordu. Geleceğe doğru akıp gidiyordu. Buzdan çime çimene, güle, çiçeğe akıp gidiyordu. Candan cana akıp gidiyordu. Kavuşmanın, kavuşup çoğalmanın sesiyle akıp gidiyordu. Uzaklardan duyduğu çalgı seslerine doğru, Aras boyunca yürüyordu Haydar. Komşu köye kız almaya gidenlerden geliyordu çalgı sesleri. Durup uzaktan onları seyretmişti. *Maral* oynuyorlardı düğün alayındakiler. Oyunda, silahlarını kuşanmış avcılar, çalgıcıların eşliğinde oynaya oynaya ormana geyik vurmaya gidiyordu. Ormandan bir maral sürüsü çıkmıştı. Erkekler silahlarını doğrultup tam ateş edeceklerken, marallar tüllerini atıvermiş, her bir tülün altından bir gelin çıkıvermişti. Erkekler silahını bırakmış, her biri bir gelinle eşleşmiş, çalgının temposuyla bu kez birlikte oynamaya başlamışlardı. Avlanmanın pusu dağılmış, yüzlerini sevda ışıltısı sarmıştı. Ürkütme hışırtısı dağılmış, seslerini aşk ateşi sarmıştı. Öldürme hırıltısı halay coşkusuna bırakmıştı yerini. Avcılar avcı değil, maral sevdalısıydı. Haydar, Maçı Hala'nın evine doğru dönmüştü yine. Kemanlı kızı değilse de, fotoğrafını alıp kaçmak için dönmüştü. Ne ayağı varmıştı yürümeye, ne yüreği. Cebinde Maçı Hala'nın armudu, ne ağzı varmıştı dişlemeye, ne gönlü! Gidip Maçı

Hala'ya derdini açmaya dili de varmamıştı. Aras'ın kıyısında bir o yana bir bu yana dönmüş, bir başına kalakalmıştı. Gökçeli Köyün Kültepesi'ndeki *Hendilli Peygamber'in külü* gibi, közüne gömülüp küle dalmıştı..

İki gün hiç uğramamış, iki gün sonra yine uğramıştı Maçı Hala'nın evine. Elinde bir değnekle kazlarını bahçesinin arka yanına yönlendiriyordu Maçı Hala. Bahçe kapısından bir giren olduğunu hissedip geri dönmüş, Haydar'ı görünce değneğine dayanıp, "Hele Haydarcan, iki gündür gelmeyince ben seni Kars'a gittin sandım!" demişti. Biraz soluklanıp, "Sakın ola ki, ananı, atanı ziyaret edip dualarını yapmadan buralardan çekip gitme!" diye eklemişti. Haydar'ın bakışlarından duygusunu anlamış, "Balacan, mezarları olsun olmasın; acısından ezilsen de git, Ermeni onları nerde kesmişse orda et dualarını. Canım, gücüm elverse beni de al, birlikte gidelim derdim; bir sen kalmışsın anandan, atandan; acına yenilme, şehitlerini gözü yolda bırakma!" demişti. Sonra da, "Gel otur biraz, daha gün erken, biraz dincel; sonra kalk Küllük'e git; Küllük ne ki, şurası, bugünden tezi yok, git ananın atanın ziyaretine!" diye eklemişti. Haydar, Maçı Hala'nın elini öpmüş, kazları toplamasına yardım etmiş, bahçeden kendine bir değnek yontmuş, sonra Maçı Hala'nın verdiği armudu alıp ayrılmıştı..

Geldiği günden beri o da istiyordu bunu, fakat içinde bu isteğini sürekli kaçıran bir şeyler vardı. Ne olduğunu kendi de bilmiyordu. Hem yakan, hem donduran bir şeydi. Yaktıkça buzuna, dondurdukça ateşine çağıran bir şeydi. Kaçmakta buluyordu çareyi. O güne dek kaçmıştı fakat kaçışı Maçı Hala'nın gözünden kaçmamıştı. O gün elinde Maçı Hala'nın bahçesinden aldığı değneği, Küllük köyüne doğru yola düşmüştü. Kimi, nerde, nasıl bulacaktı; kime, nerde, ne diyecekti; anasının, atasının duasını hangi söze oyacaktı? Kafası soru-

larla karmakarış, Küllük köyüne doğru yola düşmüştü. Kafasındaki sorular, acıların sardığı bir yumaktı. Kendine doğru açılan bir yumaktı. Düğüm düğüm de olsa açılıyordu. Dibini göstermez Aras'ın akışı gibi açılıyordu. Yarı bulanık açılıyordu. Açıldıkça yine dolanıyordu. İçindeki kanlı karanlık yumağından açılıyor, güvercinlerinin gurultularına, Demirbulut'un tayına doğru sarılıyordu. Gizindeki karartısından açılıyor, düşündeki bahçelere, çayırlara, anasının babasının seslerine doğru sarılıyordu. Yumağını aça sara Küllük'e varmıştı. Varıp, aşağısını yukarısını dolanmıştı. Beş yaşını doldurmadan koptuğu yere, on beş sene sonra dönmüştü. Kan damlası olup damladığı yaraya dönmüştü. Kiminle konuşsa herkesin anlatacağı bir şeyi vardı. İlkin inanmamışlardı Yusuf Bey'in oğlu olduğuna. *Yusuf Bey'in malını mülkünü aramaya çıkmış biri* sananlar da olmuştu. Musto Emmi dedikleri yaşlı bir adam, "Yusuf Bey'i ailesini, yavrısuyla birlikte Ermeniler kestiler, bir oğlu *kaça kaç* günlerinde dağlarda dizanteriden öldü, Cimşit Bey'in evinde öldü, Abbas'tı adı, okul yaşındaydı. Bir oğlu daha vardı, senin dediğin gibi, adı Heydar'dı. Abbas öldükten gayrı o yalnız, kimsesiz kaldı. Daha encikti, canını koruyacak yaşta değildi. Zaten yaralıydı. Onu da dağda kurtlar yedi!" demişti. Adamın sözleri inim inim dağlanmıştı Haydar'ın yüreğinde. Kurumuş kalmıştı. Musto Emmi, "Sen o Heydar'ım diyorsan, Ermeniler köyü basmadan az öncesinde, onun üstüne semavar devrilmiş, baldırı haşlanmıştı. Eğer ki sen o Heydar'san baldırından belli olur. Hele aç baldırını!" demişti. Haydar açıp baldırını göstermiş, bakan adamların uğultusu arasında kendi içi de uğuldamış, ağlamaktan geri tutamamıştı kendisini. İçindeki yumak, dağdan düze, düzden ize, izden köze doğru açılmaya başlamıştı. Buzuyla közü arasında gide gele açılıyordu. Gün dönerken ayrılmıştı Küllük köyünden. Dolaşırken Abbas'ı ağabeyi gibi değil de, kendin-

den küçük kardeşiymiş, hatta çocuğuymuş gibi anmıştı. Baktığı bahçelerde onu çocukluk görüntülerinde aramıştı. Elindeki değneği, Abbas'a verir gibi, arka atmıştı. Oynadıkları günlerde Abbas'ın onu suya attığı gibi atmıştı. Ark yine bulanık, coşkun suyuyla akıp gidiyordu. Yüzünü sürer gibi bakmıştı çocukluk günlerinin geçtiği bahçelere. Boynunu anasının kucağına yaslar gibi bakmıştı. Kendi büyümüş de, Abbas hep çocuk kalmıştı. Abbas'ın ardından bakar gibi bakmıştı evlerin önündeki yola. Köyün girişinde, çıkışında, değirmenin çevresinde gezinmiş, duasını böyle yapmıştı. Sonra koşar adım Iğdır'a doğru yola düşmüştü. Abbas'ın kendisini Küllük'ten kaçırışı gibi, o da Abbas'ın anılarını almış kaçırıyordu Küllük'ten. Daha doğrusu: anılarına sarınmış kaçıyordu. Öksüzlüğünün tanığı baldırının yanığıydı. Yanığıyla kaçıyordu. Ağrı Dağı, acılarının suçsuz tanığıydı. Dağlanmış soluğuyla kaçıyordu. Yanığı süsüydü baldırının. Öksüzlüğünün süsüyle kaçıyordu. Semaverinin devrilip de baldırını haşladığı günün ağlama sesiyle kaçıyordu..

Küllük köyünden ayrıldıktan sonra, aynı gün Iğdır'dan Kars'a dönmüştü..

Kendisinden bir sınıf önceki öğrenciler o yıl liseyi bitirmiş, içlerinden bazıları üniversiteye başlamışlardı. Onları gördükçe okuma arzusu daha da kamçılanıyor, okuyamayışının sızısı daha da artıyordu. Bu sızı, gece gündüz kendi canını yiyen kurtlanmış yaraya dönüşüyordu. Eğitimini sürdürebilmesinin önündeki tek engel maddi olanaksızlığıydı. Çalıştığı geçici işlerden kazandığıyla ancak karnını doyurabiliyordu. Üniversite okuyabilmesi için İstanbul ya da Ankara'ya ulaşabilmesi gerekiyordu. Kars ve Iğdırlı tüccarların çoğunluğu İstanbul'la iş yapan, oraya gidip gelen insanlardı. Kendini İstanbul'a atabilirse oradaki Karslı, Iğdırlı varlıklı kişilerin yardımcı olacağına, en azından onların yardımıyla çalışma olanakla-

rı bulabileceğine inanıyordu. Lise arkadaşlarından İstanbul'da üniversiteye başlamış olanlar vardı. Onlarla konuştukça daha da heyecanlanıyordu. Düşünceleri içinde gide gele, yardım isteme çekingenliğinden kendini kurtarmıştı. *Okumak için yardım istemenin dilencilik olmadığına* kendi kendini ikna etmişti. Yüksek eğitimini sürdürebilmesi için kendisine yardım edip edemeyeceğini sorduğu ilk kişi, Karslı Tüccar Haydar Bey'di. Tüccar, bir gün sonra gelmesini söylemiş, bir gün sonra gittiğinde 25 lira vermiş, "Bu sana İstanbul'a gitmen ve birkaç gün kalıp koşulları görmen için yeter!" demişti. Sonra da, "Eğer bir okula kaydını yaptırabilirsen yine beni ara, bir zorluğun olursa haberim olsun!" diye eklemişti. Parayı aldığında akşamdı, o gün geçmişti artık, fakat ertesi sabah erkenden kalkıp, Erzurum Trabzon yoluyla İstanbul'a giden otobüse binmişti..

İstanbul'a ilk kez gidiyordu. İstanbul'da okuyan arkadaşlarından, gidip gelen tüccarlardan edindiği bilgileri ve adresleri defterine bir bir not etmişti. Not defteri ve parasını, ipini çekince ağzı büzülüp kapanan bir bez torbaya, bez torbasını da koyun cebine yerleştirmişti. Koyun cebinin ağzını çift çengelli iğne ile kapatmıştı. Sol kolu hep bu cebinin üstündeydi ve sürekli kontrol ediyordu. Uyuyacak olsa o yanına yaslanıyordu. İstanbul'da ilk işi Bayburt Oteli'ni bulmak olmuştu. Karslı ve Iğdırlılar bu otelde kalıyordu. Otelde bir yatak kiralamıştı. Odada kendinden başka üç kişi daha yatıyordu. Tek korkusu, tutunacak bir dal bulamadan cebindeki sayılı paranın bitivermesiydi. Korkunun büyüyüp, kendini boğacak boyuta ulaşmasından önce onun korkuyu boğması gerekiyordu. Bununsa iş bulmaktan başka yolu yoktu. İlkin iş bulup bu korkuyu boğmayı, daha sonra okuma koşullarını araştırmayı tasarlıyordu. Oteldeki odasına çıkıp, yatağının yanındaki dolaba ufak tefek eşyalarını koyduğu andan itibaren

iş aramaya başlamıştı. Kendisine yatağını gösteren otelciye sormuştu ilkin. Liseyi bitirdiğini, üniversite okumaya geldiğini, ne iş olursa yapabileceğini söylemişti. İş bulma konusunda kim *Şurda iş olabilir!* diye bir ipucu verse, peşini kovalıyordu. Bir iki dilim ekmek, birkaç zeytinle yetiniyor, yatak ücreti dışında zorunlu olmadıkça hiçbir şeye para harcamıyordu. Otelin girişindeki kıraathanenin önünden bile boynu bükük geçiyor, çay içmesi için içeri çağıran Karslıları *işi olduğunu* söyleyerek geçiştiriyordu. Günlerce dolanıp iş aramış, fakat bulamamıştı. Buldukları da karın tokluğuna bile yetmeyecek işlerdi..

Umutsuzlukla birleşti mi, korkunun dişleri daha da keskinleşir. Korkunun en keskin dişleri ise yoksulluğun azdırdığı dişlerdir. Uykunun kınındayken bile gıcırdayan dişlerdir. İş bulmak için yarı aç yarı tok koşturduğu süreç, umudunun yaralanma süreci olmuştu. Korkusu o yarada bileniyordu. Bilendikçe en keskin dişleriyle canını dişliyordu. Gövde ne kadar güçlü olursa olsun, sürekli beslenmezse, dereleri tükenmiş ırmak gibi kurumaya tutsaktır. Gücü kurumaya başlamıştı. Daha tez yoruluyor, daha kolay siniyordu. Ve bir sabah, var gücüyle yekinmesine karşın, yatağında doğrulup kalkamamıştı. Alevine yakalandığı ateşten sıyıramamıştı kendini. Açlıkla gelen hastalık alevinin dili yapışkandır. Koparamamıştı kendini alevlerin dilinden. Alevler yatağında canıyla yalanmaya başlamıştı. Doğrulma çırpınışlarının bir noktasında gücü tükenmiş, bırakmıştı kendini. Bu kez yutkunmaya başlamıştı alevler. Canını, kanını lokma lokma, yudum yudum sağıyordu. Ocağı cehennem ateşiyle yanan bir uykuya dalmıştı. Düşsüz, duyarsız bir uykuydu. Işıksız, kara bir uykuydu. Çıkışı olmayan dolambaçlı bir uykuydu. Nemli, küflü bir uykuydu. Çürür gibi uyuyordu. Susuzluktan kurumaya başladığı anlarda uyanır gibi oluyor, kalkıp su bulacak gücü içinde

toplayamıyor, yine bırakıyordu kendini ateşin yapışkan diline. Çağırabileceği, yardım isteyebileceği kimsesi yoktu. Odasında kendisi dışında iki kişi daha kalıyordu, fakat gecenin bir yarısında geliyorlar, gelir gelmez yatıyorlar ve yatar yatmaz horlamaya başlıyorlardı. Sabah gün ışırken alelacele kalkıp gidiyorlardı. İki ambar işçisiydi. İkisi de Selimliydi. Gücü kalmamıştı; doğrulamıyordu. Doğrulabilse de gidebileceği bir yeri yoktu. Gidebileceği tek yer Kars'tı, Iğdır'dı. Ölürse ancak ruhuyla varabileceği kadar uzaktaydı onlar da. Yine de, ölümle dönmek arasında bir seçim yapma şansı olsaydı ölümü seçecekti. Şahyolu Dağları'nda bile, ölümü bu denli yakınında hissetmemişti. Yakınında değil, içindeydi. Daha önce elinden kaçırmış olmasının öcünü almak için pusuya düşürmüş, bu kez dışından sarmamış, içine girmişti. Maskeli balolarda hangi maskenin altında kimin olduğu bilinmez. Konuklar genellikle gizli kişiliklerinin maskeleriyle gelirler. Yakından tanımayanlar şaşırsa da, kişiliğiyle yakından tanıyanlar, kimin hangi maskeyi niye taktığını aşağı yukarı kestirir! Ölümü tanıyordu Haydar. Hangi maskeyle karşısına çıkarsa çıksın, tek şansının ona teslim olmamaktan geçtiğini biliyordu. Kendisini sonsuzluğuna çağıran uykuya bu içgüdüyle direniyordu. Boş su şişesini sürekli dolabın kapağına vuruyordu. Gücü bitene kadar vuruyor, nefeslenip tekrar vuruyordu. Cansız vuruşlardı fakat vuruyordu. Duyduğu sese tutunarak hayatta kalmaya çalışıyordu. Şans da çoğu zaman maskeyle gezer. Bazen bir umut, kefene sarılmış olarak çıkar insanın karşına. Kimi şanslara şanssızlık yolunda rastlanır. Bu kez de öyle olmuştu. Odasından çıkmaması ve belli aralıklarla küt küt sürekli duyulan gürültü karşısında kaygılanan otelci, odaya girip, Haydar'ı yatağında, çarşafına kefeni gibi sarılmış durumda bulmuştu. Ölü yüzüyle yatıyordu. Yüzü sapsarıydı. Donmuş gibi beyaza çalan bir sarıydı. Gözleri kapalıy-

dı. Islak, ter içinde olmasa, bakan öldüğünü sanırdı. Tek güç belirtisi, boş şişeyi tutan elindeydi. Öyle sıkı tutmuştu ki, otelci bile alamamıştı elinden. Otelci hemen Iğdırlıları haberdar etmişti. Alnındaki buzlu bezin etkisiyle uyanmıştı Haydar. Yüzünü, alnını ıslak bezle silen adam, Iğdırlı Tüccar Fadıl Baykal Bey'di. Babasını tanıyordu, amcalarını tanıyordu. Teriyle ıslanıp kurumaktan ekşimiş yatağında doğrulmuş, düşte mi gerçekte mi, ölü mü sağ mı olduğunu anlamaya, yüzünü silen adamı tanımaya çalışmıştı. Tanıdığı birisi değildi, fakat yine içgüdüleriyle adamın kollarına bırakmıştı kendini. Birinin kendisini bulmuş olması, kefeni gibi sarındığı çarşafından sıyrılmasının ilk adımı olmuştu. Boğulmamak için çırpına çırpına kıyıya ulaşmış olmanın bitkin huzuruyla, kendini Fadıl Bey'in kollarına bırakmıştı. Haklıydı, yanılmamıştı: Fadıl Bey son derece merhametli bir insandı...

Iğdırlı Tüccar Fadıl Bey, yemek getirip karnını doyurmuştu. Eczaneden ilaç almış, sırtına tentürdiyot sürmüş, bardak çekmiş, birkaç günde tekrar hayata döndürmüştü Haydar'ı. "Üstün başın ince; bir ceketle kışı böyle geçiremezsin!" diyerek, pardösü ve yün kazak almıştı. Fadıl Bey, ayrılıp gitmeden önce harçlık da bırakmıştı. Hiç tanımadığı bir insanın, kuruduğu yerde damla damla sulayarak kendisini ölümden kurtarması, içindeki insan sevgisini daha fazla koyulaştırmıştı. Fadıl Bey'le tanışmaları yağmurla toprağın buluşması gibiydi. Fadıl Bey, merhametin damlalarıyla kurumaktan kurtarmıştı Haydar'ı. Baharın dala, dalın yaprağa taşıdığı gibi taşımıştı yaşama umudunu Haydar'a. İnsan yüreğinin yüküyle taşımıştı. *Size olan borcumu ödeyemem* diye sızlanmıştı Haydar. Karşılığı insani doyum olan bir yardımdı. Fadıl Bey, "Bundan böyle kendi kendinin sahibi ol, felaketlere karşı tedbirli ol! Eğitimini sürdürüp insanlığa faydalı bir meslek sahibi olursan bana olan borcunu ödemiş olursun!" gibi öğüt-

ler vererek gitmişti. *Karşılıksız yardım* duygusu, yağmur suyu gibi birikmişti yüreğinde. *Yardım* yüreğin suya, toprağa, kuşa, kelebeğe, çiçeğe uyumlu çarpmasıydı. *Yardım* insan olmanın ölçüsüydü. Yardımın kolları sadece vericiydi. Haydar, bir anlamına daha varmıştı hayatın; ömrünce içinde taşıyıp, kişiliğinin parçası kılacağı bir anlamına daha varmıştı..

İyileşip doğrulduktan sonra, liseden arkadaşı Lütfü Uraz'ı bulmuştu. Lütfü'nün babası Lise Müdürü Murat Uraz Bey'di. Erzurum'dan İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne atanmıştı. Murat Uraz Bey, Maarif Kitaplığı'nda geçici bir iş bulmuştu Haydar'a. İşin asıl çalışanı gelene dek iki hafta o işte çalışmıştı. İlk çalıştığı işti İstanbul'da. O iki haftada morali ve sağlığı düzelmiş, bir parça toparlanmıştı. Toparlanmıştı, fakat gerek okul gerek iş konusunda yaptığı bütün başvurular sonuçsuz kalıyordu. *Dayanağı olmadan İstanbul'da tutunabilmesinin çok zor olduğunu* söylüyorlardı. *Ortalarda kalacağını, yitip gideceğini* söyleyenler de vardı. *Biraz daha dişini sıkıp dayanmasını* söyleyenlerin ise verebilecekleri bir şey yoktu. Bulduğu işler ise, düşlerinden tümüyle vazgeçmesini gerektiren, ambar hamallığı gibi ağır işlerdi..

İçgüdülerin güçlendiği bir hayattan gelmişti. Yağmuru, fırtınayı önceden sezen kuşun içgüdüleriyle seziyordu iyiyi ve kötüyü. Seziyordu fakat ne yapması gerektiğini bilemiyordu. Nereye nasıl gideceğini, neye nasıl varacağını bilemiyordu. Fırtına öncesinde yuvasına çekilmiş karıncadan, sağnağı sezip kovanında kalmış arıdan daha acizdi yeryüzünde. Ne pusacak ini vardı, ne sığınacak yuvası. Bağrında kuş yüreği de taşısa, kolları yükseklere, uzaklara uçmasına yetmiyordu. Kendine birkaç kuruş bulup Iğdır'a dönmesi, onu istediği yönde uçurmuş olmayacaktı. Bakışı düşlerine ayarlıydı; düşlerini canıyla besliyordu; canı umutlarına ayarlıydı. Geçmişinde özleyecek bir şeyi yoktu. Özlemleri anılarına değil,

amaçlarına ayarlıydı. Acının doygunuydu. Kusarcasına doygunuydu acının. Korkunun, kaygının, yalnızlığın, kimsesizliğin doygunuydu. Alabileceği hiçbir şey kalmamıştı korkudan, kaygıdan. Yoksulluğun, yoksunluğun, mahzunluğun bıkkınıydı. Sadece sevincin açlığını çekiyordu. Mutluluğun açlığını çekiyordu. Düşleri açlığına ayarlıydı. Böyle yaşayagelmişti. İstediği her şeyin gelecekte olduğuna inanıyordu. Geçmişi soluksuzdu, nabızsızdı, dilsizdi. Geçmişinin çalınacak kapısı yoktu. Çalınacak bütün kapıların sahipleri sadece ölüler ve acılardı. Çalsa da açılacak bütün kapılar sadece ölüm ve acılar için açılacak kapılardı. Bu duygularla Bayburt Oteli'nin girişindeki kıraathanede oturmuş, iç dünyasına dalmıştı. Bir yol bulup çıkmaya çalışıyordu karanlığından. Teslim olmadan, yenilmeden çıkmaya çalışıyordu. Çırpınırcasına düşünüyordu. Bir ışık bulsa, tutup ayaklarına akıtacak, yolunda bir adım daha atacaktı. Kafasını çatlatırcasına düşünüyordu. Boğulur gibi olduğu bir anda, yumruğunu, avcundaki çay bardağıyla sıkmıştı. Avcu içinde parça parça olmuştu bardak. Avcu parça parça olmuştu. Üstü başı kan içinde kalmıştı. Yüzü kıpkırmızı kesilmişti. Acısından çok, utancından kıpkırmızı kesilmişti. Kahve sessizleşmiş, müşteriler ona bakmaya başlamışlardı. Yandaki masada iskambil oynayanları seyreden Iğdırlı ambar işçisiyle yaşlı bir adam gelip Haydar'ın masasına oturmuşlardı. Ambar işçisinin adı Rüstem'di. *Öksüz Rüstem* diye çağırıyorlardı. Yatıştırma duygusuyla Haydar'a halini, hatırını derdini sormuştu. Avcundan bardağın kırıklarını temizlemesine yardımcı olmuştu. Sonra da, "Iğdır Ambarları sahibi Oruç Bey var, hayırsever bir insandır, ona git!" diye öğütte bulunmuştu. Öksüz Rüstem'le konuşmalarına kulak veren yaşlı adam da, "Evladım," demişti, "eğer Ankara'ya yolun düşerse, hangi Azeri'ye sorsan beni bilir, gel beni bul, belki benim de bir yardımım dokunur

sana!" demişti. Zayıf, ince, uzun boylu bir adamdı. Hayli yaşlıydı. Bastonuna dayanarak doğruluyordu. Haydar'a adını *Mehmet Vezirof* olarak yazdırmıştı. *Yusuf Bey'i, Abo Bey'i tanıdığını* söylemişti..

Ertesi gün, sabah erkenden Iğdır Ambarı'na gidip Oruç Bey'i bulmuştu. Kendini tanıtmış, derdini açmıştı. Oruç Bey, başı ellerinin içinde, bir süre dalgın dalgın bakmıştı Haydar'a. Sonra kendi kendine, tane tane, dua okur gibi bir sesle, "Vah Yusuf Bey vah, yuvan kan içinde dağılıp gidecek, yavruların ölecek, kalanı bu hallere mi düşecekti!" diye mırıldanmıştı. Bir şeyler daha mırıldanmıştı fakat ne dediğini anlayamamıştı Haydar. Küfür ya da beddua sesi taşıyan, lanet okuyan bir şeylerdi. Sonra, "Evladım," demişti, "bu İstanbul'da sen kimsesiz mahvolursun! Üç beş kuruş yardımla bir yere varamazsın. Gel burda çalış desem, bu işin ne hayrı olacak sana; ambarlarda hamal kalır, en fazla kâtip kalır, kaybolur gidersin. Babanı tanıyanların, yardımseverlerin acıma duygusuyla yaptığı yardımlar da biter, kendini dilenci gibi hissedersin. Bugün acıyıp sana yardım verenler, yarın vermez olur. Sürünürsün. Madem ki derdin, karnını doyuracak bir işten çok, okuyup üniversite bitirmek, sen Ankara'ya git, ne de olsa merkez şehirdir; küçüktür, memur şehridir; elinden tutan, yol gösteren, okumana yardım eden orada daha kolay bulunur!" diye öğütte bulunmuştu. Çıkarıp on dört lira vermiş, "Yavrum, bu gece iyice bir düşün, eğer Ankara'ya gitmeye karar verirsen yarın erkenden gel, seni Ankara'ya giden bir arabaya bindireyim. Orada okuman için sana yardımcı olabilecek kişilerin adreslerini vereyim. Yok gitmem diyorsan, ne yapayım, Allah yardımcın olsun!" diye eklemişti. Haydar, otelin kırahathanesinde gördüğü yaşlı adamı sormuş, "O Mehmet Vezirof Bey'dir; babanın, amcalarının dostudur. Vaktiyle varlıklı insandı, çok hayırsever insandır. Ama

şimdi çok yaşlı, sana bir yardımı olabileceğini zannetmiyorum!" demişti. Oruç Bey'in elini öpmüş, teşekkür etmiş, *Ankara'ya gitmeye hazır olduğunu* söylemişti, fakat Oruç Bey, "Hiçbir şeyi aceleye getirme yavrum; hayatın boyunca, bir karar verme öncesinde, kendine düşünüp taşınacak bir zaman ayır!" diye öğütte bulunmuştu. Bulunmasına bulunmuştu da, bu Haydar'ın yapabileceği bir şey değildi. Kaçar göçer bir ömürden düşmüştü; ürkütülmüş bir yürek taşıyordu. Tehlikeyle hep göz göze bakışmıştı. Kendisi tok da olsa, tehlikenin her zaman açgözlü olduğunu; açık yakaladığı an saldırdığını; belaların sabırsızlığını, dakikliğini öğrenmişti. Umudu yemiydi Haydar'ın. Bekletmeye gelmez yemiydi. Bulduğu an kendinin kılmalıydı. Bulduğu an, düşünden gerçeğine yansıtmalıydı. Yemini bekletenin aç kaldığı bir hayattan gelmişti. Sürüsü içinde yalnız yuvasız bir kuştu. Oruç Bey'in yanından *düşüneceğini* söyleyerek ayrılmıştı, fakat daha Oruç Bey konuşurken, o düşünde Ankara'nın sokaklarında dolaşmaya başlamıştı bile..

Bayburt Oteli'ne döner dönmez, Oruç Bey'in verdiği paranın bir kısmıyla otel borcunu kapatmış, odasına çıkıp torbasını toplamış, kırahathaneye inip sabırsızlıkla ertesi sabahı beklemeye başlamıştı. Otelci, "Evladım, çık yatağında yat, bu gece de bizden olsun, ücretsiz olsun!" dediği halde, *yatsa da uyuyamayacağını* söyleyerek kıraathanede kalmıştı. Gün ışırken, işyerlerine dağılan işçilerle birlikte otelden ayrılmış, Iğdır Ambarı'na koşmuştu. Oruç Bey, Ankara'ya giden bir yük kamyonunda şöförün yanına oturtmuştu Haydar'ı. On lira harçlık vermişti. Sanki babası Yusuf Bey'in sıcak eli dolaşıyordu sırtında. (*Sanki* belirtecine ne gerek var: sırtında dolaşanın, babası Yusuf Bey'in sıcak eli olduğu kesindi!) Öyle bir ürperti duymuştu sırtında. Ölmüş gitmiş de olsa, gelmiş onu sıcaklığıyla sarmıştı. Babası bu mirası bırakmıştı kendine;

merhametin, saygınlığın, insani duyguların filizlendiği bir mirastı bıraktığı. Yol aldığı denizde yelkeninin rüzgârıydı babasının bıraktığı miras. Yüreğiydi..

Ankara'da Oruç Bey'in dostlarını bulmuş, onların yardımıyla Ziraat Fakültesi'ne kayıt için başvuru yapmıştı. Parasız yatılı okuyabilmesi için kefil gerekmişti. Kendinden önce okumak için Ankara'ya gidip Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuş olan arkadaşı Sebahattin Eryurt'un ağabeyi, Abdülkadir Eryurt Bey kefil olmuştu. Genç cumhuriyetin başkentindeki *Ziraat Fakültesi'ne kayıt belgesini* koyun cebine koyarken, en büyük düşünü gerçekleştirmiş olmanın duygusuyla soluyordu. Suya, toprağa, yeşile dönmek istiyordu; suda ve toprakta rüzgârlanıp, ruhundaki uğultuyu doğada yoğurmak istiyordu. Erzurum'da şefkatli, sıcak avuçlarıyla kendini mezarlıktan çıkaran Tabiat dersi öğretmeni Hüsamettin Bey'e verdiği sözde durmuştu. Ziraat Fakültesi'ne kaydını yaptırdığı gün yüreği göğsünde değil, ağzında, alnında, gözlerinde çarpar olmuştu. 1937 yılıydı. Atatürk Orman Çiftliği'nde on ay sürecek *öğrencilik öncesi tatbiki stajına* başlamıştı..

Sevinçler de acılar gibi *bölüşülmek* ister. Bölüşülmediler mi sızılanırlar; giderek nasırlaşır ve taşınılmaz olurlar. *Acı*, kendini taşıyanın içindeki kuyuda taş gibi ağırlaşır; ağırlaştıkça sağırlaşır. Bölüşülmeyen *sevinç*, denizdeki dalgasını, daldaki çiçeğini yitirir; sığlaşır, kabuklaşır. Yüreğinin bir yanında *acı* uğulduyordu Haydar'ın, bir yanında *sevinç* filizleniyordu. Acının dikenleri kırılsın, sevincin filizleri büyüsün istiyordu. Yüreğinde güzel olan neyi varsa bölüşmek istiyordu. Kişiliği *acıyı* kendinde saklı tutan, gizleyen, çevresine bulaştırmaktan kaçınan bir kişilikti. Fakat *sevinci* gizleyemiyordu. Acısı kısır, sevinci doğurgandı. Acısı bencil, sevinci bölüşkendi. Acısı dilsiz, sevinci konuşkandı. Acısı kınlı, sevinci kınsızdı. Acısı sadece kendini yiyordu. Bir sevinciydi bulaşıcı olan. Ne za-

man bu duygulara kapılsa, Maçı Hala'nın evinde gördüğü fotoğrafı anımsıyordu. Fotoğraftaki *büyük şapkalı, keman tutan kız* köz olup düşmüştü yüreğine. O gün, Aras kıyısında, yüreğini külüyle örtmüştü, fakat aklına düştükçe rüzgârlanıyordu. O böyle rüzgârlandıkça, yüreğindeki köz yeniden ateşleniyordu. Ateşlenmesine ateşleniyordu, fakat alevi olmayan bir ateşti. Dili yoktu yani. Mahzundu, mahcuptu. Mazlum ve sessizdi. Kavuşma arzusu eğer kavuşmanın olanaklarından yoksunsa, o arzu mahzunlaşır, mahcuplaşır ve siner. Gece bunun düşüne yatıyordu, sabah bunun düşünden uyanıyordu. Duygusu gözle görünecek denli somuttu, fakat elleri, kolları bağlı doğmuş bir duyguydu. O yüreğini dövüyordu, yüreği onu. Yani dövünüyordu..

Sonunda çareyi yine kendi içinde bulmuştu. *O gün bir hiçtim, çulu çubuğu olmayan bir işsiz, en fazla liseyi bitirebilmiş bir yetimdim; bu gün en azından fakülte okuyorum* türünden düşüncelerle kendi kendini cesaretlendirmiş, içindeki közü rüzgârına bırakmıştı. Fotoğraftaki kemanlı kızın adı *İsmet*'ti. Öyle söylemişti Maçı Hala. *İsmet'in annesi Gonca Hanım'la, kendi annesi Bala Bey kızı Zehra Hanım'ın teyze çocukları* olduğunu da ondan öğrenmişti. Eğer birbirine uyumluysa, bilgi duyguyu ısındırır. Isınmaktan öte, alev alevdi içi. Maçı Hala, sanki bunu hissetmişti; hissettiği için öyle konuşmuştu! Yol ne kadar uzun olursa olsun, *ilk adım yolun yarısı* demektir. Bu kural düşler ve düşünceler için de geçerlidir. Düşünmeye başlamıştı Haydar; yani *geriye dönmek* ile *sürdürmek* artık kendine aynı uzaklıktaydı. Düşündükçe kat kat soyuyordu düşünü; soydukça gözle görünür kılıyordu. Sonunda, fotoğraftaki kemanlı kızı istetmeye karar vermişti, bunun için *sözü geçer* birini aramaya başlamıştı..

Derslerinden artan zamanında, Ziraat Fakültesi'nin deneme tarlasında çalışıyordu. Döner sermayeli bir işti. Çapa ya-

pıyordu. Kazandığı parayı kuruşuna dek biriktiriyordu. Düşünün gerçeğe dönüşmesinde katkısı olur diye biriktiriyordu. Karslılardan, Iğdırlılardan sorup soruşturmuş, aracı olması için *Hacı Mehmet Kulu Bey*'de karar kılmıştı. Hacı Mehmet Kulu Bey'in, hem kendi babasını ve amcalarını iyi tanıdığını, hem de Gonca Hanım'ın akrabası olduğunu öğrenmişti. Sorduğu herkes, Hacı Mehmet Kulu Bey'in *sözü geçer bir kişi* olduğunu söylemişti. Adresini de bulmuştu. Günlerce elinde kâğıt kalem dolanmış durmuş, mektup yazmak için oturmuş, yazamadan kalkmıştı masadan. Başlayacağı sözü bulamamıştı bir türlü. Mektuplarda da öyledir. İlk satırında insan, yazacaklarını yarılamış demektir. An oluyor, duygularını *cüretkâr ve çocukça* bulup erteliyordu o gün yazmayı. Gün oluyor, *Daha üç yıl okulum, iki yıl askerliğim var önümde; kimim kimsem, evim barkım yok!* diye düşünüyor, mahzunluğu ve mahcupluğu daha da koyulaşıyor, vazgeçiyordu yazmaktan. An oluyor, sanki yazmasa, fotoğraftaki *geniş şapkalı, kemanlı kızı mahzun bırakacakmış* duygusuna kapılıp, bu kez kendini suçluyordu. Düşünü öylesine sahici kılmıştı ki, düşlediği kişinin her şeyden habersiz oluşunu düşünmüyordu bile. Daha da kötüsü, Maçı Hala, *sözlüsü, nişanlısı yok* demişti, fakat diyeli bir hayli zaman olmuştu! *Ya şimdi birine yâr olduysa* diye düşünecek olsa, eli ayağı dolaşıyor, korkusuna, mahcupluğuna, mahzunluğuna, daha da ötesi: insanlığına bile lanet yağdırıyordu! Kimi zaman böyledir: lanet insanı güçlendirir. (Daha doğrusu, insanın kendisine lanetinde, sanılanın aksine güçlülüğü gizlidir. Kuşkusuz ki kuşanabilirse!) Sonunda ilk satırıyla mektubuna başlamış ve kendini tanıtıp, derdini açtığı mektubunu tamamlamıştı. Resim yapma özeniyle yazdığı mektubunu Hacı Mehmet Kulu Bey'e postalamıştı. Mektubunu postaya verdiği andan itibaren, duygusu iki karşıt ucuyla içinde çarpışmaya başlamıştı. İnsan kendinde saklı tuttuğu

sürece düşünü istediği gibi yönlendirebilir; kavuşur ya da vazgeçer! Dışına taşıyıp gerçeğe dönüştürme çabasına başladığında ise, artık *düşü* yöneten gerçektir; her gelişme gerçeğin onayından geçecektir. Mektubunu postaladığı anda hiçbir şey *düş* değildi artık. *Nasıl olsa düş* diyerek dileğe göre yönlendirilmesi olanaklı değildi artık. Mektubunu Kızılay Postahanesi'ne vermiş ve çıkmıştı dışarı. Çıkmış ve yüreği *pişmanlık* ve *umutlu bekleyişin* can havliyle birbirini tırmaladığı bir çuvala dönmüştü. Mektubuyla değil de sanki kuduz bir kediyle aynı çuvala düşmüştü. Postalama öncesinde bir kedi iken, postaladıktan sonra bin kedi olmuştu çuvaldaki. Postalama öncesinde uysal bulduğu sözler, postalayınca kudurmuştu. Bin kuduz kediyle bir çuvaldaydı. Postalama öncesinde ezbere bildiği sözlerin tümünü, postalar postalamaz unutmuştu. Ne yanından düşünürse düşünsün, yazdığı hiçbir şeyi anımsayamıyordu. Böyle düşündükçe, *bir örnek almadan postalamış olmanın lanetiyle* kamçılıyordu kendini. İnsan başkasına karşı tarafsız olabilir, fakat kendisine karşı tarafsız olamaz. Daha doğrusu *tarafsızlık* neye karşı olursa olsun bir *kandırmaca*'dır. Kimi zaman *pişmanlığının* yanında saf tutup, *cesaretini* lanetliyordu; kimi zaman *Daha önce yazmış olsaydım şimdiye dek yanıtım gelirdi!* diye düşünerek cesaret ve umudunun yanında saf tutup, pişmanlığını lanetliyordu. Gün, gece geçmek bilmiyordu. Zaman yürümez olmuştu. Çalıştığı deneme tarlasında toprağı değil, zamanı çapalıyordu. Zamanı değil, canını çapalıyordu..

Sonunda *elçisinden* haber gelmişti: *Hacı Mehmet Kulu Bey, Yusuf Bey ve Bala Bey kızı Zehra Hanım'ın öksüz, yetim oğlu Haydar için İsmet'i, Babalığı Celil Bey ve anası Gonca Hanım'dan istemiş ve bunu tatlıya bağlayıp giyaplarında söz kesmişlerdi!* Mektubunda 'Hayırlı uğurlu olsun evladım; babana, anana, atalarına layık bir evlat olmak için şerefinle çır-

pınmaktan hiç vazgeçme; nesliniz sende çoğalsın, onlara layık evlatlar yetiştir. Tahsilini aksatmadan sürdürüp bitir, tahsilini bitirip gel ki nikâhını kıyalım!' diyordu..

Tekrar tekrar okumuştu mektubu. Bitsin istemiyordu. Görmediği bir şeyler daha olmalıydı; böyle bir solukta okunup bitmemeliydi! Yeni bir şey bulmak için tekrar tekrar okuyordu. Herkes okusun istiyordu, en başta da *kendi kaderi* okusun istiyordu! Kimse görüp okumasın istiyordu. Hele ki, kendi kaderinden uzak dursun istiyordu bu mektup. İlk işi, biriktirdiği parayla iki yüzük ısmarlamak olmuştu. Birini Kars'a yollayacaktı, birini Ankara'da kendi takacaktı. Öyle de yapmıştı. Yüzükleri aldığı kuyumcu, *Çok şişman ya da çok zayıf değilse fazla oynamaz, orada bir kuyumcu ayarlar!* demişti. Nişanlısını, Maçı Hala'nın duvarında gördüğü fotoğrafından aklında kalan izleriyle tarif etmişti kuyumcuya. Öyle tarif etmişti ki, kuyumcu her gün yan yana olduklarını sanmış, "Hiç olmazsa nişanlının bir yüzüğünü niye alıp gelmedin?" diye sormuştu. Utanmış, dili *Hiç görmedim!* demeye varmamıştı. Nişanları böyle kıyılmıştı. Uzaktan bile daha bir kez olsun birbirlerini görmemişlerdi. Yıllarca görmeyeceklerdi. *Tahsilini bitirmesine üç yıl, bilemedin dört yılı vardı!* Böyle yazmıştı ilk mektubunda. Kendine yeni bir dünya bulmuştu. Bu dünyanın içinde yaşamaya başlamıştı. Dünyasının denizlerini, dağlarını, yıldızlarını, bahçelerini, kuşlarını, ırmaklarını, dallarını sözcük sözcük mektuplarla örüyordu. Kışlarını, yazlarını, baharlarını sayfa sayfa mektuplarla örüyordu. Kirin, karanlığın, kinin, kanın, acının, yalanın, ihtirasın sızıp giremeyeceği şekilde örüyordu. Sevinçten, umuttan, düşten bir gökyüzüyle sarıyordu dünyasını. Merhametin, şefkatin, sevincin yıldızlarıyla aydınlatıyordu dünyasını. Çehov'un İvanov'unda Saşa, *Aşk kendisi için harcanan emek oranında güzeldir!* diyordu. Onunki öyle bir emekti ki, daldaki filizden gökteki yıl-

dıza kadar, kıvılcımı olan her şeyi yuvasını örmek için taşıyordu. Güneşi insan yüreğiydi, ayı insan dileğiydi, yuvası baba ocağıydı, özlemi ana kucağıydı, sevdası yâr sıcağıydı dünyasının. Harcını sabrından, umudundan, düşünden taşıyordu. Nişanlısına yazdığı ilk mektubun daha ilk satırında, Maçı Hala'da gördüğü fotoğraftan söz etmiş, aynısından istemişti. *Bir gün bekletmeden ilkin onu yolla*! demişti. Bir gün bir gündür, bir an önce gelmesi, bir an önce kavuşması demekti! Bu ilk mektubuna kendisi de, özenle seçtiği iki fotoğrafını eklemişti. Biri vesikalık fotoğrafıydı. Kıvır kıvırdı saçları. Üniversiteye kayıt belgeleri için çektirmişti. Yanıtı on gün sonra ulaşmıştı. İçinde bir fotoğrafla ulaşmıştı. Bir anda dünyalar onun olmuştu. Hatta en ulaşılmaz yıldızlar bile onun olmuştu. Hatta kırtasiyecide gördüğü bütün boyalar, fırçalar, resim defterleri onun olmuştu. Öyle sevinmişti. Ailesinden kimsesinin fotoğrafi yoktu çünkü. Daha doğrusu tek aile albümü kendi hafızasıydı. Anasının, babasının, kardeşlerinin görüntüleri, sadece hafızasında kalmış izlerdi. Onlar da silikti, donuktu; düşündükçe titreyip yitiyordu. Fotoğraflarıyla olsun göremeyeceği kadar uzağındaydılar. Abbas'ın bir fotoğrafi olsaydı da, ömrünün sonuna kadar koynunda taşısaydı onu. Nişanlısının mektubundan çıkan fotoğraf, bütün bu duygularını sarmış, kucaklamıştı. Kendinden olan birine ait ilk fotoğrafıydı. Hayatında sahip olduğu, bir yakınını gösteren ilk fotoğraftı. Mektuptan çıkan kemanlı kız fotoğrafını, ölene dek çıkarmamak üzere cüzdanının kılıfına, cüzdanını da koynuna yerleştirmişti. Hiçbir şeyden bu kadar büyük güç almamıştı. Aşkın gücüyle, Aras'ın suladığı Ağrı Dağı'nın eteklerindeki cennetine kavuşmuştu. Onun ordan kovulma kararını tanrı bile vermiş olsa, işte geri almak zorunda kalmıştı! Çünkü, tanrınınki dahil hiçbir güç aşkın gücüne ulaşamazdı..

Fakültenin ikinci sınıfında, Büyük Millet Meclisi inşaatının

temel işlerinde kazı işçisi olarak çalışıyordu. Para kazanmak için çalışıyordu, fakat yaptığı işten duyduğu mutluluk, para kazanıyor olmasından daha büyüktü. Kendi evinin inşaatında çalışma duygusuyla kazıyordu toprağı. *Hiç para almadan çalış* deseler, Büyük Millet Meclisi'nin temel kazılarında para almadan çalışmaya hazırdı. Genç cumhuriyet, en mağdur yıllarında bir dilim ekmeğini onunla bölüşmüş, büyümesini, doymasını, okumasını sağlamıştı. Hâlâ onun sağladığı olanaklarla okuyor ve doyuyordu. Canı dahil her şeyini bölüşmeye hazırdı. Bu duygularla çalışıyordu. Kazı çalışmalarında şansı da açılmıştı. Büyükçe bir kemik bulmuştu. Çene kemiğiydi. Üstünde yumruk büyüklüğünde bir azıdişi vardı. Bulduğu dişleri fakültesine götürüp, Arziyat profesörüne "Bu dişlerin *mostodon tozorusun dişleri* olduğunu tahmin ediyorum!" diyerek teslim etmişti. Profesör Alman'dı. Öğrencisinin davranışı karşısında heyecanlanmıştı. Dişlerin bulunduğu bölgede arama çalışmaları başlatmıştı. Öğrencisini bu çalışmaların içinde görevlendirmişti. Dişler, Enstitü Laboratuvarı'nda, bulduğu tarihle birlikte *Haydar Tulgar* adıyla kaydedilmişti. Soyadı kanunundan sonra aldığı ilk soyadı *Tulgar*'dı..

1940'ta Ankara Ziraat Fakültesi'nden mezun olmuştu. İlk işyeri olarak kendi şehrine, Kars Ziraat Müdürlüğü'ne *stajyer yüksek ziraat mühendisi* olarak atanmıştı. Çalışma bölgesine ulaşması için verdikleri yolluk, ancak yol giderlerini karşılıyordu. Okumak için ayrılışından sonraki ilk dönüşüydü Kars'a. Kendine, geçmişine, zor günlerinde yardım eli uzatanlara ve dört yıl boyunca hiç görmeden fotoğrafını koynunda taşıdığı nişanlısı kemanlı kıza verdiği sözde durmuş olarak dönüyordu. Üniversite eğitimini tamamlamış olarak dönüyordu. Eli boş dönüyordu ama yüreği doluydu. İşe başlar başlamaz ilk aylığından avans çekip, alacağı armağanlarla nişanlısına gitmeyi tasarlıyordu. İlk kez görüşecekleri ânın

düşüncesi bile ağzının kurumasına yetiyordu. Ağzı kurur kurumaz hapşırık krizine yakalanıyordu. Havada kavak pamuğu uçsa, ondaki yankısı hapşırık kriziydi! Yağmur yağsa, sevinse, rüzgâr çıksa, yanından at arabası geçse, ondaki yankısı hapşırık kriziydi! Heyecanın da, korkunun da ondaki yankısı hapşırık kriziydi! Hapşırdıkça babasını anımsıyordu üstelik. Ondan geçmiş bir özellikti. Babası hapşırdığında sadece kendi evlerinin çatısındaki değil, Küllük'ün bütün güvercinleri ürküp havalanıyordu. Hatta o hapşırınca Iğdır'daki güvercinlerin bile havalandığı söyleniyordu. Korkudan, kuluçkadaki tavuklar kendi yumurtalarını kırıyordu; atlar ürküp kişnemeye, köpekler havlamaya başlıyordu. Yüzünü tam anımsayamasa da, bu yanını hiç unutmamıştı babasının. Unutması da olası değildi, çünkü bir ömür taşıması için hapşırığını o emanet bırakmıştı! En olmadık anlarda, en olmadık yerlerde tutuyordu hapşırık krizi. Sanki genzi hapşırığın gökyüzüydü; öyle gürlüyordu! Her yanına söz geçiriyordu fakat bu yanına söz geçiremiyordu. Aç kalmış, susuz kalmış, nefsine söz geçirmiş, bu yanına geçirememişti. Kanda, mezarda kalmış, korkusuna söz geçirmiş, bu yanına geçirememişti. Nişanlısıyla karşılaşma öncesindeki en büyük korkularından biriydi bu. Hapşırığın gelip o anda kendini bulmasından korkuyordu. Hiçbir zaman olmadığı kadar yalvar yakar olmuştu kendine. Daha karşılaşacakları ânı düşünürken ağzı dili kuruyor, hapşırmaya başlıyordu. Heyecanıyla baş edemediği noktada her şeyi oluruna bırakmıştı. Daha doğrusu düşünmekten kaçıyordu. O kaçsa da düşüncesi kovalıyordu onu. Baktığı her şeyi nişanlısına armağan olabilir mi diye ölçüyor, kaçtığı düşüncesine yakalanıyordu. Duyduğu her ses düşünde yankılanıyor, kaçtığı düşüncesine yakalanıyordu. Uyanıkken de kovalıyordu, uykusunda da. Yüzünü bir kez olsun görmeden, yüzüğünü dört yıldır parmağında taşıdığı nişanlısını görecekti. Kayınpe-

derini ise sadece Ankara'da görmüştü. Önceki yıllarda Cemil Bey Ankara'ya gelmiş, iki gün kalmıştı. Bu iki günde üç kez görüşmüşlerdi. Ankara'dan bindiği otobüs Kars'a varana kadar bu türden düşün, düşüncenin içinde savrulup durmuştu. Kayınpederi Cemil Bey, Kars Garajı'ndaki otobüs yazıhanesinin ortaklarından biriydi. Otobüsten indiğinde ilk onu görmüştü. Bunu hiç hesaplamadığı için şaşırıp kalmıştı. Tıraşsız, toz toprak içinde ve yorgundu. Kars'ta almayı tasarladığı için, çantasında nişanlısı için bir armağanı yoktu. İlk görüşme gününe ilişkin her şeyi düşünmüştü de, Cemil Bey'in kendisini garajdan dosdoğru eve götürüleceğini düşünememişti. Cemil Bey sert yaratılışlı, otoriter bir kişiydi. O öyle olmasaydı bile, Haydar'ın başını kaldırıp kayınpederinin karşısında söz söylemesi olası değildi. Sadece mahcuptu. *Mahcubiyet* fidan gibidir. Kendi toprağında kök verir; büyür, tomurcuklanıp çiçeklenir. Mahcubiyetin toprağı ince, duygulu, arı duru insan yüreğidir. *Kaba saba*'lıkta kök tutmaz. Kaba sabalıkta kök tutan nankörlük ve vurdumduymazlıktır. Mahcubiyet zarafette kök tutar. *Mahcubiyet* zarifliğin çiçeğidir, onunla kesişir; kabalıkla çatışır. Mahcubiyetin ustası çocuklardır. En duru, en arı *mahcubiyet ezgisi* onların yüzlerinde okunur. Kars Garajı'ndan nişanlısının evine giderken, yüzünde uçuklaşan böyle bir ezgiydi..

Cemil Bey'le yürürken mahcubiyetten yanıyordu. Sanki mahcubiyet kartaldı; yüreği kartalın pençesindeki serçe gibi çırpınıyordu. Valizinde sadece ders kitapları, mektupları, çamaşırları vardı. Fotoğrafları, diploması ve şiir-resim defteri küçük el çantasındaydı. Cemil Bey'in, "Valizini al, eve gidiyoruz!" dediği an ayakları dermansız kalmıştı. Kolları omzundan parmak uçlarına dek uyuşmuştu. Birkaç adımda bir tökezliyor, valizini düşürdü düşürecek bir durumda taşıyordu. Cemil Bey yorgunluğuna bağlamış, küçük el çantasını almış-

tı. Cemil Bey sormadıkça konuşmuyordu. Zaten söyleyeceği her şeyi unutmuştu. Bir fotoğraftan bir anda kapıp, yıllarca ördüğü düşü, gözlerinden gerçeğiyle göreceği eve girerken öylesine kurumuş ve güçsüz kalmıştı ki, hapşırığı bile gövdesinde doğrulup çıkamamıştı. Mahcubiyeti yemini gibi sinmişti içine: bir ömür boyu dışarı bir daha tıraşsız çıktığı günü olmayacaktı! Bir damla su bulsa, kirinden pasından arınmak için kullanacaktı. Ceplerinde her an sevdiği birine verebileceği armağanlarla dolaşacaktı. Pençesinde çırpındığı mahcubiyet içine öyle sinmişti ki, üstüne zift bile yağsa, ilk işi çiçek açıp sıyrılmak olacaktı ziftinden. Keman tutan kızla ilk karşılaştığı anlarını, *son hızla unutma* duygusuyla solumuştu. Keman tutan kızın, yüreğinde bir ömür körpe kalışı bundan olacak..

Birinci ayın son günü Kars Ziraat Müdürlüğü'nde aldığı 75 lira, meslek hayatındaki ilk maaşıydı. Maaş zarfını açmadan, kuruşuna dokunmadan, götürüp nişanlısına teslim etmişti. Babasına, anasına teslim etme duygusuyla nişanlısına teslim etmişti. Yuvasına çöp taşıyan serçe duygusuyla nişanlısına teslim etmişti. Yavrusuna yem taşıyan şahin tutkusuyla nişanlısına teslim etmişti. Sığınağına harç taşıyan mazlum korkusuyla nişanlısına teslim etmişti. Sanki sokakta bulduğu bir şeydi de, sahibine teslim etmişti. Bu da bir ömür taşıyacağı huylarından birinin ilk adımıydı. Kendisini de öyle teslim etmişti nişanlısına. İlk kez *teslim* oluyordu. Teslim olduğu ilk şey *yuva* duygusuydu. Stajyer Yüksek Ziraat Mühendisliği'nden asil memurluğa geçebilmesi için, çalıştığı ikinci ayın sonuna kadar, tezini yazıp bitirmesi gerekiyordu. Zamanından bir hafta önce, tezini *Iğdır Pamukçuluğu ve Ekonomik Önemi, Pamuk Hastalıkları* başlığıyla yazıp Ziraat Bakanlığı'na göndermişti..

İkinci ayın sonunda yedek subay olarak askere alınacaktı. Askere sevk günü gelip çatmıştı. Nikâhı askere gitme önce-

sinde kıyılsın istiyordu. Bu duygusunu Cemil Bey'e hissettirmişti. Kars Belediyesi'ndeki resmi nikâh işlemleri, askere gideceği güne ucu ucuna yetişmiş, resmi nikâhları kıyılmıştı. Kemanlı kız artık nikâhlı eşiydi, fakat daha teni tenine değmemişti. Kars'tan İstanbul'a kalkan trene bindiğinde iki kâğıt ve iki defter vardı cebinde: kâğıtların biri *nikâh kâğıdı*, diğeri *askerlik sevk kâğıdıydı*. Defterin biri şiir, diğeri resim defteriydi. Kemanlı kızın fotoğrafını gördüğü günden beri, *söz* ağzında yavan kalmış, *ötesini* aramış, *sözötesi*'nde şiire ulanmıştı. Bu kez, askerlik ayrılığıyla içi içine sığmaz olmuştu. Sığmaz olduğu yerde yine şiirle taşmaya başlamıştı. Tren, rayları üstünde İstanbul'a doğru tıkırdayıp giderken, o da defterinde *Tren* diye başlamıştı şiirine; sözcük sözcük inildiyordu: *Bakıyorum dışarı/ Hızla kayıp gidiyor tren/ Herkes neşe içinde/ Bir ben varım gülmeyen // Kopardım kemanımdan/ Hasreti nefes nefes/ Bir benim kalbim inler/ Bir de raylardaki ses!* Tren raylarda, Haydar sözlerde uğuldayıp gidiyordu. İstanbul'da, askerlik sevk kâğıdıyla, Harbiye Yedek Subay Okulu'na teslim olmuştu..

Altı aylık yedek subay eğitimi sonunda *14. Devre mezunu* olarak kıtasına sevk edilmişti. Kıtası Trakya'daydı. Hadim Köyü'ne yakındı. Babanakkaş köyünün karşısındaki *Çadırlı Karargâh*'ta idi. Almanya'nın, çevresindeki devletlere saldırarak adım adım dünyayı kana buladığı günlerdi. Türkiye savaşın içinde değildi, fakat bir hazırlık olarak, özellikle Trakya'daki askeri birlikler sürekli siper kazmaktaydılar. Çadırlı Karargâh yoğun şekilde siper kazma çalışmalarını sürdürüyordu. Siper kazanlara moral verme düşüncesiyle, siper boylarında soldan sağa, sağdan sola çalgıcılar davul zurna çalarak dolaşıyorlar, askerler onların eşliğinde türkü söylüyordu. *Özlem* adlı şiirini öyle bir günün akşamında yazmıştı: *Hicranlı türkülerle kazılan siperlerde/ Her erin nefesinde ayrılık koku-*

su var/ Titreşen yapraklarda duyulur gündüz gece/ Acıyla kalbe dolan en derin ızdıraplar! Ayrılık duygusu ateşten diliyle yalanıyordu içinde. Sanki ağlama duygusunu bastırmak için değil de, gözyaşı damlalarında yuvarlamak için şiir yazıyordu. Bu şiiri onu ağlama duygusuyla buluşturmuştu. Cephedeki bir askerdi, fakat *çocuklar gibi* ağlamıştı. Böyle anlarında saklanıyordu. Kimse görsün istemiyordu. Hele asker ocağında böyle görülsün hiç istemiyordu. Gözyaşları korkusunun değil, hasretinin ifadesiydi çünkü. Hasreti dinmiş olsa, gözyaşı da dinmiş olacaktı. *Öleceksek de birlikte ölelim* diye bitirmişti son şiirini. Tek gerçeğiydi bu: yani dünyanın bütün kuvvetleri toplanıp gelse, nöbetini tutttuğu siperde ölene dek dövüşecekti, fakat hasrete yenik düşmüştü. Ayrılık acısından kurtulmanın tek çaresi kavuşmaktır. Acısının dayanılmaz olduğu noktada, kavuşmanın yolunu aramaya başlamıştı. Bazı subayların görev yerlerine eşleriyle birlikte gelmeleri onu cesaretlendirmişti. Biriktirdiği 90 lirayı, Hadımköy Postahanesi'den eşine iki cümlelik bir telgrafla havele etmişti. Telgrafın ilk cümlesi şiirinin son dizesiydi: *Öleceksek de birlikte ölelim!* İkinci cümlesi ise şuydu: *Kemanını getirmeyi unutma!*

Eşine telgraf çektiğinin ertesi günü, Babanakkaş köyünde bir evin küçük bir odasını kiralamıştı. Evin diğer odasında bir yüzbaşı kalıyordu. Onun eşi de yanındaydı. Kendisiyle aynı kıtadan bir veteriner yüzbaşıydı. Evi tuttuğu gün Hadımköy'den bir somya almış, emir erinin kışladan getirdiği askeri at arabasıyla Babanakkaş köyüne taşımışlardı. Emir eriyle arkadaş gibiydi. Sarıkamışlıydı er. Ferik'ti adı. Telgrafından iki hafta sonra bacanağı Ali Akgün Bey eşini İstanbul'a getirmişti. Birliğinden izin alıp İstanbul'a gitmiş, eşini alıp Hadımköy'e dönmüştü. Eşinin geldiği gün, kalan son parasıyla, bir çaydanlık, bir demlik, üç bardak, şeker, çay ve yemek malzemesi almıştı. Eve geldikleri gün, ömrünün en mutlu gü-

nüydü. Bütün eşyaları bir asker kaputu, asker battaniyesi, somya, çaydanlık, demlik, üç bardak, konserve kutularında yetiştirdiği çiçekleri, iki defter, birkaç kalem, birkaç kitap, ufak tefek giysileri ve eşinin kemanıydı. Duvara küçük bir raf çakmıştı. Keman için çakmıştı..

Bir süre sonra Alay bölge değiştirmiş, Çatalca'ya kalkmıştı. Yedek subay maaşı 57 liraydı. Bunun 10 lirasıyla Çatalca'da bir ev kiralamıştı. Eşi hamileliğinin sekizinci ayını tamamlamıştı. Ağaçların çiçeklendiği, eriklerin, bademlerin çiçeğinde sertleştiği günlerdi. Ve 12 Nisan 1942 gecesi eşinin doğum sancıları tutmuştu. Dört gözle bu günü beklemiş de olsa, gün gelip çattığında paniğe kapılmıştı. *Ne bilgisi vardı, ne hazırlığı, ne parası.* Yüzme bilmeyen bir insanın yüzmenin önemini en iyi anladığı an, *can havliyle* çırpındığı an, yani suya düştüğü andır. O da içine düştüğü panik denizinde çırpınmaya başlamıştı. İlk işi, Yüzbaşı Saim Özkul Bey'in evine koşmak olmuştu. Saim Özkul Bey Erzurumluydu. Gün ışımak üzereydi. Yüzbaşı Saim Bey'in eşi Atiye Hanım bir ebeyle yetişmişti imdatlarına. Ebe, eve gelir gelmez bir liste vermiş, listedekileri hemen çarşıdan alıp gelmesini istemişti. Listeyi alıp çıkmıştı fakat cebinde parası yoktu. Parasızlığın kahrını en zorlu, en acı günlerinde bile bu ağırlıkta duymamıştı. *Kime ne diyecekti, nasıl isteyecekti?* Hiçbir söze sığdıramıyordu duygusunu. Duygusunun dili yoktu, yüzü yoktu, gücü yoktu! Dili de, yüzü de, gücü de kendisiydi. *Nasıl böyle hazırlıksız yakalandığına* kahrediyordu. Aklına gelen bütün sözler kahrına dönüktü. Üstünde asker giysileri, çarşıyla ev arasında koşturup duruyordu. Evin yanına vardığında içeri giremiyor, pencere dibinde kulak verip ses aranıyordu. Seslerde umut aranıyor, yine çarşıya koşuyor, yollarda bir tanıdık çıkar da bir şey sorar, sorduğu kadarıyla derdini sarar diye umutlanıyordu. *Kim bilir kaçıncı dönüşünde* evin önünde bir asker gör-

müştü. Asker evin kapısını çalmak üzereyken, kendisini görüp selama durmuştu. Askerin elinde büyücek sarı bir zarf vardı. Askeri böyle elinde resmi zarfla görünce telaşı ikiye katlanmıştı. Korkusu dereyken derya olmuştu. Dalgası sele dönmüştü. *Eyvah!* demişti içinden, *Bebeğe yetişemeden onlar beni çağırdı, kim bilir nereye yollayacaklar?* Korkusu deryadan tufana dönmüştü. Bıçak altında kıvranan kurbana dönmüştü. Askerin selamını almayı bile unutmuştu. Gördüğü yerde çakılıp kalmıştı. Asker, "Komutanım, Takım Komutanımız yolladı!" diyerek zarfı vermiş, tekrar selam durmuş, dönüp gitmişti. Dili de kupkuru kesilmişti, dudakları da. Diliyle dudaklarını ıslatamıyordu. Kuru otun üstündeki yılan bile, dudağının üstündeki dili gibi hışırdamazdı! Karda kalmış encik gibi titriyordu elleri. Titreye titreye açmıştı zarfi. Zarfin içindeki kâğıtta şunlar yazılıydı: *Evladım Teğmen Haydar, bir oğlun olduğunu öğrendim. Sağlıklı, ömürlü, vatana yararlı olsun! Tabur arkadaşlarının gönderdiği bu temsili bağışı kabul et! 15 gün izinlisin, bu izini ailene, evladına ayır!* Okuduğu not, ağzının, dilinin kuruluğunu iki katına çıkarmıştı. Ağrı'nın doruğunda Nuh'a dönmüştü. İçinden bin bir böcek, bin bir kuş, bin bir canlı boşalmıştı yeryüzüne. Kaplanı panteri gürler, ceylanı karacası sıçrar olmuştu. Kırlangıçlar saçaklarda yuva kurmuş, güvercinler takla vurmuştu. Balabanı göle inmiş, bülbülü dalda güle konmuştu. Gövdesinde kuruyup gitmemiş tek noktası gözleriydi. Gözyaşıyla dilini, diliyle dudağını ıslayıp ferahlamıştı. Körpe yonca çiçeğine konmuş kelebek bile dudağı üstündeki dili gibi ışıldamazdı. İki sevinç üst üste çakışmıştı içinde. *İki* değil de *iki bin sevinç* üst üste çakışmıştı: Eşinin doğum yaptığını, oğlu olduğunu, haberin komutanına dek ulaştığını, tabur arkadaşlarının duyduğunu, herkesin onu kutladığını, on beş gün izinli olduğunu, çocuğunun sağlıklı doğduğunu...öğrenmişti. Yalnız olmadığını öğrenmişti.

Dalgalarında yaprak gibi çırpındığı sel onu bırakmış, yalnızlık duygusunu alıp gitmişti. Onu bırakmış, korkusunu alıp gitmişti. Onu bırakmış, kaygısını, kuşkusunu, lanetini, öfkesini, peltesini alıp gitmişti. Bütün molozlarını alıp gitmişti. Siğilini, çapağını, pasını alıp gitmişti. Kinini, kirini, zehrini alıp gitmişti. Sisini, pusunu sürüp gitmişti. Derdini dermanına süzüp gitmişti. Dinmiş, durulmuştu. Ceylanıyla, doğanıyla Ağrı'nın doruğuna inmişti. Eve girmemiş, dönüp çarşıya koşmuştu yine. Bir solukta ebenin istediklerini alıp eve öyle gelmişti. 13 Nisan 1942'nin sabahıydı. Bebeğin ilk günüydü. Bebek de onun için ilkti: Her şeyini yitirdiği *tufan*'dan sonra, canından hayatına eklenen ilk kişiydi..

Eve girdiğinde, ebe bebeği annesinin yanından alıp kucağına vermiş, "Biz ezan adını Muhammet diye okuduk kulağına, sen de gönül adını söyle!" demişti. Oğlunun adını *Ataol* diye çınlatmıştı kulağında. Borcunu öder gibi çınlatmıştı. Borcunu bebeğe öder gibi değil, borcunu bebekle öder gibi çınlatmıştı. Borcunu verdiği adla değil, o adı verdiği bebekle öder gibi çınlatmıştı. Kurdun kuşun ininden sıyırdığı canıyla çınlatmıştı. Bebeklik günlerinde yitirdiği atasının, anasının yüzleri ışıldamıştı yankısında. Karanlıktan aydınlığa varmasını sağlayanların şefkati çağlamıştı. Abbas'ın alev alev teni uğuldamıştı. Yavrusunu körpe alnından bu ışıltıyla, bu çağıltıyla öpmüştü. Yeni açmış menekşeden bal sağan arının ışıltısı bile yavrusunun alnına konan dudaklarının ışıltısıyla yarışamazdı. Yavrusunu dudağında kurumuş gözyaşının tadıyla öpüp eşinin kucağına vermişti yine. Çıkıp dalları çiçek açmış bahçelere doğru yürümek isteğiyle dolmuştu içi. Üstelik ömründe ilk kez yalnızlıktan hiç korkmadan, tek başına yürümek istemişti. Yalnızlık sadece insanın değil, bütün canlıların en büyük korkusudur. En büyük orduları yenmiş en büyük komutanların bile en büyük korkusu yalnızlıktır. Yalnızlık

korkusu, cesaretin karşıtı değil, cesaretin kardeşidir. Bir can daha çoğalarak *yalnızlık korkusunu* yenmişti. Bu duygunun verdiği cesaretle, tek başına çıkıp kırlarda gezmek istiyordu. Daldan çakıla, tomurcuktan kırlangıca kadar her şey, herkes sevincini duyup öğrensin, gelip bölüşsün istiyordu. Yüz bin kişilik orduyla bile yenilmez sandığı yalnızlık korkusunu bir bebekle yenmişti. Yani bu kez bebeğe borçluydu. Ama bu borç, insana güç veren bir borçtu. Karşılığı canı bile olsa, insanın her an ödeme duygusuyla dolu olduğu bir borçtu. Artık, canıyla borçlu olduğu biri vardı ve onun için yaşayacaktı. Bu düşüncelerle dışarı çıkmıştı. Bahardı, dallarda tomurcuklar ağzına dek sevinç doluydu..

Bebeğin doğmasından üç gün sonra İstanbul'a gidip, Kapalı Çarşı'dan eşine gömlek, entari almıştı. Aradığı çocuk arabasını Kapalı Çarşı'nın üniversiteye bakan kapısındaki eskici sergisinde görmüştü. On lira istemişti adam. Tam on lirası vardı cebinde. Alacakken, dönüş yolunu düşünüp vazgeçmiş, diğer eskicilerin önünde dolanıp durmuştu. Aynı eskicinin önünden üçüncü geçişinde, tekrar sormuştu adama. Adam bu kez on bir lira diye tutturmuştu. Konuşmaları sırasında, hem Karslı hem de asker olduğunu duyunca yedi buçuk liraya vermişti arabayı. Adam Ardahanlıydı. Adam, *kendi oğlunun da askerde olduğunu* söylemişti. Çocuk arabasını aldıktan sonra, bir süre Beyazıt'ta, üniversitenin önündeki sahanlıkta oturmuş, sonra Çemberlitaş, Sultanahmet yoluyla Sirkeci'ye dek yürümüştü. İçi de kat kat bahardı, dışı da. Fakat dünya yine kan ağlıyordu..

Coşkunun dik durmak için yetmediği günlerdi. Yazık ki tarih, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, Mustafa Suphi'nin, ülkesine gelirken söylediklerini doğruluyordu: emperyalizm, Anadolu'yu ve genç cumhuriyetin kazanımlarını ken-

dilerine satıp yozlaştıracak işbirlikçilerini bulmuştu. Çok büyük zorluklarla kazanılmış şeyleri yitirmenin çok kolay olduğu günlerdi. Emperyalizmin dünyayı yağmalamak için en kanlı, en azgın, en sinsi planlarla hırıldadığı günlerdi. Bu kez dışarda köpüren kuduz salyalarıyla sızıyordu Anadolu'ya. Menemen'de genç subaya kurşun sıkan yobazı da, Erzurum'da, Maraş'ta şapka giyenleri linç etmeğe çağıranları da kollayıp koruyorlardı. Softalıkla kapitalist köleliğin aynı oranda, aynı ellerce desteklendiği günlerdi. Türkiye savaşın dışında kalmıştı, fakat emperyalizmin, faşizmin kolları vardı içerde. Onlar aralıyordu kapıyı. Yeni sömürgeciliğe teslimiyetin zehirli dumanı, aralanmış bu kapılardan sızıyordu. Genç cumhuriyetin Anadolu'da doğurmaya çalıştığı aydınlığın düşmanları pusuya yatmıştı. Mayası onlardı karanlığın. Yoksul Anadolu halkının Anadolu'dan süpürüp attığı Batılı emperyalistler yeni işbirlikçiler bulmuşlardı kendilerine. Yeşeren genç cumhuriyet fidanını, köklenip, dallanıp, yapraklanıp başına buyruk bir ormana dönüşmeden budayıp, evcilleştirmek, dumurlaştırmak istiyorlardı. Ön bahçelerinin süsü olarak, çiti olarak kalsın istiyorlardı. Göğüs göğüse geldiklerinde yitirdikleri şeyi, entrikalar ve işbirlikçilerle içerden çürüterek geri almak istiyorlardı. Yazık ki Cumhuriyetçiler içinde bu rüzgâra kapılanlar olmuştu. Üstelik, Alman, İngiliz, Fransız hayranlığı bu kez, en azgın emperyalist güç olmaya başlayan ABD hayranlığıyla boyutlanmıştı. Yeryüzünün mezarlığa döndüğü günlerdi. İnsan, en vahşi olanını seçmişti yine birbirine karşı. Halkları, yoksulları *insan olmanın* sesinde birbirine kavuşturup, insanlık düşmanlarına karşı birleştirmek yerine, mazlumların ezildiği, çocukların bir kez daha öksüz, yetim, mahzun bırakıldığı katliamlar seçilmişti yönetme yöntemi olarak. Dersim dağları da kanıyordu, Valencia ormanları da. Dünyada kanamayan yer kalmamıştı. Rüzgâr kan yalanıyordu

yeryüzünden. Parçalanıp toprağa düşenlerin onlarla, binlerle, yüz binlerle değil, milyonlarla sayıldığı günlerdi. Bir yanda Polanya, Büyük Britanya, Fransa, Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika, Yugosyavya, SSCB, Çin, ABD, Latin Amerika... vardı: *Demokratik Devletler İttifakı* olarak; diğer yanda *Mihver Devletler:* Almanya, İtalya, Japonya, Macaristan, Slovakya... Vahşet gelirken adım adım duyurmuştu kendini. 1935'te *zorunlu askerlik yasası* koymuştu Hitler. *En sinsisi* olduğu için *en güçlüsü* saydıkları silahlarına, yani *provokasyon* silahlarına sarılmaya başlamıştı zalimler. Hitler'in ajanları Reichstag'ı yakmış, *yakanların Komünistler olduğunu* söyleyip, Bulgar Komünist önder Dimitrov'u Almanya'da tutuklamışlardı. Bütün faşistler aynı yöntemi uyguluyordu kendi ülkelerinde. Hitler'in kan iştahı İtalya ve İspanya'da yankısını buluyordu. 18 Ağustos 1936'da Franco'nun planıyla öldürülen Lorca'nın delik deşik edilmiş cesedine şu not iliştirilmişti: *"Savaşın doğurduğu yaralar yüzünden ölmüş olup cesedi 20 Ağustos'ta Viznar-Alfakar yolu üzerinde bulunmuştur!"* Delik deşik edilen inceliğin sesiydi. Dalın, damlanın, yaprağın sesiydi. Filizin, yakutun, yakamozun sesiydi. Sevginin, sevdanın, acının sesiydi. Lorca'yı katledebilen her şeyi katledebilirdi. Onun katli, insanlığın görüp görebileceği en korkunç zalimlerin ayak sesiydi. 1939'da kıvılcımlanıp 1941'de dünyayı saran savaş Nagasaki ve Hiroşima'ya 1945'te atılan ve yeryüzünü yeniden mezarlığa çeviren atom bombalarıyla son bulmuştu. 7 milyonu Alman Nazi kamplarında olmak üzere, 52 milyon insan ölmüştü bu savaşta. Faşizmi durdurabilmek için Sovyet halklarının ödediği bedel, 20 milyon ölüydü..

27 ay sürmüştü askerliği. Terhis olduğu gün, terhis kâğıdıyla birlikte Çatalca-Kars arası yol giderlerini vermişlerdi. Nikâhlandığı gün Kars'tan Trakya'daki askeri birliğine bir

inanç ve *politik ihtirasların* açtığı yaralarını, en yalnız, en kimsesiz, en mahrum zamanlarında bile, kendi elleriyle sarmasını bilmiş bir ildi. Kusmayan bir ildi. Tokgözlü bir ildi. Aydınlık olan her şeyi ânında sahiplenmiş, sahiplendiği şeyi üç kuruşa satışa çıkarmamış bir ildi. Kafkasya'nın aydınlık alnı olmuş bir ildi. Bunun sonucunda da karanlık güçlerin, kör inançların, işbirlikçi politik ihtirasların, tarih boyunca hedefi, öç tahtası olmuş bir ildi. Cumhuriyet, anayasa, demokrasi, insan hakları kavramlarına Mustafa Kemal Türkiyesi'nden de önce soluğuyla can vermiş bir ildi. Kurtuluş Savaşı'na katılmaya gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla, bir ay boyunca ekmeğini, aşını, düşünü bölüşmüş bir ildi. Genç cumhuriyete bağlılığını, genç cumhuriyetin aydınlık kazanımlarını en gerici iktidarlar sürecinde bile yere düşürmemiş, kirletmemiş bir ildi. Gerici iktidarlarca kendine verilen cezaları neyin bedeli olarak çektiğini bilen bir ildi. 1946 tarihi, genç cumhuriyetin çelmelenmeye başladığı, artık aydınlığa adım atamaz kılındığı, eldekini koruma çırpınışına düşürüldüğü, giderek geriletildiği tarihti. Yüksek Ziraat Mühendisi Haydar Bey, her şeyini kan içinde yitirip öksüz, yetim kaldığı Kars'ın dağlarında, yaylalarında, köylerinde hayata, aydınlığa ve genç cumhuriyete tutkulu bir ziraatçı olarak çalışan bir insandı. Hiç durmaksızın bir ömür böyle yaşayabilirdi. Hayata olan bağlılığıyla, halkı için, yurdu için, toprak için, buğday için çalışırken, içi de kat kat sevinç doluyordu, dışı da. Mustafa Suphi'den 23 yıl sonra gelmişti Kars'a, fakat ne Mustafa Suphi'den haberi vardı ne de Mustafa Suphi'nin "Dün ülkeyi Almanlara, İngilizlere satanlar, yarın... " diye başlayan sözleriyle işaret ettiği tehlikelerden. Tutkusu kör inançlar ve politik ihtiraslar değil, rüzgâr, toprak ve suydu. Aydınlıktı, sevdalardı, çocuklardı. Buğdaydı, pamuktu, fidanlardı. Umuttu, şefkatti, iyilikti. Tutkusu Anadolu'ydu. *İşbirlikçilerin 1946'dan*

can olarak gelmişti. Kars'a dönerken dört kişiydiler. Dördüncü kişi, Babanakkaş köyünden evlatları gibi yanlarına aldıkları yoksul bir kız çocuğuydu. Behiye'ydi adı..

1950 yılına dek Kars'ta çalışmıştı. Askerlikten terhis olduktan bir yıl sonra, 1943'te ikinci kez askerliğe alınmıştı. Görevi Kars'ta İstasyon Komutanlığı'ydı. Bu süreç hariç, Kars Ziraat Müdürlüğü'nde çalışmıştı. Kars caddelerinin ağaçlandırılması, bölgede karasaban yerine pulluk ve traktör benimsetilmesi, Zirai Donatım Müdürlüğü kurulması, süt imalat ve alım işyerleri düzenlenmesi, Iğdır'da Üretim Çiftliği açılması gibi işlerin ardı sıra gece gündüz koşturup durmuştu. Kars köylerini birer birer dolaşıyordu. Çalışma saatini, resmi çalışma satiyle sınırlamıyordu. Gecesi gündüzüyle çalışıyordu. 1944, 1946 ve 1948 yıllarında ikişer yıl arayla üç oğlu daha doğmuştu Kars'ta. Asli görevi dışında, sivil toplum kuruluşlarına da akıtıyordu enerjisini. Halkevleri Köycülük Kolu Başkanı olmuştu. Kars'ı Güzelleştirme Derneği'nde çalışıyordu. Bir canı vardı, fakat bin canlının enerjiyle çalışıyordu..

Adını, binlerce yıl öncesinde bölgeye yerleşen Karsaklılardan alan Kars, tarihi boyunca birçok krallığa, egemenliğe merkezlik yapmış bir ildi. Birçok halkın, ulus ve uygarlığın harmanlandığı bir ildi. Tarih boyunca yaşadıklarını, olgunlaşmanın ruhu olarak sindirmiş bir ildi. *Kör inanç* ve *politik ihtirasların* plan ve provokasyonlarına maya olmamış bir ildi. Kendini kişiliksizleştirmek, çok renkliliğini yok etmek, farklı inanç ve kültürleri birbirine düşman kılmak, aydınlık yapısını köreltip karartmak, softalaştırmak, yobazlaştırmak, ırkçılaştırmak için yapılan her provokasyonu boşa çıkarmış bir ildi. Aydınlığa karşı pusuya yatanlara sıçrama noktası olmamış bir ildi. Dağların koynunda, 1800 metreye yakın yükseklikte, yayla serini alnı hep aydınlık kalmış bir ildi. Her halkın, her inancın birbirine hoşgörüyle bakageldiği bir ildi. *Körü körüne*

sonra Anadolu'yu bu kez de ABD emperyalizmine satmak için kapıları aralamaya başladığını söyleseler, söyleyeni deli sanardı. Temel kazılarında çalıştığı Büyük Millet Meclisi'ne, Anadolu'yu emperyalizme peşkeş çekenlerin, ülkeyi çocukluğunda yaşadığı kan gölüne çevirmek isteyenlerin girebileceğine ihtimal bile veremezdi. Onun tek tutkusu, aydınlığa olan tutkuydu ve içindeki ışığı gökyüzüyle buluşturmak için, tünelin ışıklı ağzına doğru koşuyordu. Böyle koşmak onun için o kadar doğaldı ki, herkesin aynı duyguyla koştuğunu düşünüyordu. Aydınlığa doğru koşanların, karşıdaki düşmanlarca engellenmek istendiğini anlıyordu da, yanındakilerce çelmelenebileceğini anlayamıyordu. Sarsılmasının tek işareti *Ama neden?* sorusuydu..

Bir gün birdenbire, *neden ve niye* olduğunu anlayamadığı bir biçimde Kars'tan Erzurum'a tayin edilmişti. Sürgün gibi bir tayindi. Nedeni, güçlenen gericiliğin bölgedeki uzantılarınca, onun *Halkevleri*'ndeki çalışmalarına duyulan tepki miydi; *Tulgar* olan soyadını *Bulgar çağrıştırması yaptığı için aldığını* söyleyecek kadar iftira ve provokasyon ruhuyla izini sürenlerin raporları mıydı; köylüleri rüşvete ve rüşvetle iş yapanlara karşı bilinçlendirmesinin bir bedeli miydi; Mustafa Kemal'e ve genç cumhuriyete olan tutkulu bağlılığı mıydı? bilmiyordu. Ansızın ve emir olarak tepeden inme gelen bu tayini anlayamamıştı. Politikanın kirine bulaşmamış yüreğinin hiçbir yerine sığdıramıyordu bu kararı. *Mutlaka bir yanlışlık oldu; yaptıklarım sadece övgüye değer şeyler, cezayı gerektiren şeyler değil; büyüklerimiz mutlaka bu yanlışlığın farkına varıp, bu kararı değiştirecektir!* diye düşünüyordu. 1949 yılının Aralık ayında, *Acilen Erzurum'a intikal* kararı resmen bildirilmişti. En büyüğü yedi, en küçüğü bir yaşında dört çocuğunu ve eşini, kışta kıyamette Kars'ta yalnız bırakıp, yeni görev yeri olan Erzurum'a gitmişti. Üzüntüsünden bu kez

şiir ve resim defterlerini de yanına almayı unutmuştu. Valizinde sadece birkaç parça giysi ve resmi evrakları vardı. Vatan Oteli'nde bir oda tutmuştu. Erzurum'da işbaşı yapışının ilk gecesinde, bu otelde, Ziraat Bakanlığı'na bir dilekçe yazmıştı. Ertesi gün dilekçesini daktilo ettirip Ankara'ya iletmişti. Ankara'da *büyüklerinin* bu yanlışlığı kaldıracağı, yapılan haksızlığı düzelteceğine adı gibi emindi. Kars'tan ayrılırken eşine bu duyguyla, "Biraz dişinizi sıkacaksınız, bir iki haftaya kalmaz yanlışlık anlaşılır, haksızlık düzeltilir, görevime geri iade edilirim!" demişti..

Aylarca Erzurum'da, Ankara'dan gelecek yanıtı beklemişti. Cumhuriyet Hükümeti'nden bir yanıt alamayışının ağırlığı, tayiniyle yapılan haksızlıktan daha beter, daha ağır çökmüştü içine. Yürüyemeyeceği kadar ağır çökmüştü. Otursa kalkamayacağı kadar ağır çökmüştü. Bahar gelip geçmiş, yaz olmuş; baharın, yazın gelip geçtiğini göremeyecek, görüp de soluyamayacak kadar ağırına gitmişti bir yanıt alamayışı. Öylesine ağırına gitmişti ki, gelecek yanıtın içeriği önemini yitirmişti. İki eli böğründe, ayakları bağlı, gözü yolda gün sayarak bir otel odasında aylar geçirmişti. Zaman zaman Kars'a gidip gelmesi dışında rengi kalmamış, yaşamın bütün renkleri solmuş, çalışma tutkusunu bile yitirmişti. Çalışma gücü ışıltısız, kıvılcımsız, sevinçsizdi. Zaten çalışmasını da istemiyorlardı sanki. İş soranı da yoktu, iş vereni de. Sonunda, ailesinden ayrılığa dayanamayıp, Vilayet Konağı karşısındaki Cumhuriyet Oteli'nde daha geniş bir oda tutup, eşini ve çocuklarını Erzurum'a almıştı..

İşyerindeki soğuk, mesafeli hava her gün biraz daha koyulaşıyordu üstünde. Fişli geldiğini hissettiren itici ve tecrit edici ilişkiler içinde kalmıştı. *Ama neden, niye?* diye sorsa da, *nedenini, niyesini* bulamıyordu. Sonunda, Kars'a geri dönemeyeceğini anlamıştı. Bakanlığa bir dilekçe daha yazıp, Kars'a

geri dönme isteğinden söz etmeden, *tayininin Anadolu'da bir başka ile yapılmasını* istemişti. Yazdığı dilekçelerden yedi ay sonra, bir Orta Anadolu ili olan Çankırı'ya tayin edilmişti. Kars'taki eşyalarını toplayıp, tuttuğu küçük bir kamyona yüklemiş, ailece Çankırı'ya doğru yola çıkmışlardı..

Ziraat Müdürü sıfatıyla tayin edildiği Çankırı'da yaptığı ilk iş, *Bulgar* çağrışımı yaptığı demagojisiyle başına bela olan *Tulgar* soyadını değiştirmek olmuştu. Mahkemeye başvurup, *Gürus* diye değiştirmişti soyadını. Yoksul, bakımsız, kurak, kıraç bu Anadolu ilinde, yine soluksuz çalışmaya koyulmuştu. Gün günü, mevsim mevsimi, o da köy köy işini kovalıyordu. Sulama tesisleri yapıyordu, göletler, kıraç bağlar, suraltı çeşmeler, tohum temizleme evleri, çocuk bahçeleri, fidanlıklar yapıyordu. Arıcılık çalışmalarında yoğunlaşmış, arılıklar kurdurmuştu. Dağ, bayır dolaşıyor, köylüyü *taraslama ziraati* konusunda, kımıl, süne gibi tahıl haşaratları ve *tahıl hastalıkları* konusunda eğitiyordu. On yıldan fazla sürmüştü Çankırı'daki çalışma süreci. Çocukları bu ilde okumuş, ilk iki oğlu liseyi bu ilde bitirmişti. 1961'e dek süren bu döneminde yine, *nedenini ve niyesini* bilmediği, düşünüp bulsa da içine sindiremediği *takibatlara* uğramıştı. Hakkında *komünist olduğu* söylentileri çıkaranlar da vardı, *Kâzım Karabekir'in topladığı bir Ermeni'dir, soyadı Rus'tur, başına bir Gü getirerek milliyetini gizliyor* diyenler de! Mahkemeye başvurup, soyadını ikinci kez değiştirmişti. Bu kez büyük dedesinin adını almıştı soyadı olarak..

Çankırı'dan sonra Bursa'da, daha sonra da Kırklareli'nde süren devlet memurluğunun son durağı İstanbul Göztepe Bağcılık İstasyonu'ydu. Memurluk sürecini de, *Cevizcilik* adıyla yazdığı kitabını da burada tamamlamıştı. Devlete verdiği 34 yıl 10 ay 10 gün hizmet sonunda, 1973'te emekli olmuştu. Yüksek Ziraat Mühendisi sıfatının önüne *emekli* söz-

cüğü eklenmişti. Emekli olmuştu, fakat içindeki sınırsız çalışma enerjisi, köşesine çekilmesini engelliyordu. Bir boşluk doğmuştu içinde. Yanan bir boşluktu. Kazınan bir boşluktu. Tutup söndüremiyordu. Sürekli karnında, göğsünde, gününde, gecesinde yılışıp duran bir boşluktu. Bahçesinde çalışırken ellerine, gazetesini okurken gözlerine dalaşıp duruyordu. İlkin önemsemediği, *zaman içinde dolar* diye beklediği içindeki boşluk, tam tersi daha da derinleşmiş, daha da uğuldar olmuştu. Avukat oğlu Namık Kemal, hiç ummadığı bir gününde, bir armağanla gelmişti babasına: DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Başkanı Kemal Türkler'le görüşen oğlu, bu görüşmeden çıkan kararı armağan olarak getirmişti. DİSK'in Gönen İşçi Dinlenme Tesisleri'nde Genel Müdür olarak çalışacaktı. Bir buçuk yıl Gönen'de çalışıp, Göztepe'deki evine, evinin çevresini saran küçük bahçesine dönmüştü..

Evinin sokağındaki bütün bahçelerde fark edilmişti onun döndüğü. Göztepe'nin diğer sokakları Taş Mektep Sokağı'nı kıskanır olmuştu. Bahçesindeki maviçamı, aynı kökte dört renk açan gülleri, zambakları; Kafkasya'nın kokusunu taşıyan reyhanlı, tarhunlu, kekikli, naneli otluğu diğer sokaklardan görmeye geliyorlardı. Gelip kapısını çalanlar, çiçeklerinden, otlarından kök isteyenler, tohum isteyenler oluyordu. Kuşlar da farkındaydı o bahçenin, arılar da, kelebekler de. Küçücüktü fakat renkleri sonsuz bir bahçeydi. Yerlerine koca koca zevksiz apartmanların yapılması için ardı ardına yıkılan köşklerin, evlerin bahçelerindeki kirpiler, kaplumbağalar bile farkındaydı bahçesinin. Gelip ona sığınıyorlardı. Çevreyi mantar gibi saran inşaatların arasında, toprağın, dalların, filizlerin, kuşların, kertenkelelerin, kelebeklerin direniş çetesi gibiydi. İsketelerle, ispinozlarla savunuyordu kalesini. Açalyalarla, hurmayla, sarmaşıklarla, asma kıvırcıklarıyla savunuyordu. Narla, zakkumla, kızılcıkla savunuyordu. Alet barakasın-

da yavrulamış kedilerle, dallarında yuvalamış serçelerle savunuyordu. Kısa zamanda dört yanını yeşillik sarmıştı evinin. Ektiği fidanlar boy verip meyveye durmuşlardı. Komşu bahçelerini de dolaşıyordu her gün. Gün doğunca, bir ucunu ince bir zincirle pantolonunun kemer askısına iliştirdiği çakısı ve budama makasıyla, dallarını, çiçeklerini, arılarını, kuşlarını, çimenlerini, çitlerini, çekirgelerini, karıncalarını dolaşmaya çıkıyordu. Evde olduğu zamanlarda her dakika baktığı saatini, evden çıkar çıkmaz unutuyordu. Evde olmadığında arayanların onu bulduğu yer, mutlaka çevredeki bahçelerin biriydi. Mahallenin bakkalı da biliyordu bunu, postacısı da; çocuklarının izini süren karakolun polisi de..

Evin hem ilk çocuğuydu, hem son çocuğu. Diğerleri gelmeden vardı; diğerleri gitmiş yine o kalmıştı. Annemiz onun da annesiydi. Üstelik en zarif, en temiz çocuğu oydu evimizin. Annemiz bir ömür kemanıyla dolaşmıştı onunla. Kemanı yatak odalarındaki elbise dolabının üstünde durmuştu hep. Onun keman vurgunu elleri, birbiri ardına çocuk doğurduktan sonra, kemanının telleri yerine sobalarda, pazarlarda, süpürgelerde, yorgan iğnelerinde, çamaşır leğenlerinde, sobanın küllerinde kabarıp kurumuştu. Karı-koca, yaşamlarının ağırlığını hissettirmeden, tüy gibi büyütmüşlerdi çocuklarını. Acılara uzak, öcülere uyanık tutarak büyütmüşlerdi. Yemeyip yedirerek, giymeyip giydirerek büyütmüşlerdi. Sadece çocuklarını büyütmek için kurulmuş bir aileydi sanki. Ve biz bunu ancak onlardan sonra anlayabilecektik. Anlayabilmemizin en ufak ipucunu vermemişlerdi çünkü. Bu onların herkesten, her şeyden sakladıkları kutsal gizleriydi. Kendi yaşamlarını erteleyerek büyütmüşlerdi çocuklarını. Yaşamak istedikleri şeyleri sürekli erteledikleri bir arzu olarak, kalplerinin hiç ummadığımız, hiç inmediğimiz bir yerinde saklamışlardı. Yaşadıkları acıları; çocukları için karşı karşıya kaldık-

ları, çektikleri zorlukları kalplerinin hiç bilmediğimiz, hiç bulamayacağımız bir yerinde saklamışlardı. Yaşamak istedikleri şeylerin düşünü, kalplerinin hiç duyamayacağımız bir yerinde saklamışlardı. Sakladıkları yerde eskiyip gitmişti hayatları..

Ölüme, 20 Nisan 1976 gecesinde kaptırmıştı eşini. Hayatında bir kez daha, *Ama neden, niye?* diye inleterek dikilmişti karşısına bir şeyler. Ölüm gelmiş, kemanının yanında, yatağında kapmıştı eşini. Bir anda kapmıştı. Bilmiyordu, *neden, niye* ölüm onu seçmişti. Tam da çocuklarını büyütüp, artık yanına döndüğünde onu seçmişti. *Kime nasıl* isyan edecekti? Tek suçlu kendisiydi: *ailesinden birinin kendinden önce yitip gidebileceğini hiç aklına getirmemiş olmakla* tek suçlu kendisiydi! *Aklına getirmemek* diye tanımlamak hafif olurdu, *unutmak* diye tanımlanmalıydı! Evet, unutmuştu; saftı; bütün yaşadıklarını unutmuştu! Umuduna güvendiği için, tanrı dahil herkesi, her şeyi bağışlamış, unutmuştu. Şimdi *kime, nasıl* sığınacaktı? Tanrıya mı? Yapılabilecek en güç şey (daha doğrusu: yapamayacağı şey) sahtekârlıktı. Ne kabulleniyor, ne dua ediyordu. Kendine bile sığınmıyordu. Çünkü sığınsa da sığmazdı. Acısı ve kahrı öyle büyüktü ki, kendine sığmadığına göre, tanrıya da sığmazdı. Sığınmıyor, sadece kahrediyor ve çırpınıyordu. Kendine kahrediyor, kendinde çırpınıyordu..

Büyük oğlunun sürgünden döndüğü, benim hapisten çıktığım günlerdi. Evlerimizi tutmuş, ayrılmıştık yuvadan. Avukat olan Namık Kemal, bizden daha önce evlenip yuvasını kurmuştu. Eşi Meral, Arifiye Köy Enstitüsü'nden, Aydınlanma Devrimi'nin ilkelerine yürekten bağlı, halkına, yurduna gönül vermiş, eğitimci Hasan Ceyhan Bey'in kızıydı. İlk çocukları benim hapiste olduğum günlerde doğmuştu. Kara karanlık günleriydi Türkiye'nin. Gencecik yurtseverlerin katledildiği günlerdi. İstanbul'dan Santiago'ya dek yeryüzünün her köşesinde devrimci olan her şeye saldırıyordu emperya-

lizm. Ülkesindeki acıya Neruda'nın kalbi dayanamamıştı. ABD'nin Şili'deki tetikçisi Pinotche'nin ev ev, sokak sokak toplattığı devrimcileri okyanusta köpekbalıklarına yem olarak attırdığı yıldı. O günlerde doğan çocuklar tek sevincimizdi. Yaramızı onlarla sarıyorduk. Gonca koymuşlardı ilk yeğenimin adını. Yani babaannesinin ana adını taşıyacaktı. Baba evimize gelen ilk torundu. Dedesinin adını taşıyan küçük kardeşimiz Yusuf Turan, Diş Tabibi olarak okulundan mezun olmuş, Ankara Mamak'ta askerliğinin on beşinci günündeydi. Kısacası çocuklarının dördünü de büyütmüş, yuvadan uçurmuştu. Çocuklarının inançları uğrunda sarındıkları belaları sorun etmiyor, tam tersine gurur duyuyordu. Tam da nefes alacaklarını düşündüğü bir dönemdi. Gelmiş, nefesinden eşini kapmıştı ölüm. Kapıp götürdüğü yerde kalan çukur, içi diken dolu bir çukurdu. Zehir dolu bir çukurdu. Çukur değildi. Zulmün kudurduğu bir kuyuydu. Kuyu değil bataklıktı. Eşi onun içine düşmüştü. Ölüm kendi içinden alıp onun içine atmıştı. Hayır, kendi içindeydi yine. Ölüm onun içini kuyuya çevirmişti. İçini zulmün kudurduğu kuyuya çevirmişti. Bağırabilse kendi sesine sığınabilecekti belki. Sesi de kurumuştu. Sadece kahrediyor ve çırpınıyordu. Canına kahrediyor, canında çırpınıyordu..

Eşinin kemanı yatak odalarındaki elbise dolabının üstünde, kutusu açık, öylece duruyordu. Kim bilir ne zaman, çalmak için kutusundan çıkarmış, fakat çalmadan bırakmıştı geriye. Ya da çalmak için uzanmış, açıp almak istemiş, bir başka işi hatırlayıp vazgeçmişti çalmaktan. Bir ömür koynunda taşıdığı fotoğraftaki keman, yatak odalarındaki dolabın üstünde, kapağı açık kutusunda öylece duruyordu. O da öksüzdü. Sahibi düşmüştü fotoğrafındaki yerinden. O fotoğraftan bir o kalmıştı. Elbise dolabının üstündeki kutusundan sessizce sahibine bakıyordu. Dili olsa anlatacak yüz bin öyküsü

vardı. Bir ömrün ondan daha yakın tanığı yoktu. Fotoğraftaki geniş şapkalı kızın en nazlı tanığı oydu. En mahrem tanığı, en sırdaş tanığı oydu. En üzgün, en süzgün tanığı oydu. En sadık, en yorgun tanığı oydu. Sözle değil, sızıyla işlemişti yılların nakışını. Közle değil, yüzüyle ışıtmıştı yüreğin kuyusunu. Herkes, her şey değişmiş, o aynı kalmıştı. Tutan el, saran boyun, sesler, yüzler, saçlar; yönler, iller, yollar; canlar, tenler, tüller; yıllar içinde her şey değişmiş, o aynı kalmıştı. Mahzun tanığıydı yaşananların. Dalışların tanığıydı, yanlışların tanığıydı, öpüşlerin tanığıydı; göçüşlerin izi vardı sapında, gözyaşının tuzu vardı yasında, reçinenin tozu vardı yüzünde. Dili olsa Arpaçay'ı, Kars Çayı'nı, Aras'ı ondan daha iyi kimse anlatamazdı; sisli, puslu geceleri; acı küpü heceleri; sevda tüten bacaları; çam kokulu yüceleri ondan daha iyi kimse anlatamazdı. Kutsal kitaplar, *bedenden çekilen ruhun sığındığı yer* diye onu tanımlıyordu belki de! (*Belki* belirtecine ne gerek var, öyle olduğu kesindi! Ruhu ordan gelmişti zaten; geldiği yere geri dönmüştü!) Her kuş yuvasını kendi huyuna göre kurar. Anamız, o çöple kurmuştu bizim de yuvamızı. İçimizi, dışımızı; huyumuzu, suyumuzu; yönümüzü, günümüzü o çöpten sağdığı ruhla boyamıştı. İnceden inceye ağlamıştı çalarken. Hacıya hocaya değil, yücelere çekmişti bizi. Öcüye bücüye değil, goncalara katmıştı bizi. Ruhu, cansız bedeninin başucundaki dolabın üstünde, o beşiğe çekilmiş, onda uyuyordu şimdi. Ne bizim elimiz varıyordu uzanıp kemanın kutusunu kapamaya, ne babamızın. Kemana gözü takılsın istemiyordu. Gözü takılsın istemedikçe takılıyordu gözü. Gözünü kaçırsa, aklından koparamıyordu. Uzanıp kapatmak istiyordu kutusunu, elleri varmıyordu. Sanki ölüsünün gözünü kapatacakmış gibi hissediyor, elleri varmıyordu. Keman sürekli inliyordu arka odada. Eşinin başucunda o da kemanla birlikte inliyordu. Öyle inliyordu ki, kuşundan köpeğine

bahçedeki hayvanlar onu dinliyor, dinleyip kıvranıyordu. Sadece onlar değil, bütün canlılar kıvranıyordu bahçede. Her akşam sulayıp her sabah körpe körpe topladığı reyhanı, maydanozu, nanesi boyun bükmüştü. Balkondaki kumruları, ürktüğünden değil, acısını duyup da bölüşmek isteğinden susmuştu. İlk mektubunda *en fazla dört yıl*, *bilemedin beş yıl* diye yazmış da olsa, bir ömür beklemişti nefes alacakları günü. Sözünde durmuş, kemanıyla gelip, kemanıyla beklemişti. Bir bir çocuklarını doğurmuş, gün gün büyütmüştü. O sözünde durmuştu. Onunla unutmuştu anasının, babasının, kardeşlerinin acılarını. Kara günlerinde onunla uyanmıştı. Boşluğuna değil, düşüne uyanmıştı. O sözünde durmuştu. Kendisiydi durmayan. Bunun için kendine kahrediyor, kendinde çırpınıyordu..

Çocukluk dönemini, insanın değil, kuzuların ve filizlerin katmanında saymak gerekir. *İnsan* sözündeki en yüce anlam bu sınıflamada gizlidir. İnsan ancak yüreğinde filizlerin ve kuzuların sesini yitirmediği sürece insan kalır. Ne Türk'ün sesidir o, ne Ermeni'nin, ne Alman'ın, ne Müslüman'ın, ne Hıristiyan'ın. Sadece çocuğun sesidir, yani insanın. O da, o sesle ağlıyordu eşinin başucunda. *Babamı aldığında beş yaşındaydım, doymadın mı?* diye soruyordu sürekli. Yanıt almayacağını bile bile soruyordu. Küfrün köpürttüğü kabalığın sesiyle değil, kuzuların, filizlerin öğüttüğü zarifliğin sesiyle soruyordu. *Nedenini, niyesini* anlayamadığı şeyi *Ama neden, niye?* diye soruyordu sürekli. Tanrınınki dahil, hangi gerekçe inandırıcı olabilirdi? Bir Türk, bir Ermeni, bir Rum, bir Müslüman ya da Hıristiyan gibi değil, bir kuş yavrusu gibi düşmüştü yuvasından. Taşların oyuklarında tüylenip büyümüştü. Bir başına öğrenmişti uçmayı. Bir ömür kuzuların, filizlerin sesiyle kalmış da ne olmuştu? İşte yine, beş yaşındaki günkü gibi düşmüştü yuvasından. Neden, niye olduğunu anlaya-

madan, aynı şaşkınlıkla inliyordu eşinin başucunda. Mahzun ve masumdu. Dalı kırılmış filiz gibi masum, anasını kurt kapmış kuzu gibi mahzundu. Eşi gitmişti, giderken kemanını bırakıp da gitmişti. Açıktı kutusu. Yanık renkliydi. Her şey yanık rengine dönmüştü hayatında..

Dört kardeş, her gün birimiz eve gelip titreyişini tutmaya çalışıyorduk. Her gelenimize diğerimizi soruyordu. Dördümüz birlikte gelsek, eşinin yokluğuyla sızlanıyordu. Yine de sızıyı bizden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Hâlâ yavrularıydık ve o bizi acısından uzakta tutarak, doyurup büyütmeye çalışıyordu. Acısının ayazında, kalbinin bomboş, ruhunun çırılçıplak kalmışlığından çok, bizim sırtımızın inceliğiyle, açlığımızla, tokluğumuzla ilgileniyordu. *Çocuklukta* yani *insan oluşun en yücesinde* kalışının bir ifadesiydi bu. Büyütürken bir dedemiz bir nenemiz olmadığını hissettirmemişti. Sülalesinden bir fotoğraf göstememişti bize, fakat hissettirmeden yüreğini vermişti. Kine, nefrete değil, sevgiye dünür gitmiş bir yürekti. Bu kez de anamızın acısından sakınmaya, kendince boşluğunu doldurmaya çalışıyordu. Bir şeyler hazırlayıp, anamız gibi yemeğe çağırmaya başlamıştı bizi. Hayatımıza ilişkin soruları, anamızın merakıyla sorar olmuştu. Evini her sabah anamızın titizliğiyle temizliyordu. Onun açıp örttüğü saatlerde açıp örtüyordu perdeleri. Pazara onun çıktığı saatlerde çıkıyor, evin gereksinimlerini onun gittiği pazarcılardan, onun özeniyle seçip alıyordu. Daha önce yaptığı şeyler değildi üstelik. Nasıl yapıldığını bildiği şeyler değildi. En mahzun boyunlu gülü, en ince dalından, başka güle aşılayıp diriltebilirdi, fakat sahana iki yumurta kırarken eli ayağına dolaşıyordu. Böyle anlarda *eşinin ruhu tarafından gözetlendiği* duygusuna kapılıp mahzunlaşıyor, telaşlanıyordu. Hiçbirimiz *annemizin evde olmadığını ve artık olmayacağını* söyleyemiyorduk ona. Sabah erkenden kalkıp tıraşını oluyordu;

giyiniyor, kravatını takıp güne hazırlanıyordu. Acıyı sevgi dokur gibi çekiyordu. (*Gibi* edatı yama gibi kaldı bu tanımda!) Acısı onu toprağa, perdelere, balkona, balkondaki çiçeklere, mutfağa, eve, çocuklarına daha özenli yapmıştı. Eşinin bahçeden eve çağıracağı saatleri biliyordu. Artık birkaç kez bağırtmıyordu! Hatta hiç bağırtmıyordu. Çağrılacağını bildiği saatten daha önce dönüyordu eve. Sevginin kucağına döner gibi, acının ocağına dönüyordu. Çakısını, budama makasını küçük bileği taşında daha özenle bileyliyordu. Daha özenli giyiniyordu. Yatağının örtüsünü daha özenli örtüyordu. Solgun tek yaprak bırakmıyordu saksılarında. Hangi dalda hangi filizin hangi hızda hangi gün açacağını biliyordu. Açan filizi dalında bekleyerek çekiyordu acısını. Balkonuna alışmış serçelerin, kumruların ekmek kırıntılarını geceden hazırlıyordu. Kapısını çalan postacı olsa, kolonya şişesi ve şekerlikle koşuyordu kapıya. Bir çocuk kucağında uykuya düşse, iki eli kanda olsa, çocuk uyanana dek kıpırdamıyordu. Çevresinde her şey sevgi ektiği tarlasıydı sanki. (Burda da *sanki* belirteci fazla oldu!) Büyük aile toplumunda, büyük bir aile olmayışımız, hiçbir zaman boşluk olarak çökmemişti içimize. Küçük ailemizde ilk yanığımız anamızın ölümüydü. Yanığın közü, en çok onun yüreğindeydi. Aldığı her nefeste harlanan bir kuyuydu yüreği. Aşında, bulaşığında karlanan bir kuyuydu. Uykusunda, düşünde dağlanan bir kuyuydu. Bir başına kalınca tığlanan bir kuyuydu. Gülünden gülüşüne buzlanan bir kuyuydu. Her gün gidip ziyaret etse, yine yetmiyordu. Gidip onunla konuşmasa, ondan habersiz bir şeyler yaptığı duygusuna kapılıyordu. Çiçekleri onun için büyütüyordu. Günün bütün saatlerini ona anlatmak için yaşıyordu. Büyüttüğü çiçekleriyle, topladığı haberleriyle gidiyordu eşinin başucuna. Saati ve çakısıyla gidiyordu. Kendince mırıltılarla olanı biteni anlatıyordu. Çakısıyla ölüsünü canlısından sıyırdığı bir bah-

çesi de eşinin mezarıydı. *Ama neden, niye* sahibiydi bu bahçenin, anlayamıyordu. O yıl öyle geçmişti. Anadolu yine karanlığa gebeydi ve yine her birimiz bir yana dağılmanın eşiğindeydik..

Umut en çok da *kötümserin* ağzında öz anlamını aranır. Çünkü *teslim olmayış* kötümserlikte gizlidir. Hiç kuşku yok: umudun arandığı şey *direniş ruhu*'dur, itirazdır, eleştiridir. Direniş ruhuyla beslenmeyen umut, yeşerip yaşamını sürdüremez. Ardıç tohumunu çimlendiren, ardıçkuşudur. Ardıçkuşunun konmadığı ardıç nasıl tükenmeye tutsaksa, direniş ruhundan beslenmeyen umut da sönmeye tutsaktır. İyimserin umudu ölü doğmuş (en *iyimser* tanımla: kısır doğmuş) bir umuttur. Eleştirinin en çorak vadisi iyimserliktir. Eleştiri kötümserliğin hasadıdır. Eleştiri *umut kuşu*'nun yemidir. *Körü körüne inançlar* ve *politik ihtiraslar* için eleştiri sökülüp atılması gereken ayrıkotudur. Yani *tanrılar* ve *politikacılar* için kuşku, eleştiri, itiraz *günahlar ve yasakların* zincirleri altındadır, aforozludur. Onlar koydukları kurallara sadece dua, tapınma ve itaaat isterler. Oyunbozanlık şeytanın huyudur, oyunbozan olmak şeytanlıktır. Şeytan meleklerin en hizaya gelmezi, en söz dinlemezi, en yoldan çıkaranı, en baş eğmezi, en düzen tanımazıdır zaten. Dinler ve düzenler hizaya getirmenin, söz dinletmenin, yola sokmanın, baş eğdirmenin, düzene uydurmanın kuralları üstüne kuruludur. Tanrı da, kral da, *ihtiras*ve *körü körüne inanç* kırbacıyla dolaşır. Bağlılıktan anladıkları eleştirisiz bağımlılıktır. Uysallıktan anladıkları baş eğmedir, teslimiyettir, oyunbozanlık yapmamaktır. Yoldan anladıkları, itaattir. İnançtan anladıkları, dua ve tapınmadır. Düzenden anladıkları, köleliktir. Eğitimden anladıkları, işkencedir. Ezber, tek düşünme yöntemidir. Özgür olan tek şey ezberdir. Eleştiri yasaktır. Oysa, ne bilim kendini eleştirisiz üretebilir ne de sanat. Yani: *Hiçbir doğru yoktur ki, bir önceki doğrunun ek-*

siği üstüne inşa edilmemiş olsun! Bilimde ve sanatta gelişmenin dinamiği olan eleştiriyi, tanrılar ve devletler, kendi varlıklarının (yani değişmez doğru ve değişmez haklılıklarının) gözdağı sayarlar. Öyledir de. Çünkü *merak, itiraz* ve *eleştirinin* kesiştiği yerde *gelişmenin filizi* yeşerir. *Umut kuşu* bu filizden beslenir. Büyür. Döllenir. Çoğalır. Uçar. *Direniş ruhu* denen şey budur. *Devlet* ve *tanrı* bu filizi yolmak isteyen iki el, ezmek isteyen iki taştır. İkisinin kitabı da kara kaplıdır. İkisinde de *başkaldıranın katli vacip* buyrulur. Yani katli vacip olan: kuşkudur, meraktır, oyunbozanlıktır, eleştiridir, itirazdır! Yani umut kuşunun besini, yani gelişmenin dinamiği, yani sanat ve bilim, yani insanın ufku, yani insani değerler, yani masumiyet, yani isyan, yani çocuklar...!

İsyanın,* yapayalnız kalacağı bir vadiye sürüldüğü günlerdi. *Tanrıların,* bütün ilerici atılımları boğazlamaya hazırlandığı günlerdi. Gerekçe yine aynı *klasik gerekçe*'ydi: *toplumları karanlıktan kurtarıp, insanlığa aydınlık taşıyacaklardı! ABD uygarlığı ve Batı,* Komünizm'in karanlığına karşı aydınlığı simgeliyordu! Emperyalist iştahın *demokrasi maskesi* ardına gizlendiği günlerdi. Kapıkulları, hilekâr tarihçiler, sahtekâr politikacılar, hizmetkâr medya böyle yorumluyordu. ABD kendi tetikçilerini artık tetik çekeceği ülkelerde buluyordu. Dünyanın herhangi bir yerinde, ansızın bir general çıkıp, dünyanın merkezi oluyor ve kendine bu şansı tanıyan ABD'ye *şükranlarını* sunuyordu. Gencecik insanlara kanlı pusuların kurulduğu günlerdi. Maraş'tan Çorum'a ülkenin her yanında katliamların düzenlendiği günlerdi. Demokratik kuruluşların kapatıldığı, şeriat yuvalarının açıldığı, muhaliflerin katledildiği, katillerin korunduğu günlerdi. İnsanoğlu aya çıkmış, okyanusların dibine inmiş, fakat insanlık yolunda bir adım ilerleyememiş; tarih boyunca zalimin dişi mazlumun canında azagelmişti. *Boyun

eğmeyi halka *kader* diye dayatanlar egemenliklerini kanla sürdürüyordu. İnsani kazanımların, aydınlık çabaların amansız düşmanları, kapan üstüne kapan kuruyorlardı. Anadolu'daki onurlu dikleniş, yazık ki aynı kapanın dişlerine takılmıştı. Yüzyılın başında aydınlığa doğru adım adım yükselen genç cumhuriyet çelmelenmiş, adım adım inişe geçirilmişti. ABD emperyalizmi daha 1. Dünya Savaşı sonunda, Wilson ağzıyla *yeni dünya düzeninin temelleri* diye yalanmak istemişti dünyada. Anadolu'nun, kendine dayatılan köleliğe karşı başkaldırısı karşısında pusanlar, bu kez içerden kemirmeye başlamışlardı Cumhuriyet Türkiyesi'ni. Emperyalizmin attığı her olta, biraz daha karanlığa çekmişti Anadolu'yu. Truman Doktrini, Marshall Planı gibi yemleriyle atıyordu oltasını emperyalistler. Kapı aralanmıştı. İçerdeki beslemeler gürbüzleşmişti. Yazık ki genç cumhuriyet ihanetin, nankörlüğün, kapıkulluğunun elindeydi; yazık ki Lenin'siz günleriydi dünyanın. Öksüz bir dünyaydı. Ağustos 1946'da Sovyetler'in Kars ve Ardahan'ı istemesi, ABD emperyalizmi ve Anadolu'da güvelenmiş işbirlikçilerine bulunmaz bir fırsat yaratmış, *memleket elden gidiyor* feryadı, işbirlikçi, gerici güçlere slogan olmuştu. Cumhuriyet Türkiyesi hızla ABD'ye doğru kaydırılmaya başlanmıştı. Truman büyük *destek* veriyordu bu kayışa. Türkiye'de ikinci parti olarak kurulan DP, *Damat Ferit ruhu*'nu *sinei millete dönme* gözdağının içine gizlemişti. Körüklediği milliyetçilik ABD beslemesi bir milliyetçilikti. Bu körüğün rüzgârıyla, 14 Mayıs 1950'de yüzde 53.6 oy oranıyla iktidara gelmişti. Aynı yıl CHP'li subaylar ordudan emekli edilmişlerdi. Ardından, 16 Haziran 1950'de *Arapça Ezan Yasağı* kaldırılmış, iki hafta sonra 5 Temmuz'da *radyodan dini (Sünni) yayına* izin verilmişti. Genç cumhuriyetin bütün aydınlık kazanımlarına yılan hızıyla, kuduz hırsıyla saldırıyorlardı. Okullara *zorunlu din* (*sünni*) *dersi* tekrar konulmuştu. ABD'nin *ko-*

münist diktatörlüğe karşı demokrasi taşıdığı açıklamasıyla açtığı Kore Savaşı'na, Meclis tezkere çıkararak hemen asker göndermişti. Bu emperyalist savaşa karşı olanlar *vatan haini* diye tutuklanmıştı. Ülkede *komünist avı* başlatılmış, bütün devrimciler, yazar, sanatçı ve aydınlar tutuklanmış, ağır cezalara çarptırılmışlardı. 18 Şubat 1952'de NATO'ya katılma kararı alınmıştı. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in, *SSCB'yi kuşatma planına* Türkiye tam destek bildirmişti. 1954'te başlayan ve Mustafa Kemal'den esinlenen Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda, Cezayir değil, sömürgeci Fransa güçleri desteklenmişti. Afrika ve Asya'nın bağımsızlıkçı *bağlantısızlar birliğine* karşı, bu birliği engellemeye çalışan Batı'nm yanında yer alınmış, Üçüncü Dünya Bağlantısız Ülkeleri'nin düşmanı, kapitalist-emperyalist Batı ve ABD ile ittifak yapılmıştı. Genç Cumhuriyet bitmişti. Yoktu. Düşmüştü. Hazin bir düşüştü. DP'nin şefi Menderes, *Bağlantısızların birliği komünizmi ve SSCB'yi güçlendirir!* diyordu. ABD Başkanı ne söylese, aynısını Türkçe söylüyordu. Mustafa Kemal'in özgürlükçü ruhundan esinlenen Mısır, Süveyş'i ulusallaştırdığında, Batı ve ABD emperyalizmi Mısır'la savaşa hazırlanmış, Türkiye ABD ve Batı'yı desteklemişti. Emperyalistler ve halk düşmanı beslemelerinin tarih boyunca sürdüregeldikleri klasik provokasyonlar ardı ardına uygulanıyordu: 6-7 Eylül'de İstanbul'da, ABD'ci Menderes Hükümeti'nin ajanları, Rum azınlığa karşı yağma ve katliam düzenlemiş, sonra da *bunu yapanların komünistler olduğunu* söyleyerek sıkıyönetim ilan edip, devrimci aydınlara karşı yeni tutuklama ve yasaklamalar başlatmıştı. Yüzyılın başında bağımsızlık savaşı vermiş bir ülkede, yazık ki, *değişik uluslardan halkın kültür birliği* yerine, *dinde Sünnilik, milliyette Türklük, yönetimde emperyalizme bağımlılık* odakları güçlendirilmiş, şeriatçı ve faşist güçlere gelişme olanağı sağlanmış, ülkenin aydınlık güçleri, katliamlara varan baskıla-

rın hedefi kılınmıştı. Hazin bir çöküştü. Ağustos 1958'de IMF'nin baskısıyla yüzde 320 ye varan devalüasyon yapılmıştı. 27-28 Nisan 1960'ta Ankara ve İstanbul'da başlayan yurtsever öğrenci hareketlerine karşı iktidar *sıkıyönetim* ilan edip, demokrasi güçlerine karşı katliam hazırlığına girmişti. 27 Mayıs'ta MBK yönetime el koymuş, Başbakan, Maliye ve Dışişleri Bakanları asılmıştı. Türkiye'de, yıllar ve yıllar sonra, 13 Şubat 1961'de, *halktan, haktan, emekten yana* sloganı ve *Türkiye İşçi Partisi* adıyla Sosyalist parti kurulabilmişti. Bu parti, 1965'te (birisi Kars'tan) meclise 15 aydınlık temsilci yollamıştı. 1960'da seçilen Kennedy ABD'nin ilk Katolik Başkanıydı. İlk düşü, CIA beslemesi çapulcu Kübalılar ve mafya işbirliğiyle, genç Küba'yı yıkarak kendini güçlendirmekti. 17-18 Nisan'da düşünü uygulamaya koyduysa da Küba halkı onu, Domuzlar Körfezi'nde düşünün sarhoşluğundan uyandırmıştı. Bu kez, *Komünizme karşı demokrasi güçlerinin yıldırım harekâtı!* söylemiyle Vietnam'a asker çıkarmıştı. İstilanın ilk adımı, yine *klasik zalim taktiği* olan *provokasyon*du: filmlere de konu olacak bir biçimde, Vietnam'da bir ABD askeri birliği, kendileri tarafından yakılmış, *yakanların Komünist Vietkong teröristleri olduğu* söylenerek, saldırı gerekçesi bulunmuştu! Kennedy'nin kendisi de kendi güçleri tarafından 22 Kasım 1963'te Teksas'ta öldürülmüştü. 30 Nisan 1975'te Vietnam halkının Devrimci Ordusu, Ho önderliğinde Saygon'a girmişti. 1960'ta pırıldar, kımıldar gibi olan Anadolu, 1970'lerde de yeniden körelip, kötürümleşmişti. Gericiliğin boyutu 1977'den sonra toplu halk katliamlarına ulanmıştı. Muhalif aydınlar karanlık pusularda öldürülüyordu. 1974'te iktidar olan Sosyal Demokratlar, emperyalizmin sürüklediği istikrarsızlık politikasına teslim olmuştu. Ecevit, DP despotizminin ruhunu taşıyan 10 eski AP'linin Bakan olduğu bir koalisyona gitmişti. Birkaç yıl önce Deniz Gezmiş ve arka-

daşlarının idamları görüşülürken, Meclis'te iki elini birden havaya kaldırıp, histeri içinde idamları onaylayan *Menderes'çi* Demirel, yine güçlenmiş ve gündemdeydi. Birtakım eski solcuların, *Demirel'in demokratlığı* söylemiyle dolaştığı günlerdi. Bu söylemi tutturanlar medyada köşe başlarına yerleştirilmişti. 24 Ocak'ta, IMF'nin önerdiği kararlar uygulanmaya başlanmıştı. Günde onlarca yurtsever öldürülüyordu. *Komünizm öcüsü* tekrar hortlatılmış, devrimcilere karşı sivil faşist çeteler örgütlenmişti. 1980'de ABD, dünyanın birçok bölgesi yanısıra, Türkiye'de de yeni bir darbe uygulamıştı. ABD'ci askeri darbe yine klasik olanı yapıyordu: katliamlarla aydınlık güçler susturuluyor, son hızla şeriat okulları açılıp, camiler inşa ediliyordu. ABD, sözde: *Batıcı, uygar, laik;* özde: *kendi yandaşı Müslüman bir ülke* istiyordu. Devlet caminin sözcüsüydü. Cami tanrının eviydi. Tanrı, evini ABD ye kiralamıştı. Evde *korumalar* kalıyordu. *Dünyanın yeni düzeni*'ni çizmek için, tanrı bastonunun kullanıldığı günlerdi..

Eşinin ölümünden sonra *kendince* onun evdeki işlevini de yüklenmişti. Hem ana, hem baba olmaya çalışıyordu. Bu çok zordu onun için. Yuvacıldı, evcildi; analık ve babalık duygusuyla doluydu, fakat hiçbir zaman otoriter bir kişiliği olmamıştı. Evi yöneten annemizdi. Reçine kokusuyla yönetiyordu; kimi gün hüzün ve gözyaşı, kimi gün sevinç ve merakla yönetiyordu; küskünlükle, kızgınlıkla yönetiyordu; bozbaşla, borç çorbasıyla, pilavla yönetiyordu; fileyle, kışlık salçayla, kömür kovasıyla yönetiyordu; eve giren parayı bir ayın günlerine bölüp saklayarak yönetiyordu; suskunlukla, kızgınlıkla yönetiyordu; ütüyle, oklavayla, yorgan kılıfıyla yönetiyordu; tutkuyla, içtenlikle, gururla yönetiyordu. Neyle yönetirse yönetsin, evi de, evdekileri de yöneten oydu. Sadece evde değil, dışarda dikildiği de oluyordu karşımıza. Pazara bile en şık

elbiseleri giyerek gidiyordu. Pazarcı ona bakmaktan, neyi kaça sattığını unutuyordu. Kuğu gibi geçtiği sokaklarda, karga gibi çarşaflı kadınlar bile dönüp bakıyordu arkasından. *Gak gak* diye bir şeyler fısıldanıp, üstlerine sıçramış olabilecek günahlardan arınmaya çalışıyorlardı. Yaz günü çorapsız giydiği açık pabuçla, kısa kollu entarisiyle sokağa ilk çıkan kadındı Çankırı'da. O orta Anadolu ilinde bizim bile kalbimiz yaralanıyordu sokakta onu öyle görünce. Peşine takılanlarla hırlaştığımız oluyordu. En çok da onunla hırlaşıyorduk. O ilde, balkonunda keman çalan ilk kadındı geceleri. İnce bir hüzünle titriyordu sesi Orta Anadolu bozkırının kavruk havasında. Ne o söylüyordu geceleri onu kemanına çağıran gizi, ne biz soruyorduk. Gözümüzü keman olan bir evde açmıştık. Kemanı, doğal parçasıydı evimizin. Işık yüzlü bir Kafkas kızıydı, başını hiç örtmemiş, Arap alfabesi yerine notaları öğrenmişti. Arının balı kekikten sağdığı Kars'ın kızıydı. Din dersinden sonra camiye götürülecek olsalar, caminin önünde bekleyip, hocanın elinden alıyordu çocuklarını. Öfkeyle yönetiyordu, hınçla yönetiyordu; sabırla, kahırla, öçle yönetiyordu; kuşla yönetiyordu, kışlık kazaklarımızı ördüğü şişle yönetiyordu; umutla, sevgiyle, düşle yönetiyordu. Neyle yönetirse yönetsin oydu evimizi yöneten. Ve o yönetime en uyumlu kişi de babamızdı. Her şeyi yapması olasıydı da, eşinin yönetim boşluğunu doldurması olası değildi. Tam tersi, onun yönetici bir anaya gereksinimi vardı. Ne biz onun tarafından yönetilmenin ne olduğunu biliyorduk ne de o evi nasıl yöneteceğini biliyordu. Bildiğimiz tek şey, dağılmamız durumunda bunun bizi değil onu yıkacağıydı. İstemediğimiz tek şey buydu..

Belki sürgün, belki zindan, belki ölüm yollarında, bin bir bilinmezlik içinde, çil yavrusu gibi dağılacağımızı seziyordu. Seziyor ve içten içe acılanıyordu. Seslendirmiyordu acısını,

içinden yaşıyordu. Ülkeden ayrılıp gideceğim günlerdi. Dönüşü belirsiz bir yolculuk öncesindeydim. Hemen her gün mutlaka uğruyordum yanına. Çıkıp bahçemizde dolaşıyorduk. Ondan, otların çiçeklerin gizini dinliyordum. Her canlıyla üleştiği bir şey vardı. Çiçeklerin boyuncuklarında, dudaklarında, taçyapraklarında, saplarında, tepeciklerinde sakladığı bir şeyler vardı. Her biri zulası gibiydi. Yeşilde, kırmızıda, morda sakladığı bir şeyler vardı. Sadece kendisi biliyordu ne olduğunu. Toprakta, tomurcukta, kökte, kozalakta sakladığı bir şeyler vardı. Konuşuyordu her biriyle; bir şeyler söylüyor, bir şeyler dinliyordu. Bir önceki ziyaretinden yarım kalmış bir sohbeti sürdürür gibi konuşuyordu. Onlardan başka kimsenin anlamadığı bir konuşmaydı. Tırtılda, uçuçböceğinde, salyangozda, karıncada sakladığı bir şeyler vardı. Sözgelimi: avcunda bile tutsa, arı onu sokmuyordu. Bir o biliyordu bunun gizini bir de arı. Onu dinlerken her seferinde yeni bir şeyler öğreniyordum. Öğretmek için değil, dertleşmek duygusuyla konuşuyordu. Filiz diliyle konuşuyordu, su diliyle, çimen diliyle, gün ışığı diliyle..

Ucu sonu belli olmaz bir ayrılığın öncesinde olduğumu sezmişti. Fakat tek soru sormuyordu. Doygundu. Yapayalnız kalacak oluşunun bizi kaygılandırdığını seziyordu. Hem kendisini yalnızlıktan, hem bizi kaygımızdan sıyırmaya çabalıyordu. Ancak yeni bir sevdanın kendisini dayanıklı kılabileceğini o da biliyordu, biz de. Çocuk gibi utanıyordu bilgisinden. Evimizde, hiç büyümemiş, hep çocuk kalmış tek kişi o olduğu için, sadece o utanıyordu bundan. Utanınca, başladığı sözün yarısından, berisinden kaçıyordu. Örtüsü utancıydı. Tomurcuğun zarı gibi doğal örtüsüydü. Bu nedenle, utancından sıyrılma çabası, açmaya çabalayan tomurcuğun çabası gibi doğaldı. İçindeki boşluğu yine sevdayla doldurmaya çabalıyordu. Onu mutlu görmek bizi de mutlu kılacaktı. Onu mutlu,

dayanıklı görmenin, bizi de mutlu ve dayanıklı kılacağını biliyordu. Sonunda, zarından sıyrılıp açmış tomurcuk gözleriyle bakmıştı bize. Erzurumlu arkadaşı Nedim Bey'in aracılığıyla tanıştığı Erzurumlu bir bayandan söz etmişti. Eder etmez yine örtüsüne sarınıp, sözünün yarısından, düşünün gerisinden kaçmış, utancına saklanmış, çocuklaşmıştı. En zarif utanç çocuk utancıdır. İncedir. Sonra unutur insan utancın ışıltısını. Utanmamaya, hatta utanmaz olmaya başlar. Hiçbir çocuk aç bir köpek yavrusuna üzüntü duymadan bakamaz. Geçemez yanından, takılıp kalır; kendi tokluğundan utanır. Elindekini bölüşmek ister. Daha kabalaşmamıştır çünkü. Zaten kabalaşma da, insanın utanma duygusunu yitirmesidir. Kabalık ölçü tanımaz. Utanmazlığı ulu orta savunur bile. Çoğusu çocukluğundan sonra sonsuza dek yitirse de, kimisi çocukluğundan sonra yitirdiği zarafeti yaşlılığında tekrar bulur. Ender de olsa, kimisi hiç yitirmez. O böyle biriydi. Filiz sürecinden solgunluk sürecine kadar çiçekler de öyledir. Ölüme dört yıl önce kaptırdığı eşinin ruhunu incitmek istemiyordu. Ona göre bizde gizliydi eşinin ruhu. Annemizin duvardaki fotoğrafında gizliydi. Kapağı hâlâ açık duran kemanın suskunluğunda gizliydi. Annemizin evimizde kurduğu düzende gizliydi. Saksıdaki çiçeklerinde, begonyada, sardunyada, menekşede gizliydi. Fidanından büyüttüğü maviçamda, salkımsöğütte gizliydi. Yastığında, yorganında, saatinde, çakısında gizliydi. Mektuplarında, şiirlerinde, resimlerinde gizliydi. Hiçbiri incinsin istemiyordu. Zarafetle, oya gibi usul usul işlemişti her şeyin birbiriyle dengesini. Tığı yüreğiydi. Yüreğiyle işlemişti. Eşi olmaya aday Sevim Hanım'la eşinin ruhu arasında, inanılmaz incelikte bir denge kurmuştu. Bizim bakışlarımızda kurmuştu. Eşinin mezar taşında kurmuştu. Kemanın tellerinde kurmuştu. Yatağının örtüsünde kurmuştu. Çiçeklerin arasında çakısıyla, makasıyla, saatiyle dolaşır gibi aramızda

dolaşarak kurmuştu. Aynı kökten gelen gül dalına, incitmeden, tam zamanında yeni bir gül aşılamıştı..

Aşk yoksunu bir ruhu yalnızlık yönetir. Yalnızlık, *ayrılık kuşu*'nun kafesi gibidir. Yani kuşun en belirgin özelliği kanatlarıysa, yalnızlık da kanatların prangasıdır. Kanatları köreldiği an kuş olma özelliğini yitirir. Ayrılıkta yaşanan *uçuş* değil, *titreyiştir*. Daha doğrusu, ayrılığın *kışı* olur da *kuşu* olmaz. Kafeste büyüyeni olmasa da, yabanda büyümüş kuşun kanatlarını yitirip titremeye başlaması ölmeye başlaması demektir. Eşinin ölümüyle başlayan yalnızlığı, bizim dağılmamızdan sonra daha da koyulaşacaktı. Kafese alışması olası değildi. Yalnızlığı seçmesi ölüme teslim olması demekti. İçgüdüleri bunu söylemişti ona. Aşk, içgüdüsel olarak aldığı can güvenliğiydi. Ya ölecek ya âşık olacaktı. Toprağa değil, kalbine gömdüğü acısı, yine filizlenmişti! Zaten eşini toprağa değil, kalbine gömdüğünü baştan beri biliyordu. Aşk, hayatı seçmektir. Hayatı seçmişti. Kalbi acıların beşiğiydi, fakat o, beşiğinde sevgi büyütegelmişti. Ölümlerden yaşam toplayagelmişti. Teslim olmama içgüdüsünü, Jack London'un *Beyaz Diş*'indeki *yavru kurt* gibi, yuvasını yitirdiği yavruluk günlerinde öğrenmişti..

Babamızın ikinci eşi Sevim Hanım, bizim de ablamız olmuştu. *Sevim Abla* diye çağırıyorduk onu. Ailesi Sarıkamışlıydı. Babası Mehmet Ferit Bey, Kurtuluş Savaşı yıllarında Arpaçay'da Nüfus Müdürlüğü yapmıştı. 1923'ün Sarıkamış'ında, *eşine mantoyu ilk giydiren insan* olarak biliniyordu. Sevim Hanım'ın annesi Fahire Hanım'dı. Fahire Hanım'ın babası ve dayısı *kaça kaç yılları*'nda Erzurum Kalesi'nde Ermeniler tarafından asılmıştı. Sevim Hanım, babamızın çocukluğundan, gençliğinden çıkıp gelmişti sanki. Babamız onu, küçük bileğitaşında özenle bilediği çakısıyla çıktığı bahçesinde bulmuştu sanki. Geleceğe ayarlı saatini her sabah yine kuruyor, ince zin-

cirinden kemer askısına iliştirip, saat cebine yerleştiriyordu. Akşamüstleri çakısıyla elma soyuyordu Sevim Hanım'a. Hiç kimse onun kadar ince soyamazdı elmayı. Sevim Hanım onun soyduğu elma kabuklarını serip kurutuyor, bir torbada biriktiriyordu. Güneşten de, soğuktan da çiçek gibi koruyordu Sevim Hanım'ı. Evimizde yankılanan yeni bir ses olmuştu. Aile sıcaklığıyla birlikte gelmişti. Zarif bir aileden gelmişti. Kardeşi Güner Şentürk Bey, genç cumhuriyetin ilkelerine gönülden bağlı bir aydındı. Ablası Mesude Hanım, bir ömrü ülkesine adamış tutkulu bir cumhuriyet memuresiydi. PTT'den emekli olmuştu. Babamız, yitirmenin eşiğinde tekrar bulmuştu kendini. Sevgiye sığınıp bulmuştu. Rüzgârın savurduğu yuvasını, taşıdığı çimenlerle dal üstünde kurmuştu yine. Kanatlarından vazgeçmemiş, yalnızlık kafesine girmemişti. Teslim olmamıştı. Annemizin keman kutusunu kapatmış, fakat yerini değiştirmemişti. Yine yatak odasındaki dolabın üstündeydi. Annemizin duvardaki büyük fotoğrafını sarıp dolaba kaldırmamış, kendi fotoğrafiyla aynı çerçevede, kendi fotoğrafının arkasına yerleştirmişti. Çocuksu bir utangaçlıkla bunlardan haberdar etmişti bizi. Hayatı yalanın, yapmacıklığın, gösterişin, yapaylığın, ihanetin kök tutmadığı bir hayattı. Hayatında sadece mahzunluk, mahcupluk, iyilik, heyecan, sevinç kök tutuyordu. Duyguları en çok da sevincin kök tutmasına yatkındı. Duygusunu değiştirmeden, adım adım yaşamın gerçeğini seçiyordu. Sevim Hanım'la evliliğinden bir süre sonra, Göztepe'den ayrılıp Acıbadem'e taşınmıştı. Tekrar güncel hayata, sosyal ilişkilerinin içine dönmüştü. Her gün olmasa da iki günün biri, mutlaka Kadıköy'e iniyor, Naci Yenigün Bey'in konfeksiyon mağazasına uğruyordu. Naci Bey, Kars eşrafındandı. Ne zaman gitse, "Haydar Ağabey!" diye koşup kapıda karşılıyordu onu. Mağazasına gelen sadece o değildi. Karslıların toplanma yerlerinden biriydi Naci Bey'in mağazası. Gelenler,

Kadıköy'e inmişken şöyle bir uğrayayım dedim! sözleriyle açıklasalar da, Kadıköy'e inmedeki asıl amaçlarından birinin de oraya uğramak olduğu belli oluyordu. Kimi emekli öğretmen, kimi esnaf, kimi emekli subaydı. Toplanıp, birbirlerinde gençliklerini soluyorlardı. Her biri çocukluğunu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamışlardı. Nice acıların çınladığı bir ömürden süzülüp gelmişlerdi. Naci Bey, her birinin hem kardeşi, hem çocuğu, hem dostuydu. Bu buluşmalarda, ecdatlarının ruhunu rahatlatmanın mutluluğunu duyuyordu. Ona gelmelerinin nedeni, sadece birbirleriyle buluşmak ve sohbet etmek de değildi. Hangisinin bir sorunu olsa, ilkin Naci Bey'e gidiyordu. Sorunlarının çözüm yolunu ona soruyorlardı..

Kadıköy'e indiğinde uğradığı yerlerden biri de, gençlik yıllarından arkadaşım Nevzat Metin'in Bilim Sanat Kitabevi ve resim galerisiydi. Oğlunun hasretini solur gibi geçiyordu bu duraktan. Nevzat boyasıyla, fırçasıyla, tuvaliyle uğurluyordu onu evine; kanatlarıyla uğurluyordu..

Evlenmelerinden hem bir gün önce, hem bir gün sonra, Sevim Hanım'la gidip annemizi mezarında ziyaret etmişlerdi. Bahçemizden özen bezen derdikleri çiçeklerle gitmişlerdi. Pırıl pırıl giyinmişlerdi giderken. Söz almaya, söz vermeye gitmişlerdi. Annemizin yanına ilk kez bizim dışımızda biriyle gidiyordu babamız. Mezara gitmek için evden ayrıldıkları o gün, onlardan bir süre sonra, ben de ayrılmıştım evden. Kadıköy'e dek yürümüştüm. Gözüm arkada kalmayacak bir duyguyla yürümüştüm. Uzun bir yolculuğun, dipsiz bir ayrılığın adımlarıyla yürümüştüm. Hakkımdaki tutuklama kararı eli kulağında bekliyordu..

Ve her birimiz bir yana dağılmıştık. Küçük kardeşimiz Yusuf Turan, adını taşıdığı dedesinin öldürüldüğü Ağrı Dağı'nın eteklerini seçmişti. Kıyas Bey'in kızı İnci'yle evlenip Iğdır'a yerleşmişti. Kıyas Bey, babamızın 1920'de Iğdır'da öl-

dürülen amcası Abo Bey'in torunuydu. Yusuf Turan, Hacı Nuru Bey'le birlikte Iğdır'da bir muayenehane açıp, diş doktoru olarak çalışmaya başlamıştı. İki oğlu olmuştu. İkisi de ülkeden uzakta, sürgünde olduğum günlerde doğmuştu. Doğumlarını telefonla haber vermiş, adlarını benim koymamı istemişti. Uzun yıllar göremeyeceğim yeğenlerimin ilkine *Turaç*, ikincisine *Acar* adını vermiştim. Ağabeyim Namık Kemal, Cumhuriyet Savcısı olarak çalışıyordu. Faşist darbenin kıskacındaki yurtsever hukukçulardan birisi de oydu. Sürülmesi ya da işinden atılması eli kulağındaydı. İkinci çocuğu olmuştu. Annemizin adıyla birlikte *İsmet Onur* koymuştu adını. Ataol'un, Ludmilla ile evliliğinden bir kızı doğmuştu. *Barış* koymuştu adını. Annemiz göremese de, küçük ailemiz çocuklarla şenlenmişti, fakat her birimiz bir köşeye savrulmuştuk. 1980'in yazıydı. Sıkıyönetim günleriydi. Askeri darbe hırıltıları geliyordu. Darbecilerin zinciri ABD emperyalizminin elindeydi. *Salındı salınacak* derken, 12 Eylül'de salınmıştı.. Ataol, bebeğinin doğumundan kısa bir bir süre sonra tutuklanmıştı. Bu kez onu kapmıştı zindan. Beni yakalamak için baba evimizi basıp, babamızı sorguya götürmüşlerdi. Gurbetin kuyusunda, dönüş tarihi belli belirsiz bir yoldaydım..

Ayrılıkta günler aylara, aylar yıllara ulanmıştı. Kızım dedesine çok uzakta, gurbette doğdu. *Dede* sözcüğü diline düşen ilk sözcüklerden biriydi. Düşer düşmez de uzaktan dedesine dinletmiştim. *Özlem* demek *Haydar Dede* demekti kızıma göre. Bu sözcüğü ne zaman duysa, *Haydar Dede özlemiştir, hadi arayalım, yoksa kalbi acır!* diyordu. Doğruydu: *Haydar Dede*'nin kalbi en çok özlemlerde acırdı..

Haydar Dede, hayatının giziyle beni gurbette bulmuştu: kızımın doğumu, beni onun yaşamına ilişkin her şeye daha meraklı kılmıştı. Onu özlemenin böyle bir mıknatısı vardı. Geçmişine çekiyordu. Kızıma karşı taşıdığım sevgide, dile

gelmek için sabırsızlanan bir gizdi bu. Biz, karanlık tünelin ışığa açılmış ağzındaydık. Fakat o, tünelin en karanlık bölümünü yıllar önce yürümüştü. Yürümüş fakat yaşadığı her şeyi kendi içinde saklı tutmuştu. Yaşadıkları kadar bunu da, yani saklı tutabilişindeki gücü de merak ediyordum. Ne var ki, aramızdaki konuşmayı nasıl ve hangi sözlerle başlatacağımı bilemiyordum. Bir yaşlıya hayatına ilişkin yöneltilen sorularda, dile getirilmesinden kaçınılan bir eksiklik gizlidir. *Hayatını anlat..* diye başlayan cümlede, *ölmeden* sözcüğü seslendirilmez. İki tarafın da bilmesine rağmen, üstü örtülür bu sözcüğün. Üstelik, bu örtü, altındakini gösteren tülden bir örtüdür. Bunu soran da bilir, sorunun muhatabı da. Fakat bir noktasını bulup, başlamaktan başka çaresi de yoktur. Sonunda, bir telefon konuşmamızda, "Kızıma senin hayatınla ilgili anlatacak bir şeylerim olmalı!" diyebilmiştim. Kaygımı sezmiş ve zarifçe, "Merak etme, yavrumu yavrusuyla birlikte yurduna dönmüş görmeden ölmeyeceğim, bu sana sözüm!" demişti. İzimi bulmak için polislerin onu evden alıp götürdükleri günün akşamıydı. Götürmüş ve "Senin çocukların vatan haini, sen bize yardımcı ol!" demişlerdi. Bu haberi, "Tahmin edersin verdiğim ve onların hak ettikleri yanıtı!" sözleriyle kısaca geçmişti. Sonra, "Sorduğun iyi oldu; torunlarıma anlatman için, anılarımı not etmeye bugün başlayacağım. Ve sen yurduna dönene kadar da sürdüreceğim!" diye eklemişti. Evet, *ölüm* duygusunu *özlem* duygusunun derinliğinde boğmuştu. Özlemi öyle bir özlemdi. Tutunup geldiği kuyunun içine doğru indiğim bir özlemdi. Çıkmak istemesem de çekip çıkaracak bir özlemdi. Elleriydi tutunduğum. "Ellerimde bir sızı var!" demişti aynı konuşmada. Sonra, "Meraklanma, torunlarımı okşayınca diner o sızı! Şimdilik dallarda, filizlerde dindiriyorum!" diye eklemişti. Biri sürgünde, biri hapiste, ikisi gurbette olan çocuklarına; torunla-

rının boy atışına dokunamayışın boşluğu sızıldıyordu ellerinde. Özlemi öyle bir özlemdi. Özlerken insanın ellerinde bir boşluğun oluştuğunu ve sürekli sızıldadığını, sürekli uğuldadığını ben de o gün keşfetmiştim..

Özlemleri gibi anamın
Mahzun mazlum kusursuz
Yolumu dallardan gözlüyor babam
Kana kana korkusuz

3

"Demek ki korkmana gerek yokmuş! Bak, sen ondan korkmadın mı o da senden korkmuyor ve ayaklarını saklamıyor! Senden bir kötülük gelmeyeceğini anlıyor!"

"Ben ona hiç kötülük yapmak istemedim ki!"

"Evet biliyorum, fakat senin böyle bir duygun olması ve böyle düşünmen yeterli değil! Göstermen de gerekli. Sen sadece korkunu gösteriyorsun; ona olan sevgini göstermen gerekli!"

"Ama nasıl?"

"Şimdi parmağını böyle dik tut, o uçabileceği noktaya doğru yürüyecek, sen de uçması için şarkısını söyle: Uçuçböcek uç uç böcek/ Uçup gidecek bana uğur getirecek"

"Uçup gidecek mi, bir daha gelmeyecek mi?"

"Evet, ama o senin arkadaşın artık! Uğur getirecek!"

"Arkadaşımsa niye bir daha gelmeyecek?"

"Bazı arkadaşlıklar öyle, bulunduğu anda yaşandığı kadar; senin içinde bıraktıkları iz kadar! Hem artık korkunu değil sevgini gösterince, bütün uğur böcekleri senin arkadaşın olacak!"

"Babişko, uğur ne?"

"Uğur...uğur...insanın sevdiği, istediğin şeylere kavuşması...yani...!"

"Ama ne?"

"Yani, çok istediğin bir şeyin olması; yani olması için sana yardım eden şey; o isteği içinden geçirip olması için şarkısını söylüyorsun!"

"Uçuçböcek, uçuçböcek, / uçup uçup git git gel...gidip gidip gel! Gidip gelecek/ Haydar Dede Şeker Dede bize gelecek/ Uç uç...Dede...Şeker Dede...İstanbul bize gelecek"

Kızım için Haydar Dede *şeker* ve *İstanbul*'du. Haydar Dede içinse *Mavi*'ydi Basel. Yılda bir, ben Basel'den veriyordum Mavi'yi uçağa, o İstanbul'dan karşılıyor; o İstanbul'dan veriyordu uçağa, ben Basel'den karşılıyordum. Aynı gün aynı bebeği kucaklayışın duygusuyla dokuyorduk özlemi. Dokuduğumuz şey düşlerimizle aramızdaki uzaklığın resmi gibiydi. Kızım aramızda gide gele çiziyordu bu resmi. İki yürek arasındaki tığın ipek teliydi. Bebekti ve bütün bebekler gibi o da, dileklerimizi gizlediğimiz avcumuzdaki uçuçböceğiydi. Öyle uçuruyorduk. Kavuşmadan kavuşmaya taşıdığı korku ve kaygı değildi, sevgi ve umuttu..

Yaz güze, güz kışa ulanmıştı. Kimi günleriyle unutulup, kimi izleriyle sürekli uğuldamak için, ömrümüzden bir yıl daha hayatımızdaki inine çekiliyordu..

Kış gelmiş! Tenimde
ıssız evlerin ürpertisi,
ağzımda ekşimiş tozu
dünyanın her yanında kokusu aynı otellerin;
oysa hasretimiz
anaç kumrular gibi sevecendir,
hayatımız
doruklara düşen
kar kadar temiz.

İnsan ömrü günlerin (en fazla haftaların) beklenişine ayarlıdır. Günlerin (en fazla haftaların) getireceği önemli bir şey kalmamışsa, insanın üstüne ayrılığın koyu sisi çöker. Bu sis kanıksandı mı, giderek dağılmaz olur; ayrılık anlamsızlaşır. Bu sisi kanıksayan kişinin ayrılık duygusu özde değil, sözde bir ayrılık duygusudur. Ayrılığın doğasında evcillik yoktur. Ayrılık evcil değildir. Ayrılığa alışmak, hastalığa alışmakla aynı anlama gelir. Ayrılığın sisini kanıksayan insanı ayrılık kendine evcilleştirir. Ayrılıkla insan arasındaki ilişkide, evcilleşmeye yatkın olan insandır. Bu evcilleşme, teslimiyetle eşanlamlıdır. Evcilleşme, ayrılık yarasının kabuk bağlamasıdır. Acı kaşıntıya döner, sonra kabuk da düşer ve artık acımayan iziyle kalır. Yani *ayrılık* bitmiştir. Artık öz duygusuyla, gerçeğiyle yaşanmayan bir şeydir; özde değil, sözde (yapay) bir şeydir. Uğultusu yoktur. Mıknatısı yoktur. Yani özelliğini yitirmiş, külçe demir ağırlığına dönmüştür. Kendisi gitmiş, anısı kalmıştır. Kanayan yarası yoktur. Oysa, özüyle, gerçeğiyle yaşanan ayrılık yarası kabuk bağlamaz; sürekli kanar. Doğal koşullarında bir kez eşleşmiş bülbülü hiçbir güç kafeste tutamaz; ayrı düştüğü gülünün yarası, içinde sürekli kanar. Yarasının tek kabuğu ölümdür. Kapatıldığı kafeste çırpınarak soluduğu tek şey ölümdür..

Gurbete çıkışımın daha ilk günlerinde canımı ısırmaya başlayan *ayrılık* duygusu, aylarda, mevsimlerde derken, yıllarda dişlenmişti. Düşlerim bile yaralıydı. Dişlenmekten soluksuz kalmış yaralı düşlerdi. Solumak yüreğin rüzgârıdır. Su yüzüne vuran balıkların açık ağızları bunu anlatır. Tersini söyleseler de: bilinç ayrılık yarasına merhem olamaz! *Bilgiyle başarılamayacak şey yoktur* sözü doğru olsaydı, bilgilerin yüklendiği bir robotla, bütün sorunlarımızı çözmüş olurduk! Ne yüklenirse yüklensin, ayrılık acısını ölümüne yaşayan bülbül oldukça, ayrılık duygusunun robota yüklenmesi olası değildir. (Bülbül incinmesin: duygunun hiçbiri robota yüklenemez. İsteyen bu sözden, *duygusuz her bilginin robot bilgisi olduğu* anlamını çıkarabilir!) Bilginin işe yaramaz olduğu yerde, irkilerek içimde duymaya başladığım buydu. Ölümdü. Ayrılık yarasının ölüme gebe oluşuydu. Ölüm duygusu korkuyla çevrilidir. Korkunun sınırları içinde gelişir. Bülbülü tanıyan bunu da aşar! Kafes anlamsızlaşır. Artık gücü yoktur kafesin. Kafes tükenirken, güçlenen bülbülün tutkusudur. Bu, insan için de böyledir. Ölüm duygusunu aşan insanı ne zulüm susturabilir, ne de zindan. Can, en yücedeki yuvasına pusmuştur çünkü. O düzeyin gözüpekliği, korkunun kutsadığı bir gözüpekliktir. Korkuysa, bütün canlılar âleminde duyguların en masum olanıdır. Yani masumiyettir cesareti kutsayan. Sanılanın tam aksine, korku teslimiyeti değil, cesareti kutsar. Değersiz olan şey kutsanmaz çünkü. Teslimiyet değersizliğin en seviyesizidir. Geçmişiyle geleceğiyle tükenmişliktir. Geçmişe ve geleceğe ihanettir. Teslim olanın anıları da kirlidir, düşleri de. Anısına ihanet eden özlem kirlidir çünkü..

Kafesteydim, yani ilk sevdalarımı, ilk acılarımı, ilk düşlerimi soluduğum kendi göğümden, kendi ırmağımdan, kendi doruğumdan uzaktaydım ve ayrılığın beni evcilleştirmesinden

korkuyordum. Hiçbir yara, bilincin yarası kadar acı verici değildir. Hiçbir yara, bilincin yarası kadar, iyileşmenin çaresini ölümüne bir çırpınışla aramaz. Teslim olmayıştaki kararlılık, ölümüne bir kararlılıktır. Direniş sürecinde gelen ölüm, hem ölümlerin en hazinidir, hem en soylusudur. Hazindir çünkü canlı, sahibi olduğu en kutsal silahı kendine doğrultmuştur. Soyludur çünkü, gerçek bir cesaretin sonucudur. Sahte bal gibi *kurnaz bir tembelliğin* değil, gerçek bal gibi *kibirsiz bir emeğin* ürünüdür. Yani onu yapan arı, her gramını binlerce çiçekten sağıp gelmiştir. Doğal olandır. Nasıl ki kurnazlık tembelliğin bir parçasıysa, kibirsizlik de doğallığın bir parçasıdır. Gerçek cesaretin temelindeki her taşta, doğal balın her gramındakiyle benzeşen bir ruh gizlidir. Can gizlidir içinde. Sertliği tohumun sertliğine benzer. Her doğal olan gibi, özünde teslimiyet değil, başkaldırı vardır. Özü doğasıdır; ölümüne tutkusudur. (Yeşeremediği yerde kurumayı, çürümeyi seçen tohum da öyle değil midir?) Teslim olmaktansa ölümü seçmek *cesaret duygusunun* doğal sonucudur ve üstelik gücünü masumiyetin kutsadığı korkusundan alır. Zulmü masumiyetin en yüce silahıyla, yani canıyla lanetler. Sahte bir yaşamdansa, gerçek bir ölümü seçeni hayat da saygıyla karşılar, toprak da. Özlemi tutsak alınmış bülbülün yaptığı da budur. Masumiyeti çırpınışlarının kanat sesidir. Sabahlara dek içimde dinlediğim ses, bu kanat sesiydi..

Sahteye bağımlılığın *yeni* bir kültür oluşturduğu günlerdi. *Sahte,* sadece işportacının tezgâhındaki malla sınırlı değildi. Bakışlar ve gülüşler de sahteydi. Dertlenişler, sır verişler, meraklar, bağlılıklar da sahteydi. Dil sahteydi, naz sahteydi, söz sahteydi; şefkat, coşku, inanç sahteydi. Toplumsal bir huy olmuştu sahteye bağımlılık. Eleştirmen sahtenin korunağıydı, örgüt sahtenin barınağıydı, cami umu-

dun sığınağıydı. Şarkı da sahteydi, şarkıcı da. Öfkenin hedefleri de sahteydi, sevincin kaynakları da. Sahtekârlığın, magazinleştikçe değer kazandığı günlerdi. Toplumun ahlak değerlerini belirleyenler: medya patronları, bankerler mafya babaları, din tüccarları, güdümlü politikacılar, magazinciler, reklamcılar ve sisteme *adapte* olmuş eski solculardı. Alınıp satılır olmak doğallık kazanmıştı. Bu pazarda her şey dövize endeksliydi. Her şeyin bir fiyatı vardı. Başta İngiltere ve ABD olmak üzere sömürgeciler, 20. yüzyılın ilk yarısında halklardan yedikleri tokatın intikamını almak istiyorlardı. Her silahı mubah kılan bir kudurganlıkla pusuya yatmışlardı. Demagoji yine aynıydı: *uygarlık ve demokrasi taşımak!* 1961'de Berlin'i ikiye bölen duvar, 1989'da *Batı'dan taşınacak özgürlük umuduyla* yıkılmış, 1990'da Almanya'nın batısı doğusunu satın almıştı. Sovyetler'den Yugoslavya'ya, Irak'tan Türkiye'ye dek, *yeni dünya düzeni'ne* göre dünyanın yeniden düzenlenmek istendiği; emperyalistlerin kukla iktidarlarını birbiriyle savaşa kışkırttığı günlerdi. Dünyayı yüzyıllarca sömüren Batılı emperyalistlerin talan iştahı kabarmıştı. Her zaman en doğruyu bilen onlardı; yine yukardan, çatısından bakıyorlardı dünyaya! Savaşlarda tarafsızlık politikası güden İsviçre bile, iştah rüzgârına kapılıp, başını ABD ve İngiltere'nin çektiği saldırgan cepheye, özel eğitimli 250 güvercinle katılmıştı! Televizyonlar, ordu için özel yetiştirilmiş güvercinlerin savaşa yapacağı katkıyı anlata anlata bitiremiyordu! Sovyetlerin dağılmasından sonra oluşan Orta Avrupa devletlerinin kapıkulu yönetimleri ise, önlerine atılacak kemiğin düşüyle, talancıları destekliyordu. Âdet olmuştu: ABD'ye yeni gelen her Başkan, Beyaz Saray'dan dünyaya doğru parmağını uzatıp bir yer gösteriyor, savaş ya da darbe için hazırlık emri veriyor, sonra el ele tutuştuğu karısı, çocukları ve köpekleriyle mutlu bir aile tablosu çizerek, çiftlik evine çekilip, sonucu bekli-

yordu. İnsanlığın dünyaya ekrandan baktığı günlerdi. İşbirlikçi parlamento koridorlarında, kapıkulu politikacıların, kalabalık bir yardakçı sürüsüyle, kameraların önünde koşar adım dolaşıp durduğu günlerdi. Biri Anadolu'da bir kasabanın, diğeri Paris'te bir tünelin girişinde, iki Mercedes parçalanmıştı. Birinin içinden mafya, polis, işbirlikçi devlet ve aşiret çıkmıştı; diğerinden, karnında bir Arap işadamının bebeğini taşıyan İngiliz Prenses! Aydınlığın, evdeki lambaları yakıp söndürmekle arandığı günlerdi. Halkın, medya ve satılık iktidarların kılavuzluğunda karanlıkta dolaştığı günlerdi. Elli yıl önce lambayı şeytan icadı diye kurşunlayan imamların *ampul* altında toplanıp, dizüstü bilgisayarlardan Kuran okudukları günlerdi. Ne Anadolu'nun Nâzım'ı vardı, ne de İngiltere'de Shakespare. Kirli oyunun teşhircisinden yoksundu insanlık; kendine sunulanla avunmak zorundaydı. Ne sunulsa onu yiyen domuz türü bir insan türetilmişti. Ün sahteydi, düğün sahteydi, hüzün sahteydi. Her şeyin cıvıdığı, herkesin her şeyi yalanıyla bölüştüğü günlerdi. Bilgi sahteydi. *Hırvat kökenli Türk Sadrazam Kuyucu Murat'ı*, on yaşında bir çocuk, ders kitabından, *Devlete sadık, dürüst bir yönetici, sert fakat iyi bir komutan*! tanımıyla öğreniyordu. Katliamların *fakat* bağlacına gizlenip, tarihin, yaşamdaki gerçeğiyle değil, sahnedeki politikacının hamasi nutuklarıyla yazıldığı günlerdi. İnsan, yaratıkların en unutkanı olmuştu. Kendini unutarak yaşıyordu insanlık. Darbecilerin *ömür boyu yargılanamaz* güvencesiyle yaşadıkları günlerdi. Silahlanmanın zengin ayrıcalığı sayıldığı, kurukafa ve köpekbalığı resimleriyle süslenmiş füzelerin, kameralar eşliğinde ulusal marşlarla uçaklara yüklendiği günlerdi. 19. yüzyılda zincirlenip Batı'ya getirilmiş *kölelerin* torunları, bu kez *yabancı / kaçak işçi* diye kelepçelenip geri yollanıyordu. Hırsızın ahlak, katilin barış, zalimin şefkat, şarlatanın sanatçı, işbirlikçinin milliyetçi,

vampirin baba, döneğin aydın, magazincinin romancı, düzenbazın gazeteci *postuyla* dolaştığı ve böyle dolaşmanın *modernizmin* ölçüsü sayıldığı günlerdi. Muhalefetin de *postmodern modeli* bulunmuştu. *Kibar, çağdaş muhalefet* dersini eski solcular veriyordu. Kuzu postunda kurt kurnazlığıyla dolaşan bu tipler, insanlığın görüp görebileceği en tehlikeli tiplerdi. Ne imam onlar kadar yobaz, ne faşist onlar kadar azgın, ne mafya onlar kadar acımasız, ne kundakçı onlar kadar sinsi, ne dolandırıcı onlar kadar arsız olabilmişti. Mazlumu korur görünerek eli kanlı zorbayı savunma hünerinde onlarla kimse yarışamazdı. Molière'in *ikiyüzlü* Tartüff'ü bile yanlarında melek kalırdı. Çünkü, *bin bir* yüzleri vardı. Tarihte hiçbir cambaz, sopasını onlar kadar ustaca taşımamıştı. Sopaları kendi kollarıydı çünkü. Yazık ki, cambazın ipini kesmesi gerekenler mecalsizdi. Yumruğunu kaldıracak kişiden yoksundu insanlık. Lenin yoktu, Che yoktu, bilgi yoktu, coşku yoktu. Ne Dadaloğlu'na sadıktı halk, ne Bedrettin'e, ne Karacaoğlan'a. Halk, halk olduğunu unutmuş, sokakta sabrın tiryakisi ruhsuz bir kalabalığa, *ahaliye* dönmüştü. Keşke zenginlerin alçaklık yapmadığı bir dünya olsaydı. Ama yoktu öyle bir dünya. Olmamıştı, olmayacaktı. Kaderini değiştirmekten başka yolu yoktu insanlığın. Kadere başkaldıranların, *seçkin aydınlar* ortamında küçümsendiği, karanlık mahzenlerde en acımasız işkencelerden geçirildiği günlerdi. İnsan külü tütüyordu yangınlardan. Yurdun dört bir köşesinde, emperyalizmin beslemesi faşist çeteler ve Sünni şeriatçı milisler tarafından, farklı inanç taşıyanların yakıldığı günlerdi. Diğer inanç ve düşünceler üstündeki *resmi egemenliklerini* daha da koyulaştırıp *diktaya dönüştürmek isteyen* şeriatçılar, siyaset sahnesinde *özgürlük mağduru* rolünü oynuyordu. En ücra köyünden en büyük şehrine, eğitimden medyaya kadar, resmi inanç olarak ülkeye dayatılmış olan Sünniliğin, ABD besle-

mesi bir kesim şeriatçı tarafından, devletin yönetim biçimi kılınmak istendiği günlerdi. Şeriatçı diktacılar, özgürlükleri olmadığı demagojisini *türban* sloganıyla yutturmaya çalışıyordu. Ülkeyi tehdit eden şeriatçı yobazlığa dikkat çekmek, topluma mesaj vermek için, *ateist* olduğunu açıklayıp, *Dinci yobazlıkla karanlığa doğru yürüyeceğinize, bilimle aydınlığa doğru yürüyün!* diyen Aziz Nesin'in lanetlendiği günlerdi. Yazık ki, büyük kesimleriyle sol muhalefet bile, bu seçkin halk bilgesinin çıkışını *yersiz ve zamansız* bir çıkış olarak nitelemişti! Sanki kollarında, *neyin nerede ve ne zaman yapılacağını* gösteren pusulalı saatleri vardı! Kendilerine *Daha erken!* deme hakkını görüp başkalarına *Geç bile kalındı!* deme hakkını tanımayan, evcilleştirilmiş solun muhalefet olarak sunulduğu günlerdi. İnsanlık, tarihin hiçbir döneminde, türbancı softanın dikta hevesine çanak tutan *omurgasız aydın* kadar sahtekâr ve seviyesiz bir *muhalefete* tanık olmamıştı. Ekonomiden kültüre, devletin *inşallahlı maşallahlı* konuşmalarla yönetildiği; körpecik çocuk beyinlerinin, softanın zemzem suyuyla yıkandığı günlerdi. Bir yanımızda çocuklarımızın soldurulan gülüşü, bir yanımızda yakılan arkadaşlarımızın külüyle dolaştığımız günlerdi..

"Bu yıl elli yaşında oluyorsun yavrum!" demişti telefonda. Demişti ve tuhaf bir sessizlikten sonra, bana yazdığı mektubu *alıp almadığımı* sormuştu. Her telefonlaşmamızda, ilkin, aldığım son mektubundan söz edip onun bu merakını dindiriyordum. Çünkü, yazdığımız kimi mektuplar yerine ulaşmıyordu. Ulaşabilenler ise çoğunlukla açılmış, okunup kontrol edilmiş oluyordu. Bunu engellemek için farklı isim ve adresler kullanıyorduk. Bunu da farketmişti polis. Bir gece yarısı, giyinmesine bile izin vermeden, pijamasıyla apar topar Gayrettepe'ye götürmüşlerdi. Torunu yaşındaki üç beş besleme faşist bozuntusu, bir ömrü yurduna bağlılıkla yaşamış bu in-

sanı küfürle ite kaka sorgulamış, sonra da gecenin bir yarısında Gayrettepe'de sokağa bırakmışlardı. Pijamalarıyla Beşiktaş'a dek yürüyüp, iskele gişesindeki memura, "Evladım, ben 35 senelik devlet memuruyum, oğlumun yerini öğrenmek için 25 yaşındaki polisler beni sorgulamak için evimden alıp, sabaha kadar küfürle, tehditle hırpaladılar, sonra da bu halimde sokağa bıraktılar. Devletin gemisine binip evime gidebilmem için bana bir jeton borç ver, en geç yarın getirip öderim!" demiş, gişe memurunun yardım ve hoşgörüsüyle ilk gemiye binebilmiş, Kadıköy'den evine dek yine yürümüştü. Üç paralık adamların elinde, seksen yıl sonra genç cumhuriyetin geldiği yer de, ilk cumhuriyet gönüllülerine hak görülen de buydu. Bu türlü olaylardan söz ederken, ne yakınıyor, ne küfrediyordu. Yurdunun bu duruma düşmüş olmasının acısı ve üzüntüsüyle söz edip geçiyordu. Mektubuna işlediği özleminin, eklediği resimlerin, çiçeklerin bana ulaşması daha önemliydi. Bu nedenle, telefon konuşmalarımızda, ilkin, aldığım son mektubundan söz edip, merakını gideriyordum. Bunu, sadece iki mektubu için yapmamıştım. Birincisi, vatandaşlıktan çıkarıldığım gün yazdığı mektuptu. Özal'ın Başbakan olduğu Bakanlar Kurulu, hakkımda *vatan haini* suçlamasıyla *vatandaşlıktan atma* kararı vermiş, karar gazetelerde duyurulmuştu. Haberi gazetelerde okuduğu gün yazmıştı mektubunu. Dokunaklı bir mektuptu. *Onu vatanından, vatanını ondan kimsenin koparamayacağı yavrum* diye başladığı mektubunu, *Senin gerçek vatanın, vatanını gerçekten sevenlerin yüreğidir!* diye bitiriyordu. Haberin çıktığı gazetenin küpürüyle birlikte, Ağrı Dağı ve Aras'ın görüntülerini eklemişti mektubuna. Ayrıca, renkli bir fotoğraf vardı. Fotoğrafta birkaç köylü çocuğu güvercin uçuruyordu. Telefonla konuştuğumuz gün, benim sessizliğim karşısında dayanamayıp, *mektubunu alıp almadığımı* değil de, *hakkımdaki kara-*

rı duyup duymadığımı sormuştu. Sorusunu, mektubundaki duygusuyla, "Benim vatanım senin yüreğin!" diye yanıtlamıştım. İkinci mektup ise, ellinci yaşımdan söz ettiği mektubuydu. O mektubu daha da dokunaklıydı. İnsan hayatındaki eşikleri bilmenin bilgeliğiyle yazılmış bir mektuptu. Dile en zor gelen duyguları en zarif sözlerle seslendirmeyi bilmenin hüneriyle yazılmış bir mektuptu. On yedi yıl boyunca yazdığı mektupların en duygulusuydu. Kendini gençlik duygularıyla anlatıp, yavrusunun yaşlılık, umutsuzluk endişelerini gidermeye çalışan bir mektuptu. Mevsimlerden derilmiş bir mektuptu. Rüzgârla toprağa yazılmış bir mektuptu. Yeni açan yaprağın sesiyle yazılmış bir mektuptu. O gün telefonda, "Mektubunu aldım, yanıtımı bugün postaladım, aslında yazdıklarım senin bana yazdıklarının tekrarı gibi oldu!" demiştim. Evet öyleydi: benim ona kendim için yazdıklarım, onun bana yazdıklarının tekrarıydı..

Sonbahar geldi canım, her masalda bir düş var!
Sevinci hüzünle yarıştıran her düş umutla sırdaş
bir yanı çırılçıplak bir yanı kendine bile gizli
sen benim gençliğimsin dallarda çınlayan rüzgâr
sönmez kıldığım yangın
yarası hep taze kalan ilk aşkım kadar haylaz
hem hoyrat hem cefakâr hem hırçın hem vefakâr
yürekte içli içli tomurcuklanan şiir
sen benim gençliğimsin..

Sonbahar geldi canım, hayat da ayrılık kadar!

Yuvası sel suyuna kapılsa da, yaşama tutkusundan vazgeçmeyen karınca duygusuyla, aksatmadan, yıllar ve yıllarca sürekli yazmıştı. Kimi mektuplarında, softaların İstanbul sokak-

larındaki işgalini, mektubuna iliştirdiği takkeli, şalvarlı, çarşaflı, türbanlı insanların görüntüleriyle anlatıyordu; kimi mektuplarına, aydınlık bir yazarın yüreklilikle yazılmış bir yazısını iliştiriyor, umudumu biliyordu. Genç cumhuriyetin memuru olduğu günlerin duygusuyla, görev edinmişti bunu kendine. Üstelik bu kez, kendi kendine *Ama neden, niye?* diye sormadan sürdürüyordu görevini. Görevini yapmanın tanımsız mutluluğuyla yazıyordu. Basamak basamak aydınlığa yükselen genç cumhuriyetin, basamak basamak karanlığa inişine tanık olmuştu. Teniyle tanık olmuştu, bilinciyle tanık olmuştu; sevinciyle, acısıyla tanık olmuştu. Bağlılığın en yücesi, gönüllü olanıdır. Görevinin gönüllüsüydü. Güzelliğin, ışığın, canlılığın emekçisiydi. Canlı olanı soldurmak isteyenleri, aydınlık olanı karartmak isteyenleri anlayamıyordu. İhaneti anlayamıyordu. İnsanın insana, insanın ülkesine, insanın toprağa, ışığa, dala, çiçeğe ihanet edebileceğine inanamıyordu. Gördüklerine inanamıyordu. *Hastalık* olduğunu düşünüyordu. *Hastalık gibi geçici bir şey* olduğunu düşünüyordu. *İyileştirmenin mutlaka bir çaresi olmalı* diye düşünüyordu. Aydınların bu hastalığın doktorları olduğuna inanıyordu. Güzel ve aydınlık olan her şeye yuvası, yavrusu gibi bağlıydı..

İyileşme çabası, yaralı canlının en doğal içgüdüsüdür. Canlıydı ve üstelik bütün canlılardan kendini sorumlu sayan insandı. Softaya da, yobaza da böyle bakıyordu. Kirli ve karanlık olan her şeye böyle bakıyordu. Yani hastalık mikrobuna bakar gibi bakıyordu. İyileşme, iyileştirme duygusuyla bakıyordu. İyileştirmenin içgüdüleriyle bakıyordu. Bu onun varlığının doğal tepkisiydi. Nefretten çok acıma duygusuyla bakıyordu. Çünkü acının *en akla sığmaz* olanını, sevincin *en ulaşılmaz* sanılanını, hem teniyle, hem bilinciyle yaşamıştı. Ondan ki, inançları bulanmaya elverişli değildi. Kaynağında bulunmuş bir inançtı. Safkan bir inançtı. İhtirası ve çıkar he-

sapları olmayan bir inançtı. İnsanoğlundan daha yaşlı bir inançtı. Rüzgârla, yağmurla, toprakla yaşıt bir inançtı. Mercanla, kehribarla yaşıt bir inançtı. Körpe bir inançtı. Yeni doğmuş bebeğin dudaklarıyla emilmiş bir inançtı. Kelebeğin yaşam tutkusuyla kanatlanmış bir inançtı. Gece yarıları kalkıp yavrusunu emziren ananınki gibi, meşakkatinden yakınmayan bir inançtı. Kardelen gibi, güzelliğini gösterişsiz sunan bir inançtı. Yardımını gösteriş için yapmayan süssüz bir inançtı. Sahip olduğu ayrıcalığı, üstünlüğü kibirsiz taşıyan bir inançtı. Tek gururu da buydu, yani böyle bir inanç taşıyor olmasıydı. Gururu, inancına olan güvenin gururuydu. Bize de böyle bir duyguyla bağlıydı. Sadece bizi değil, arkadaşlarımızı da aynı duyguyla seviyordu. Bir arkadaşımızın onu babası gibi sevmesi için, yanına bir kez gitmiş olması yetiyordu. Hiç görmemiş, hiç konuşmamış bile olsa, bütün aydınlık insanları bizim arkadaşımız sanıyordu. İnancı aydınlıkta çiçek açan bir inançtı. Öyle bir inançla söylemişti beni bekleyeceğini. Beklemişti de. Elli yaşımın eşiğinde yazdığı mektubunda, bekleme duygusunu bir kez daha anımsatmıştı. Hüzün gizliydi bu kez sesinde. Ömrünün sonunu sezip, göğe doğru yükselmeye başlayan kartalın gururlu hüznü gizliydi. Ya da ben öyle anlamıştım. O konuşmamızda, *Bu yaz, en geç bu güz döneceğim!* diye söz vermiştim. O ise, sevincin buruk tadıyla, *Bu kararını bir kez de ağabeylerinle değerlendir!* demişti. Kendi düşüncesini söylememişti, fakat biliyorduk ki, onun isteği de benimkinin aynısıydı. Daha doğrusu, beni çağırdığını hissetmiştim. Sevinçten çok, sarsıntıyla hissetmiştim..

Başıboş bir yürekle dolaşmaya başlamıştım. Daha doğrusu, yüreğim almış başını gitmişti benden. Bağlarını koparmış bir yürekti. *Ayrılığa alışılmaz!* diye yanıp çınlıyordu içimde. Çınladıkça, *Haydar Dede*'nin sesindeki hüzünle buluşturu-

yordu beni. Özrünü bulamayan bir *gecikme duygusuyla* çınlıyordu. Özrü *işe yaramaz* olmuş bir gecikme duygusuyla çınlıyordu. Benden bağımsız bulmuştu deresini. Bulup köpüklerine karışmıştı. Akıyordu. Köpükleriyle dans ederek akıyordu..

Gün gün teninde sızılanıp bin kere doğdu güneş
yıl yıl bin gecenin yıldızı sardı göğü
yaralı aşklar gibi
yuvasız kuşlar gibi
köksüz ağaçlar gibi
balına kavuşamadın.
Senin adın ayrılık
bir buna alışamadın.

Dönüş kararımdan ilkin karımı haberdar etmiştim. *Dönmeye karar verdiğimi, bunu her şeyden önce kızımın dedesi için yapmam gerektiğini, bu borcu ödeyemezsem yaşayamayacağımı, bundan başka hiçbir şey düşünmediğimi, belasını artık umursamadığımı* söylemiştim. Kaygılı bir sessizlikle dinlemişti. Annesinin bakışlarını dolduran kaygıyı kızım da sezmişti. İlkin ürkek ürkek *Bir şey mi oldu?* diye sormuştu. Açıklamalardan bir şey anlayamadığı için, kendince bir korku nedeni yaratıp ağlamaya başlamıştı. Karım, birkaç gün hiçbir şey söylemeden dolaşmıştı çevremde. İlkin, *olası belaları düşünerek kaygılandığını* sanmıştım. Belki, dönüş kapısının, *dönüşü olmayacak bir yolculuk kapısı olduğunu* da düşünüyordu. Doğaldı da böyle düşünmesi. Bir gece, ağlamaya sancılanmış bir sesle, "Dönüşünün baban için acı bir sonucu olabilir; buna hazır mısın?" diye sormuştu. Sorup susmuştu fakat gözlerinin dolmasını engelleyememişti. Sonra, böyle bir şeyi düşünüp söylemiş olmanın utancıyla kızarmıştı. Böyle

bir duygu taşımış olmasının bendeki ilk yankısı *bencillik*'ti. *Kıskançlık* ve *kendini savunma hazırlığı içinde olmak* bencillik duygusunun ilk tepkileridir. Benim ilk tepkilerim de öyle olmuştu. *Haydar Dede'yi benden daha fazla sevemeyeceği, onu benden daha fazla düşünemeyeceği* gibi sözlerle savunmuştum kendimi. Bencillik küçülmedir. Bende de öyle olmuştu. Küçülmüştüm. Bu kez ben sessizliğe sığınmıştım. Örtünmek için sığınmıştım. Çünkü karım, düşüncesinden sürekli kaçtığım bir şeyi, üstelik de son derece masum bir duyguyla dile getirmişti. Onun bu uyarısından sonra, kendimle hesaplaşmaya başlamam ve hesaplaştıkça bulduğum sonuçların acı verici olması başka türlü açıklanamazdı. Üstelik, diğer yakın arkadaşlarımız gibi, Haydar Dede'yi daha ilk görüşünde babası gibi sevmiş bir insandı. Kaygıları doğruydu, Haydar Dede direnme gücünü böyle şeylerden alıyordu. Karım *Haydar Dede'nin ölümünü* düşünmüş olmanın ezikliğiyle, ben *kaçtığım gerçeklikle yüzyüze kalmış* olmanın utancıyla susmuştuk. Ve bu konuda bir daha hiç konuşmamıştık. Konuşma arzusuyla çırpındığım zamanlarda bile konuşmamıştık. Fakat o günkü konuşmamızdan, bizi sessizce dinleyen kızımın belleğinde izler kalmıştı. Hayattaki anlamını arayan izlerdi. Okuluna götürdüğüm bir sabah, durduk yerde, "Babişko sen en çok neden korkuyorsun?" diye sormuştu. İlkin *Hiçbir şeyden!* dediysem de, ona inandırıcı gelmediğini görüp, *Ayrılıktan, en çok ayrılıktan korkuyorum!* diye itiraf etmiştim. "Ayrılık ne?" diye sormuştu bu kez. *İnsanın, her an yan yana, iç içe olmasını istediği şeye uzak düşmesi!* gibisinden şeyler söylemiştim. "O zaman sen en çok Haydar Dede'den uzakta olmaktan korkuyorsun, en iyisi onun yanına git!" demiş ve der demez de kendi korkusuyla sızılanmış olmalıydı ki, şarkı söyler gibi bir sesle, "Onu da al gel!" diye eklemişti..

Ayrılıktan süzülmüş bir şarkı söyle,
üşümüş de kızarmış körpe teni gibi bebeğin
tutuşsun ruhumun ürperişleri;
bileği incinmiş tayın acılanmış sesiyle,
göğsü yaralı kızın üleşilmez yasıyla,
unutulmuş büyüsüyle özleyişlerin
ayrılıktan süzülmüş bir şarkı söyle!

Günler bahara değmeden, dönebilmemin önündeki en büyük engel kalkmıştı. 1980 askeri darbesinin *vatandaşlık haklarımın üstündeki gasp ve ülkeye girmemi yasaklayan* kararı kaldırılmıştı. Avukat ağabeyim, bir hukuk zaferi kazanmanın sesiyle değil, kardeşini kucaklayacak olabilmenin duygusuyla iletmişti haberi. Mehmet Kemal ve Zeynep Oral, onun hukuk savaşına, köşelerinde yazılarıyla destek vermişti. Pasaport alabilmem için kararın resmen onaylanması gerekiyordu. Bu süreç kendi zorluklarıyla birlikte gelmişti. Vatandaşlık haklarımın tekrar geri verilmesi, bu kez askerlik sorununa takılmıştı. İsmim Bakanlar Kurulu kararıyla kütüğümden silinmişti, fakat askerlik şubelerince *asker kaçağı* olarak aranmam sürdürülmüştü! Meclis'in vatandaşlıktan çıkarma kararına rağmen, yıllardır asker kaçağı olarak aramayı sürdürmüşlerdi! Yaşım nedeniyle askere almıyorlar fakat ödeme gücümün çok üstünde yüksek bir bedel istiyorlardı. Yürekleriyle Türkiye'nin gerçek sahibi olan arkadaşlarım Muzaffer-Nurten Yıldırımlar özgürlük mücadelesi veren insan duygusuyla *bu bedeli* ödeyerek, sorunumu çözmüştü. Ülkeye dönebilecek oluşum, ülkesinden uzakta yaşayan sürgündeki arkadaşlarımı da coşturmuştu. Kendileri dönüyormuş gibi seviniyorlardı. Dönüş yolundaki sorunlarımın çözümünde, kardeşlerim kadar heyecanlıydılar. Ahmet Alıngan, Yılmaz Dündar, Ahmet Boga; Mahmut, Yusuf, Ünal... arkadaşlarımın her bi-

ri zorlukları aşmam için bir yanından el veriyor, *ülkede bir sorun olması durumunda, ailem için gözümün arkada kalmamasını* söylüyorlardı. Atilla Keskin, aynı gün dört kez telefon etmiş, dördünde de *Yüreğimi de götürüyorsun!* demişti. Bunlar bir insanın, bir ülkenin, bir halkın hayatına renk veren duygulardır. İnsan olmanın onurunu, düşlerle besleyen duygulardır. Dönüş yolunda, düşlerimi arkadaşlarımın sevinciyle besliyordum..

Askerlik sorunum çözülmüştü fakat bu çözüm başka sorunlar getirmişti birliğinde. Pasaportumu almak için her gittiğimde, *evdeki hesap konsolosluğa uymuyor*, yeni bir sorun çıkıyordu karşıma! İlkin, kızımın *resmen kızım* olarak *dedesinin kütüğüne kaydı* sorun olmuştu. Türkiye *hariç*, dünyanın her tarafında resmen kızımdı. *Mevzuat* nedeniyle, bu tanımdan *Hariç* sözcüğünü atıp, yerine *Ve* bağlacını koyarak, *Türkiye ve dünya* diye değiştirmek, dağları aşmaktan daha zordu. Türkiye yasaları açısından kızım olduğunun resmen onaylanmasına, Fransa'nın, Almanya'nın resmi doğum ve eğitim kayıtları yetmiyordu. İsviçre kütüklerine kayıtlı pasaportlarımız yetmiyordu. Doğduğu Fransa'dan, okula başladığı Almanya'dan, pasaportunu taşıdığı İsviçre'ye kadar birçok ülkenin resmi belgelerinde babası diye benim kayıtlı olmam yetmiyordu. Beş devletten toplanmış bir bavul dolusu belgenin hiçbirini kabul etmiyordu konsolosluk! Tam teşkilatlı bir hastahanede kemik testlerinden geçip, doktor kurullarından raporlar almamız, bütün raporların hastahane tarafından onaylanması, bütün bunların resmi makamlarca tasdikli bir kuruluşta Türkçe'ye çevrilmesi ve konsoloslukta toplanması gerekiyordu. Zaman alacak işlerdi. Sonunda, Haydar Dede'nin, vasiyet gibi içinde taşıdığı *ölmeden torununu kendi kütüğünde görme* duygusuna rağmen, bu sorunu erteleyip, evlilik işlemlerini *çocuksuz* olarak yapmaya karar vermiştik.

Bu kez *evlilik kaydı* ve karımın *TC vatandaşlığı* işlemlerinde takılmıştık. Çünkü, inanılması güç bir sorunla karşı karşıya kalmıştım! Önceki evliliğime ilişkin boşanma kararının kütüğüme işlenmemiş olduğunu söylemişlerdi. Yani, bir mahkeme kararı İstanbul'dan nüfus kütüğümün olduğu Kars'a on yedi yılda ulaşamamıştı! Konsolosluk yetkilileri, *Türkiye'deki kütüğümde evli göründüğüm için yurtdışındaki ikinci evliliğimin uluslararası yasalara aykırı olduğunu* söylemişlerdi! Bu sorun birkaç ayda çözülebilse bile, diğerinin çözümü nerdeyse imkânsızdı: konsolosluktaki yetkililer, TC mevzuatlarına göre, eşlerin TC uyruğu alabilmesi için, *evlilik sırasında ya da evliliğin ilk ayı içinde konsolosluğa başvurmuş olmaları gerektiğini* söylemişti! On beş yıllık evli olmam, yani başvuru süresini on beş yıl geçirmiş olmam nedeniyle, bu sorunun çözümü kısa yoldan olası değildi. Bir dizi dağı da bu sorunlar için aşmamız gerekiyordu. Konsolosluğun iyi niyetli memurları, halime acıyıp, yine de *kısa bir yol olduğunu* söylemişlerdi. "Beyefendi," demişti memur, "eğer karınızdan boşanıp, yeniden evlenerek, son ayı geçmeyecek şekilde yeni bir evlilik tarihiyle gelirseniz, bu işlemleri hemen yaparız. Yoksa aylarca uğraşmanız gerekecek!"

Önerdikleri yol, *mevzuat dağlarını* tünellerden *Türk zekâsıyla* geçmenin yoluydu, fakat tüneller ülkesi İsviçre'nin vatandaşı olan karıma, konsolosluktan döndüğümde, *Sorunların çözümü için en kestirme yolun boşanıp yine evlenmemiz ve yeni evlilik tarihiyle gitmemiz olduğunu söylediler!* dediğimde, "Senden biraz mert olmanı beklerdim; bunca yıllık evliyiz; bana açıkça, *artık ülkeme gidiş yolum açıldı, dönüp orada yaşamak istiyorum, boşanalım* de, gidip hemen boşanalım! Bu isteğini, *sabah boşanıp öğlen yine evlenelim, evlilik tarihimiz yenilensin* gibi çocukça gerekçeler altına gizleyip, ne kendini komik yap, ne konsolosluğu!" demişti. Sonuçta karımın TC

uyruğuna başvuru kaydını yaptırmaktan da vazgeçmiştik. Türkiye'yi yağlı kızaklarla uçurarak ABD'ye pazarlayan Turgut Özal'ın Başbakanlığındaki Bakanlar Kurulu ve 12 Eylül Darbesi'nin baş sorumlularından Cumhurbaşkanı Kenan Evren, birçok yurtseverin hakkında vatan haini suçlamasıyla vatandaşlıktan çıkarma kararı alıp, altını imzalamıştı. Yazık ki, bir insanın doğmakla sahibi olduğu bu en doğal hakkını gasp eden kişilerden hesap soracak -mahkemeler dahil- hiçbir makam yoktur. Silah zoruyla beş kuruş gasp edeni 24 seneye mahkûm eden yasalar, yurtseverlerin yurtaşlık kimliğini gasp eden *yöneticilere* geçerli olmamaktadır! Gasp altında olanın, kendi güvenliğini kendisinin sağlaması ve suçludan hesabı kendi gücüyle sorması dışında yolu yoktur. Ben de bunu yapıyordum ve dünyanın her yanında, yurttaşlık gaspçılarına karşı, ağzıma gelen en ağır sözlerle, insanları mücadeleye çağırıyordum. Onların beş dakikada idam fermanı gibi imzaladıkları kararlar, çözümü aylarca sürecek işlemlerle bir kez daha önüme dikilmiş, 12 Eylül çetecilerini (şimdi yaptığım gibi) bir kez daha, layık oldukları sıfatlarla anmıştım..

Öncelikli sorunları çözmüş, dönüş gününü sabırsızlıkla bekliyordum. Doğmak gibi bir duyguydu. Kızımla birlikte, Haydar Dede'ye armağanlar almıştık. Biri, kocaman harfleri ve ince uzun zinciri olan bir cep saatiydi. *Artık gözlüksüz de bakabilir!* diye kızım seçmişti. Diğeri, üstünde, kaşığından ışığına, saatinden makasına kadar, birçok aksamı olan İsviçre bıçağıydı. Karım seçmişti ve onun ucuna da ince uzun bir zincir taktırmıştık. Kızım, kendisi de saat aldığı için, "Haydar Dede'nin evindeki her odada saat var! Hem cebinde saat var, hem kolunda. Şimdi bıçağı da saatli! Fakat, anlamıyorum, hepsi aynı gösteriyor!" diyerek, bıçağın saatli olmasına karşı çıksa da, annesi, "Bununla da kendisine kaç dakikada elma soyduğuna bakar!" diyerek, saatli bıçak almakta ısrar etmişti.

Annesinin bu sözünü ise, "Haydar Dede elmaları kendine soymuyor ki, o sadece bizim yemediklerimizi yiyor!" diye yanıtlamıştı. Doğruydu, doyumunu sevdiklerini doyuyor görmekten sağıyordu Haydar Dede. Yavrulu kuşlar gibiydi. Yediği her yudumda sevdiğini düşler gibiydi. Gecenin karanlığında eşini ışığından bulan ateşböceği gibi ışıldıyordu yüreği. *Kıblem* o ışıktı, o ışığa doğru uçacaktım..

Serçeler, körpe yaprakların sardığı dalların arasında, yumurtaya sancılanmış, çığlık çığlık uçuşuyordu. Leylak kokusu sinmişti yine sabah çiğine. Saksağan bir o dalda ötüyordu, bir bu dalda. Karşıki bahçedeki eşiyle söyleşiyordu. Elli yaşımı dolduracağım yılın baharıydı. Her sabah, sanki o gün yola çıkacakmışım, gidip kendi şehrimde şarkılar söyleyerek gençlik günlerimi arayacakmışım heyecanıyla uyanıyordum. Doğumun heyecanını doğan değil, doğuran yaşar. Aklıma gelen her söz, kurduğum her düş beni öyle heyecanlandırıyordu. Kaçtığım, bütün düşlerimi kaçırdığım bir şey daha vardı. Tanımını bekleyen sisli bir şeydi. En olmadık yerde, en olmadık zamanda anımsatıyordu kendini. Bütün borçlular aynı duyguyu yaşar. Alacaklısının her davranışında, borcunu anımsatan bir iz olduğu duygusuna kapılır. Ağzımdaki sisi ne tanımlamak istiyordum, ne anımsamak. Sadece kaçıyordum. Ben kaçtıkça o kovalıyordu. Ağzımda, sözcükleri düğümlerden oluşan bir yumakla dolaşıyordum. İki ucu yüreğimde birbirine kavuşmuş yüz bin düğümlü bir yumakla..

Yeşermemiş dal kalmamıştı. Bütün ağaçlar yemişe durmuştu. Baharın ıslak, serin körpe dudakları artık erginleşmiş, tombullaşmış, alevli yaz güneşine dönüşmüştü. Güneş alevden dudaklarıyla ısırarak öpüyordu yeryüzünü. Sık sık yetişen yağmur, toprağı kuruyup çatlamaktan kurtarıyordu. Beklediğim gün gelip çatmıştı. Dönüşüme iki gece kalmıştı. Tuhaf ki, tam da o gün Unkel Peter'le karşılaşmıştım. Ne kendi

kendime açıklayabildiğim, ne de bir başkasının açıklayabileceğini sandığım bir rastlantıydı. Yani, açıklaması olmayan bir rastlantıydı. Bütün gece düşümde dolaşmıştı. Düşüme girdiği gün erkenden yatmıştım. Üstelik, hem uyuyamayacak kadar heyecanlı olmam, hem de *sonraki günlerde uyuyamam* kaygısıyla uyku hapı alarak yatmıştım. O gecenin düşüydü: Rüzgârlı bir güz günüydü. Yağmur yağmıyordu fakat gök, insanı ürküten seslerle gürlüyordu. Unkel Peter'in köpeği manavın önüne sahipsiz gelmişti. Mızırdanıyordu. Yaklaşmak için bir adım atacak olsam, o da evi yönünde kaçıyordu. Peşine takılıp evlerine gitmiştim. Kapısı açıktı evlerinin. Duman tütüyordu dışarı. Yeşil bir dumandı. Yosun kokulu bir dumandı. Islaktı. İçine doğru yürüyeni yosunuyla saran bir dumandı. Köpek, dumana girip, yosunlar içinde çıkmıştı. Yosundan bir köpek olmuştu. Peltelenmişti. Sonra birlikte girmiştik. Girer girmez her yanımı yosun sarmıştı. Tutulmaz bir yosundu. Kaygandı. Dumandan bir yosundu. Unkel Peter eski bir koltukta oturmuş, can çekişiyordu. Hırıldadıkça yosun kusuyordu. Kustuğu yosun dumana dönüyordu. Evinin her köşesinden saat sesi geliyordu. Duvarındaki büyük saat, çan sesiyle işliyordu. Odanın tabanına, diz boyuna dek yosun yeşili duman çökmüştü. Islak bir dumandı. Pelte bir dumandı. Cıvıktı. Sünüyordu. Geri çıkmaya çalışıyor fakat çıkamıyordum. Yapışkan bir dumandı. Çiğnenmiş sakız içine batmış gibiydim. Unkel Peter turplarını sayıklıyordu. Çıkıp manava koşmak, gidip turplarını yetiştirmek istiyordum. Yapışmış kalmıştım. Uyandığımda, daha doğrusu uyandırdığında, karımla göz göze gelmiştim. Korkunun büyüttüğü gözlerle bana bakıyordu. Korku içinde uyanmış, bir daha uyuyamamıştık. Gün doğana dek balkonda oturmuştuk. Hiç konuşmadan oturmuştuk. Ne ben rüyamı anlatmak istemiştim, ne karım sormuştu. Sonra hazırlanıp işine gitmişti o. Ben

alışverişe çıkmıştım. Açıklanamaz olan da buydu işte: o gün görmüştüm Unkel Peter'i. Onca zaman sonra ilk kez görmüştüm. Sanki bir mıknatıs onu göreceğim yere doğru çekmişti beni. Daha önceki aylarda birkaç kez aklıma düşmüştü, fakat merakımı harekete dönüştürmemiş, görme yönünde bir isteğim olmamıştı. Merak etmiştim, fakat merakım, *ne yaptığı*'ndan çok, *hayatta olup olmadığı* yönünde bir merakı. Düşünceme düştüğü yerde, merakın ateşini, kendi bilinmezliği içinde söndürmüştüm. Merakın ardı sıra gitmek kumar oynamaya benzer. Kazanmak da vardır, yitirmek de. Bilinmezlikte ise her zaman bir umut gizlidir. Aslında, bilinmezlikteki gizli umut sahte bir umuttur. Unkel Peter aklıma düştüğü zaman, gidip arayarak merakımı giderme yolunu seçmeyip, tam tersi, merakımı bilinmezliğin örtüsü altında tutmuştum. Öleni yaşatmanın başka yolu da yoktur. Tuhaf olan, Unkel Peter'in düşüyle ve gerçeğiyle, son günümde gelip beni bulmasıydı. O beni tanımamıştı. Önünde durduğum halde, göz göze geldiğimiz halde tanımamıştı. Evinden çıkmış, postahaneye doğru yürüyordu. Belliydi ki, yine düşleri içinde yürüyordu. Yaşlılıkta bir dönem var ki, insan bir günden diğerine birden çöker. Öyleydi. İyice çökmüştü. Yürürken sık sık, bir yerleri ağrıyor gibi duraklıyordu. Belli ki acı çekiyordu. Acı da bir histir. Yaşıyor olmanın işaretidir. Ölüler acı çekmezler. Yaşlıların gövdesinde dolaşan ağrılar, onların hem umududur, hem korkusu. Hem yaşıyor olmanın işaretleridir, hem sona yaklaşıyor olmanın. Korkusuyla umudu arasında sendeleye sendeleye uzaklaşmıştı Unkel Peter. Sokağında yitene dek ardından bakıp, aynı yol üstündeki kahveye girmiştim. İnsanların alışveriş öncesinde ve sonrasında oturdukları bir kahveydi. Müşterilerin çoğunluğu yaşlıydı. Her biri, bir şey alma ya da kahve içme isteğinden çok, konuşma gereksinimiyle dolu olarak giriyordu içeri. Herkesin

hem kendi kendine, hem birbiriyle konuştuğu bir kahveydi. Bir yanında pasta, kek ve ekmek satılıyordu. Raflarda çeşit çeşit ekmek diziliydi. Biri orta yaşlı, biri orta yaşın üstünde iki kadın çalışıyordu. Kahveye giren her müşteriyi tanıyorlardı. Gelenleri gidenleri isimleriyle karşılayıp ugurluyorlardı. *Günaydın!* ya da *İyi günler!* derken, ses tonlarındaki çınıltı her seferinde herkes için aynıydı. Değişen sadece gelenin gidenin isimleriydi. Kimin hangi ekmeği alacağını, çayı, kahveyi nasıl içeceğini biliyorlardı. Herkes birbirini güncel gelişmelerden haberdar ediyordu. Birbirlerine verdikleri haberler, tümünün gece televizyondan izleyip, sabah gazetelerinden okudukları haberlerdi. Her yeni gelen, heyecanla, fakat aşağı yukarı aynı şeyi anlatıyordu. Çalışan kadınlar, her seferinde aynı merakla bir kez daha dinliyordu. *Olamaz! Aman Tanrım! Tanrıya bin şükürler olsun! Sahi mi?* gibi nidalar, sorular her seferinde, aynı konuşmaların aynı yerlerinde aynı heyecanla seslerine vuruyordu. İtalya sınırından İsviçre'ye sızmış olan kurt ve kurda ilişkin gelişmeler, o günlerde heyecan uyandıran konuların başında geliyordu. Konu, televizyon ve gazetelerde günlerdir işlenegelmekteydi. İnsanlar, bu haberlerden kurda ilişkin gelişmeleri adım adım izliyordu. Olayı, tarihi gelişimi içinde anlatan yorumcular, *Yıllar önce aynı durumun bir kez daha olduğunu* anımsatıyordu. O zaman da İtalya sınırından girmişti kurt. Fakat, bu kez giren kurt daha tehlikeliydi. *Saldırıp iki koyunu ısırdığını* yazmıştı gazeteler. Koyunlar televizyonlarda gösterilmiş, fotoğrafları gazetelerde yayınlanmıştı. Koyunların sahipleri, değişik televizyon kanalları ve değişik gazete röportajlarında, olayların nasıl geliştiğini tekrar tekrar anlatmıştı. Görgü tanıkları ve kurdun dolaştığı bölgenin uzmanları, gördükleri ve bildiklerini önemli ayrıntıları ve çarpıcı yorumlarıyla dile getirmişlerdi. Halk nerdeyse ikiye ayrılmıştı. Özellikle, sürüleri çobansız dolaşan

çiftçiler, *sorunun bir an önce çözülmesini ve kurdun bir an önce vurulmasını* istiyordu. *İsviçre gibi bir ülkeyi kurtların dolaştığı bir ülke olarak düşündükçe kahrolan* kişiler onları destekliyordu. Öldürülse sorun kalmayacaktı, fakat sağ yakalanması bir sorundu. Hayvanat bahçelerine verilebilir miydi verilemez miydi, verilmeli miydi verilmemeli miydi? Bu sorun ayrı bir tartışma yaratmıştı. Uzmanlar bu konuyu da yorumluyordu. Bir kesim ise *kurdun yaşam hakkını* savunuyordu. Çevreciler ve Yeşiller Partisi taraftarları bu kesimdeydi. Kurdun yaşam hakkını savunanlar çoğunlukla gençlerdi. Sonunda kurdun uzaktan fotoğrafını çekmeyi de başarmışlardı. Anti-kurt cephe, kurdun fotoğrafını yayınlamıştı. Öyle ki, bu fotoğrafa bakan çocukların ve yaşlıların geceleri uykuları kaçardı. Hatta, kahveye gelenler arasında, *o korkunç fotoğrafı görünce, korkudan haberi bile okuyamadığını* söyleyenler vardı. Kurdun yaşam hakkını savunanlar ise, kurdun fotoğrafını mahzun ve mazlum bakışıyla yayınlamıştı. Öyle ki, en katı yürekli insan bile o fotoğrafı görse, uzanıp, kurdun ağzını, burnunu öpmek duygusuyla dolardı. Bu fotoğrafı görüp, *ben de kurt yavrusu isterim* diye ağlamaya başlayan çocuklar olduğu söyleniyordu. Çocuk psikologları bile tartışmaya dahil olmuş, medyanın yayın politikalarını eleştirmeye başlamış, aileler ve eğitimcilere önerilerde bulunmuştu. Bu da ayrı bir tartışma konusu yaratmıştı. Bir kısım uzman *fotoğrafların kesinlikle fotomontaj olduğunu* söylüyordu. Mahzun bakışlı kurt görüntüsünün *hayvanat bahçesindeki kurda ait olduğu* söyleyenler de vardı. Hayvanat bahçesinin rahat koşullarında, insanlara minnet duygusuyla dolu olarak yaşayan bir kurt ancak böyle dostça bakabilirdi. Böyle düşünenler, fotomontaj yapan medya kuruluşlarının, *basın ahlakını çiğnediklerini* söylüyordu. Diğer kesim de karşı tarafa benzeri suçlama getiriyordu. Çevreciler doğayı savunuyor; çiftçilerin sürülerine

koruyucu çobanlar koymasını öneriyordu. Diğerleri ise *sürülerinin kurt korkusu olmadan ülkenin çayırlarında özgürce dolaşma hakkını* savunuyordu. *Bu işin önü alınmazsa sonu da alınamaz* diyorlardı. Kanton meclisleri, belediyeler çaresiz kalmışlardı. Ne yaparlarsa yapsınlar, bir tarafa yaranamayacaklardı. *Konuya Merkezi Parlamento'da çözüm bulunmasını* istiyorlardı. Ulusal Parlamento'ya *Kurdun vurulması için yasal izin önergesi* verilmişti. Genç anarşistler, *Asıl tehlikeli kurtların politik kurtlar olduğunu* söyleyen bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride, Ulusal Parlamento'dan çıkacak *Kurdu vurma izni!* nin *Öncelikle politik kurtları kapsayacağı!* duyurulmuştu. *Yabancı* olmam nedeniyle, yerel boyutunu tam kavrayamadan izlesem de, bu tartışmalarda bana en sıcak gelen öneri bu olmuştu. Toplum katlarında böyle bir düşünceyi var ettiği için kurda olan bilinçli, bilinçsiz, duygusal ve içgüdüsel sıcaklığım daha da artmıştı. Üstelik, Ulusal Parlamento'da, hakkında *ölüm kararının* görüşüldüğü bir canlıydı. 27 Ocak Pazar günkü sayısında İsviçre'nin en saygın gazetesi *Tages Anzeiger,* fotoğrafıyla birlikte büyük puntolarla tekrar duyurmuştu sorunun boyutunu. *Reuter Haber Ajansı* imzalı kurdun fotoğrafı altında, *Tessin'deki keçilerin korkusu!* yazılıydı. Haberde, *On yıl önce olduğu gibi kurdun tekrar İtalya sınır bölgesi Tessin'de görüldüğü ve üç keçiyi ısırdığı* duyuruluyordu. Sonunda İsviçre Merkez Parlamentosu'nda, *kurdun görüldüğü bölgeye uzman bir askeri birlik sevk edilerek, kurdun vurulup öldürülmesi!* yönünde karar verilmişti. O gün kahvedeki herkes heyecanla bu kararı konuşuyordu. Büyük olasılıkla bir iki gün içinde kurdun cansız fotoğrafı yayınlanacak, bir taraf rahatlayacak, diğer tarafsa her zaman olduğu gibi son hızla unutmaya başlayacak, unutma sürecini, kendilerine sunulan bir başka aktüel konuya dört elle sarılarak daha da hızlandıracaktı..

Besleme tarihçilerin, besleme hukukçuların, besleme imamların; savaştan eğitime her konuda *besleme uzmanların* mantar gibi türediği günlerdi. Tarihçilerin kaydını düştüğü, uzmanların yorumladığı, hukukçuların yasalarını düzenlediği, iktidarların uyguladığı ve medyanın duyurduğu yeni olaylar *yeni* değildi. Aynı senaryolar, yeni oyuncularla ve yeni yorumlarla tekrarlanıyordu. Dünkü imparatorların işlevini bu günün parlamentoları üstlenmişti. Tarih *parlamento kararlarıyla* yorumlanıyordu. Kader parlamento kararlarıyla çiziliyordu. Sanatçı olma istekleri kursaklarında kalmış yeteneksizlerin, televizyonlarda şöhret ve para sahibi olduğu günlerdi. Tarihçi, katilin suç aletini saklayarak ekmek yiyordu. Hukukçu parlamentonun buyruklarına bağlıydı. Denetlenmemiş her şey yasaktı. Tanrının *gökyüzünde bulutlara kuyruklu yıldızlarla yazıp, meleklerle yeryüzüne yolladığı ayetler,* Başkanlık Sarayı'nda teknolojinin son olanaklarıyla yeniden yorumlanıyordu. Mazlum, tanrının ve elçisinin buyruklarına harfiyen uymalıydı! Başkan'ın sarayına, tanrı katına çıkar gibi çıkan *tanrı elçisi* bunu söylüyordu. Başkan tarafından sırtı sıvazlanan İmam, Parlamento koridorlarında, Gogol'ün kahramanı Kowajow'un *kaybolan burnu* gibi, kibirle ve sırıtarak dolaşıyordu. Yenilgilerden sinsice sevinç duyulduğu günlerdi. Rüzgârın çölden kanlı kum tanecikleriyle estiği günlerdi. Banker ve imamların, ülkelerini işportacı ağzıyla yönettiği günlerdi. Televizyonlarda, sonucu merakla beklenen macera filmleri gibi sunuluyordu haberler. Bildiği gerçekleri seslendirmekten korkan insanların çoğaldığı günlerdi. *Korku,* sıcak suyla yıkanmış yumurta bulaşığı kokuyordu. Cesaretin, besleme kalemlerce küçümsendiği günlerdi. Ancak ölülerle olunca cinsel haz duyan (*nekrofil)* sapıklar gibiydi savaş yorumcuları. Cesetsiz kalacak olsalar, hastalık ikizleri (*sadizm*) yeni savaşlarla yetişiyordu imdatlarına. Tarih yine, kölelere düşünme-

nin yasaklandığı, ağızlarının dikildiği tarihti. Zulüm, *demokrasi, aydınlık* ve *uygarlık* maskesiyle dolaşıyordu yine. Zalimden *demokratlık beklemeyi* vaaz eden bir aydın türü üretilmişti. Bilgiyi kullanma özürlüsü bir toplum yaratılmıştı. Geceleri internetle eş arayıp, sabahları büyücüye danışmaya giden insanların çoğaldığı günlerdi. Kişisel çıkar hırsının toplumsal ve ulusal duyguyu aştığı günlerdi. Küresel safranın dünyadaki bütün gölleri, dağları, denizleri, vadileri, kuşları, çocukları zehirlediği günlerdi. Gülüş yaralıydı, coşku yaralıydı, arzu yaralıydı. CHE'nin giderken yarı açık gözleriyle verdiği *yarım kalmış hesabın* işareti yaralıydı. Vapsarov'un *son mektubuna* sardığı yüreği yaralıydı. Bunuel'in, dünyaya egemen olmuş pisliği acıyla lanetlediği *Son Nefesi*'nin son satırlarındaki duygusu yaralıydı. Manevi önderlerin birer birer azaldığı günlerdi. Katiller yönetiyordu dünyayı. Hitler Viyana'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne girebilseydi yine diktatör olacak mıydı bilinmez, fakat katillerin, yaşlanınca çekildikleri korunaklı inlerinde, elleri ve ruhlarındaki kanlı karanlığa örtü olsun diye, resme, müziğe ve çiçeklere sarınmaları sanki bir gelenekti! Vietnamlı General Nguyen Ngoc Loan, 1 Şubat 1968'de Vietkonglu devrimcinin şakağına dayadığı revolverini ateşlerken fotoğrafını çeken Eddie Adams'ın üstüne dek sıçramıştı kan. Devrimci Ordu'nun zaferinden sonra, eli kanlı, tetikçi general, ABD'li sahiplerinin eteği altına sığınmıştı. Onu ininde bulan Oriana Fallaci'yle şu konuşma geçmişti aralarında:

"Sizinle bizzat sizin hakkınızda konuşmak istiyorum!"

"Benim hakkımda insanlar size neler anlatmış ki Madam?"

"Çok şey General! Sizin ne kadar zalim bir kişi olduğunuza dair çok şey!"

"Madam...ben ve zalimlik! Neler söylüyorsunuz? Bir insan ki güllere baygın, klavye müziğiyle duygulanıyor, nasıl zalim olabilir?"

Tek ilacı sevgi olan bir hastalık çıkmış, ilacı yok edildiği için salgınlaşmıştı. Bu hastalığı kapanın hafızası boşalıyordu. İnsanların yaşanmış her şeyi unuttuğu günlerdi. Ajanlıktan *Başkan*'lığa sıçramış Reagan unutulmuştu. 19 yaşındaki gençlere darağacı kurdurmaktan *resim hobisi*'ne atlamış Evren unutulmuştu. Besleme medyanın unutturma, yutturma makinesi olarak çalıştığı günlerdi. Ne gül gül kokuyordu, ne sendeleyen çocuğun elinden tutan vardı. Geçmişin acı tortusu, geleceğin de kader örtüsüymüş gibi sinmişti insanların üstüne. Oysa, Heinrich Böll'ün, bilgece işaret ettiği gibi, *Yaşanan anın gerçekliği geçiciliğiydi. Saniye göstergesinin ardında kalan geçmişti; önünde olansa gelecek!* Doğru ki, geçmişi değiştirmeye tanrıların bile gücü yetmiyordu. Fakat dayatılan kaderi geleceğe doğru değiştirmenin gücü, insanın kollarındaydı. Ya köleliği seçerek düşmanına teslim edecekti gücünü; ya da insanca yaşamanın yolunda, kaderini değiştirmenin silahı kılacaktı..

Kardeşlerim ve birkaç arkadaşım bekliyordu beni havaalanında. Bir de polisler. Bu nedenle babamı havaalanına getirmemişti kardeşlerim. İstanbul'a inişimden birkaç gün sonra, serbest kalır kalmaz baba evimize gitmiştim. Dalıyla, filiziyle bekliyordu balkonunda. Sanki on yedi yıl değil de, onyedi gün geçmiş gibi bekliyordu. Bin yıl da geçse, aynı körpelikte saklayıp bir anda yeşerttiği duygusuyla bekliyordu. Birkaç gün sonra kızım ve karım gelmişti. Yıllar ve yıllar sonra İstanbul'da birlikte olmuştuk. Ağustos ortasında kızım okuluna, karım işine başlayacaktı. Haydar Dede'ye, ***güzün daha uzun kalma*** sözü verip iki hafta sonra dönmüştük..

Eylül'ün ilk haftasıydı. 1996 Eylül'ünün. İstanbul'dan dönüşümüzün daha ikinci haftası bile dolmamıştı. Kapalı, boğuntulu bir gündü. Kızımı okuluna bırakıp eve dönmüştüm. Karım yeni gitmişti işine. Eve girdiğimde telefon çalıyordu.

Haydar Dede'ydi telefon eden. İlk kez sabah saatlerinde telefon ediyordu. "Bir şey yok, sadece ne zaman geleceğini sormak için aradım!" diye başlamıştı. İlk kez kısıktı sesi. Ve ben ilk kez, ne söyleyeceğimi bilemeden sessiz kalmıştım. Kısık sesiyle yine, "Ne zaman geliyorsun?" diye sormuştu. Ay sonunda geleceğimi söylemiştim. "Erken gel!" diye sürdürmüştü. Sesinin kısıklığında tuhaf bir korku vardı. Kırıkları olan bir korkuydu. O kırıklardan dışa sızıyordu sezgisi. Korkusu hem arsız, hem sinsiydi. Sadece sevinciydi ince ve nazlı olan. Sevinç acı kadar cesur değildir. İnsan yaşlandıkça ölüm korkusu yakınlaşır. Yakınlaştıkça da doğallık kazanır. Gövdesinden gelen sesleri, kapının tıkırtısı gibi dinlemeye başlar insan. Beklediği *kişi,* vereceklisi, değil alacaklısıdır. *Belki de böyle bir ruh haliyle telefon etti* gibi düşüncelerle kendime teselli aramıştım. *Artan sızılarından* söz etmişti çünkü. Böyle zamanlarda, çocuklarını aramak için mutlaka bir neden buluyordu. Yakınmıyordu, sadece duygusunu iletiyordu. Yakınmaktan çok, çocuklarının ilgisine sığınma isteği gizliydi bu duyguda..

Akşam karıma telefondan söz ettiğimde, ilkin gülümseyip, "Senin artık her hafta İstanbul'a gitmek için bir bahane bulacağını biliyordum!" demiş, fakat sözünü tamamlamadan yüzü donuklaşmıştı. Kızarmayla sararma arası bir renk almıştı yüzü. Bu kez bana bakmadan, "Namık Abi'yi arayıp sor, belki hastadır, üzülürsün diye sana söylemek istememiştir!" demişti. Kızım odasında şarkı söylüyordu. Birden bir gürültü olmuş, biz ona yetişmeden, onun ağlama sesi bize yetişmişti. Dolabın üstündeki oyuncaklarını almak için çıktığı sandalyeden düşmüştü. Acısı geçtiği halde, kendine gösterilen ilgiyi sürdürme duygusuyla, ağlamasını uzattıkça uzatmıştı. İçimde iz süren kaygıdan kaçmak için, onunla oyalanmak benim de işime gelmişti. Bir süre birlikte uyuklamış, sonra yine birlikte oynamaya başlamıştık. Sadece, sandalye-

den düşmesini anımsadıkça kırık kırık mızırdanıyordu. Mızırdanışı, oyundan kaçmamı engellemenin taktiğiydi. Onunla oynarken çalmıştı telefon yine. Bu kez Namık Ağabeyimdi telefon eden. "Babamız hastahanede!" demişti sadece. Yıl gibi uzun gelen kısa bir sessizlikten sonra, "Hemen gelsen iyi olur!" diye eklemişti. *Ölüm* sözcüğü, ne onun ağzına düşmüştü, ne benim ağzıma..

Her ölüm erkendir!... Bir yakınını yitiren kişinin içini bütün ağırlığıyla bu duygu doldurur. Çiçek açmayan bir duygudur. Ölüm, değiştirilmesi mümkün olmayan bir gerçekliktir. Kesindir ve herkes -kendisi dahil- herkes için, bu gerçekliği bir kez yaşar. Yitmenin de yitirmenin de dönüşü yoktur. Ölüm, karşısında kendinizi avutmak, daha doğrusu kandırmak için nedenler ararsınız, fakat bu aranışlar inandırıcılıktan yoksundur. Kabullenmek zorundasınız..

Ölümle buluşma vaktinin belirsizliği, insanı yaşama tutkusuna doğru kamçılar. Ölümlü olduğunun bilinciyle yaşayan tek canlı insandır. (Ölümü kabullenemeyip, düğümünü çözmeye, gizini bulup doğadan çalmaya çalışan -yani bilinciyle çelişen- tek canlı da insan değil midir?) Fakat bu bilinç *biraz daha geç gelebilirdi* duygusuyla çelişmeyen bir bilinçtir. Yitirdiğiniz insana olan bağlılığınız, yitirme acısını daha da ağırlaştırır. Yitirme acısının tek açıklaması, *her ölüm erkendir* sözünde gizlidir..

Benim için yitirme duygusunun en yakıcı olanı Haydar Dede'nin ölümünü düşünmekti. Ölüverecek oluşunun artık *normal* karşılanacağı yaşlarında ve kalbinin duruverecekmiş gibi tekleyerek çarpıyor olması, ölümün ona erken geldiği duygusunu solumama engel değildi. Benim açımdan da erkendi, onun açısından da..

Ölümü, yaşamımdaki bir kıvılcımın sönüşüydü..

Sahibi olduğunuz bir şeyin yerinin doldurulamayacağını,

onu yitirdiğinizde anlıyorsunuz. Ölenler, öldükleri anda yaşlarını donduruyorlar. Artık yaşlanmıyorlar. Siz yaşlanıyorsunuz. Çünkü sadece yaşayanlar yaşlanıyor. Ölülerin anılarını içinizde saklayarak yaşlanıyorsunuz. Onlar, artık yaşlanmadan, düşlerinizde sürdürüyorlar yaşamlarını. Kimi zaman bu düşlerle gece yarıları uyanıyor, 'Keşke uyanmasaydım!' diyorsunuz. Rüyalarınız öylesine inanılmaz derecede sahicidir ki, onlar yaşarken, böylesine inandırıcı biçimde rüyanıza hiç girmemiştir. Onların olmadığı bir dünyada da olsa, artık onların üzülebileceği şeyleri yapmaktan kaçınıyor, onları sevindirecek şeyleri yapmaktan insani bir haz duyuyorsunuz. Yitirdiğiniz birini anmanın en insani olanı da budur..

Her ölüm erkendir. Bunu çocuklar kadar kimse anlayamaz. Bir çocuğa, bir daha bulamayacağı bir şekilde bir şeyini yitirebileceğini anlatamazsınız. Öğrense de kabullenmeden öğrenecektir. Ölümün karşısında herkesin biraz çocuklaşması, daha doğrusu çocukluğuna sığınması belki de bundandır..

Haydar Dede'nin ölüm haberini, *ölüm* sözcüğü yerine, çocukça bir taktikle *çok hasta* tanımını koyarak verdiğimde, kızım on yaşındaydı. İstanbul'a, Haydar Dede'yi uğurlamaya giderken benimleydi. Uçağımızın kalkışından uzunca bir süre sonra, "Yoksa öldü mü?" diyerek o bozmuştu sessizliğini. Ben yine sessiz kalmıştım. Bu kez kırık bir sesle, "Yani... şimdi... Haydar Dede yok mu artık?" diye sormuştu. Ben yine sessiz kalmıştım. Körpecik beyni, körpecik yüreği içinde, belli ki, duygularına bir açıklama arıyor fakat bulamıyordu. "Onu bir daha göremeyeceğimi düşünemiyorum, nasıl bir şey anlayamıyorum!" gibi sözlerle bana sığınarak, kendi kendine söyleniyor, sözlerinin bir yanıtla bende yankılanmasını istiyordu. Ben yine sessiz kalmıştım. Hangi yanıtı verirsem vereyim, ona o gerçeği kavratabilmem de kabullendirebilmem de mümkün değildi zaten. *Vakti geldi de öldü; insanlar doğar, büyür, yaş-*

lanır, ölür; hasta ve çok yaşlıysa kurtulmuş olur! gibi açıklamalar kuru ve sahtekârca olacaktı. Aslında ise, ben kızımın bu saf acısına, ölümü vakitsiz ve erken bulan, yitirme duygusunu kabullenmeyen şaşkınlığına sığınmak istiyordum. En çıkarsız, en kirlenmemiş insani acı o duyguda şekilleniyordu çünkü. Ölüm -düşüncesinden kaçıyor da olsam- benim beklediğim bir şeydi. Kızımsa beklemediği bir şeyle karşı karşıya kalmıştı. Ölümün erken geldiğini kimse çocuklar kadar içten açıklayamaz. Susarken bunu öğreniyordum kızımdan..

Yine Haydar Dede için ve yine içimiz özlem dolu olarak gidiyorduk İstanbul'a. Ama bu kez şakalaşmaya, birbirimizi kızdırmaya, kucaklaşmaya değil, onu uğurlamaya gidiyorduk. Bu kez kavuşma yolunda *özlem*'in tanımı *sevinç* değil ***acı***'ydı. İstanbul'a iner inmez telefon edip *Vardık!* diyemeyecektik. O, saatler öncesinden çıkıp, yolu gözlemeye başladığı balkonunda olmayacaktı. Sevinçli bağırışlarla değil, ağlama sesleriyle randevumuz vardı. Yıllar ve yıllarca gurbetten yuvaya dönüşümüzü bekleyen o insan yoktu artık. Çocukluğu, gençliği savaş acıları içinde yoğrulmuş, umudunu gelecekte arayan o insanın hayat dolu aydınlık yüreği durmuş, sessizce ayrılmıştı aramızdan. Uğurlanma öncesindeki son buluşmamız için, bir hastahanenin zemin katındaki soğuk morg odasında bekliyordu beni. Kızımı amcalarına bırakıp, beşinci kardeşimiz saydığım arkadaşım Zekâi Bostancı ile gitmiştim o buluşmaya. Son kez görebilmem için böyle uygun görmüştü kardeşlerim. Ben, gurbete çıkma öncesinde onunla vedalaşırken *Döneceğim!* diye söz vermiştim, o da *Bekleyeceğim!* diye söz vermişti. Telefon edip *Erken gel!* demesiyse, onun artık geri dönmeyeceği bir yolculuk öncesindeki vedasıymış demek ki. Yaşamında sesinden duyduğum son sözleriydi..

Gidip son buluşmamız için Haydarpaşa Numune Hastahane'sinin morg odası önünde beklemeye başlamıştık. Bekliyor-

duk, çünkü morgun kapısını açacak kişi yoktu. Kapısını açacak kişi yoktu fakat *o kişiyi bulabileceğini* hissettiren kişiler dolaşıyordu çevremizde. Zekâi sürekli para veriyordu onlara. Bulup getirdikleri ilk kişi, sadece kapıyı açmıştı. Ölüler beyaz örtülerin altındaydı. Kapıyı açan adam *ölümüzün hangisi* olduğunu sormuştu. Zekâi sürekli para veriyordu adamlara. Kapıyı açan adam *örtüleri açmaya yetkisi olmadığını* söylemişti. Zekâi sürekli para veriyordu adamlara. Bulup getirdiği yetkili *ölümüzün genç mi yaşlı mı olduğunu* sormuştu. Zekâi sürekli para veriyordu. Ölülerden birini, ayak ucundan açmıştı adam. Sonra, *ölümüzün adını* sormuştu. Zekâi sürekli para veriyordu. Ölülerin listesini aramaya başlamıştı adam. Zekâi listeyi beklemeden, hisleriyle bir örtüyü sıyırıp, *Haydar Amca!* demişti. Zekâi hisleriyle bulmuştu Haydar Amcasını. Onun ayağıydı görülen. Ölümüzü, yıkanıp kefenlenmesi için götürmemiz gerekiyordu. Bu iş, Karacaahmet Mezarlığı'nda yapılıyordu. Ölümüzü alamıyorduk. Ne hoca oradaydı, ne cenaze arabasının şöförü. Zekâi sürekli para veriyordu adamlara. Sonunda kenefte bulunmuştu şoför. Bu kez, cehennemin dibinde yok olan hocayı aramaya başlamışlardı. Zekâi sürekli para veriyordu. Ölümüzü alıp Karacaahmet'e gitmiştik. Camiye yetişmemize az bir süre kalmıştı. Kardeşim sık sık telefon edip *Nerede kaldınız?* diye soruyordu. Zekâi sürekli para vererek, yıkayıcıları arıyordu çevrede. Biri çıkmış sonunda ortaya. *Ölümüz yıkanırken bakıp bakmayacağımızı* sormuştu adam. *Sadece vedalaşmak için bakacağımı* söylemiştim. Bir uzun *O zamaaaan!* çekmişti adam, çekmiş ve *Kimisi bize inanmayıp, sen kullanılmış kefene sardın, sen soğuk suyla yıkadın gibi söz ediyor sonra kardeşim!* diye uzattıkça uzatmıştı. Zekâi sürekli para veriyordu adamlara. Parayı alan işin yarısını yapıyor, öbür yarısını yapacak adamı çağırıyordu. Sonunda veda buluşmamıza ulaşabilmiştim. Yıkanacağı taşın üstünde, örtüsüz, upu-

zun yatıyordu babam. Ömrümde onu ilk kez çırılçıplak görüyordum. Ve son kez. Gözleri kapalıydı, alnıyla bakıyordu bize. "Görüyor!" diye fısıldadı Zekâi. Biz de onu, bizi gördüğü alnından öptük sırayla. Kardelen serinliğinde, kardelen güzelliğinde, dağsı, beyaz bir bakışı vardı. Zekâi, "Ben Haydar Amca'nın hiçbir zaman ölmeyeceğini biliyordum!" diye fısıldamıştı bu kez. Öyleydi. Ölümün soğuk taşı üstünde açmış çiçek gibiydi. Koparmaya kıyılamayacak denli güzeldi. Ona bakarken, Heine'nin, o ürpertici, 'Bir ölüyüm ben, fakat düşünen, duyan ve acı çeken bir ölü!' sözü dolanmıştı aklımda. Duyan, gören alnıyla, ışığını yitirmeyen alnıyla, kardelen açmış bir ölüydü. Bir süre ışıltısında kalıp çıkmıştık dışarı..

Haydar Dede'yi yıkanmış, beyaz kefenine sarılmış, tabutuna konmuş olarak bu dünyadan *resmen* teslim alıp, töreni için yaşadığı semtteki caminin avlusuna getirmiştik. Kızım da avluda bekleyen kalabalığın arasındaydı. Öğle namazından çıkanların, cenaze namazı için musalla taşı üstüne konulan Haydar Dede'nin tabutu çevresinde sıra sıra saf tutmalarını, hocanın son dualarını, tabutun çevresine çiçekler koyan yakınlarımızı, tabutun mezarlığa götürülmek üzere omuzlara alınışını, caminin avlusundan çıkarılışını kızım uzaktan, kocaman olmuş gözleriyle, korkulu, şaşkın bakışlarla sessizce izlemişti. Boynu büküktü. İlk kez bu denli mahzundu. İlk kez ailesinden birinin ölümüne tanık oluyordu. Her biri bir köşeden duyup gelmişti onu sevenlerin. Her biri çiçek gibi demet demet saf tutmuştu çevresinde. Cemil Amca da oradaydı. Acının anıtı gibi duruyordu. Yanına gidip, "Cemil Amca, hep acılarınızın izinde kaldınız; bu onurlu davranışınız bize de yol gösterici oldu; sizinle gurur duyuyorum, siz sadece Deniz Gezmiş'in değil, aydınlığın ve onurun da babasısınız! Babamın acısını paylaşmaya geliş inceliğiniz için, kardeşlerim adına size teşekkür ediyorum!" demiştim. Gazetedeki ölüm du-

yurusunu okuyup gelmişti. Sırım gibi oğlunu darağacında görmüş bir babaydı. Oğlunun canı gitmiş, ışığı darağacında güne geçmişti. Acısını gazetelerdeki ölüm duyurularında dolaştırması, ışığıyla dost acılarına akması ondandı. Kurumazlığı yakalamış derin bir nehir gibiydi yüzü. Süssüz ama görkemliydi. "Sen en karanlık günlerde, başını belaya sarma pahasına, canımdaki evlat acısına ışık tuttun, ben senin baba acına nasıl koşmam; rahmet olsun o güzel insana!" demişti..

Mezarlıkta, Haydar Dede'yi, genç yaşında yitirdiği annemizin yanı başında açılan mezarına indirmiş, sırayla toprak atıp üstünü örtmüştük. Sonra ona ilişkin anılarımızla, kendimize, kendi dünyalarımıza doğru birer ikişer dağılmıştık. Kızım Haydar Dede'yi bir daha hiç göremeyeceğini, o gün yaşadıklarından sonra anlamıştı, fakat bu kez bunu kabullenmeyen bir duyguyla bakıyordu bana. Mezarlıktan çıkarken sessizce yanıma sokulup elimi tutmuştu. Avutmak için tutmamıştı. Bir şeyleri değiştirebileceğinin son çırpınışı olarak da tutmamıştı. Elimi tutuşunda Haydar Dede'nin sıcaklığı vardı..

Oğlunun dinletisine ilişkin notu masasının üstündeki takvimine düştüğü son notuydu. O gün oğlunun dinletisi vardı. Günlük notlarını, bir ömür, her gün aynı özenle, masasındaki Saatli Maarif Takvimi'nin yapraklarına yazmıştı. Demek ki bu notu da, son sabahında düşmüştü. Namık Kemal onu dinletiye götürmek için eşi ve oğluyla birlikte geldiğinde, iyi olmadığını sezip *gitmemesi için* uyarmış, fakat o, "Çocuk bizi bekler, görmese telaşlanır, onun için önemli, gidelim!" diyerek, gitmekte ısrar etmişti. Kendini iyi hissetmediği halde, erkenden kalkmış, pırıl pırıl giyinip hazırlanmıştı. Evinden çıkıp, otomobile bindiği an, soğuk bir titreme canını yüreğinde düğümlemişti. Son ânına dek ışık gibiydi, kimseye yük olmamıştı. Işık gibi, yük olmadan çevresini aydınlatmıştı. Kuşların çırpınma sesiyle titremiş, ilk eşinin adını taşıyan torunu

İsmet Onur'un kucağına tüy kadar hafif bırakmıştı kendini. Dinletiye gitmek için çıktığı evinden, sonsuza dek dinleneceği yüreklerimize çekilmişti. Beş yaşında edindiği direnme duygusunu, son ânına dek korumuştu. Baston taşımayı reddetmiş, bastona bile yük olmamıştı. Işıktı çünkü. Gün ışığıydı..

İki gün sonra, okuluna yetişmesi için kızımla Basel'e dönmüştük. Yanımda Haydar Dede'nin, yaşamına ilişkin notlarını yazdığı defteri vardı. Sayfaları şiirler, resimler, kesilip yapıştırılmış küpürler, sevdiği insanlara, meraklarına, kaygılarına ilişkin notlarla doluydu. Anlattığı olayların resimlerini yapmıştı. Evinden aldığım ikinci şey, bana yazdığı mektuptu. Yazıp zarflamış, adresimi de özenle yazmıştı üstüne. Atamadığına göre, son gün ya da ölümünden bir gün önce yazmıştı. Üstündeki tarihi karalamıştı. Belki de yollamaktan vazgeçtiği için böyle yapmıştı. Ya da bazı yerlerinden rahatsız olup, yeniden yazmayı tasarlamıştı. *Sevgili Evladım, İnsanlar doğar, yaşar ve ölürler. Doğmak da yaşamak da bir şanstır. Özellikle uzun yaşamak, hayatın değerini bilenler için şansların en büyüğüdür. Hayatın değerini bilen insanlar, hem kendine, hem ailesine, hem yurduna, hem de tümünün toplamı olarak dünyamıza bir şanstır. Önemli olan, kuru kuruya yaşamak değil, gelip geçici olduğumuz bu dünyaya, insanlığa yarayışlı, kalıcı izler bırakmaktır. İyilik, güzellik, sevgi, başarı insan avcundaki bir kuş gibidir; önemli olan onu tutmasını bilmektir. Sıkarsan ölür, bırakırsan kaçar!* diye başlıyordu mektubu. Ne o gün sonuna dek okuyabilmiştim, ne ondan sonraki günlerde. İnsan bir şeyin değerini onu yitirdiği zaman anlıyor. Keşke, sevginin sıcaklığını bir ömür incitmeden ve kaçırmadan tutabilmiş avuçlarından biraz daha fazla öpebilmiş olsaydım. Mektubu kitap dolabının rafında, defterinin üstünde duruyordu. Çiçek makası, çakısı, açılıp uçları özenle

inceltilmiş renkli kalemleri vardı çekmecesinde. Zincirli cep saati, masasının üstündeki, ağaç kabukları ve çakıl taşlarından kendi yaptığı kutusunun içindeydi. Bir de onları almıştım. Bunlardı mirası. Mirası yaşamına ilişkin düştüğü notlardı. Onuruyla dokuduğu zamandı mirası. Unutmuş gibi göründüğü, fakat bir anını bile unutmadığı zamandı. Yaşamıydı. Unutmamış, unutmuş görünmüştü. Unutmuş görünmesinin nedeni, geleceğin düşüne olan tutkusuydu. Acıların, gelecek düşüne yük olmasını istemiyordu. Geleceğin düşü kendi çocuklarıydı, bütün çocuklardı, bebeklerdi. Işığıyla sarmıştı onları. Gülüşüyle sarmıştı. Gündoğumu gecenin sonudur. Işığın sancısı gecenin karanlığında başlar, fakat doğumu gündüzdür. Gündüz diye bildiğimiz, ışığın kendisidir. O da her günü böyle yaşıyordu. Işık olarak yaşıyordu. Gündüzü gündüz olarak yaşıyordu. Bütün düşlerini *gün ışığı* duygusuyla yaşıyordu. Yüreğinin, yüzüne sürekli gün ışığı yoğurması ondandı. Düşleri, tıpkı gerçek sanattaki gibi eskimeyen, kurumayan düşlerdi. Tazeliği, körpeliği sürekli olan düşlerdi. Sevgi yoğuran düşlerdi. Yani, sevgisini düşleriyle yoğurmuştu. *Mavi'yi acıların uzağında, gökyüzüne yakın büyüt* sözü de böyle bir düşün tülüydü. Kızımı düşü gibi, emaneti gibi bırakmıştı. Bütün düşlerini emaneti olarak bırakmıştı. Gün ışığını da emaneti olarak bırakmıştı. Çiçeği, kelebeği, arıyı, karıncayı, tomurcuğu, umudu, direnci, tokgözlülüğü, zarifliği emaneti olarak bırakmıştı! Zaten, mirası düşleriydi. Yaşamına ilişkin notlarını, düşlerinin dökümü gibi tutmuştu. Kırk yıllık memur titizliğiyle yazmıştı. Yaşamındaki birçok olaydan ilk kez, o da birkaç satırla ve kendi deyimiyle *deryada oltaya takılan balık* örneği söz etmişti. Hangi duygularla başlamıştı yazmaya, hangi duygularla sürdürmüştü? Örtüsünü açıp anlatmaya gerek duymadığı günlerinde kim bilir neler saklıydı? Defterinin girişinde, *'Evlatlarıma, torunlarıma bu dünyada*

hiçbir şey bırakamadım, bundan sonra da bırakma imkânım yoktur, ta ki bir mucize olmadıktan sonra. Ancak bir şey bırakıyorum, o da başı dik, alnı açık olmaktır. Düşündüm, uzun uzun düşündüm, bu birkaç sayfalık yazıyı yazmaya karar verdim. Siz buna ne derseniz deyin, yeter ki bu birkaç sayfayı okuma olanağı bulursanız, mutlaka okuma zahmetine katlanın. O zaman her şeyi anlayacak, beni bağışlayacaksınız. Çocukluk geçmişleri her zaman etkili, saf, temiz ve doğrudur. Yaşamımın çok acılı, ızdıraplı sayfalarını genişliğine, derinliğine yazıp sizi üzmek, yormak istemedim! Bir insan yeni doğan her günü taze umutlarla, sevgiyle karşılamasını bilmekle yaşama hakkını kutsallaştırır. Aklımın erdiği, çevremi tanıyıp seçebildiğim günden bu güne, yani ömrümün bu yazıyı yazdığım günkü noktasına kadar hep böyle düşündüm. Bundan sonra da ömrüm oldukça, aklıma, gücüme sahip olduğum sürece ilkem bu olacaktır!' diyordu. Notlarını tuttuğu defterinin kimi sayfalarındaki dağılmış mürekkep lekeleri, yazarken zaman zaman ağlamış olmasından mıydı? Elma kabuğunun kokusu sinmişti sayfalarına. Belli ki, elmasını defterinin üstüne soymuştu. Kimi zaman, aynı sayfada birkaç satır arayla değişik kalemler kulanmıştı. Demek ki, bir iki satır yazıp kalktığı olmuştu. Günlerce yazmadığı olmuştu. Hangi duygusu sürdürmesini engellemişti? Lanetsiz ve nefretsiz yazmıştı; ince, zarif bir yazıyla yazmıştı; üzecek oluşunun özür duygusuyla yazmıştı; gül dikeniyle sedef üstüne resim çizer gibi yazmıştı. Ağzında tüllerden ve dikenlerden bir yumak taşıyarak yazmıştı. Tülleri hiç yırtmadan dikenleri ayıklayan bir özenle yazmıştı. İçindeki yangınla, sesindeki çağlayanla yazmıştı. Güzelliğin, sevincin, sevginin en küçüğüne bile bağlı kalmış bir duyguyla yazmıştı. Dudağı ve kirpiğiyle yazmıştı..

Mirasımla dönmüştüm evimize. Eski bir albümün kalın kapaklarıyla ciltlediği defterini, saatini, kalemlerini, çiçek ma-

kasını ve çakısını masamın üstüne koymuştum. Ne ben oturup okuyabiliyordum, ne kimsenin karıştırmasını, açıp okumasını istiyordum. Kızım, içinde ne olduğunun merakıyla dolanıp duruyordu çevresinde. Bir fırsatını bulup, orasından burasından bakmak, merakını gidermek istiyordu. "Haydar Dede sana ne yazmış?" diye soruyordu sürekli. Sonunda, gelişigüzel bir sayfasını açıp okumuştum. Hiçbir şey anlamadığı halde, saatlerce okusam dinleyecekmiş duygusuyla oturmuştu yanıma. Sonra, Haydar Dede'nin cep saatini, ince zincirinden pantolonumun kemer askısına iliştirip, çakısını ve çiçek makasını da alarak, sincaplara ceviz vermek ve tavşanlarına taze ot toplamak için bahçelerde dolaşmaya çıkmıştık. Kızım, daha önce sincap gördüğü yerlere, *Nasıl olsa sonra gelip bulurlar!* diye ata ata cevizlerini bitirmişti. Benim ceplerimde ceviz aramaya başlamış, cebimden dedesinin saatini çıkarmıştı. Birden durgunlaşıp, "Ama ben anlamadım, Haydar Dede sana ne yazmış?" diye sormuştu yine.

"Bana değil, sana yazmış!" demiştim.

"Öyleyse, bana ne yazmış?" diye yinelemişti. Sorusuna yanıt vermeden bakıyordum yüzüne. Bu kez, "Babişko, sen bana hep bir şey okur gibi bakıyorsun; zaten sen her şeye bir şey okur gibi bakıyorsun!" demişti. O böyle söyleyince kendime gelip, *Evet!* diye geçiştirmiştim.

"O zaman bana da söyle, sesli oku!" diye sürdürmüştü. Şunlar yazılıydı kızımın gözlerinde:

Ömrümün yamacında öyle incecik
öyle narin, habersiz,
açmış gelincik...
Yüreciği bir aşağı bir yukarı ateşböceği,
döner durur sapında...
Dokunmaya, koklamaya kıyamam...

Kirpikleri kıpır kıpır...
Yüzünde suçsuzluğun kuyusu...
Tül tül inmiş bal süzüyor uykusu...
Gündüzleri filizlerin, geceleri yıldızların delisi...

Gözlerinde tüten düşü, uçan kuşu sayamam...
Dudağında dürüm dürüm yeni açmış yaşamanın büyüsü...

Bu kış bizi hangi ayaz hangi derde savuracak bilemem...
Irak dursun diye bakışına gözyaşının sürüsü,
sorusundan, sözlerinin yarısından kaçarım...
Bu da yetmez, ardım sıra yuvarlanır acıların irisi...
O, düşlerin haylazı: hem suçsuz, hem kusursuz...
İki taşın arasında çiçeklenmiş körpecik...
Tutuşup dile gelse korkusunun birisi
vurulmuş ceren gibi ürperir ten içinde,
uyanır ter içinde;
dala konar dinlenir, suya iner serinler,
oynaşır köpüklerle kavuşur gülüşüne...

Ben, geceleri yolunmuş en belalı işlerin
ördüğü kın içinde, dağılmış gün içinde
hem huysuz hem uykusuz
zehir zıkkım öfke bağlarım...
Ölüm olmuş, zulüm olmuş, neye yarar ünüm olmuş,
diken diken yolda kalmış ömrümüzün yarısı,
hiç olmazsa çayır çimen çocukların olsa gerisi...

Bir yanı düş büyüsü bir yanı gerçek,
yazık ki çocuğum gerçeğe doğru büyüyecek.

Mart 2004 / Basel

İşte gerçekçi sanatın tarihe bakışı. İşte, yaşamın sanatçı ruhuyla irdelenişi. İşte sanatçı sorumluluğu, sanatçı gücü ve işte gerçek roman. Behram, babasının özgeçmişinden hareketle, yakın geçmişimiz ve insanlık tarihini irdeliyor. Bir ucunda krallar, imparatorlar, emperyalist güçler; bir ucunda Mustafa Suphi, 1917 Ekim Devrimi, genç cumhuriyet, Mustafa Kemal, devrimler, özgürlük savaşları. Bir ucunda Hitler'den Pinochet'ye katledenler, bir ucunda Che'den Deniz'e direnenler. Bir ucunda siyasi ihtiras ve körü körüne inanç; bir ucunda, kendine kader diye dayatılanlara halkın başkaldırısı. Emperyalist savaşlar, emperyalizmin dündeki ve günümüzdeki oyunları. Osmanlı'nın Ermenileri, Ermenilerin Türkleri kıyımı; kıyımların öksüz ve yetim bıraktığı çocukların dramı. Genç cumhuriyetin yükselişi ve düşüşü. Bir ucunda kan, acı, zulüm; bir ucunda rüzgâr, dağlar, ırmaklar. Kafkasların Kars'ta, Iğdır'da, Aras'ın oluğunda, Ağrı'nın doruğunda atan kalbi... Behram, şiirden süzülmüş bir dil ve destansı bir solukla, teknolojiden büyüye, politik ihtirastan dine, küreselcilikten medyaya, yaşadığı çağla hesaplaşıyor. Anlattığı her şey inanılması güç, ama bir o kadar, yaşanmış, yaşanmakta olan gerçeklikler. Bir ömrü bir solukta dışa vuran, bir solukta okuyacağınız bir roman.

Zekâi Bostancı

ISBN 975-289-153-5